

ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

ACADEMIC REVIEW OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Cilt:10 • Sayı:2 • ISSN: 2564-6931

Sahibi / Owner

Fakülte Adına Rektör Prof. Dr. Adnan GÖRÜR

Editör / Editor

Yrd. Doç. Dr. Ali Eren ALPER

Editör Yardımcısı / Section Editor

Yrd. Doç. Dr. Arzum BÜYÜKKEKLİK

Yayın Kurulu / Publication Board

Prof. Dr. Abitter ÖZULUCAN
Prof. Dr. Ali DERAN
Prof. Dr. Esen GÜRBÜZ
Prof. Dr. M. Başaran ÖZTÜRK
Prof. Dr. Zeki DOĞAN
Prof. Dr. Selen DOĞAN
Prof. Dr. Hasan BÜLBÜL
Prof. Dr. Haluk BENGÜ
Prof. Dr. Selim KILIÇ
Prof. Dr. Fatih YÜCEL
Doç. Dr. Murat AKIN
Doç. Dr. Okyay UÇAN
Yrd. Doç. Dr. Ali Eren ALPER

Yayın Kurulu Sekreteri / Publication Secretary

Arş. Gör. Ali Gökhan GÖLÇEK

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Hüseyin AKAY (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Nalan AKDOĞAN (Başkent Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Ali BİLGİNOĞLU (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Gönül BUDAK (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Serap ÇABUK (Çukurova Üniversitesi)
Prof. Dr. Mümin ERTÜRK (Arel Üniversitesi)
Prof. Dr. Recep KÖK (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Yıldırım Beyazıt ÖNAL (Çukurova Üniversitesi)
Prof. Dr. Kerim ÖZDEMİR (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Maria PARLINSKA (Warsaw University of Life Sciences)
Prof. Dr. Janina SAWICKA (Warsaw University of Life Sciences)
Prof. Dr. Yusuf SÜRMEK (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Semih Hüseyin TOKAY (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet Burçin YERELİ (Hacettepe Üniversitesi)

Hakem Kurulu / Referee Board
Bu Sayının Hakemleri, Nisan 2017; 10(2)

Prof. Dr. Abitter ÖZULUCAN (Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Prof. Dr. Alper ARSLAN (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Haluk BENGÜ (Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasan BÜLBÜL (Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Prof. Dr. Mutlu Başaran ÖZTÜRK (Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Prof. Dr. Rafet AKTAŞ (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Zeki DOĞAN (Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet ŞAHBAZ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Ayşe Gül KÖKSAL (Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatma Nur TUĞAL (Adana Bilim ve Teknoloji Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet ŞENTÜRK (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
Doç. Dr. Metin AKTAŞ (Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Doç. Dr. Murat AKIN (Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa Fedai ÇAVUŞ (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi)
Doç. Dr. Tayfur BAYAT (İnönü Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Arif EREN (Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Altuğ Murat KÖKTAŞ (Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Arzum BÜYÜKKEKLİK (Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ayberk Nuri BERKMAN (Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ayşe ERGİN (Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Bilgehan TEKİN (Çankırı Karatekin Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Fındık Özlem ALPER (Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Kerem GÖKTEN (Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Mehmet DEMİRAL (Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Seçkin ARSLAN (Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Taha Emre ÇİFTÇİ (Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Umut ULUKAN (Ordu Üniversitesi)
Arş. Gör. Ali Gökhan GÖLÇEK (Ömer Halisdemir Üniversitesi)

Adres: Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Bor Yolu Üzeri 51243 Kampus /
NİĞDE

Tel: 0 388 225 20 12 **Faks:** 0 388 225 20 14 **E-posta:** iibfdergi@ohu.edu.tr

Web: <http://http://dergipark.gov.tr/ohuiibf>

Copyright@ohuiibfdergi2017

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi

Tüm Hakları Mahfuzdur. Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi yılda dört kez yayımlanan hakemli bir dergidir. Dergide yayımlanan makalelerdeki görüşler yazar(lar)ına aittir. Yayın Kurulu tarafından benimsendiği anlamına gelmez. Yayımlanması uygun bulunmayan makaleler geri verilmez. Yayın Kurulu, yazının önüne dokunulmaksızın gerekli yazım ve cümle değişiklikleri yapma (kısaltma dâhil) hakkını saklı tutar. Dergideki makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz. Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, *Akademi Sosyal Bilimler Endeksi (ASOS)*, *IndexCopernicus*, *EBSCO*, *Sobiad*, *Academic Keys*, *Eurasian Scientific Journal Index*, *Journal Factor*, *JournalSeek*, *Science Library Index CAB Abstracts* ve *ProQuest* tarafından taranmaktadır.

İÇİNDEKİLER

- İktisat Bölümünde Okuyan Öğrencilerin İktisat Bölümünü Seçme Nedenleri ve Beklentilerinin İncelenmesi**..... 1-10
Aslhan NAKİBOĞLU
- Neoliberal Gıda Rejimi ve Çin’de Gıda Güvencesi: Ekonomik Politik Bir Perspektif**..... 11-28
Yeliz SARIÖZ GÖKTEN
Kerem GÖKTEN
- ENTROPİ-ARAS ve ENTROPİ-MOOSRA Yöntemleri İle Yaşam Kalitesi Açısından AB Ülkelerinin Değerlendirilmesi** 29-48
Nuri ÖMÜRBEK
Hande EREN
Okan DAĞ
- Türk Bankacılık Sektörünün Yeniden Yapılandırma Öncesi ve Sonrası Gri İlişkisel Analiz İle Finansal Performans** 49-61
Merve GÜLEN ALPAY
İlker SAKINÇ
- Enerji Fiyatlarının Dış Ticaret Açığı Üzerindeki Rolü: Doğrusal Olmayan İlişkinin Analizi** 62-71
İbrahim DOĞAN
Süleyman GÜRBÜZ
- Küresel Dengesizlikler: 1996-2008** 72-85
Deniz ABUKAN
- Dynamical Relationship Between Economical Growth and External Debt The Case of Turkey(1987-2014)** 86-95
Serdar ÖZTÜRK
Nazife Özge KILIÇ
- Geri Kazanım Maliyetlerinin İşletme Performansı Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi: Gıda İşletmesi Örneği**..... 96-109
Abitter ÖZULUCAN
Seher Meral ÇEVİREN
- Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği** 110-121
Nurgün TOPALLI
- XVI. Yüzyıl Fransa’sında Vergiler ve Vergi İsyanları** 122-138
Zeynep AĞDEMİR
- Muhasebe Meslek Mensuplarının Mesleki Tükenmişliğinin İş Tatmini Üzerine Etkilerinin Değerlendirilmesi: Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesinde Bir Araştırma** 139-157
İncilay ERDURU
Ali DERAN
Erkan UZUN

Öğrencilerin Muhasebe Meslek Etiği Algısı: Gazi Üniversitesinde Bir Uygulama..... 158-177

Seyhan ÇİL KOÇYİĞİT

Maida UZUNER

Emrah SALĞIN

Musa YÜKSEK

AR-GE Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği..... 178-187

Şebnem TAŞ

İzzet TAŞAR

Yunus AÇCI

Türk Bankacılık Sisteminde Önleyici, Kısıtlayıcı ve Denetleyici Düzenlemelere Genel Bir Bakış
..... 188-202

Yaşam DEMİR

İlhan KÜÇÜKKAPLAN

Özel Hastanelerin Karşılaştığı Finansal Sorunların Tespiti ve Çözüm Önerileri 203-227

Erol YENER

Sezer ÖKSÜZ

Örgüte Duyulan Güvenin Örgütsel Yenilik Yönelimi ve Risk Alma Davranışı Üzerine Etkisi.
..... 228-38

Ferda ÜSTÜN

Kemal Can KILIÇ

CONTENTS

An Analysis on The Reasons of Selecting The Subject Economics and The Expectations of The Students of The Department of Economics	1-10
<i>Aslihan NAKIBOGLU</i>	
Neoliberal Food Regime and Food Security in China: The Political Economy Perspective ...	11-28
<i>Yeliz SARIOZ GOKTEN</i> <i>Kerem GOKTEN</i>	
ENTROPY-ARAS and ENTROPY-MOOSRA Based Assessment of Quality of Life in EU Countries	29-48
<i>Nuri OMURBEK</i> <i>Hande EREN</i> <i>Okan DAG</i>	
The Financial Performance of Turkish Banking Sector Before and After Restructuring via Gray Relational Analysis	49-61
<i>Merve GULEN ALPAY</i> <i>Ilker SAKINC</i>	
Role of Energy Prices on Foreign Trade Deficit: Analsiys of Non-Linear Relationship	62-71
<i>Ibrahim DOGAN</i> <i>Suleyman GURBUZ</i>	
Global Imbalances: 1996-2008	72-85
<i>Deniz ABUKAN</i>	
Dynamical Relationship Between Economical Growth and External Debt The Case of Turkey: (1987-2014)	86-95
<i>Serdar OZTURK</i> <i>Nazife Ozge KILIC</i>	
An Evaluation of Recovery Costs's Impact on Business Performance: Examples of Food Business	96-109
<i>Abitter OZULUCAN</i> <i>Seher Meral CEVİREN</i>	
The Relationship Between Human Capital and Economic Growth: The Case of Turkey ..	110-121
<i>Nurgun TOPALLI</i>	
The Taxes and The Tax Revolts in Sixteenth Century France.....	122-138
<i>Zeynep AGDEMİR</i>	
Evaluation The Effects of Organizational Exhaustion on Job Satisfaction of Accounting Officials: a Research in Adana Haci Sabanci Organized Industrial Zone (AOSB)	139-157
<i>Incilay ERDURU</i> <i>Ali DERAN</i> <i>Erkan UZUN</i>	
The Accounting Professional Ethics Perception of Students: The Case of Gazi University.....	158-177
<i>Seyhan CIL KOCYIGIT</i> <i>Maida UZUNER</i> <i>Emrah SALGIN</i> <i>Musa YUKSEK</i>	

Relationship Between R&D Expenditures and Economic Growth: Example of Turkey 178-187

Sebnem TAS

İzzet TASAR

Yunus ACCI

An Overview of Preventive, Restrictive and Supervisory Regulations in Turkish Banking System 188-202

Yasam DEMIR

Ilhan KUCUKKAPLAN

Determination of Financial Problems Which Private Hospitals Encounter and Solution Recommendations 203-227

Erol YENER

Sezer OKSUZ

Effects of Organizational Trust on Organizational Innovation Orientation and Risk Taking Behavior 228-238

Ferda USTUN

Kemal Can KILIC

İKTİSAT BÖLÜMÜNDE OKUYAN ÖĞRENCİLERİN İKTİSAT BÖLÜMÜNÜ SEÇME NEDENLERİ VE BEKLENTİLERİNİN İNCELENMESİ

Aslıhan NAKİBOĞLU¹

Özet

Bu araştırma; iktisat bölümünde eğitim gören öğrencilerin iktisat bölümünü seçme nedenlerini ve bölümün beklentilerini karşılama düzeyini incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmada veriler, 2016-2017 eğitim öğretim yılında Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü'nde eğitim gören 503 öğrenciye anket uygulanarak toplanmıştır. Anketlerden ulaşılan veriler bilgisayar ortamında SPSS 22.0 programında analiz edilmiştir.

Araştırma sonucunda, iktisat bölümünde eğitim gören öğrenciler, çok fazla nedenin bileşimi sonucunda iktisat bölümünü seçtikleri ve iktisat bölümünün beklentilerini büyük oranda karşıladığı ortaya konulmuştur. Öğrencilerin seçimlerinde ve beklentilerinin karşılanmasında öğrenim şekillerine göre farklılaşma bulunmazken, diğer değişkenler olan cinsiyet, yaş ve sınıflarına göre farklılaşmalar olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İktisat Bölümü, Bölüm Seçme Nedeni, Öğrenci Beklentisi.

AN ANALYSIS ON THE REASONS OF SELECTING THE SUBJECT ECONOMICS AND THE EXPECTATIONS OF THE STUDENTS OF THE DEPARTMENT OF ECONOMICS

Abstract

This study aims to seek the reasons why the students of economics choose the subject economics in their higher education and if their expectations are met by the department of economics. The data in the study have been collected by a survey with the participation of 503 students from the department of economics, of Faculty of Economics and Administrative Sciences at the University of Ömer Halisdemir. The data via surveys have been analyzed by SPSS 22.0 computer statistics programme.

The study concludes that the students of economics had selected the subject with various reasons and their expectations were mostly met by the department. The study also finds out that there were no divergencies, based on the selection of the students and the meeting of their expectations regarding their structure of education while there were divergencies on the other variables based on gender, age and their years in the higher education.

Key Words: Department of economics, the reasons for selecting the subject area, expectations of the students

¹ Yrd. Doç. Dr. Ömer Halisdemir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, anakiboglu@hotmail.com

GİRİŞ

Üniversite eğitimi; eğitimin son kademesi olarak, daha önce alınan eğitimlerden farklılık göstermektedir. Üniversitede alınan eğitimden sonra iş hayatına giriş yapılmaktadır. Vasıflı ve nitelikli bir işgören olarak iş yaşamına başlamanın ilk şartı, iyi bir eğitim almaktan geçmektir (Öztürk ve İlman, 2015: 73). Üniversite düzeyinde eğitim almak ise, bireylerin üniversite sınavında aldıkları puanlar ve bu doğrultuda yaptıkları tercihlerle ilgilidir. Yapılan bu tercih, birey için aslında meslek seçimidir (Bahar, 2002: 126). “*Meslek, belli bir eğitimle kazanılan, kuralları toplumca belirlenmiş ve kazanç elde etmek için yürütülen sistemli faaliyetler bütünü*” olarak tanımlanmaktadır (Kuzgun, 2000:1). Diğer bir ifade ile meslek bireyin yaşamını kazanmak için başvurduğu faaliyetlerin tamamını kapsamaktadır (Koç, 1991: 16).

Meslek seçimi üzerinde pek çok faktör bulunmaktadır. Bu faktörlerin başında, aile, arkadaş, çevre, öğretmen gibi çevresel faktörler olmakla birlikte, bireyin ilgi ve yetenekleri, okul başarısı, hedefleri, hayalleri vb. gibi bireysel faktörlerde etkili olmaktadır.

Meslek seçimi konusunda olması gereken, bireyin ilgi ve yetenekleri doğrultusunda mesleğini seçmesidir. Fakat aile, çevre ve ülke politikası gibi nedenler, bireylerin istedikleri alanlara yönelmelerini etkilemektedir. Özellikle gelecek kaygısı bireylerin meslek seçimlerini etkilemekte, bu durum aldığı eğitimden memnun olmayan ve mesleğini sevmeyen yapan işgörenlerin artmasına neden olmaktadır (Sarıkaya, Khorshid, 2009: 395). Sonuç, mutsuz ve memnuniyetsiz bireylerin toplumda fazla sayıya bulunmasına neden olmaktadır.

Bölüm tercihlerinde iktisat bölümü oldukça tercih edilen bir eğitim alanı olmakla birlikte gerek devlet gerekse vakıf üniversitelerinin pek çoğunda iktisadi idari bilimler fakültesi içerisinde yer almaktadır. “*İktisat eğitiminin bu derece yaygınlık kazanması, piyasa talebinden çok bu bölümlerin görece düşük maliyetle açılabilmesinin ve üniversite eğitimine olan genel talebin bir yansıması olarak değerlendirilmelidir*” (TÜBA, 2007).

İktisat 18. yüzyılda Batı’da doğmuştur. 19. yüzyılda Batı’da yükselen modern sosyal bilimlerden birisidir. İktisat bilimi özellikle Adam Smith’in Ulusların Zenginliği (1776) adlı eseri ile özdeşleştirilmiş ve 19. yüzyıl bilim yaşamını derinden etkilemiştir (Turhan, 2011: 12).

İktisat bilimi Batı’nın karşılaştığı üretim, üretimin sürdürülmesi ve zenginliğin paylaşımı gibi sorunları aşmanın aracı olarak 19. yüzyılda, kurallar koyan ve genel yasalar belirleyen iktisat bilimi gözde bilim haline gelmiştir (Sezer, 1985: 31). Bu doğrultuda da Türkiye’de üniversitelerde ders olarak yerini almış, 1950’li yıllardan sonra da üniversitelerde ilgili bölümler açılmıştır.

“*İktisat bölümü lisans programı; öğrencilere alanlarında sağlam bir teorik altyapı kazandırmayı ve bunu uygulamalı alanlarda ekonometri ve istatistikî yöntem ve analizlerle desteklemeyi hedeflemektedir. Bu programın temel amacı; öğrencilere gerçek hayattaki ekonomik olaylara ve sorunlara yaklaşımlarında geniş bir perspektif verebilmek ve bu sorunların çözümünde güncel analitik araçları uygulayabilme yetisini kazandırmaktır*” (Şimşek ve Cicioğlu, 2006: 18).

İktisat eğitimi alan öğrenciler başta makro ve mikro iktisat olmak üzere, büyüme teorileri, para politikası, maliye politikası gibi derslerin yanı sıra, matematik, ekonometri, istatistik gibi uygulamaya yönelik derslerde almaktadırlar. İktisat eğitimi alan öğrenciler tamamlayıcı nitelikte de işletme, muhasebe, siyaset bilimi gibi dersleri de görmektedirler (Çımat ve Daşkiran, 2014: 8). Ancak ders programları incelendiğinde; derslerde ağırlıklı olarak geleneksel iktisat teorilerine yer verildiği, güncel koşullardan kaynaklanan olumsuzlukların etkisiyle güncel teorilere ve analiz yöntemlerine yer verilmediği, diğer taraftan da geleneksel iktisat teorileri anlatılırken, ülkelerin koşulları gözardı edilerek mukayeseden uzak, sadece soyut yetenekleri geliştirmek üzere anlatımların yapıldığı gözlenmektedir (İzdeş, 2001: 40).

İktisat bölümünü bitiren öğrencilere lisans diploması verilerek “*İktisatçı*” unvanı da verilmektedir. İktisat bölümü mezunlarının iktisat tarihine hakim olarak, iktisatla ilgili teorileri bilmeleri ve gerçek hayatla ilişkileri kurarak, yaşanabilecek kriz ve şoklara çözüm üretebilecek bilgi seviyesinde olmaları beklenmektedir (Süalp, 2012:1-2). Nitekim iş hayatında başarılı olan

öğrenciler aldıkları eğitimin kalitesini yansıtmaktadır. “Üniversitelerde verilen eğitimin en önemli özelliklerinden birisi öğrencilere piyasa koşullarının gerektirdiği nitelikleri kazandırması olmalıdır” (Gençoğlu ve İşseveroğlu, 2010, 38) .

İktisat eğitimi alan bireyler öncelikle kendilerine şu soruyu yöneltmelidirler; meslek olarak mı iktisat, bilim olarak mı iktisat? Madenci (2012a) İktisat eğitiminden beklentilerin, mezun olduktan sonra yapılmak istenene bağlı olduğunu belirtmektedir.

Meslek olarak iktisat: meslek olarak iktisatı seçen bireyler başta bankalar olmak üzere, finansal kuruluşlar, Hazine Müsteşarlığı, Merkez Bankası, Maliye Bakanlığı gibi devlet kurumlarında görev alabilirler. Yaptıkları iş genel olarak teknisyenliktir. Bundan dolayı da iktisatı teorik olarak bilmenin yanında, finansman teknikleri, muhasebe, istatistik, ekonometri gibi uygulama alanlarına hâkim olmaları gereklidir. Diğer bir ifade ile iktisat olarak mesleği seçen birey, ekonometrik istatistiksel analizleri yapabilmeli, örneğin herhangi bir sektöre ilişkin sektörel verileri analiz ederek, rapor hazırlayabilmeli ve yorumlayabilmeli, finans piyasalarını takip ederek, ilgili tahminler yürütebilmelidir. Ayrıca, yabancı dili de iyi seviyede olmalı, üst düzey bilgisayar kullanma becerisine sahip olmalıdır (Madenci, 2012a).

Bilim olarak iktisat: İktisat bölümünden mezun olanlar bilim olarak iktisatı seçerek, iktisat alanında lisansüstü eğitim alarak akademik kariyer yapmayı tercih edebilirler (OKUBİL, 2011). “Bilim olarak iktisat öncelikle ekonomik olayların meydana geldiği dünyayı anlamaya yöneliktir. Meslek olarak iktisat ise bu dünyayı sadece veri alır.” (Madenci, 2012b). Bunların dışında siyaset, işletme gibi alanlarda da lisansüstü eğitim görebilirler. Lisans eğitimi alırken, işletme, muhasebe, finans gibi derslerde gördükleri için bu alanlara da yönelebilirler. Bu durum, bireyin geleceğine ne şekilde yön vermek istediğine bağlıdır (Çımat ve Daşkiran, 2014: 12).

Fakat asıl beklenen ve bilim olarak iktisatı seçen bireylerin iktisat alanında lisansüstü eğitime yönelmesidir. Bilim olarak iktisatı seçen bireyler, araştırma yapmaya, makale yazmaya, kütüphanede zaman geçirmeye hazırlıklı olmalıdırlar. Diğer bir ifade ile maddi beklentileri ikinci plana atarak, iktisat alanında araştırmaya yönelmelidirler. Fakat şunu da iyi bilmek gereklidir: “uluslararası iktisat bölümünde yüksek lisans yapmayı düşünen bir öğrenci buradan dış ticaret uzmanı olarak çıkacağına zannetmemelidir. Bu bölümün amacı uzman yetiştirmek değildir” (Madenci, 2012b). Bundan dolayı da iktisat eğitimi alan bireylerin beklentilerini net olarak ortaya koymaları, yönelecekleri alanla ilgili derin araştırmalar yaparak, ona göre tercihlerini yapmaları, gelecekte işlerinden doyum sağlayan mutlu işgören olmalarında önemlidir.

Diğer taraftan iktisat bölümünü kazanarak, iktisat fakültesine gelen öğrencilerin, iktisat bölümünün eğitimsel, sosyal ve rehberlik faaliyetlerinin öğrencilerin beklentilerine karşılık vermesi, akademik ve idari personelin iletişim düzeyleri, bölümdeki fikir ve düşünce özgürlüğü, kütüphanenin yeterliliği, bölümün sağladığı staj olanakları vb. unsurlar, öğrencilerin bölümlerini sevmelerinde ve başarılı olmalarında oldukça etkili olduğu düşünülmektedir.

I. METODOLOJİ

I.I. Araştırmanın Amacı ve Hipotezleri

Bu araştırmanın amacı; iktisat bölümünde eğitim gören öğrencilerin iktisat bölümünü seçme nedenleri ve bölümün beklentilerini karşılama düzeyini incelemektir. Öğrencilerin tanımlayıcı özelliklerine göre öğrencilerin iktisat bölümü seçme nedenleri ve bölümün beklentilerini karşılama düzeyinin incelenmesi de araştırmanın diğer amacını oluşturmaktadır. Bu doğrultuda araştırmada aşağıdaki hipotezler sorgulanmıştır:

H₁. İktisat bölümünde okuyan öğrencilerin iktisat bölümünü seçme nedenleri; öğrenim şekli, yaş, cinsiyet ve sınıflarına göre farklılık göstermektedir.

H₂. İktisat bölümünde okuyan öğrencilerin, bölümlerinin beklentilerini karşılama düzeyi, öğrenim şekli, yaş, cinsiyet ve sınıflarına göre farklılık göstermektedir.

I.II. Evren ve Örneklem

Bu araştırma 2016-2017 eğitim öğretim yılında, Niğde ilinde faaliyet gösteren Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü'nde eğitim gören öğrenciler üzerinde gerçekleştirilmiştir. İktisat bölümünde 2016-2017 eğitim öğretim yılında 1299 öğrenci eğitim görmektedir. Örneklem büyüklüğünün belirlenmesinde; (Salant ve Dillman, 1994: 55):

$$n = N \cdot t^2 \cdot p \cdot q / d^2 (N-1) + t^2 p q$$

N: Hedef kitledeki birey sayısı

n: Örneklem alınacak birey sayısı

p: İncelenen olayın görülüş sıklığı (gerçekleşme olasılığı)

q: İncelenen olayın görülmemiş sıklığı (gerçekleşmeme olasılığı)

t: Belirli bir anlamlılık düzeyinde, t tablosuna göre bulunan teorik değer

d: Olayın görülüş sıklığına göre kabul edilen $\pm$ örneklem hatasıdır."

kullanılarak bu evren için % 99 güven aralığında, $\pm$ % 5 örneklem hatası ile gerekli örneklem büyüklüğü $n = 440$ olarak bulunmuştur. Araştırma sonuçlarından daha genel verilere ulaşabilmek üzere araştırma, araştırmaya katılmayı gönüllü kabul eden 503 öğrenci üzerinde gerçekleştirilmiştir.

I.III. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veriler, araştırmacı tarafından oluşturulan ve üç bölümden oluşan anket yöntemiyle toplanmıştır. Konuyla ilgili detaylı literatür taraması yapılmış ve konuyla ilgili araştırmaya rastlanmamıştır. Bundan dolayı anket formu araştırmacı tarafından oluşturulmuş ve uzman görüşüne sunulmuştur. Anketin güvenilirliğini belirlemek için iç tutarlılık katsayısı "Cronbach Alpha" hesaplanmıştır. Ölçeğin Cronbach Alpha değeri 0,840 olarak oldukça yüksek düzeyde bulunmuştur. Ankette üç grup soru yer almaktadır. Birinci grupta öğrencilerin tanımlayıcı özelliklerini (yaş, cinsiyet, sınıf ve öğrenim şekli) belirlemeye yönelik çoktan seçmeli dört soru yer almıştır. İkinci bölümde 52'li likert tipinde hazırlanmış, öğrencilerin iktisat bölümünü seçme nedenlerine ilişkin 17 ifade bulunmaktadır. Üçüncü grupta ise öğrencilerin iktisat bölümünden beklentilerinin karşılanma düzeyine ilişkin 5'li likert tipinde 12 ifadeye yer verilmiştir. Anketteki ifadeler "Hiç katılmıyorum" yanıtı için 1, "Katılmıyorum" yanıtı için 2, "Kararsızım" yanıtı için 3, "Katılıyorum" yanıtı için 4, "Tamamen katılıyorum" yanıtı için 5 olarak kodlanmıştır. Anket online forma dönüştürülerek, öğrencilerin telefon, tablet ve bilgisayar üzerinden ankete katılımı sağlanmıştır. Anket verileri, 15.01.2017 ve 25.01.2017 tarihleri arasında toplanmıştır.

I.IV. Verilerin Değerlendirilmesi

Anketlerden elde edilen verilerin değerlendirilmesi bilgisayar ortamında SPSS 22.0 istatistik programında gerçekleştirilmiştir. Öğrencilerin tanımlayıcı özelliklerinin belirlenmesinde frekans ve yüzde analizlerinden, öğrencilerin iktisat bölümünü seçme nedenleri ve bölümün beklentilerini karşılama düzeyinin belirlenmesinde, ortalama ve standart sapma istatistiklerinden faydalanılmıştır. Araştırmada hipotez testleri olarak, T, Testi, Tek yönlü (One way) Anova testi, Anova testinden sonrasındaki farklılıkların belirlenmesinde Scheffe testi kullanılmıştır.

II. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Araştırmada öncelikle öğrencilerin tanımlayıcı özellikleri sorgulanmıştır. Bu doğrultuda ulaşılan veriler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Öğrencilerin Tanımlayıcı Özellikleri

Tablolar	Gruplar	Frekans(n)	Yüzde (%)
Öğrenim Şekli	Birinci Öğretim	267	53,1
	İkinci Öğretim	236	46,9
Yaş	18	191	38,0
	19	63	12,5
	20	38	7,6
	21	25	5,0
	22	37	7,4
	23 ve üzeri	149	29,6
Cinsiyet	Kadın	273	54,3
	Erkek	230	45,7
Sınıf	1	194	38,6
	2	88	17,5
	3	88	17,5
	4	133	26,4
	Toplam	503	100,0

Araştırmaya katılan 503 öğrencinin 267’si (%53,1) birinci öğretim, 236’sı (%46,9) ikinci öğretimde eğitim görmekte olup, 191’i (%38,0) 18 yaşında, 63’ü (%12,5) 19 yaşında, 38’i (%7,6) 20 yaşında, 25’i (%5,0) 21 yaşında 37’si (%7,4) 22 yaşında ve 149’u (%29,6) 23 yaş ve üzerindedir. Öğrencilerin 273’ü (%54,3) kız, 230’u (%45,7) erkek olup, 194’ü (%38,6) 1. sınıf, 88’i (%17,5) 2. sınıf, 88’i (%17,5) 3. sınıf ve 133’ü (%26,4) 4. sınıfa gitmektedir.

Tablo 2’de iktisat bölümünde okuyan öğrencilerin iktisat bölümünü seçme nedenleri ve tanımlayıcı özelliklerine göre bu bölümü seçme nedenlerinin farklılaşıp farklılaşmadığına dair veriler yer almaktadır.

Tablo 2. İktisat Bölümünde Okuyan Öğrencilerin İktisat Bölümünü Seçme Nedenleri

İktisat bölümünü seçme nedenleri	Ort	Öğrenim şekli	Yaş	Cinsiyet	Sınıf
İktisat Alanında Akademik Kariyer Düşündüğüm İçin	3,976	0,541	0,000*	0,698	0,000*
İktisat Alanında Çalışmayı Düşündüğüm İçin	3,968	0,688	0,914	0,982	0,124
İktisat Alanında İş Olanaklarının Fazla Olduğunu Düşündüğüm İçin	3,936	0,781	0,005*	0,747	0,090
İktisat Alanında Eğitim Alırsam İlerde İşsiz Kalmayacağımı Düşündüğüm İçin	3,992	0,827	0,059	0,935	0,005*

Ailemin Bu Alanda Eğitim Almamı İstedikleri İçin	3,863	0,351	0,004*	0,283	0,032**
Bu Alanda Eğitim Almış Örnek Kişiler Olduğu İçin	3,857	0,957	0,100	0,672	0,059
Mezun Olduktan Sonra Ciddi Maddi Kazanç Getireceğini Düşündüğüm İçin	3,905	0,385	0,017**	0,264	0,003*
İktisat Alanında Alacağım Eğitimle Toplum Ve Millet Yararına Katkı Sağlayabileceğimi Düşündüğüm İçin	3,942	0,794	0,088	0,012**	0,027**
Öğretmenlerimin Bu Alana Yönlendirdikleri İçin	3,950	0,473	0,002*	0,756	0,001*
Puanım Bu Alana Yettiği İçin	3,917	0,794	0,001*	0,736	0,278
Yanlış Tercih Yaptığım İçin	3,801	0,429	0,007*	0,480	0,082
İlgi Ve Yeteneklerime Uygun Gördüğüm İçin	3,849	0,716	0,000*	0,932	0,001*
Eleştirel Düşünme Değerlendirme Problem Çözme Analiz Ve Yorumlama Gibi Tüm Sektör Ve Alanlarda İhtiyaç Duyulan Temel Özellikleri Kazandırdığı İçin	3,827	0,990	0,075	0,770	0,001*
İçinde Yaşadığımız Dünya Ve Toplumu Daha İyi Anlayabilmek İçin	3,952	0,365	0,113	0,225	0,316
İktisadi Konularda Kapsamlı Bilgi Sahibi Olabilmek İçin	3,917	0,816	0,380	0,150	0,049**
Güncel İktisadi Kavramları Daha Kolay Takip Edebilmek Ve Yorumlayabilmek İçin	3,958	0,541	0,002*	0,419	0,053
İktisadın Matematikle Olan İlişisini Anlayabilmek İçin	3,817	0,509	1,921	0,785	0,024**

*p,01 düzeyinde anlamlı

** p,05 düzeyinde anlamlı

Tablo 2 incelendiğinde, öğrencilerin iktisat bölümünü seçmede ele alınan tüm etmenlerin yüksek düzeyde etkili olduğu görülmektedir. 5 üzerinden yapılan değerlendirmede, öğrencilerin aldıkları puanların ortalaması; 3,801 ile 3,992 arasında değişmektedir. Bu da öğrencilerin iktisat bölümünü seçmede tek bir faktörün değil, pek çok faktörün yüksek düzeyde etkili olduğunu göstermektedir. İktisat bölümünü seçme nedenleri öğrenim şekillerine göre farklılık göstermemektedir ($p>0,05$). Yaş gruplarına göre, dokuz ifade de farklılıkların olduğu görülmüştür. Buna göre; 18 yaşındaki öğrenciler üzerinde “İktisat Alanında Akademik Kariyer Düşündüğüm İçin”, “İktisat Alanında İş Olanaklarının Fazla Olduğunu Düşündüğüm İçin”, “Ailemin Bu Alanda Eğitim Almamı İstedikleri İçin”, “Mezun Olduktan Sonra Ciddi Maddi Kazanç Getireceğini Düşündüğüm İçin”, “Öğretmenlerimin Bu Alana Yönlendirdikleri İçin”, “Puanım Bu Alana Yettiği İçin”, “Yanlış Tercih Yaptığım İçin”, “İlgi ve Yeteneklerime Uygun Gördüğüm İçin”, “Güncel İktisadi Kavramları Daha Kolay Takip Edebilmek ve Yorumlayabilmek İçin” ifadeleri iktisat bölümünü seçmelerinde daha büyük yaşlardakilere göre daha etkili olmuştur ($p<0,05$).

Cinsiyet açısından öğrencilerin iktisat bölümünü seçme nedenleri incelendiğinde sadece “İktisat Alanında Alacağım Eğitimle Toplum Ve Millet Yararına Katkı Sağlayabileceğimi

Düşündüğüm İçin” ifadesinde farklılaşma bulunmaktadır ($p<0,05$). Kız öğrencilerin *“İktisat alanında alacağım eğitimle toplum ve millet yararına katkı sağlayabileceğimi düşündüğüm”* için puanları, erkek öğrencilerden yüksek bulunmuştur. Diğer nedenlere ilişkin kız ve erkek öğrencilerin görüşlerinde farklılık bulunmamaktadır ($p>0,05$).

Öğrencilerin sınıfları açısından iktisat bölümünü seçme nedenlerine bakıldığında, on ifade farklılaşmaların olduğu görülmüştür. Buna göre; birinci sınıf öğrencileri üzerinde *“İktisat Alanında Akademik Kariyer Düşündüğüm İçin”*, *“İktisat Alanında Eğitim Alırsam İlerde İşsiz Kalmayacağımı Düşündüğüm İçin”*, *“Ailemin Bu Alanda Eğitim Almamı İstedikleri İçin”*, *“Mezun Olduktan Sonra Ciddi Maddi Kazanç Getireceğini Düşündüğüm İçin”*, *“İktisat Alanında Alacağım Eğitimle Toplum Ve Millet Yararına Katkı Sağlayabileceğimi Düşündüğüm İçin”*, *“Öğretmenlerimin Bu Alana Yönlendirdikleri İçin”*, *“İlgi Ve Yeteneklerime Uygun Gördüğüm İçin”*, *“Eleştirel Düşünme Değerlendirme Problem Çözme Analiz Ve Yorumlama Gibi Tüm Sektör Ve Alanlarda İhtiyaç Duyulan Temel Özellikleri Kazandırdığı İçin”*, *“İktisadi Konularda Kapsamlı Bilgi Sahibi Olabilmek İçin”*, *“İktisadın Matematikle Olan İlişisini Anlayabilmek İçin”*, ifadeleri daha büyük sınıflardaki öğrencilere göre daha etkili olmuştur ($p<0,05$).

Ulaşılan bu bulgulara göre araştırmanın ilk hipotezi H_1 . *“İktisat bölümünde okuyan öğrencilerin iktisat bölümünü seçme nedenleri; öğrenim şekli, yaş, cinsiyet ve sınıflarına göre farklılık göstermektedir.”* Öğrenim şekli açısından ret edilmekte, cinsiyet açısından *“İktisat Alanında Alacağım Eğitimle Toplum Ve Millet Yararına Katkı Sağlayabileceğimi Düşündüğüm İçin”* ifadesi dışında reddedilirken, yaş ve sınıf açısından kısmen kabul edilmiştir.

Tablo 3’de iktisat bölümünde okuyan öğrencilerin iktisat bölümünden beklentileri ve tanımlayıcı özelliklerine göre bölümden beklentilerinin farklılaşp farklılaşmadığına dair veriler yer almaktadır.

Tablo 3. İktisat Bölümünde Okuyan Öğrencilerin İktisat Bölümünden Beklentileri

İktisat bölümünden beklenti	Ort	Öğrenim şekli	Yaş	Cinsiyet	Sınıf
Eğitim Kalitesi Açısından Beklentilerimi Karşulamaktadır	3,795	0,982	0,000*	0,348	0,014**
Akademisyenlerin Bilgi Düzeyi Beklentilerimi Karşılanmaktadır	3,960	0,758	0,002*	0,107	0,001*
Akademisyenlerin İletişim Düzeyi Beklentilerimi Karşulamaktadır	3,899	0,735	0,002*	0,002*	0,009*
Akademik Personel Dışındaki İdari Ve Yönetici Personel Beklentilerimi Karşulamaktadır	4,038	0,117	0,002*	0,981	0,001*
Düzenlenen Bilimsel Konferans Ve Etkinlikler Beklentimi Karşulamaktadır	3,917	0,242	0,000*	0,270	0,000*
Düzenlenen Sosyal Etkinlikler Şenlik, Konser Vb. Beklentilerimi Karşulamaktadır	3,922	0,213	0,000*	0,254	0,000*
Staj İmkânları Yeterlidir	3,918	0,744	0,000*	0,275	0,000*
Rektörün Öğrencilere Karşı İlgisi Yeterlidir.	3,976	0,462	0,000*	0,166	0,001*
Mesleki Rehberlik Beklentilerimi Karşulamaktadır.	3,930	0,814	0,000*	0,536	0,000*
Kütüphane Hizmetleri Beklentilerimi Karşulamaktadır.	4,008	0,227	0,001*	0,087	0,045**
Ayrımcılık Ve Baskı Yapılmamaktadır	4,072	0,159	0,002*	0,097	0,015**
Fikir Ve Düşünce Özgürlüğü Açısından İktisat Bölümü Beklentilerimi Karşulamaktadır.	3,974	0,161	0,001*	0,836	0,001*

*p,01 düzeyinde anlamlı

** p,05 düzeyinde anlamlı

Tablo 3'teki veriler incelendiğinde, iktisat öğrencilerinin bölümlerinden beklentilerinin büyük oranda karşılandığı görülmektedir. 5 üzerinden yapılan değerlendirmeye göre öğrencilerin beklentileri 3,795 ile 4,072 puan arasında değişmektedir. Öğrencilerin öğrenim şekillerine göre beklentilerinin karşılanıp karşılanmadığına dair görüşlerinde farklılıklar bulunmamaktadır ($p>0,05$). Yaş açısından ele alınan tüm beklenti ifadelerinde farklılıklar saptanmıştır. Buna göre; genel olarak 18 yaşındaki ve 23 ve üzerindeki öğrencilerin beklentilerinin karşılanma düzeyi, diğer yaşlardakilere göre daha yüksektir.

Cinsiyet açısından öğrencilerin beklentilerinin karşılanma düzeyi incelendiğinde, sadece "Akademisyenlerin İletişim Düzeyi Beklentilerini Karşılama Düzeyi" ifadesinde farklılaşma saptanmıştır. Kız öğrencilerin "akademisyenlerin iletişim düzeyi beklentilerini karşılamaktadır" puanları erkek öğrencilerden yüksek bulunmuştur. ($p<0,05$).

İktisat bölümünde okuyan öğrencilerin sınıflarına göre beklentilerinin karşılanma düzeyini inceleyen tüm ifadelerde farklılıkların olduğu saptanmıştır ($p<0,05$). Genel olarak tüm ifadelerde birinci sınıf öğrencilerinin beklentilerinin karşılanma düzeyi, diğer sınıflarda okuyan öğrencilere göre daha yüksektir.

Ulaşılan bu bulgular doğrultusunda " H_2 . İktisat bölümünde okuyan öğrencilerin, bölümlerinin beklentilerini karşılama düzeyi, öğrenim şekli, yaş, cinsiyet ve sınıflarına göre farklılık göstermektedir.", öğrenim şekli açısından reddedilirken, cinsiyet açısından "Akademisyenlerin İletişim Düzeyi Beklentilerini Karşılama Düzeyi" ifadesi dışında reddedilmekte, yaş ve sınıf açısından doğrulanarak kabul edilmiştir.

SONUÇ

İktisat eğitimini almış bireylere gerek özel sektörün gerekse kamu sektörünün ihtiyacı vardır. İktisat multidisipliner bir alan olması nedeniyle farklı alanların ihtiyaç duyacağı bir alandır. Bu nedenle de gerek devlet gerekse vakıf üniversitelerin büyük bir bölümünde fakülte olarak yer almakta, öğrencilerden de ciddi talep görmektedir.

İktisat bölümünde eğitim gören öğrencilerin iktisat bölümünü seçme nedenleri ve bölümün beklentilerini karşılama düzeyinin belirlenmesinin yanında, öğrencilerin tanımlayıcı özelliklerine göre öğrencilerin iktisat bölümü seçme nedenleri ve bölümün beklentilerini karşılama düzeyinde farklılaşma olup olmadığının incelenmesi amacıyla Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde 2016-2016 eğitim öğretim yılında iktisat bölümünde eğitim gören 503 öğrenci üzerinde gerçekleştirilen araştırmadan aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

Araştırmada öğrencilerin iktisat bölümünü seçmelerinde pek çok faktörün yüksek düzeyde etkili olduğu, tek veya birkaç nedene dayalı olarak öğrencilerin bu bölümü seçmedikleri belirlenmiştir. Diğer bir ifade ile öğrenciler iktisat bölümünü seçerken, çalışma olanaklarının fazla olduğu, akademik kariyer düşündükleri, çevrelerinde iktisat eğitimi alan örnek kişiler olduğu, aileleri ve öğretmenleri tarafından bu alana yönlendirildikleri, diğer taraftan yetenekleri ve ilgilerinin bu yönde olarak iktisata ilgi duymaları gibi pek çok nedenin bileşimi sonucunda iktisat alanında okumaya karar verdikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Öğrencilerin öğrenim şekillerine göre iktisat bölümünü seçme nedenlerinde farklılık bulunmamıştır. Diğer bir ifade ile birinci ve ikinci öğretimde okuyan iktisat öğrencilerinin, iktisat bölümünü seçme nedenleri birbirlerine benzerlik göstermektedir. Öğrencilerin yaşlarına göre dokuz ifadeye farklılık bulunmuştur. Genel olarak 18 yaşındaki öğrencilerin bölümlerini seçmede "İktisat Alanında Akademik Kariyer Düşündüğüm İçin", "İktisat Alanında İş Olanaklarının Fazla Olduğunu Düşündüğüm İçin", "Ailemin Bu Alanda Eğitim Almamı İstedikleri İçin", "Mezun Olduktan Sonra Ciddi Maddi Kazanç Getireceğini Düşündüğüm İçin", "Öğretmenlerimin Bu Alana Yönlendirdikleri İçin", "Puanım Bu Alana Yettiği İçin", "Yanlış Tercih Yaptığım İçin", "İlgi ve Yeteneklerime Uygun

Gördüğüm İçin”, “*Güncel İktisadi Kavramları Daha Kolay Takip Edebilmek Ve Yorumlayabilmek İçin*” ifadelerinin etkisi daha büyük yaşlardakilere göre daha etkili olmuştur.

Öğrencilerin cinsiyetlerine göre “*İktisat Alanında Alacağım Eğitimle Toplum Ve Millet Yararına Katkı Sağlayabileceğimi Düşündüğüm İçin*” ifadesi dışında kalan nedenlerde farklılık görülmemiştir. Kız öğrencilerin “*iktisat alanında alacağım eğitimle toplum ve millet yararına katkı sağlayabileceğimi düşündüğüm*” için puanları, erkek öğrencilere göre daha yüksek bulunmuştur.

Öğrencilerin sınıflarına göre on ifadeye farklılıkların olduğu saptanmıştır. Birinci sınıf öğrencileri üzerinde “*İktisat Alanında Akademik Kariyer Düşündüğüm İçin*”, “*İktisat Alanında Eğitim Alırsam İlerde İşsiz Kalmayacağımı Düşündüğüm İçin*”, “*Ailemin Bu Alanda Eğitim Almamı İstedikleri İçin*”, “*Mezun Olduktan Sonra Ciddi Maddi Kazanç Getireceğini Düşündüğüm İçin*”, “*İktisat Alanında Alacağım Eğitimle Toplum Ve Millet Yararına Katkı Sağlayabileceğimi Düşündüğüm İçin*”, “*Öğretmenlerimin Bu Alana Yönlendirdikleri İçin*”, “*İlgi Ve Yeteneklerime Uygun Gördüğüm İçin*”, “*Eleştirel Düşünme Değerlendirme Problem Çözme Analiz Ve Yorumlama Gibi Tüm Sektör Ve Alanlarda İhtiyaç Duyulan Temel Özellikleri Kazandırdığı İçin*”, “*İktisadi Konularda Kapsamlı Bilgi Sahibi Olabilmek İçin*”, “*İktisadın Matematikle Olan İlişisini Anlayabilmek İçin*”, ifadelerinin daha büyük sınıflardaki öğrencilere göre etkisi daha yüksek olduğu görülmüştür.

İktisat eğitimi almaya başladıktan sonra iktisat bölümünün beklentilerini ne düzeyde karşıladığına bakıldığında, bölümün öğrenci beklentilerine büyük oranda yanıt verdiği saptanmıştır. Öğrencilerin öğrenim şekillerine göre beklentilerinin karşılanma düzeylerinde farklılık bulunmamıştır. Diğer bir ifade ile birinci öğrenim ve ikinci öğrenim öğrencilerinin beklentileri benzer düzeyde karşılanmaktadır. Öğrencilerin yaş gruplarına göre tüm beklenti ifadelerinde farklılaşmaların olduğu, genel olarak 18 yaşındaki öğrencilerin beklentilerinin karşılanma düzeyinin daha büyük yaşlardaki öğrencilere göre daha yüksek düzeyde karşılık bulduğu sonucuna ulaşılmıştır. Öğrencilerin cinsiyetlerine göre “*Akademisyenlerin İletişim Düzeyi Beklentilerimi Karşılıyor*” ifadesi dışındaki beklenti ifadelerinde farklılaşma bulunmamıştır. Kız öğrencilerin “*akademisyenlerin iletişim düzeyi beklentilerimi karşılıyor*” puanları erkek öğrencilere göre daha yüksektir. Diğer ifadelere yönelik beklentilerinin karşılanma düzeyi kız ve erkek öğrencilerde benzer düzeydedir.

Öğrencilerin eğitim gördükleri sınıflara göre beklentilerine yönelik tüm ifadelerde farklılıkların olduğu saptanmıştır. Genel olarak, birinci sınıfta okuyan öğrencilerin beklentilerinin diğer sınıfta okuyan öğrencilere göre daha yüksek düzeyde karşılandığı sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuç olarak, çok fazla nedenin bileşimi sonucunda öğrencilerin iktisat bölümünü seçtikleri ve iktisat bölümünün beklentilerini büyük oranda karşıladığı ortaya konulmuştur.

Ancak bu araştırma sadece Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü’nde eğitim gören 503 öğrencinin görüşleri ile sınırlıdır. Araştırma sonuçlarından genelleme yapılabilmesi için farklı üniversitelerin iktisat bölümlerinde araştırmanın benzerleri gerçekleştirilebilir. Diğer taraftan araştırmada veriler araştırmacı tarafından oluşturulan ölçekle toplanmıştır. Farklı ölçekler geliştirilerek ve farklı araştırma teknikleri kullanılarak konu ile ilgili araştırmalar yapılırsa, daha farklı ve daha kapsamlı sonuçlara ulaşılabilir. Böylelikle öğrencilerin iktisat bölümünü seçme nedenleri ve beklentileri çok yönlü olarak incelenerek ortaya konulabilir. Araştırmanın konuyla ilgili yapılmış ilk araştırma olma nedeniyle, literatüre katkı sağlayacağı ve bu yönde araştırma yapmak isteyen araştırmacılara fikir vereceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Bahar, H. (2002), “Eğitim Fakültesi, Tıp Fakültesi Ve İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Öğrencilerinin Bazı Sosyo-Ekonomik Özellikleri İle Fakülte Tercihleri Arasındaki İlişki”, *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4 (1), 125-144
- Çımat A. ve F. Daşkiran (2014), “İktisat, Türkiye’deki Eğitimi ve İktisadi Yenilik”, *Siirt Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisadi Yenilik Dergisi*, 1 (2), 1-17
- Gençoğlu, Ü.G. ve G. İşseveroğlu, (2010), “ Türkiye’de Meslek Yüksekokullarındaki Eğitimin Muhasebe Mesleğine Katkısı Üzerine Araştırma”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (47), 28-40.
- İzdeş, Ö. (2001), "Nasıl Bir İktisat Eğitimi", *İktisat Dergisi*, (415), 59-63
- Koç, H. (1991), *İş ve İnsan İlişkileri*, Ankara: Gazi Büro Kitabevi,
- Kuzgun, Y. (2000), *Kendini Değerlendirme Envanteri El Kitabı*, Ankara: ÖSYM Yayınları
- Madenci, C. (2012a), “Nasıl Bir İktisat Eğitimi? (I) – Meslek Olarak İktisat”, <http://www.iktisadiyat.com/2012/04/06/nasil-bir-iktisat-egitimi-i-meslek-olarak-iktisat/> (19.02.2017).
- Madenci, C. (2012b), “Nasıl Bir İktisat Eğitimi? (II) – Bilim Olarak İktisat”, <http://www.iktisadiyat.com/2012/04/27/nasil-bir-iktisat-egitimi-ii-bilim-olarak-iktisat/> (19.02.2017).
- OKUBİL. (2011), “İktisat Bölümü Mezunlarının Yapacağı İşler Nelerdir?”, <http://www.okubil.com/iktisat-bolumu-mezunlarinin-yapacagi-isler-nelerdir-4336.html> (19.02.2017).
- Öztürk, Z. ve E. Ilman (2015), “Sağlık Yönetimi Ve İşletmeciliği Bölümünde Okuyan Öğrencilerin Bölümü Tercih Nedenleri İle Beklenti Ve Motivasyon Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (1), 71 - 93
- Salant, P. ve D.A. Dillman, (1994), *How To Conduct Your Own Survey*, Newyork: John Wiley & Sons,
- Sarıkaya, T., Khorshid, L. (2009), “Üniversite Öğrencilerinin Meslek Seçimini Etkileyen Etmenlerin İncelenmesi: Üniversite Öğrencilerinin Meslek Seçimi”, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7 (2), 393-423
- Sezer, B. (1985), *Sosyolojinin Ana Başlıkları*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları,
- Şimşek, S. ve Ş. Cicioğlu (2006), “İktisat Eğitiminde Temel Sorunlar ve Öneriler”, *Türk Ağır Sanayi ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası Dergisi*, 20 (3), 17-29
- Turhan, R. (2011), *Türkiye’de İktisat Tarihi Çalışmalarının Gelişimi*, Doktora Tezi İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- TÜBA. (2007). *İktisat Öngörü Çalışması 2003-2023* (der. F. Şenses), Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.

NEOLİBERAL GIDA REJİMİ VE ÇİN'DE GIDA GÜVENCESİ: EKONOMİ POLİTİK BİR PERSPEKTİF

Yeliz SARIÖZ GÖKTEN¹
Kerem GÖKTEN²

Özet

İnsanlığın gıda üretimi ve lojistiği alanında gösterdiği tüm ilerlemeye karşın gıda güvencesi önemli bir sorun olarak varlığını sürdürmektedir. Ulaşılan üretim düzeyinin bu sorunu kalıcı biçimde çözmesi mümkün olmakla birlikte, can kayıplarının ve yetersiz beslenmeden kaynaklanan hastalıkların önü alınamamaktadır. Bu çalışmada öncelikle gıda güvencesi kavramı ve bileşenleri ele alınmaktadır. Gıda güvencesi kavramına yüklenen ideolojik içeriğe vurgu yapılmakta, kavramın yürürlükteki gıda rejimi ile olan ilişkisi incelenmektedir. Çalışmanın ikinci kısmında, dünyanın en kalabalık ve hızlı büyüyen ülkesi olan Çin'in gıda güvencesini sağlama yolunda aldığı mesafe ve izlediği strateji ortaya konulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gıda güvencesi, gıda rejimi, yetersiz beslenme, Çin tarım reformu

Jel Sınıflandırılması: F59, Q13, Q18

NEOLIBERAL FOOD REGIME AND FOOD SECURITY IN CHINA: THE POLITICAL ECONOMY PERSPECTIVE

Abstract

Despite all the progress that humanity has made in the area of food production and logistics, food safety remains an important problem. Although the level of production reached is enough to solve the problem permanently, deaths and diseases caused by malnutrition can not be prevented. In this study, firstly the concept of food safety and its components are discussed. The ideological content of the concept of food safety and the relationship with the current food regime are examined. In the second part of the study, China, the world's most populous and fast-growing country, the distance it has taken and its strategy to ensure food security are assessed.

Key Words: Food security, food regime, malnutrition, agriculture reform in China

Jel Classification: F59, Q13, Q18

¹ Yrd.Doç.Dr. Ömer Halisdemir Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, veysarioz@hotmail.com

² Yrd.Doç.Dr. Ömer Halisdemir Üniversitesi, İİBF, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Bölümü, keremgokten@gmail.com

GİRİŞ

Gıda güvencesi, 20. yüzyılın ortalarında ivme kazanan tarım teknolojisindeki gelişmelere ve bu sektöre yapılan büyük yatırımlara karşın yakıcı bir sorun olarak insanlığın gündemin işgal etmektedir. Başta Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) olmak üzere uluslararası kuruluşlar açlık ve yetersiz beslenme ile savaş konulu toplantılar düzenlemekte, önlerine çeşitli hedefler koymaktadırlar. Bununla birlikte konulan hedefler ile gerçekleştirmeler arasındaki ikincinin aleyhine olan farklar bir türlü ortadan kaldırılamamakta, yeni gıda zirvelerini yeni hedefler izlemektedir. Bugün gelinen noktada gıda güvencesi, teknik içeriğinin yanı sıra ideolojik bir içeriğe bürünmüştür. Gıda güvencesi kavramı, gıda politikalarının ve ticaretinin liberalleşmesi tartışmalarının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Buna ek olarak, tekelleri sürekli pekiştiren çok uluslu gıda şirketlerinin; üretim ve dolaşım alanına yönelik stratejileri, küresel gıda ticaretinin kodlarını biçimlendirme çabaları az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin küçük, yerel üretici ve perakendecileri için güçlü bir meydan okuma anlamına gelmektedir. Bu gelişmeler en çok sözü edilen ülkeler grubunun gıda güvencesini tehdit etmekte, hükümetler birçok alanda olduğu gibi tarım ve gıda alanında da bağımsız politikalar izlemekte güçlük çekmektedirler. Bu süreçte Çin, Brezilya gibi ülkeler özgül koşul ve avantajları ile öne çıkmakta, neoliberal gıda rejiminin koşul ve dayatmalarına karşı (çoğu kez dolaylı da olsa) politikalar izlemektedirler.

Bu çalışmada öncelikli olarak gıda güvencesi kavramı ve bileşenleri hakkında bilgi verilmiş, gıda güvencesinin neoliberal gıda rejimi ile olan ilişkisine işaret edilmiştir. Çalışmanın geri kalan bölümünde Çin tarım reformu ve ülkenin gıda güvencesi alanındaki görünümü üzerinde durulmuştur.

I. GIDA GÜVENCESİ

Gıda güvencesi sosyoekonomik ve biyolojik faktörlerce etkilenen karmaşık bir meseledir. Gıda güvencesi, yaygın olarak kavramsal sac ayağı yoluyla tanımlanmaktadır: gıda bulunabilirliği, gıda erişimi ve gıda kullanımı (Chung-Haddad vd., 1997:5; Rivera, 2003: 31). Gıda bulunabilirliği yeterli miktarda gıdanın ülkedeki tüm bireyler için sürekli olarak temin edilebilmesidir. Bu süreçte hanehalkı üretiminin yanı sıra ithalat ve gıda yardımlarından da yararlanılabilir³. Fiziksel ve iktisadi boyutları bulunan gıda erişimi, hane halkları ve tüm bireylerin besin değeri yüksek gıdaları elde etmek için yeterli kaynaklara sahip olması ile ifade edilir. Hanehalklarının gelir düzeyi, hane içi gelir dağılımı ve gıda fiyatları gıda erişiminin belirleyicileridir. Gıda kullanımı, yeterli enerji ve temel besin öğelerini, içilebilir su ve halk sağlığını güvence altına alacak bir diyeti mümkün kılacak uygun gıdanın biyolojik kullanımınıdır. Bu noktada gıda işleme, saklama, temel besin prensipleri ve çocuk bakımı alanlarında erişilen düzey önem kazanmaktadır (USAID, 1995: 8).

Küresel gıda arzı, kabaca geçen yüzyılın ortalarından bu yana tüm insanlara yetecek, sağlıklı ve üretken bir hayat sürmelerini sağlayacak düzeye erişmiş bulursa da insanlık üretim alanında gösterdiği başarıyı bölüşüm alanında gösterememekte, gıdaya düzenli erişimin önündeki fiziksel ve maddi kısıtlar aşılamamaktadır⁴. Bu nedenle gıda güvencesinin yolu yeterli gıda üretiminden ziyade adil bölüşümden geçmektedir. FAO, 2015 itibarıyla 792,5 milyon kişinin yetersiz beslenme koşulları ile karşı karşıya bulunduğunu, her yıl beş yaşından küçük 5 milyon çocuğun yetersiz beslenmeden

³ Gıda yardımları etkinliği tartışmalı, geçici bir çözüm olduğu kadar gelişmiş ülke kamuoyları tarafından sıcak karşılanmayan bir araçtır. Dış dünyadaki açlık, kendileri için bir tehdit olarak algılanmamaktadır. Eleştiri konusu yapılan uluslararası gıda yardımlarının OECD ülkelerinin bütçeleri içindeki ağırlığı %1'in altındadır. ABD'nin toplam yardım bütçesinin yaklaşık %10'unu gıda yardımına giderken, yaklaşık yüzde 60'ı askeri yardım için harcanmaktadır (Falcon-Naylor, 2005: 1114-1115).

⁴ 2011 tahminlerine göre gıda israfı ve kaybı yıllık 1,3 milyar ton dolayındadır. Bu miktar yıllık gıda üretiminin üçte birinin ziyan olduğu ya da kaybolduğu anlamına gelmektedir. Bu durum aynı zamanda gıda üretimine tahsis edilen kaynakların hatırı sayılır bir kısmının boşa gitmesi ve bu plansız-koordinasyonsuz üretim sırasında oluşan sera gazı emisyonunun ekolojik ve sosyal maliyetinin katlanması anlamına gelmektedir (FAO, 2011).

kaynaklanan hastalıklardan öldüklerini kaydetmektedir. Söz konusu ölümler, gıdanın yeterince üretilmemesinden değil, yeterince adil bölüşülememesinden kaynaklanmaktadır (FAO, 2016; Garnett, 2008: 77).

Gıda güvencesizliği; kötü yönetim, kurumsal destek eksikliği gibi eşitsiz bölüşüme neden olan genel ya da 2007-2008 küresel gıda krizinde görüldüğü üzere geçici nedenlerle ortaya çıkabilmektedir. Bunlara kuşkusuz doğal afetlerden kaynaklanan bulunabilirlik sorunu, gelir yetersizliğinden kaynaklanan erişim eksikliği ve kötü sağlık, kötü hijyen vb. koşulların yol açtığı yetersiz kullanım eklenmelidir. Bu koşullar altında gıda güvencesi sorununu aşmak için belirlenen ulusal ve uluslararası hedefler tartışma gündemindeki yerini/önemini korumakta, bu çerçevede sadece daha çok ve çeşitli tarım ürünü yetiştirilmesini değil, yaratılan artığın pazarda satılması yoluyla gelir artışını, yaşam standartlarının yükseltilmesini hedefleyen programlar yürütülmektedir (Rivera, 2003: 31-33).

Bununla birlikte gıda güvencesi kavramı; üretken, sağlıklı bir yaşam için yeterli olan gıdaya düzenli biçimde erişim anlamına gelmekle birlikte, kavramın dolaşıma girdiği zaman olan 1970'lerin ruhu, ortaya konulan politika önerileri ile birlikte ele alındığında ideoloji ile yüklü bir kavramdır. 1996 tarihli Roma Deklarasyonu içinde bulunduğumuz dönemde etkileri devam eden bir politika metni olarak üzerinde durmayı hak etmektedir. FAO'nun öncülüğünde yapılan zirvede dünyanın hemen her ülkesi üst düzeyde temsil edilmiştir. Temel besin ihtiyacını karşılayamayan 800 milyon insan olduğunu saptayan zirve, bu sayının 2015'e kadar yarı yarıya azaltılması hedefini koymuştur. Zirvenin bir diğer dikkat çeken noktası, yoksulluğu gıda güvencesizliğinin ana sebebi olarak kabul etmesidir. Çatışmalar, terörizm, yolsuzluk, çevresel yıkımlar gıda güvencesizliğini arttıran önemli sebepler olarak gösterilmiştir. Burada en az yukarıda sıralanan genel amaçlar kadar dikkati çekmesi gereken husus gıda güvencesine ulaşmada ticarete kritik bir önem atfedilmesidir. Ticaretin kaynakların etkin kullanımını sağlayacağı ve gıda güvencesini arttırmada kritik öneme sahip iktisadi büyümeyi uyaracağı vurgulanmıştır (FAO,1996; Otero-Pechlaner vd., 2013: 264). Serbest ticaret vurgusunun yanı sıra zirveye özel sektör temsilcilerinin katılımı, sonuç metninde Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) kural ve yükümlülüklerine yapılan güçlü vurgu, gıda güvencesi ile neoliberal gıda rejimi arasındaki ilişkinin izini sürmeyi gerektirmektedir.

Konu ile ilgili olanların bileceği üzere ticaretin liberalleştirilmesi Washington Konsensüsü'nün en önemli öğeleri arasındadır. Uruguay Turu'ndan DTÖ'ye varılan süreçte mal ticaretinin önündeki kısıtlamaların kaldırılması başlıca amaç olmaktan çıkmış, hizmet ticaretinin geliştirilmesi, fikri mülkiyet haklarının düzenlenmesi vb. amaçlar küresel kapitalist sistemin dolayısıyla devletler üstü kuruluşların ajandalarındaki yerini almıştır. Bu süreçte tarımsal ticaretin liberalleştirilmesi, GATT'ın yürürlüğe girdiği dönemden bu yana üzerinde önemli ilerlemeler sağlanan mal ticaretinin liberalleştirilmesi sürecinin sancılı bir bölümü olarak dikkatleri çekmektedir. DTÖ'nün faaliyete geçtiği 1995'ten bugüne tarım sektörü, demode ilan edilen sübvansiyonların, miktar kısıtlamalarının, ucuz kredi temininin eskisi kadar güçlü olmasa da, sürdürdüğü bir alan olma özelliğini henüz yitirmemiştir⁵. Bir başka açıdan bakarsak, tarımın bu özelliği onu piyasalaştırma politikasının daimi hedefi haline getirmekte, yeterince değerlendirilememiş potansiyel bir kazanç alanı olarak görülmesine yol açmaktadır. Tarıma İkinci Dünya Savaşı sonrası yeniden yapılanma döneminde tanınan istisnai statü 1990'lar ile birlikte sona ermiş; gıda güvencesi, tarımın liberalleştirilmesi çabalarında başvurulmuş başlıca analitik araçlardan biri haline gelmiştir. İnsanlığın önündeki en ezeli, çetin sorunlardan birinin ortadan kalkmasını simgeleyen gıda güvencesi, kendine yeterlikten ziyade serbest ticaret ile erişilebilecek bir hedef olarak sunulmuştur (Otero-Pechlaner vd., 2013: 264-267; Ingco-Croome, 2004: 5, 25).

⁵ Tarımsal ticaretin liberalleştirilmesi DTÖ müzakerelerinin en çetin geçtiği alandır. Başta ABD, AB ve Japonya olmak üzere, gelişmiş ülkeler geleneksel/serbest ticaret yanlısı pozisyonlarından farklı konumlanmakta, tarım sektörlerini korumanın yaratıcı yollarını bulmaktadırlar. Gelişmekte olan ülkelerin, bu çifte standartlı yaklaşımları ve DTÖ'nün gelişmekte olan ülkelerin tarımsal destekleme politikaları karşısında takındığı olumsuz tutumu eleştiri konusu yapmaları, 1994 tarihli Tarım Üzerine Anlaşma'nın (AoA) revizyonunu istemeleri görüşmeleri kilitlemektedir. Son önemli uzlaşma girişimi 2007 yılında olmuş, taraflar yine uzlaşmamışlardır Ayrıntı için bkz. Clapp (2004); Pechlaner;Otero, 2010: 186-187).

II. NEOLİBERAL GIDA REJİMİ YA DA LİBERALLEŞMEDEN HERKES KAZANIR MI?

Gıda rejimi, gıda üretimi ve tüketimindeki uluslararası ilişkileri kapitalist sermaye birikimi süreçlerine bağlayan, bu süreçlerde yaşanan eğilim farklılaşmalarından etkilenen dönemsel bir nizam olarak tanımlanabilir. Gıda rejimi, devletlerarası güç dengelerindeki değişmelerin yansımaları olduğu kadar; üretici ve tüketici lobilerinin, toplumsal sınıfların, şirketlerin, devletler üstü kurumsal yapıların; üretim, bölüşüm ve ticarete ilişkin hâlihazırdaki sorunlar karşısında benimsedikleri normlar, bu sorunlara yönelik geliştirdikleri açık ve örtük çözümlerdir Her gıda rejimi çelişik unsurları içinde barındırır, olgunlaşma aşaması aynı zamanda gıda rejiminin ölümünün ve istikrarsız geçiş döneminin habercisidir (Friedmann-McMichael, 1989: 95; McMichael, 2009: 281-283; Friedmann, 1993: 31)⁶.

Friedmann ve McMichael, ilk gıda rejimini 1870 ile başlatır, 1914’de sonlandırırlar. *Yerleşimci tarımsal* ya da *yerleşimci kolonyal* olarak adlandırılabilir ilk gıda rejimi, İngiliz hegemonyasının hüküm sürdüğü döneme rastlar. İngiltere küresel hegemonyasını, dünyanın atölyesi olma konumunu güvence altına almak için dünya ölçeğinde ucuz gıda arzı zinciri kurmaya yönelmiştir. Kapitalist metropollerin yerleşimci tarımsal kolonilere mamul mal satarak karşılığında et, buğday vb. satın almasına dayalı rejim bir tür “*karşı hareket*” tarafından sınırlanıyordu. 1870-1914 dönemi bir yandan sömürgeciliğin ve revizyonist devletlerin yeni sömürge arayışlarının zirve yaptığı dönemi simgelerken, öbür yandan Avustralya, Yeni Zelanda, Kanada gibi yerleşimci kolonilerin politik bağımsızlıklarını kazanmasına, ulus-devlet hüviyeti kazanmalarına tanıklık etmiştir. Adı geçen yerleşimci koloniler, hem temsili hükümet yapılarını geliştirmiş hem de Avrupa’nın ucuz gıda tedarikçisi olarak stratejik bir konum elde etmişlerdir (Friedmann-McMichael, 1989: 95-98; Otero-Pechlaner vd., 2013: 270; McMichael, 2005: 276).

İkinci gıda rejimi (1945-1973) ABD hegemonyasının en güçlü olduğu dönemin ürünüdür. Tarım, ihracat sübvansiyonu, destekleme alımları, ithalat kontrolleri vb. hükümet müdahalelerinin olağan karşılandığı istisnai bir sektör olarak kabul edilmiştir. (Friedmann, 1993: 30-31). İkinci gıda rejimi *bolluk rejimi* olarak da adlandırılmaktadır. Korumacı politikaların doğal sonucu üretim fazlalıklarının ortaya çıkması olmuş, buna karşın üretim fazlalarına yol açan ulusal tarım destekleme politikaları sorgulanmamıştır. Savaş sonrası düzenin ilke ve kurumlarını biçimlendiren ABD, malların serbest dolaşımına dayalı geleneksel politikasından farklılaşan bir politika izlemiş, 1930’ların New Deal anlayışını muhafaza etmiştir. ABD’nin tarımsal üretim fazlası (bilhassa buğday), Avrupa’nın yeniden imarını hedefleyen Marshall yardımlarının en önem parçası olmuş, izleyen dönemde ABD müttefiği Üçüncü Dünya ülkelerine yapılan yardımlarda kullanılmıştır (Friedmann, 1993: 34-36; Friedmann-McMichael, 1989: 104; Otero-Pechlaner vd., 2013: 270).

Birinci gıda rejiminde ortaya çıkan “*karşı hareket*” ikinci gıda rejiminde de kendini göstermiş, 1973 Petrol Krizi’nin tetiklemesi sonucu artan gıda fiyatları 1973-1974 gıda krizine neden olmuştur⁷. ABD hegemonik gücünü kullanarak sömürgeciliğin ve sömürgeci ticaret bloklarının tasfiyesine ön ayak olmuş, dünya ölçeğinde geçerli kılınan ulus-devlet yapılanması uluslararası ticarete yeni ulusların dolaysız eklemelenmesini beraberinde getirmiştir. Bu esnada bir başka dinamik (karşı hareket) gitgide kendini göstermeye başlamıştır: ulusötesileşmeci yeniden yapılanma. Ulusötesileşmenin tarım sektörüne yansımaları; tarımda uzmanlaşmanın derinleşmesi, bitkisel ve

⁶ Gıda rejimi kavramı ve analizinin geliştirildiği erken dönem kaynaklar için bkz. McMichael (1991) ve McMichael-Myhe (1991).

⁷ Friedmann petrol fiyatları ile gıda fiyatları artışı arasında bir ilişki olduğunu ifade eder. Sovyetler Birliği’nin et üretimini artırma politikası sonucunda yemlik tahıl ithalatını arttırması, güçlü ithalat talebini arttan petrol fiyatlarından elde ettiği döviz rezervleri ile karşılaması bolluğa, yardıma dayalı gıda rejimini sarsmıştır. Birbiriyle kesişen bu krizler, petrol ve gıda ithalatına bağımlı üçüncü dünya ülkeleri için yıkıcı sonuçlar yaratmıştır. İçine girilen döviz darboğazının yıkıcı etkileri 1980’lerin başında görülecek, petrodolar döngüsüne dayalı borçlanma ilişkisinin kurulmasını tetikleyecektir. Ayrıntı için bkz. (1993: 31-39).

hayvansal ürünlerin ulusötesi şirketlerin denetimindeki gıda ürünleri zincirlerine dâhil olması, dayanıklı gıda maddeleri üretimi ve geliştirilmesi sürecinde kimya endüstrisi ile yapılan yoğun sektörel işbirliği alt başlıklarıyla özetlenebilir (Friedmann-McMichael, 1989: 104-106; Friedmann, 1993: 39).

Gıda rejimlerini sembolize eden tarih dilimleri ile uluslararası para ve ticaret rejimleri arasında açık bir örtüşmenin olduğu dikkatleri çekmektedir. Birinci gıda rejimi Altın Standardı dönemi (1870-1914) ile ikinci gıda rejimi Bretton Woods sistemi (1945-1971/1973) ile aynı zaman dilimine rastlamaktadır. Söz konusu zamansal örtüşmenin, birinci gıda rejimi ile İngiliz hegemonyası arasında ve ikinci gıda rejimi ile ABD hegemonyası arasında olduğu da ileri sürülebilir. Sözü edilen tarihsel örtüşmenin en önemli nedeni gıda fiyatları ile ücret düzeyi arasındaki kadim ilişkidir. Gıda, kapitalist değer ilişkilerinin bir unsuru olarak ücretli emeğin yeniden üretilmesinin adeta merkezinde yer almaktadır (Araghi,2003: 51-53).

1970'lerin krizi ile küresel kapitalizm makas değiştirmiş, Keynesyen politikalar üzerinde yükselen tarihsel uzlaşma bozulmuştur. Devletin ekonomideki yerini ve etkinliğini sorgulayan görüşler güç kazanmış, bu görüşlerin biçimlendirdiği neoliberal politikalar izleyen yıllarda uygulamaya konmuş, devletlerarası kuruluşların üst kadroları yeniden dizayn edilmiştir. 1945-1973 dönemindeki gibi bir sınıfsal uzlaşma değil, sermayenin karşı saldırısına dayalı neoliberal düzene rastlayan gıda rejiminin adlandırılmasında farklıklar göze çarpmaktadır. Gıda rejimi araştırmalarının öncü ismi McMichael yaşanan geçiş döneminin ardından içinde bulunulan gıda rejiminin *şirket gıda rejimi* olduğunu ileri sürmektedir. Friedmann, *şirket-çevresel gıda rejimi* kavramsallaştırmasına giderken, Pechlaner ve Otero *neoliberal gıda rejimi* nitelmesini tercih etmektedirler (2010: 183). Bu farklılıklar, hiç kuşku yok ki, birtakım teorizasyon farklılıklarından kaynaklanmaktadır. McMichael, şirket gıda rejimi yoluyla tarım ve gıdanın dünya ölçeğinde gerçekleşen sermaye birikiminin hizmetine sunulduğunu, bunun ulusötesi gıda şirketlerinin lehine, küçük üreticilerin ve yerel ekolojilerin aleyhine sonuçlar yarattığını ileri sürmektedir (2009: 289-290). McMichael önce İngiliz hegemonyası, ardından ABD hegemonyası ve son olarak neoliberal politik ekonomik hegemonyanın biçimlendirdiği gıda rejimlerini imparatorluk-devlet-piyasa dizgesiyle sembolize eder. Otero-Pechlaner vd., McMichael'in neoliberal küreselleşme vurgusunun sosyal ilişkiler ve aktörlerden bağımsız bir piyasa mitine dayandığını ileri sürerek, ortaya çıkan gıda rejimini neoliberal gıda rejimi olarak adlandırırlar. Neoliberal gıda rejimi, devletlerin merkezi konumunun ortadan kalktığı, piyasalara koşulsuz hizmet verdiği değil, müdahale biçiminin değiştiği, dolaylı hale geldiği bir rejimi temsil eder. Devletlerin uluslararası anlaşmalar ve ulusal mevzuat yoluyla önünü açtığı neoliberal izleneyi deregülasyon kavramı ile değil, neoregülasyon kavramı ile sembolize ederler. Neoliberal kapitalizmin çokuluslu gıda şirketlerinin yararına sonuçlar ürettiği konusunda şüphe bulunmamakla birlikte, söz konusu sonuçların ortaya çıkışında neoregülasyonun asli rolünün olduğuna dikkatleri çekerler (2013: 271-272).

Kapitalizmin hâkim formu olma niteliğini yaklaşık kırk yıldır sürdüren neoliberalizm, gıda güvencesi meselesini kati bir biçimde "*ticaret ve yardım*" kavramları ile ilişkilendirmektedir. Liberalizmin ortaya çıkışında önemli yer tutan politik ve ahlaki kaygıları terk eden, yalnızca iktisadi rasyonelle hareket eden neoliberalizm, insanların yeterli ve güvenli besine sahip olmaları için yapılacak herhangi bir müdahale biçimini öngörmez. Neoliberalizm, her ne kadar yeniden bölüşümcü, irrasyonel(!) bir ajandaya sahip olmasa da, gıda güvencesi kavramını sözlüğünden çıkarmamış, mahiyetini değiştirme yoluna gitmiştir (Sodano, 2012: 380). Gıda güvencesi, arz odaklı olmaktan çıkarılıp serbest ticaret odaklı hale getirilmiş; arz ve talebin dengelenmesi, karşılıklı üstünlükler vb. argümanlar üzerinden yeniden kavramsallaştırılmıştır. Sözü edilen paradigma kayması sonucunda gıdada kendine yeterlik ile gıda güvencesi kavramları arasında güçlü bir set çekilmiştir (Otero-Pechlaner vd., 2013: 267). Kendine yeterliğin ancak ilgili tarım ürünlerinde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olunması halinde etkin olduğunu, gıda güvencesinin ise hane halklarının tümünün söz konusu gıdayı satın alabilme imkânına sahip olduğunda gerçekleştiği ileri sürülmüştür. Reutlinger ve Pellekaan'ın Dünya Bankası için hazırladıkları 1985 ve 1986 tarihli raporlardan çıkan ana fikir, kendine yeterlik ile gıda güvencesi arasında bir irtibatın gerekli olmadığı; asıl yakın bağlantının yapısal yoksulluk, düşük gelir düzeyi gibi talep yapısını zedeleyen faktörlerle gıda güvencesizliği arasında var olduğudur (Reutlinger-Pellekaan, 1985: 57; Otero-Pechlaner vd., 2013: 267-268).

İzleyen yıllarda üretilen Dünya Bankası metinleri kendine yeterliği maliyetli ve etkin olmayan bir çözüm olarak görmeye devam etmiş, kırsal refahın sadece maliyetli kendine yeterlik projelerinden vazgeçebilen ülkelerin dünya piyasalarına istikrarlı ve uzun vadeli erişimi ile mümkün olabileceğini vurgulamıştır. Bu süreçte ortaya çıkabilecek kısa vadeli olumsuz sonuçlara liberalizasyonun toplam yararlarının baskın geleceğine olan inanç korunmuştur (Otero-Pechlaner vd., 2013: 268).

2000'lerle birlikte, FAO da bu eğilimin dışında kalmayarak karşılaştırmalı üstünlüklere dayalı, dışa dönük gıda ticareti modelinden yana tercihte bulunmuştur. Ulusal üretimi merkeze alan, geleneksel kalkınma anlayışına ait görülen gıdada kendine yeterlik yerini uluslararası uzmanlaşmaya ve karşılaştırmalı üstünlüğe dayalı dışa dönük kalkınma anlayışına bırakmalıdır. Her türlü müdahale ve düzenlemeden bağışık kılınan piyasaların, damlama etkisi ile büyümeye ve kişisel gelir artışına katkıda bulunduğu bir ekonomide açlık ve kötü beslenme sorunu ortadan kalkacaktır. Bunun yanı sıra neoliberal gıda güvencesi yaklaşımı, arz kaynağını ulusal üretimden ibaret görmeyen, gıda yardımlarını ve ithalatı da gıda tedariki sürecine dâhil eden bir anlayışı simgeler (Thomson-Metz, 1999: 20; Sodano, 2012: 380). Gıda üretiminin maksimizasyonuna ve gıdaya erişim imkanlarının genişletilmesine vurgu yapılırken, gıdanın nerede nasıl, kimler tarafından üretileceği, diğer deyişle üretim ve bölüşüm kararlarını kimin alacağı, tüketim kalıplarını kimin biçimlendireceği soruları yanıtız kalır (Wittman-Desmarais vd., 2010: 3).

Temel özellikleri ve gıda güvencesine yaklaşımı ortaya konan neoliberal gıda rejiminin varsayımları ve yazılı olmayan kuralları çerçevesinde biçimlenen politikalar başarılı olmuş mudur, insanlığın genel yararına yönelik çözümler üretebilmiş midir?

Yaklaşık kırk yıldır küresel kapitalizmi biçimlendiren neoliberalizmin amentüleri olan deregülasyon uluslararası ticaretin liberalizasyonu, kamu harcamalarının azaltılması ve özelleştirmenin etkisiyle biçimlenen yeni uluslararası gıda düzeninin karakteristikleri şöyle sıralanmıştır: imalat ve perakende alanında toplulaşma ve şirket gücünün dramatik artışı, küresel gıda zincirlerine dayalı uluslararası işbölümü ve bağımsız ve küçük ölçekli üreticilerin yerlerinden edilmeleri, yüksek teknolojili/kaliteli ürünlerin yanı sıra düşük kaliteli kitlesel ürünlerde artan piyasa farklılaşması, yeni kar alanları olarak ortaya çıkan biyo-nano teknolojiler ve fikri mülkiyet hakları, doğal kaynakların hızlı tüketimi, iklim değişimi ve küresel gıda sisteminin petrole giderek bağımlı hale gelmesi (Sodano, 2012: 377).

Serbest ticaret anlayışının kaçınılmaz sonucu olarak görülebilecek karşılıklı bağımlılık olgusu küresel gıda rejimine farklı gelişmişlik düzeyleri üzerinden katılan gelişmiş kapitalist ülkeler ile gelişen ekonomiler için aynı şeyi ifade etmemektedir. Gelişmiş ülkelerin gıda bağımlılığı günlük diyet içindeki payı küçük olan lüks gıdalar alanında görülürken, gelişen-yükselen ülkeler temel gıda ithalatına bağımlı durumda kalmaktadırlar. Zengin ülkeler yüksek değerli, yüksek kaliteli ürünleri ithal etmekte; kitlesel ve endüstriyel tahıl ürünleri ihraç etmektedirler. Başını mısır ve bitkisel yağların çektiği biyoteknoloji ürünleri, gelişmiş ülke menşeli çok uluslu şirketler tarafından kontrol edilen ihracat içinde önemli paya sahiptir. Neoliberal gıda rejimi bu haliyle “eşitsiz ve bileşik bağımlılık” olarak karakterize edilir (Otero-Pechlaner vd., 2013:264-265).

ABD menşeli şirketlerin aralarında öne çıktığı çok uluslu gıda şirketleri, devlet müdahalesinin azalmasına koşut olarak ulusal pazarlara olan erişimini arttırmışlardır. Biyoteknoloji alanındaki gelişmeler ile temsil edilen yeni teknolojik devrim, neoliberal gıda rejiminin alametifarikası haline gelmiştir. Çok uluslu şirketlerin tekelindeki tarımsal yenilikler, genetiği değiştirilmiş şirket tohumları küçük çiftçileri girdi bağımlısı haline getirmektedir. Otero-Pechlaner vd.'nin ifadesi ile eşitsiz gıda bağımlılığı, eş zamanlı olarak dünya ekonomisindeki eşitsiz sermaye birikimi örüntüsü ile birleşmektedir (2013: 265).

Uluslararası gıda devlerinin sahip olduğu piyasa gücü, girdi ve üretim alanı ile sınırlı değildir. Satın alım sürecindeki süper market kontrolü, üretim ile nihai satış arasındaki dağıtım zincirindeki çok uluslu şirket denetimi, yerleşik dış ticaret teorisinin pozitif toplamlı oyun itikadına darbe vurmaktadır. Teknolojik üstünlüğe dayanarak belirli bir alanda elde edilen karşılaştırmalı üstünlük, kritik ürünler üzerinde tekel kurulması ve bu tekel üzerinde yükselen bir kar tekeline yol açabilmektedir. Rekabetin yürürlükteki gıda rejimi eliyle elimine edilmesinin, çok uluslu ve ulus ötesi gıda devlerinin yatay ve dikey bütünleşme yoluyla küçük üreticilerin ve devletlerin uluslararası

ticaret kazançları üzerinde büyük bir baskı kurmasına neden olduğu ifade edilmektedir (Otero, 2013: 268; Wilkinson, 2009: 40). Küresel gıda zincirinin değişik aşamalarında ortaya çıkan güç asimetrisi, yedi milyar tüketici ve 1,5 milyar çiftçinin sayısı beş yüzü bulmayan, bununla birlikte dünya gıda piyasasının yüzde 70'ini kontrol eden gıda ve perakende şirketlerinin politikalarına tabi kılınması noktasına gelmiştir (Sodano, 2012: 382).⁸

Tarımda kapitalist üretimin yoğunlaştırılması sürecinde üzerinde durulan bir başka dinamik göçtür. Küçük tarımın, köylülüğün tasfiyesi birçok ülkede “fazla” nüfusun yaşam alanlarından göç etmesine neden olmaktadır. Göçün akla gelen ilk sonucu, artan emek arzı sebebiyle emek güçlerini ucuza satmak durumunda kalan kitleler olmakla birlikte; yer değiştirme sonucu ortaya çıkan mekansal boşluğun kapitalist üretimin yoğunlaşması için elverişli ortam oluşturduğu görülmektedir (Otero vd., 2013: 273-274).

Tarım ticaretinin liberalizasyonun emek gücünün yeniden üretiminde yarattığı bir başka sorun gıda bağımlılığının gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde aldığı farklı görünümüdür. Gelişmiş ülkelerin bağımlılık düzeyinin yüksek olduğu mallar günlük yaşamın idamesinde hayati öneme sahip olmayan sebze, meyve, alkollü içecekler vb. iken, az gelişmiş ve gelişmekte olan dünyanın ithalat bağımlılığı emek gücünün yeniden üretilmesinde vazgeçilmez konumda bulunan temel gıdalar alanındadır. Diğer bir deyişle, gelişmekte olan ülke yurttaşları ülkelerinde üretilen, eskiden kolayca ulaşabildikleri, ancak zamanla yüksek değerli ihraç malları haline gelen, görüntü ve kalite standartları yüksek mallara yönelik güçlü bir talep yaratamamaktadır. Orta ve üst gelir düzeyinin altında kalan geniş kitleler, ithal edilen, dolayısıyla uluslararası fiyat dalgalanmalarına açık düşük nitelikli gıda maddelerini yoğun olarak tüketmektedirler. Böylece gıda güvencesi meselesi gelişmiş-az gelişmiş ve gelişmekte olan, zengin Kuzey-yoksul Güney dikotomisinin ötesine geçmektedir. Neoliberal gıda rejimi, aşırı tüketim-eksik tüketim asimetrisini ülke sınırları içinde yeniden üretmektedir. İçselleştirilen dünya fiyatları, enflasyon konjonktürünün geçerli olduğu dönemlerde düşük gelir grubunda bulunanları daha çok etkilemekte, gıda maddelerinin bütçe içindeki payı yükseltmektedir. Bunların sonucunda toplumsal sınıfların diyetleri birbirinden hiç olmadığı kadar farklılaşmaktadır (Otero-Pechlaner vd., 2013: 274-276, 284).

Yürürlükteki gıda rejiminin, halkların temel gıda ihtiyaçlarını karşılama, açlık ve obezite ile baş etme hususlarında başarılı olduğunu iddia etmek güç gözükmemektedir. Açlık çeken insan sayısını, 2015 itibarıyla, 400 milyon civarına düşürmeyi hedefleyen 1996 zirve hedefi tutturulamamıştır. Yarı yarıya düşürüleceği ifade edilen yetersiz beslenen insan sayısı 800 milyon civarında kalmayı sürdürürken, yaklaşık yarı yarıya düşürülen yetersiz beslenen insanların dünya nüfusuna oranı olmuştur. 1996 yılında yetersiz gıda alan insanların sayısının dünya nüfusuna oranı %16,6 iken, günümüzde bu oran %10,8'e düşmüştür (FAO, 2016). FAO metinlerinde bu oransal düşüş öne çıkarılmaktadır. Söz konusu oransal düşüş kuşkusuz bir ilerlemeye işaret etse de, konu insan yaşamı olunca mutlak rakamlar görece olanlara kıyasla önemsiz sayılmamalıdır.

Kapitalizmin sınırsız birikim iştahının bir ayağı haline getirilen gıda endüstrisi, çevreye ve doğal kaynaklara yönelen bir tehdit haline de gelmiştir. Ev depolama, soğutma sistemleri, atık tasfiyesi, nihai tüketicilere yönelik ulaştırma faaliyetleri gibi gıda üretimi ve dağıtımını ile ilişkili faaliyetlerin küresel sera gazı emisyonunun yaklaşık yüzde 50'sini oluşturduğu hesaplanmaktadır. Bunun sonucunda ortaya çıkan çölleşme, su kıtlığı ve verimlilik düşüşleri vb. etkiler gıda üretimini tehdit etmektedir (Sodano, 2012: 382).

Tüm bunlar bir yana, neoliberal anlayış çerçevesinde biçimlenen gıda rejiminin başarısızlığı yalnızca gelir düşüklüğü ve bölüşümü alanında gelinen noktadan da anlaşılabilir. Dünyanın en zengin yüzde birinin servetinin en yoksul yüzde 50'sinin toplam servetini geride bıraktığı görülmektedir. Dünyanın en zengin 80 kişisinin serveti, 3,5 milyar kişinin serveti ile aynı düzeyde. En zengin yüzde 10'un elinde tuttuğu servetin toplam servete oranı özellikle 2011 sonrasında hızlı bir yükseliş göstermiştir (Credit Suisse, 2015: 18-19; Oxfam, 2015: 2-3). Ana akım yaklaşım, gıda güvencesine ulaşmada gelir artışına ve gelir dağılımına yaptığı vurgunun içini dolduramamaktadır. Gerek

⁸ Cargill, Bunge ve ADM küresel tahıl ticaretinin yüzde 90'ını, Dupont, Monsanto, Syngenta ve Limagrain tokum endüstrisinin yüzde 50'sinden fazlasını kontrol etmekte, özel standartlar ve politika öncelikleri dayatarak sistemi regüle etmektedirler (Sodano, 2012: 382).

neoliberal politikalar izleyen hükümetlerin gerekse devletler üstü organizasyonların benimsediği “*serbest ticaret gıda güvencesini garanti edecektir*” varsayımına olan inanç 2007-2008 küresel gıda krizi sonrasında sarsılmıştır (Otero-Pechlaner vd, 2013: 273). Gıda krizine eşlik eden küresel mali kriz, neoliberalizmin çelişki ve başarısızlıklarını bugüne kadar olmadığı ölçüde ortaya koymuş, neoliberalizm eleştirisi sistem muhalifi medya ve akademinin sınırlarının dışına taşmıştır. Artık gıda güvencesi meselesi, uzunca bir aradan sonra hükümetler ve uluslararası organizasyonlar kadar toplum gündeminin de üst sıralarına taşınmıştır (Sodano, 2012: 383).

III. GIDA GÜVENCESİNDEN GIDA EGEMENLİĞİNE

Gıda fiyatlarında yaşanan ani yükselişi açıklamaya yönelik ana akım çabalar üç ana unsur öne çıkarmaktadır. Bunlardan ilki, başta Çin olmak üzere yükselen ülkelerin üzerinde buldukları yüksek büyüme patikası nedeniyle küresel talepte gerçekleşen yapısal değişikliklere dikkat çekmektedir. İkinci ana neden gıda ile petrolün karşı karşıya gelmesi olarak özetlenebilir. Gıda fiyatları, bir yandan sektörün petrole fazlasıyla bağımlı olması nedeniyle oluşan maliyet baskısı; öte yandan artan biyolojik yakıt üretiminin geleneksel gıda üretiminin yarattığı girdi talebine ek bir talep unsuru olarak ortaya çıkması nedeniyle artış göstermiştir. Üçüncü neden olarak, finansal kriz ve tahıl future piyasaları üzerinde yarattığı etki gösterilir (Sodano, 2012: 383).

Krizin “*resmî*” açıklamasının gözden kaçırıldığı etkenlere dikkat çeken heterodoks çevreler sorunu arz-talep güçleri üzerinden değil, kapitalizmin ekonomik-politik işleyişi üzerinden okurlar. Gıdada alarm zillerinin çalmasını güncel bir mesele olmadığını, yoksul ve gelişmekte olan ülkelerin 1980’lerin sonundan itibaren net gıda ithalatçısı haline geldiklerini vurgularlar. Gıda ithalatındaki artışın, gıda çok uluslularını destekleyen ABD ve Avrupa hükümetlerinin izlediği düşük fiyat ve serbest ticaret politikalarının sonucu olduğunu iddia ederler (Sodano, 2012: 384).

Gıda-finansal kriz bağlantısını daha güçlü biçimde dile getiren heterodoks anlayış, türev piyasaların çöküşünün ardından yeni bir sığınak arayışına giren spekülasyon sermayenin vadeli emtia piyasalarına yöneldiğine dikkat çeker. 2000 yılında 5 milyar ABD Doları iken, kriz öncesinde 175 milyar ABD Doları’na erişen bu fonlar etrafında yaratılan spekülasyonun, gıda mallarının fiyatlarını finansal krizler karşısında kırılma eğiliminde olduğu, gıda kıtlığına yol açtığı ileri sürülür (Sodano, 2012: 384).

Heterodoks görüşler gıda fiyatlarında gözlemlenen artışın arz kıtlığından/talep fazlalığından ziyade arzın yapay olarak kısılmasından kaynaklandığına dikkat çekerler. Küresel gıda ticaretini, perakende ve satın alım süreçlerini kontrol eden, dolayısıyla ani fiyat yükselişlerinden aşırı kar elde etme imkânı bulunan küresel gıda devleri sahibi buldukları piyasa gücünü geniş kitlelerin yaşam ve beslenme standartlarının ve çevrenin aleyhine kullanmaktadırlar (Sodano, 2012: 384-386). Monsanto krizinin etkili olduğu 2008 yılının ilk üç ayında karını yüzde 50’nin üzerinde arttırırken, aynı zaman diliminde Cargill’in karında yüzde 86, dünyanın en büyük gübre şirketlerinden olan the Mosaic Company karında ise 12 kattan fazla artış gerçekleşmiştir (Lean, 2008).

Neden her ne olursa olsun, dokuzuncu yılını idrak eden “*Büyük Resesyon*”un yarattığı sosyal yıkımın biriktirdiği öfke; insanlığın önüne “*daha fazla liberalleşme, daha fazla finansallaşma*” dışında bir seçenek koyamayan neoliberalizmin yaşadığı itibar kaybı çeşitli arayışları beraberinde getirmektedir. Bu arayışların, insan varoluşu ile en dolaysız ilişkisi bulunan gıda alanına yansımaları mümkün değildir. Gıda egemenliği kavramı bu süreçte ortaya çıkmakta, neoliberal kabul ve anlamlarla yüklü gıda güvencesinin karşısında konumlandırılmakta, karşıt bir çerçeveyi temsil etmektedir⁹. Gıda egemenliği, ulusların ve insanların kendi gıda sistemlerini kontrol hakkı olarak tanımlanmaktadır. Bu hak gıda piyasalarını, üretim biçimlerini, gıda kültür ve çevresini kapsar (Wittman-Desmarais vd., 2010:2).

⁹ Kavram La Via Campesina hareketi tarafından geliştirilmiştir. Via Campesina 57 ülkeden gelen küçük üretici, çiftçi ve köylülerinin oluşturduğu bu ulus ötesi taban örgütlenmesidir ve şirket gıda-neoliberal gıda rejimine karşı yükselen en güçlü, önemli sosyal hareket olarak görülür (Otero vd., 2013: 268).

Gıda egemenliği hareketi hükümetlerin piyasaları koruma hakkı olduğunu ileri sürmektedir. Gıda sisteminin demokratik kontrolüne ve köylü/küçük meta üreticiliğinin canlandırılmasının gerekliliğine vurgu yapılmaktadır (Otero-Pechlaner vd., 2013: 269). Gıdayı sıradan bir mal, köylüleri atomize bireyler olarak gören neoliberal yaklaşımın karşısına köylü dayanışması ve kolektif haklar konulur. Küçük çiftçilerin ve kadın üreticilerin tarımsal politikaların belirlenmesi süreçlerine aktif katılımını öngörür. Gıda egemenliği, açlığı kıt kaynakların yol açtığı bir sorun olarak görmeyi reddeder. Açlık ve yetersiz beslenme, ekonomik adaletsizliğin ve refahın eşitsiz paylaşımının bir sonucudur (Fairbairn, 2010: 27; Sodano, 2012: 385, 388). Gıda egemenliği mevcut sistemi yalnızca eleştirmeyi değil, onun ana varsayımlarını yıkmayı, yerlerine yenilerini koymayı hedefler. 1993 yılında yakılan Via Campesina meşalesi, gıda sorununu küresel politik elitler ve gıda tekelleri yerine doğrudan üreticilerin tanımlayacağı, çözüm stratejilerini ve hükümet politikalarını onların etkileyeceği yeni bir gıda rejimine ulaşma arayışı olarak tanımlanır (Fairbairn, 2010: 27-28).

Gürcan, devletlerin sosyal hareketler ile işbirliğine dayalı bir süreç sonunda erişilebilecek gıda egemenliğini şu sütunlar üzerine inşa eder: Radikal tarım reformları yoluyla arazinin kolektivizasyonu ve demokratikleştirilmesi, kentsel tarım pratiklerinin sürece katılımını arttırmak, yerel tarım piyasalarını destekleyerek gıdaya yerel erişimi arttırmak, devletler ile ulus ötesi köylü ittifaklarının karşılıklı olarak güçlenmesini teşvik etmek, yeni eşgüdüm mekanizmalarını hızla kurmak (2011: 491-494).

Gıda rejimleri üzerine süren tartışmalarda hangi yaklaşım benimsenirse benimsensin söz dönüp dolaşıp hükümet politikalarına gelmektedir. Gıda güvencesinin hükümetlerin öncelikli görevleri arasında sayıldığı, adeta bir kamu malı gibi müdahaleye açık bir alan olarak yorumlandığı düşünülürse bu durum normal karşılanmalıdır (Paarlberg, 2002: 13). Özel sektörün tarım-gıda sistemindeki rolünün artmasına ve bunun yürürlükteki gıda rejimi özendirilmesine karşın gıda güvencesi arayışlarında hükümetler merkezi konumlarını korumaktadır. Hükümetler izledikleri gıda, tarım, sosyal yardım politikalarının yanı sıra sağladıkları finansal, lojistik, iletişim vb. hizmetler; benimsedikleri yasal çerçeve ve yönetim anlayışlarıyla özel sektörün yatırım kararlarını etkilemektedirler (Rivera, 2013: 31-32).

Çalışmanın bundan sonraki bölümünde, buraya kadar ana hatlarıyla ele alınan gıda güvencesinin küresel ekonominin yükselen güç merkezi Çin açısından nasıl bir öneme sahip olduğu üzerinde durulacaktır. Ülkenin gıda güvencesi sağlama performansı ortaya konulmaya çalışılacak, neoliberal gıda rejimi ile olan ilişkisinin mahiyeti ortaya konmaya çalışılacaktır.

IV. ÇİN TARIM REFORMU

Çin, çift haneli büyüme oranları kaydettiği dönemi geride bırakmakla birlikte Büyük Durgunluk konjonktürü içindeki küresel ekonominin canlılığını tümüyle yitirmemesini sağlayan bir güç konumundadır. Ülke dünyanın en önemli, en hızlı gelişen üretim üslerinden biri olma hüviyetinin yanı sıra güçlü bir talep merkezi olma hüviyetini kazanmıştır. Bilindik nüfus yoğunluğunun yanı sıra hızla kentleşen ve orta sınıftan giderek serpildiği bir toplum görünümüne kavuşan Çin toplumunun değişen yaşam ve beslenme tarzı, yalnızca hükümetin gıda güvencesi alanındaki sorumluluğunu arttırmamakta; küresel gıda piyasalarını ve gıda-tarım sistemini biçimlendiren gıda devlerinin yatırım kararlarını da etkilemektedir.

Bu çerçevede öncelikli olarak şu sorulara yanıt aranacaktır: Yeryüzünün en kalabalık ülkesi olduğu kadar uzunca bir süre en yoksul coğrafyalarından biri olan Çin, gıda güvencesine erişme anlamında mesafe kat etmiş midir? Çin hükümetinin kararlılıkla uyguladığı küresel kapitalizme eklenme politikası, gıda söz konusu olduğunda yerleşik/neoliberal gıda rejimi ile benzeşme mi, farklılık mı arz etmektedir?

Tarım sektörü Çin Halk Cumhuriyeti tarihinde insan beslenmesinin ötesine geçen bir öneme sahip olmuştur. Yeryüzünde kır nüfusunun en yoğun olduğu ülke olan Çin'in bu özelliği, ülkede hüküm süren ve iktidar hedefleyen her hareket için önemli bir belirleyen olmuştur. Köylüye dayalı bir iktidar stratejisi izleyen Çin Komünist Partisi (ÇKP) için kır, sosyalist toplum idealinin hayata

geçirilmesi açısından bir laboratuvar olarak görülmüş, eşitlikçi bir toplum yaratma yolunda önemli denemelere, toplumsal seferberliklere sahne olmuştur.

Devrimin ilk yıllarında gerçekleştirilen toprak reformu sonucunda iyi bir gelişim gösteren tarımsal üretim, kırsal alandaki yetersiz beslenme ve açlık sorunlarının hafiflemesini sağlamıştır (Gabriel, 1998). Ne var ki, bu erken dönem başarıları izleyen yıllardaki aceleci kolektivizasyon deneyimleri, parti içi hizip mücadelelerine bağlı olarak sıklıkla değişen kalkınma anlayışları ve olumsuz hava koşullarının etkisiyle sürdürülememiştir¹⁰. Tarımsal çıktı artışı, nüfus artışı hızının üzerine çıkmakta güçlük çekmiş, kişi başına tüketilebilir yemeklik tahıl miktarında artış kaydedilememiştir (Gökten, 2012: 158-159). Tahıl, yağ ve bazı et türlerinin tüketimi, reform dönemine gelinene değin devrim sonrası ilk atılım yıllarının gerisinde kalacaktır. Günlük diyetin kalitesi bozulacak, alınan kalori bakımından Çin'in adı Etiyopya ve Bangladeş ile birlikte anılacaktır (Selden, 1982: 73; Dernberger, 1999: 609; Walder, 1989: 407).

1978 yılına gelindiğinde ÇKP içinde o güne kadar izlenen kalkınma stratejisine yönelik görüş ayrılıkları iyice tırmanmıştır. Üstelik tartışmaları bastırarak ve oluşan kitle hoşnutsuzluğunu Parti'nin reformcu kanadına kanalize ederek; onu savunma pozisyonuna itecek tartışmasız önder (Mao Zedung) de hayatta değildir. 1978 sonrasında Çin'i kapitalist dünya ekonomisine eklemlenme programı (reform ve dışa açıklık) ihtiyatlı da olsa uygulanmaya konulmuştur.

Nüfusunun yüzde 80'ininden fazlasının kırdaki yaşadığı bir toplumda, ekonomik yapıyı dönüştürmeyi hedefleyen bir hareketin işe tarımdan başlaması kadar doğal bir şey olamazdı. Kır, tutarsız ve politik kampanyalar tarafından biçimlenen kalkınma girişimlerinden duyulan hoşnutsuzluğun ve değişim talebinin odağındaki yerd. Meşruiyet sorunu yaşamak istemeyen rejim işe tarımdan başlamış, komün sistemi ortadan kaldırılarak doğrudan üreticilerin/aile çiftliklerinin temel üretim birimi olduğu, sözleşme esasına dayalı hane halkı sorumluluk sistemi yaygınlaştırılmıştır. Esasen taban inisiyatifine dayanan hane halkı sorumluluk sistemine ek olarak, tarımsal üretim ve satın alma üzerindeki emredici planlama baskısı gevşetilmiş, pazarlanabilir artığın artırılması, kır ve kent pazarlarında serbestçe satılmasının önü açılmaya başlanmıştır. Ürün alım fiyatlarını baskılama politikası bir kenara bırakılarak önde gelen tahıl ürünlerinin alım fiyatları artırılmış, ayrıca girdi fiyatları ve plan kotaları aşağı çekilmeye başlanmıştır (Ash, 1988: 540; Ling, 1991: 87-88; Lin, 1992: 34; Sicular, 1988: 684). Tablo.1, temel politika başlıkları ile verdiğimiz kırsal reformun ilk dönemi olarak kabul edilen 1978-1984 aralığında tarımsal çıktı değerinde ciddi bir artış sağlandığını gözler önüne sermektedir. Ayrıca söz konusu dönem, tarım sektörü büyümesinin genel ekonomik büyümenin altında kalmakla birlikte; ona en çok ayak uydurduğu dönem olarak dikkati çekmektedir¹¹.

Tablo 1. GSYH, Tarımsal GSYH, Nüfus Ortalama Artış Hızı (1970-2014).

	1970-1978	1978-1984	1985-1995	1996-2000	2001-2005	2006-2010	2011-2014
Tarımsal GSYH	2,7	7,1	4,0	3,4	3,9	4,5	4,2
GSYH	7,4	9,6	10,5	8,6	9,8	11,3	8,1
Nüfus	1,8	1,4	1,4	0,9	0,6	0,5	0,5

Kaynak: NBSC, 2001, 2015'den yararlanılarak hesaplanmıştır. 1970-2005 aralığı tarımsal GSYH ve nüfus artış oranları için Huang-Rozelle, 2015: 69-70.

¹⁰ Hızlı kolektivizasyonu ve iddialı üretim artışlarını hedefleyen hareketler içinde en önemlisi ve maliyetlisi Büyük İleri Atılım (1958-1960/61) olmuştur. 15 ila 43 milyon insanın hayatını kaybettiği ileri sürülen bu politikaların uygulanışı ve etkileri için bkz. Manning-Wemheuer, 2011.

¹¹ Lin, tarımsal reformun "altın çağ"ı olarak nitelenebilecek bu dönemde yaşanan çıktı artışında hane halkı sorumluluk sisteminin getirdiği yeni organizasyonel yapının payını yüzde 42, fiyat değişikliklerinin katkısını ise yaklaşık yüzde 16 olarak hesaplamıştır (1992: 47).

Kırsal reformun ikinci dönemi Tablo 1'den açıkça görüleceği üzere ilk dönem kadar başarılı olmamıştır. ÇKP liderliği 1978-1984 döneminde kaydedilen ilerlemenin verdiği özgüvenle piyasa ilişkilerini derinleştirici adımlar atmış, devletin tek alıcı olma konumu zayıflatılmış, özel ve yarı özel tarımsal işletmelerin sayısı birkaç yıl içinde katlanarak artmıştır. Uluslararası maliyet avantajına sahip olunan ticari ve yağlı bitkiler ile meyve-sebze üretiminin özendirilmesi; tarımsal üretim gruplarından başta hayvancılık olmak üzere balıkçılık ve ormancılığın geliştirilmesi hedeflenmiştir (Gökten, 2012: 213; White, 1993: 108).

Ne var ki, 1980'lerin ikinci yarısının makroekonomik ve siyasal çalkantılarla geçmesi sonucu, ortalama tarımsal çıktı değeri artışı yüzde 3'ler düzeyinde gerçekleşerek reform öncesi performansa yaklaşmıştır¹². 1990'larla birlikte gerçekleşen sınırlı toparlanma, ancak yüzde 4'lük bir büyüme performansının yakalanmasına olanak sağlamıştır (NBSC, 2015). İzleyen yıllarda tarımsal çıktı değeri artışı yüzde 3,5-4,5 aralığında kalmış, bununla birlikte nüfus baskısının ciddi ölçüde azalması söz edilen yavaşlamayı telafi edici etki yaratmıştır. Bu hız kesmeye karşın 2000'lere gelindiğinde tarımsal üretimde sektör içi çeşitlenmenin arttığı görülmektedir. Reform öncesinin hububat üretimini önceleyen anlayışın, yüksek kendine yeterlilik düzeylerinin yakalanmasının etkisi ile terk edildiği¹³; özellikle kentlerdeki gelir artışına bağlı olarak, daha nitelikli beslenmeye işaret eden hayvancılık ürünlerine olan artan talebi karşılamaya yönelik yapısal dönüşümün varlığı vurgulanması gereken diğer hususlardır (Tablo 2). Özetle 1980'lerden günümüze kadarki süreçte tarım sektörü reformu önce üreticilerin motivasyonunu artırıcı organizasyonel yenilikler, ardından aşamalı liberalizasyon politikaları üzerinde yükselmiştir. Reform ve dışı açıklık politikasının gelgitli, deneysel doğasından zaman zaman etkilenmesine karşın, gelinen noktada Çin tarım sektörü yaşamın idamesi olarak ifade edilebilecek geleneksel rolünün ötesine geçmiştir. Ülke tarımı sadece ulusal değil, dünya sofralık yağ, tekstil, bahçe bitkileri ve enerji endüstrilerine girdi ve mamul mal temin eder hale gelmiştir (Huang- Rozelle: 71-74, 84-85).

Tablo 2. Çin'de Tarımsal Üretim Değerinin Dağılımı (%) 1970-2010.

	1970	1980	1990	2000	2010*
Bitkisel ürün	82	76	65	56	53,3
Hayvancılık	14	18	26	30	30
Balıkçılık	2	2	5	11	9,3
Ormancılık	2	4	4	4	3,7

Kaynak: 1970-2000 dönemi için Huang-Rozelle, 2015: 71, 2010 yılı değerleri NBSC, 2015 kullanılarak hesaplanmıştır.

*2003 yılından itibaren tarımsal hizmetler, tarımsal GSYH'ye dahil edildiği için dört ana ürün grubunun toplam payı 100'e ulaşmamaktadır.

Çin'de uygulanan kırsal reform programı tarım sektöründe ve arazi mülkiyet sisteminde gerçekleşen dönüşümlere indirgenemez. Meselenin kırsal sanayiye, kırsal gelir dağılımını ve istihdamı ilgilendiren boyutları da vardır ve bunlar en az yukarıda değinilen hususlar kadar önemlidir. 1978'den bugüne gerçekleşen dönüşümün etkilerini ayrıntılı biçimde tartışmak kuşkusuz bu çalışmanın kapsamını aşmaktadır. İzleyen bölüm ile birlikte genel performansı ortaya konulmaya

¹² Gerçekleşen bu performans düşüklüğünün sektörel nedenleri de bulunmaktadır. Merkezi ve yerel hükümetlerin tarımsal alt yapı yatırımlarından ellerini çekmesi, ilk döneme damgasını vuran organizasyonel yeniliklerin teknolojik yeniliklerle desteklenememesi gibi bir dizi neden için bkz. (White, 1993; Ling, 1991).

¹³ Rekolte artışlarına fiyat düşüşleri eşlik etmiştir. 1970'lerin sonundan 2000'lerin başına kadarki dönemde hububat fiyatlarında reel düşüşler gerçekleşmiştir. Mısır ve buğday fiyatlarındaki gerileme sırasıyla %33 ve %45 olmuştur. Hububatın kırsal hane halkı bütçe harcamaları içindeki %40'lar dolayındaki payı 2004 yılında %14'e gerilemiştir. Hububat ürünlerinin kentte yaşayan hane halklarının bütçesi içindeki payı ise %20'lerden %3'ün altına gerilemiştir (Huang; Rozelle, 2015: 68).

çalışılan tarım sektörü reformunun ve kapitalist dünya ekonomisine eklenme çabalarının ülkenin gıda güvencesine erişmesi açısından neye karşılık geldiği üzerinde durulacaktır.

V. ÇİN “GIDA GÜVENCESİ”NİN NERESİNDE?

Reformun 40'ıncı yılına yaklaşan Çin Halk Cumhuriyeti, çift haneli büyüme on yıllarını geride bırakmakla birlikte, küresel kapitalizmin en dinamik coğrafyası olma niteliğini korumaktadır. Ülke iktisat tarihinin en kesintisiz ve yüksek hızlı büyüme performansının altına imza atmış, dünyanın ikinci büyük ekonomisi konumuna yükselmiş, ihracat şampiyonluğu tahtına oturmuştur. Bugün ortalama bir Çinli, gelir dağılımındaki bozulma ve yoğun-güvencesiz çalışma koşulları pahasına da olsa, reform öncesine kıyasla katbekat daha fazla gelir etmektedir¹⁴. Küresel kapitalizmin Çin'den bir tüketim toplumu yaratma gayretleri -200 yıl sonra da olsa- sonuçlarını verme yolundadır.

Ülkenin gıda sektörü ve izlenen hükümet politikaları tüketim standartları artan bir toplumun gıda talebini karşılamaya yetmekte midir? Tarımsal üretim artışı ve ürün çeşitlenmesi, sıradan Çinli'nin günlük diyetine ne ölçüde yansımaktadır?

Gıdada kendine yeterlilik ülkenin yurttaşlarına temel gıdaları, ilgili ürün ithalatının iç üretimin yüzde %20'sini geçmeksizin sağlayabilmesi olarak tanımlanmaktadır. İç üretim, mevcut stoklara yeni üretimin ve ithalatın eklenmesi, ihracatın çıkarılması ile bulunur. Eğer bir ülke, temel gıda mallarının çoğunda söz konusu eşiği aşıyorsa gıdada kendine yeterliliği yitirmiş, dolayısıyla gıda güvencesi açısından riskli bir ülke olarak değerlendirilmektedir (Otero-Pechlaner vd., 2013: 276)

Çin'in ulusal günlük tüketiminde en çok paya sahip olan gıda ürünleri açısından bağımlılık düzeyine bakıldığında iyi bir tabloyla karşılaşılmaktadır. Pirinç, buğday, domuz eti, patates ve patates ürünleri ve sebzeler açısından ülke bağımlılık eşiğinin altında kalmaktadır. Örneğin ithalatın iç üretime oranı pirinçte %2, buğdayda %6, domuz etinde %2,6'dır. Ülke yoğun olarak tükettiği ürünlerden yalnızca bitkisel yağlarda bağımlılık eşiğinin üzerindedir (%34,9). Bununla birlikte, gıda güvencesi açısından alarm işaretleri veren ürünler de yok değildir. Örneğin henüz 2010 yılında %10,7 olan süt ithalatının süt arzına oranı, 2013 yılına gelindiğinde %19,5 ile kritik eşiğe yaklaşmıştır. Günlük diyetteki ağırlığı açısından geri sıralarda bulunmakla birlikte, yağ bitkilerinde bağımlılık oranı %55,1'e, soya fasulyesinde ise %84,5 gibi yüksek bir orana ulaşmaktadır¹⁵.

Bu sonuçlar Çin'in gıda bakımından büyük ölçüde kendi kendine yeterli olduğunu ortaya koyar niteliktedir. Ülke yetersiz beslenenlerin toplam nüfusa oranını düşürme konusunda da yol almıştır. 1990'ların başında %23,9 olan yetersiz beslenenlerin toplam nüfusa oranı günümüzde %9,3'e gerilemiştir. Alınan mesafeye karşın ülke bu alanda isminin birlikte anıldığı ülkeler gurubu olan BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika Cumhuriyeti) ülkeleri arasından sadece Hindistan'ı geride bırakabilmektedir. Daha önce de ifade edildiği üzere konu açlık/yetersiz beslenme olunca mutlak rakamlar daha bir değer kazanmaktadır. Elde bulunan güncel verilere göre 133,8 milyon Çinli yetersiz beslenme sorunu ile karşı karşıyadır¹⁶. Yetersiz beslenenlerin toplam nüfusu oranının %5'in altına düşürülmesi, gıda harcamalarının hane halkı geliri içindeki yüksek payının (%28,7)¹⁷ yüzde 20'nin altına çekilmesi önümüzdeki on yılda Çin hükümetinin önünde kritik bir hedef olarak durmaktadır.

Temel gıda ürünlerinde kendine yeterlilik sorununun yanı sıra, günlük diyetin az sayıda besin kaynağından karşılanması da gıda güvencesi açısından riskli bir durum olarak görülmektedir. Besin kaynaklarının çeşitlendirilememesi, bir ülkeyi fiyat dalgalanmaları, tarım zararlıları ve doğal afetler

¹⁴ Bolt ve Van Zenden'in, 1990 yılı uluslararası doları cinsinden yaptığı hesaplamaya göre Çin'de kişi başına gelir 2010 yılı itibarıyla 1978 yılının 8,2 katı kadardır (The Maddison Project, 2013) .

¹⁵ Burada verilen oranlar, FAO'nun istatistiksel veri tabanındaki (FAOSTAT) gıda dengesi sekmesi kullanılarak hesaplanmıştır.

¹⁶ Burada verilen oranlara, FAO'nun istatistiksel veri tabanındaki gıda güvencesi göstergelerinden ulaşılmıştır.

¹⁷ Çin ve dünya ülkelerinde gıda harcamalarının hane halkı geliri içindeki payları için bkz. (EIU, 2016).

karşısında kırılğan hale getirebilmektedir. Otero-Pechlaner vd. ülkelerin bu alandaki kırılğanlıklarının seyirini izlemek için gıda türdeşliği endeksini geliştirmişlerdir (2013: 276). Endeks bir ülkenin günlük kaloriye en çok katkıda bulunan beş besin kaynağından alınan kalorisinin, günlük toplam kaloriye oranı biçiminde formüle edilmiştir. Tablo.3, Çin'in bu alandaki durumunu gözler önüne sermektedir. Endeksin küçülen değerler alması ortalama bir Çinli'nin diyetinin çeşitlendiğini ortaya koymaktadır. Veriler daha ayrıntılı incelendiğinde bir başka çıkarım yapma olanağı elde edilmektedir. Günlük kalori içinde ülkenin en önemli iki tahıl ürünü olan pirinç ve buğday ürünlerinin payı gerilemiş, et tüketiminin (domuz eti) payı ise ciddi biçimde yükselmiştir¹⁸. 1978 yılında günlük kalori ihtiyacının %12,3'ünü karşılayan tatlı patatesin payı 2013 itibariyle %2,1'e gerilemiş, söz konusu gıda ürünü Çin'in başlıca besin kaynakları arasında olma konumunu yitirmiştir (FAO, 2016). Bu çeşitlenmede, tarım sektöründe uygulanan yeniden yapılanma politikaları kadar; ekonomi yönetiminin izlenen reform ve dışa açıklık izlencesi doğrultusunda uluslararası gıda ticaretine yeşil ışık yakması da etkili olmuşa benzemektedir¹⁹.

Tablo 3. Gıda Türdeşliği Endeksi

	1978	1985	2007	2013
Çin	78,4	79	71	68,3

Kaynak: 1978 ve 2013 yıllarına ait değerler FAO istatistiksel veri tabanı gıda dengesi sekmesi kullanılarak hesaplanmıştır. 1985 ve 2007 yılı değerleri için bkz. Otero-Pechlaner vd. 2013: 278.

Çin'in gıda güvencesi açısından görünümüne “küresel gıda güvencesi endeksi” üzerinden bakıldığında da bulgu ve değerlendirmelerimizi destekleyen sonuçlarla karşılaşmaktadır. Çin, 65,5 puan ile endekslenen 113 ülke arasında 42. Sırada bulunmaktadır. Ülke, dünya gıda güvencesi haritasında iyi performans gösteren ülkeler arasında gösterilmektedir. Çin; beslenme standartları, tarımsal altyapı, gıda ziyarı, gıda güvenliği, tarımsal üretim dalgalanması göstergelerinde 75'in üzerinde puanlar almakta, ilgili kategoride ortalama skorları rahatlıkla aşmaktadır. Alman mesafe önemli olmakla birlikte ülkenin birkaç alandaki zayıflığı göze çarpmaktadır. Ülke etkileyici büyüme performansına karşın, kişi başına düşen gelir ve küresel yoksulluk ortalamasının altındaki kişi sayısı bakımından dünya ortalamasının gerisindedir. Diyet çeşitlendirmesi açısından Tablo 3'te ortaya konan ilerlemeye karşın alınması gereken mesafe bulunmaktadır. Çin hükümeti, Hu-Wen liderliği ile birlikte önemli bir tarımsal destekleme ve vergi kolaylıkları politikası izlemesine karşın, tarımsal AR&GE yatırımlarını uzun sayılabilecek bir süre ihmal etmiştir²⁰. Hükümetin AR&GE vizyonundaki dikkate değer değişikliğe karşın, Çin bu alanda kategori ortalamasının %13,4 altında kalmakta ve bu durum gıda güvencesi açısından Çin'in yumuşak karnı olarak yorumlanmaktadır (EIU, 2016a; EIU, 2016b: 9,24; Huang-Rozelle, 2015: 82-84).

Çin'in gıda güvencesine ilişkin potansiyel bir riskten de kısaca söz etmek yerinde olur. Büyüyen ülke ekonomisine eşlik eden yüksek enerji talebi, enerji güvenliğini hükümet gündeminin üst sıralarına taşımaktadır. Enerji üretiminde biyoyakıtların payının arttığı günümüzde, Çin de bu eğilimin dışında kalmamış; 2000'lerle birlikte biyoetanol fabrikaları peşi sıra faaliyete geçirilmiştir. Ülke dünyanın en önemli etanol üreticileri arasındaki yerini almıştır. Ne var ki, sözü edilen gelişme,

¹⁸ 1978 yılında günlük diyet içindeki ağırlığı %59,1 olan pirinç ve buğday ürünlerinin payı 2013 itibariyle %43,2'ye gerilemiştir. Yine aynı yıllar için domuz etinin payı sırasıyla %4,1 ve 11,8'dir. Söz konusu oranlar FAO istatistiksel veri tabanı FAOSTAT kullanılarak hesaplanmıştır.

¹⁹ Gıda ticaretinin liberalizasyonu sonucunda Çin 2003 yılından itibaren net gıda ithalatçısı haline gelmiştir. 2008 yılından itibaren ithalatın momentumu giderek artmaktadır. 2015 yılı sonu itibariyle ülke 116 milyar ABD Doları gıda ithalatı yaparken, ihracat tutarı 70 milyar ABD Dolarıdır (HKTDC, 2016; USDA, 2013). Ancak Çin'in gıda ithalatçısı olması, gıda güvencesi açısından bugün için bir risk taşımamaktadır. Ülkenin gıda ithalatının toplam mal ihracatına oranı, 2000 yılından bugüne yüzde 2-3 aralığında seyretmiştir. Bu oran birçok gelişmiş kapitalist ülke ve benzer gelişmişlik düzeyindeki ülkenin altındadır (FAO; 2016).

²⁰ Çin hükümetinin tarımsal AR&GE faaliyetlerine ayırdığı tutar 2001'den 2008'e gelinene kadarki zaman diliminde ikiye katlanarak 4 milyar ABD Dolarına yükselmiştir. Bu tutar ülke GSYH'sinin %0,5'ine karşılık gelmektedir (FAO, 2016; ASTI, 2012: 1-2).

enerji güvenliği ile gıda güvencesi arasındaki ödünleşim ilişkisini Çin'in de gündemine taşımıştır. ÇKP liderliği, 2008 yılında manyok ve mısır fiyatlarının yoğun biyoyakıt üretimi nedeniyle artması karşısında önlem alma ihtiyacı duymuş, söz konusu bitkilerin beslenme dışı kullanımını kısıtlamıştır. Liderliğin gıda güvencesi hedeflerini tehdit eden bu gelişmeye karşı aldığı önlem, biyoenerji üretiminin bir kenara itilmesi anlamına gelmemektedir. Gıda tüketiminde ağırlığı çok daha az olan ve üretimi verimli olmayan arazilerde yapılabilen jatropha, tatlı sorgum vb. bitkileri ham madde olarak kullanma arayışları başlamıştır. Bununla birlikte hükümetin biyoyakıt üretiminde 2020 yılı için belirlediği iddialı üretim hedefleri ile sözü edilen alternatif hammaddelerin ve marjinal tarım arazilerinin üretim potansiyelleri arasında bir farklılık bulunmaktadır. Buna verimsiz arazileri sulama ve mahsulleri etanol fabrikalarına taşıma maliyetleri de eklenmektedir. Hedeflerle uyumluluk içermeyen olanaklar nedeniyle biyoyakıt üretimi gıda güvencesi için bir tehdit olmayı sürdürmektedir (Huang-Rozelle, 2015: 84-85; Qiu-Huang vd., 2010: 79-80).

Son olarak, Çin'i uzunca bir süredir dünya gündemine taşıyan dolaysız sermaye yatırımlarına gıda güvencesi bağlamında değinilecektir. Hızla artan kişi başı gelirin tetikleyicilerinden biri olduğu hızlı kentleşme, Çin gıda piyasasının büyümesini beraberinde getirmiştir. Sayıları 200 milyonu bulan yeni orta sınıf üyelerinin artan ve çeşitlenen talebi, gıda tedarikini meselesini -reform öncesinden farklı bir mahiyetle de olsa- hükümetin gündeminde tutmaktadır. Çin tarım-gıda sanayi artan talebe yanıt verme konusunda iyi bir performans sergilese de soyada, mandıra ürünlerinde ve yakın gelecekte kırmızı ette bağımlılık oranlarının yükseleceği yolunda tahminler bulunmaktadır (Wilkinson, 2009: 46).

Büyüyen iç pazar ve DTÖ üyeliğinin beraberinde getireceği dereğülasyon sürecinden yararlanmak isteyen küresel oyuncular ÷lkeye olan yatırımlarına hız vermekte, Çin hükümeti ve firmaları da artan rekabet baskısını göğüslemeye çalışmaktadırlar. Özellikle hızlı yiyecek, gıda perakendeciliğı ve gıda işleme alanlarında yerel firmaların başta deneyim eksikliği olmak üzere çeşitli nedenlerle savunma pozisyonuna çekildikleri gözlemlenmektedir (Patton, 2009; Wilkinson, 2009: 48).

Gerek küresel gıda krizi gerek yukarıda değinilen iç dinamiklerin etkisiyle yükselen gıda fiyatları, gıda sektöründeki dolaysız yabancı yatırımlara yönelik politikanın eleştirilmesine neden olmuştur. Ülke kendini işlenmemiş tarım ürünleri ithalatçısı, işlenmiş ürün ihracatçısı olarak konumlandırmaya çalışmaktadır. Çin hükümeti 2008 yılı ile birlikte yabancı sermaye yatırımlarına yönelik mali teşvikleri kaldırmaya başlamıştır. Bu Çin'in gıda güvencesi politikasının olduğu kadar ÷lke dışına dolaysız sermaye ihracını artırma politikasının (going abroad) bir parçası olarak gör÷lmektedir. Çin'in elinde hatırı sayılır miktarda sermaye fazlası bulunmaktadır ve bu sermayesine değerleme alanları arayışı çerçevesinde Asya, Afrika ve Latin Amerika'da büyük tarımsal projelere girişmektedir²¹ (Wilkinson, 2009: 47-48). Agresif dolaysız sermaye yatırımı programı yoluyla hem sermaye fazlasına değerleme alanları yaratılmakta hem de ithalat kanalları üzerinde mülkiyet değışimini yoluyla kontrol sağlanmaya çalışılmaktadır.

SONUÇ

Gıda güvencesi sorunu her ne kadar geride bıraktığımız yüzyıl kadar derinden hissedilmese de önemini uzunca bir süre daha koruyacağına benzemektedir. Kötü beslenenlerin ve açlık koşulları altında yaşayanlarının oranının dünya nüfusuna oranının azalması, yürürlükteki gıda rejiminin başarılı olduğu anlamına gelmemektedir. İnsanlık gıda alanında eriştiğı üretim bilgisini, bölüşümü örgütleme alanında gösterememektedir. Bu durumda gıdayı olağan bir meta kategorisine çekmeye çalışan yürürlükteki gıda rejiminin payının olduğu ileri sürülebilir. Gıda güvencesi sorunu, tarımsal üretimi arttıran ve hızlandıran biyoteknolojik gelişmeler ile bu alana yatırım yapan ve faaliyet

²¹ Gündemdeki son büyük satın alım teklifi Çin devlet şirketi ChemChina'ya aittir. İsviçreli tarım ilacı ve tohum şirketi Syngenta'ya verdiği teklifi 43 milyar ABD Doları'na yükseltmiştir (The Wall Street Journal, 2016). Bu yatırımın, yüzde 1,5-2 aralığında olan tarım ve hayvancılığın yıllık dolaysız sermaye yatırımları içindeki payını güçlü biçimde yukarı çekeceğı açıktır (NBSC, 2015).

gösteren gıda çok uluslularının tekeli eğilimleri arasına sıkışmıştır. Kapitalist birikimin işleyiş yasalarının, insan yaşamını galebe çalması sonucunda; hükümetlerin gıda piyasasındaki düzenleyici güçlerini yeniden kazanmasına ve küçük-yerel üreticilerin varlıklarını sürdürmesine dayalı alternatif gıda rejimi arayışları hız kazanmaktadır.

Gıda güvencesi hiç kuşkusuz az gelişmiş ülkeler ile gelişme yolundaki ülkelerin öncelikli sorunudur. Gıda tekellerinin üretim ve dolaşım alanındaki dayatmaları, gıda fiyatlarındaki olası dalgalanmalar söz konusu ülke gruplarında daha büyük iktisadi-sosyal etkiler yaratmaktadır.

Çalışmada altına imza attığı büyük dönüşüm ve yakaladığı yüksek büyüme performansı ile iktisat tarihinde ayrıcalıklı bir yer edinecek olan Çin'in gıda güvencesi alanındaki görünümü üzerinde durulmuştur. Ülke 2001 yılındaki DTÖ üyeliğine kadar küresel ticarete yönelik bağlayıcı kuralların dışında kalmıştır. ÇKP rejimi, bu tarihten sonra gıda ticaretine karşı daha liberal bir tutum izlemekle birlikte gıda güvencesini stratejik bir alan olarak görmüştür. Karşılaştırmalı üstünlüğe dayalı bir tarım politikası empoze eden neoliberal gıda rejimine tam anlamda teslim olunmamıştır. Tarımsal destekleme programlarını ve alt yapı yatırımlarını kaynak israfı olarak gören Dünya Bankası-DTÖ anlayışına itibar edilmemektedir²². Diğer bir deyişle, Çin hükümetinin, neoliberal politikalara olan inanç ve bağımlılığının nispeten azaldığı son yıllarda tarım ve gıda sektörünü güçlü bir biçimde desteklenmeye başladığı ileri sürülebilir.

Gelinen noktada Çin'in gıda güvencesi alanında yüksek bir yeterlilik düzeyine sahip olduğu, yetersiz beslenen kişi sayısının hızla azaldığı görülmektedir. Reform öncesinde yüz milyonlarca insanı hayatta tutma kaygısının biçimlendirdiği gıda ve tarım politikası, günümüzde gelindiğinde serpilmiş orta sınıfın artan ve çeşitlenen gıda maddeleri talebini karşılamaya evrilmiştir. Çin'in son yıllarda artan dolaysız sermaye yatırımlarından tarım ve gıda sektörü de payını almıştır. Çin firmalarının agresif dolaysız sermaye yatırımları yoluyla arz kaynaklarını güvence altına alma çabalarının sıklaştığı dikkati çekmektedir. Çin hükümetinin izlediği tarım ve gıda politikası, hem aşırı sermayeye değerleme alanı bulan hem de gıda güvencesini arttıran bir mahiyete sahiptir. Hükümet son yıllarda, Çin firmalarının iç pazar paylarını korumak adına doğrudan yabancı yatırımlara sağladığı kolaylıkları sona erdirmektedir. Büyük ve dinamik bir ekonomiye sahip olma avantajını da kullanan Çin'in bu çabalarının, küresel gıda sermayesine karşı meydan okuyucu bir mahiyeti olmakla birlikte neoliberal gıda rejiminde sistemik bir değişikliği hedeflemediği açıktır. Çin, Brezilya gibi yükselen ekonomilere ait gıda firmalarının artan uluslararası operasyonları, gelişmiş ülkelere ait gıda devlerinin liderliğini zorlamaktan uzaktır.

KAYNAKÇA

- Araghi, F. (2003). Food Regimes and the Production of Value: Some Methodological Issues. *Journal of Peasant Studies*, 30 , 2, 41-70.
- Ash, R.F. (1988). The Evolution of Agricultural Policy. *The China Quarterly*, 116, 529-555.
- ASTI. (2012). *China: Country Note*. July, Rome: IFPRI.
- ChemChina-Syngenta \$43 Billion Deal Approved by U.S. Security Panel. (2016, 22 Aug). *The Wall Street Journal* <http://www.wsj.com/articles/u-s-security-watchdog-clears-43-billion-chemchina-syngenta-takeover-deal-1471844896>
- Chung K.; Haddad L. vd. (1997). Identifying the Food Insecure: The Application of Mixed Method Approaches in India, International Food Policy Institute, Washington D.C.
- Clapp, J. (2004). WTO Agricultural Trade Battles and Food Aid. *Third World Quarterly*, 25,8, 1439-1452.
- Credit Suisse. (2015). *Global Wealth Report*. Zurich: Credit Suisse AG.

²² Çin hükümeti, 2020 yılına kadar tarım sektörünü modernize etme ve ulusal gıda güvencesini korumaya yönelik 450 milyar ABD Doları tutarında bir kaynak ayırdığını açıklamıştır (Reuters, 2016) .

- Dernberger, R.F. (1999). The People's Republic of China at 50: The Economy. *The China Quarterly*, 159, 606-615.
- Economist Intelligence Unit. (2016a). Global Food Security Index, Country Profile. 09.12.2016'da indirildi <http://foodsecurityindex.eiu.com/Country/Details#China>
- Economist Intelligence Unit. (2016b). *Global Food Security Index: An annual measure of the state of global food security*. London&New York: The Economist Intelligence Unit Limited.
- Fairbairn, M. (2010). Framing Resistance: International Food regimes and the Roots of Food Sovereignty. *Food Sovereignty: Reconnecting Food, Nature and Community* içinde, H.Wittman vd. (Eds.), NS: Fernwood, 15-32.
- Falcon, W.P., & Naylor, R.L. (2005). Rethinking Food Security For The Twenty-First Century. *American Journal of Agricultural Economics*, 87, 5, 1113-1127.
- Food and Agricultural Organization (FAO). (1996). Rome Declaration on World Food Security, 13-17 November, Rome: FAO, 24.07.2016'da indirildi <http://www.fao.org/docrep/003/w3613e/w3613e00.HTM#Note1>
- Food and Agricultural Organization (FAO). (2011). *Global Food Losses and Food Waste*. Rome: FAO.
- Food and Agricultural Organization (FAO). (2016). FAOSTAT. 16.07.2016'da indirildi <http://faostat3.fao.org/home/E>
- Friedmann, H. (1993) "The Political Economy of Food: A Global Crisis", *New Left Review*, 197, 29-57.
- Friedmann, H., & McMichael, P. (1989). Agriculture and the State System: The Rise and Decline of National Agricultures, 1870 to the Present. *Sociologia Ruralis*, 29,2, 93-117.
- Gabriel, S.J. (1998). The Structure of a Post-Revolutionary Economic Transformation: The Chinese Economy from the 1949 Revolution to the Great Leap Forward. *China Essay Series*, 3, 8.11.2016'da indirildi <https://www.mtholyoke.edu/courses/sgabriel/economics/china-essays/3.html>
- Garnett, T. (2008). *Cooking up a Storm*. Surrey:University of Surrey.
- Gökten, K. (2012). *Çin Yüzyulını Anlamak*. Ankara: Notabene.
- Gürcan, E. C. (2011). Food Crisis and Beyond: Locating Food-Sovereign Alternatives in a Post-Neoliberal Context. *Kasarinlan: Philippine Journal of Third World Studies*, 26,1-2, 482-496.
- HKTDC. (2016). China Customs Statistics. 15.12.2016'da indirildi <http://china-trade-research.hktdc.com/business-news/article/Facts-and-Figures/China-Customs-Statistics/ff/en/1/1X000000/1X09N9NM.htm>
- Huang, J., & Rozelle, S. (2015). The Role of Agriculture in China's Development: Performance, Determinants of Successes and Future Challanges. *Emerging Economies: Food and Energy Security, and Technology and Innovation* içinde, P.Shome,P.Sharma (Eds.), India: Springer.
- Ingco, M.D., & Croome, J. (2004). Trade Agreements: Achievements and Issues Ahead. *Agriculture and the WTO* içinde, Ingco M.D.; Nash J.D. (eds), Washington: WTO; Oxford University Press, 23-42.
- Lean, G. (2008). Multinationals Make Billions In Profit Out of Growing Global Food Crisis. *The Independent*, 4 May. 23.09.2016'da indirildi <http://www.commondreams.org/news/2008/05/04/multinationals-make-billions-profit-out-growing-global-food-crisis>
- Lin, J.Y. (1992). Rural Reforms and Agricultural Growth in China. *American Economic Review*, 82, 1, 34-51.
- Ling, Z. (1991). The Changing Role of the State in Chinese Agriculture. The Chinese State in the Era of Economic Reform içinde , Ed. Gordon White, London: Macmillan, 83-102.

- The Maddison-Project (2013). Database. 02.12.2016'da indirildi <http://www.ggd.net/maddison/maddison-project/home.htm>
- Manning, K.E., Wemheuer F. (2011). *Eating Bitterness : New Perspectives on China's Great Leap Forward and Famine*, Vancouver : UBC Press.
- McMichael, P. (1991). Food, the State, and The World Economy. *International Journal of Sociology of Agriculture and Food*, 1,71-85.
- McMichael, P. (2005). Global Development and the Corporate Food Regime. *Research in Rural Sociology and Development* ,11, 269-303.
- McMichael, P. (2009). A food regime analysis of the 'world food crisis. *Agriculture and Human Values*, 26, 4, 281-295.
- McMichael, P., & Myhe, D. (1991). Global Regulation vs. The Nation State: Agro-Food Systems and the New Politics of Capital. *Capital and Class*, 43, 83-105.
- NBSC. (2001). *China Statistical Yearbook*, Beijing: China Statistics Press.
- NBSC. (2015). *China Statistical Yearbook*, Beijing: China Statistics Press.
- Otero, G., & Pechlaner, G. vd. (2013). The Political Economy of "Food Security" and Trade: Uneven and Combined Dependency. *Rural Sociology*, 78, 3, 263-289.
- Oxfam (2015). *Wealth: Having it All and Wanting More*, Oxford: Oxfam GB
- Paarlberg, R.L. (2002). *Governance and Food Security in an Age of Globalization*. IFPRI, Discussion Paper 36. Washington.
- Patton, D. (2009). The just-food interview – Wu Jianzhong, Wumart Stores. *Just Food*. 22.12.2016'da indirildi http://www.just-food.com/interview/the-just-food-interview-wu-jianzhong-wumart-stores_id105465.aspx
- Pechlaner, G., & Otero, G. (2010). The Neoliberal Food Regime: Neoregulation and the New Division of Labor in North America. *Rural Sociology*, 75, 2, 179-208.
- Reuters. (2016). China to invest \$450 billion modernizing agriculture by 2020. 12.12.2016'da indirildi <http://www.reuters.com/article/us-china-agriculture-idUSKCN11O0MX>
- Qiu, H. & Huang, J. vd. (2010). Bioethanol development in China and the potential impacts on its agricultural economy. *Applied Energy*, 87, 76–83.
- Reutlinger, S., & Pellekaan, Jack van Holst (1985). *Ensuring Food Security in the Developing World: Issues and options*, Washington: World Bank.
- Rivera, W.M. (2003). *Agricultural Extension, Rural Development and the Food Security Challenge*, Rome: FAO.
- Selden, M. (1982). Cooperation and Conflict: Cooperative and Collective Formation in China's Countryside. *The Transition to Socialism in China* içinde, M.Selden; V.Lippit (Eds.), New York: Sharp Inc., 32-97.
- Sicular, T. (1988). Agricultural Planning and Pricing in the Post-Mao Period. *The China Quarterly*, 116, 671-705.

- Sodano, V. (2012). Food Policy Beyond Neo-Liberalism, *Sociological Landscape – Theories, Realities and Trends* içinde, Dennis Erasga (Ed.), Rijeka: InTech, 375-402.
- Thomson, A., Metz, M. (1999). *Implications of Economic Policy for Food Security: A Training Manual*. Rome: FAO.
- USAID. (1995). *Food aid and food security, Policy Paper*. Washington D.C.
- USDA. (2013). *China Agricultural Trade Report in 2012*. 25 Feb.,Beijing: USDA
- Walder, A.G. (1989). Social Change in Post-Revolution China. *Annual Review of Sociology*, 15, 405-424.
- White, G. (1993) *Riding the Tiger*, London: Macmillan.
- Wilkinson, J. (2009). The Globalization of Agribusiness and Developing World Food Systems. *Monthly Review*, 61, 4, 38-50.
- Wittman, H., & Desmarais, A.A. vd. (2010). The Origins and Potential of Food Sovereignty. *Food Sovereignty: Reconnecting Food, Nature and Community* içinde, H.Wittman vd. (Eds.), NS: Fernwood, 1-14.

ENTROPİ-ARAS VE ENTROPİ-MOOSRA YÖNTEMLERİ İLE YAŞAM KALİTESİ AÇISINDAN AB ÜLKELERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Nuri ÖMÜRBEK¹
Hande EREN²
Okan DAĞ³

Özet

Yaşam kalitesi modern hayatın gelişimi ve toplumların uygarlaşması ile birlikte gündeme gelen ve gelişen bir terimdir. Yapılan bilimsel çalışmalar teknolojinin ilerlemesi ve gelir düzeyinin artmasıyla birlikte maddi zenginliğin yaşam kalitesinin tek göstergesi olmadığını çevresel, sosyal ve politik etmenlerin de bireylerin yaşam kalitesinde etkin olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çalışmada da, Avrupa Birliği (AB) ülkelerinin yaşam kalitesi, ÇKKV yöntemlerinden ENTROPİ, ARAS ve MOOSRA yöntemleri kullanılarak analiz edilmiştir. Yaşam kalitesinin değerlendirilmesine yönelik yapılan çalışmalarda farklı kriterler ele alınmıştır. Çalışmada AB üyesi ülkelerin yaşam kaliteleri değerlendirilirken Numbeo isimli internet sitesinin 2016 yılı verilerinden yararlanılarak; satın alma gücü, güvenlik, sağlık, iklim, yaşam maliyeti, emlak fiyatları, trafikte harcanan süre ve kirlilik gibi kriterler dikkate alınmıştır. Kriter ağırlıkları belirlenirken ENTROPİ yöntemi kullanılmış ve yaşam kalitesi açısından en önemli kriterin kirlilik olduğu görülmüştür. Daha sonra ülkelerin değerlendirilmesinde ARAS ve MOOSRA yöntemleri kullanılmıştır. Yapılan değerlendirme sonucunda her iki yöntemde de Finlandiya'nın yaşam kalitesi açısından en iyi ülke olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yaşam Kalitesi, Çok Kriterli Karar Verme, ENTROPİ, ARAS, MOOSRA

Jel Sınıflandırılması: C02, C30, M11

ENTROPY-ARAS AND ENTROPY-MOOSRA BASED ASSESSMENT OF QUALITY OF LIFE IN EU COUNTRIES

Abstract

Quality of life is an emerging term of modern times as a result of ever increasing civilization of societies. Existing studies suggest that thanks to developments in technology and increase in income levels, welfare is no longer the only indicator of quality of life but environmental, social, and political factors have also significant impact on it. In this study, ENTROPY, ARAS and MOOSRA multi criteria decision making methods have been used to assess quality of life in EU countries. Different life quality criteria have been used in the literature. The criteria that was used in this study to assess the quality of life in EU consist of the factors, provided in Numbeo website in 2016 such as purchasing power, safety, health, climate, cost of life, cost of property, time spent on traffic and pollution. Entropy method has been used to calculate the criteria weights. Pollution has been found as the most important criteria of life quality in EU countries. ARAS and MOOSRA methods have been used to compare the countries. Finding of both methods highlight that Finland is the best country in terms of life quality.

Key Words: Quality of Life, Multi Criteria Decision Making, ENTROPY, ARAS, MOOSRA

Jel Classification: C02, C30, M1

¹ Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, nuriomurbek@sdu.edu.tr

² Dr. Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, handeren_400@hotmail.com

³ Dr. Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, okan019070@hotmail.com

GİRİŞ

Son yüzyıllık süreçte ekonomik, teknolojik ve sosyal alanda radikal değişimler yaşanmıştır. Dünya çapında ekonomik yapıların ve toplumsal ilişkilerin yeniden biçimlendiği geçmiş yüzyılda küreselleşmenin ve teknolojik gelişmelerin önemli etkisi söz konusudur. Bundan daha da önemlisi, küreselleşmenin ve teknolojik gelişmelerin günümüze ve geleceğe de yön verecek olmasıdır. Ulusal ekonomiler arasındaki bağların artması, hız, bilgi ve zamanın artık değer niteliğinde anlaşılması; rekabetin kavramsal çerçevesinin yenilenmesine neden olmaktadır. Yaşamı sürdürmenin koşullarının değiştiği küresel alan, dengenin yeniden tanımlanmasına ve etkinliği artan aktörlerin yeniden değerlendirilmesine gereksinim duymaktadır. (Güleş - Bülbül, 2004: XV-1)

Yaşam kalitesi; insanların biyolojik durumları, yaşam şekilleri, ilişkileri ve içerisinde yer aldıkları çevrenin nicel ve nitel değerlerinin toplamı olarak ifade edilebilir. Yaşamın bütünsel bir bakış açısıyla tüm boyutlarının üstün nitelikli olması kaliteli yaşamı olanaklı hale getirebilmektedir. Yaşam kalitesinin pek çok bileşeninden söz edilebilir. Bunlar; sağlık ve eğitim hizmetlerinden yararlanma, beslenme ve korunma, sağlıklı bir çevre, hak, fırsat ve cinsiyet eşitliği, günlük yaşama katılma, saygınlık ve güvenlik olarak sıralanabilmektedir. Bu bileşenlerin hepsi ayrı bir anlam taşıırken, herhangi birinin yetersizliği kaliteli yaşamı olumsuz etkilemektedir (Şeker, 2010: 17). Ülkelerin yaşam kalitelerinin değerlendirilmesinde birçok kriter dikkate alınmaktadır. Bu bağlamda ülkelerin de yaşam kalitelerinin değerlendirilmesinde çok sayıda kriter dikkate alındığından Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemleri uygulanabilmektedir.

ÇKKV; birçok kriteri bir arada değerlendirerek alternatiflere değerler atama süreci olarak ifade edilmektedir. ÇKKV yaklaşımları; çok nitelikli karar verme ve çok amaçlı karar verme olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Fakat her iki problem tipinde de bir ya da birden fazla karar verici bulunabilmektedir (Phua - Minowa, 2005: 208).

ÇKKV, yöneylem araştırmasının son yıllarda en hızlı gelişen dalı olarak görülmekte ve bu alanın özü olan problem çözmede sistem düşüncüsü, çok disiplinlilik ve bilimsel yaklaşım karakterlerini yenileyen ve canlandıran bir alanı temsil etmektedir (Çınar, 2004: 17-18). ÇKKV problemlerinin temel amacı ilgili tüm kriterler açısından en yüksek seviyede memnuniyeti sağlayan en iyi alternatifi belirleyebilmektir (Chatterjee - Chakraborty, 2012: 385).

Bu çalışmada, Avrupa Birliği (AB) ülkelerinin yaşam kaliteleri açısından değerlendirmeleri yapılarak yaşam kalitesi açısından yerlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada ülkelerin yaşam kalitelerinin değerlendirilmesinde kullanılan; satın alma gücü, güvenlik, sağlık, iklim, yaşam maliyeti, emlak fiyatları, trafikte harcanan süre ve kirlilik kriterlerine ilişkin 2016 yılı verileri Numbeo (<https://www.numbeo.com/cost-of-living/>, Erişim Tarihi: 12.10.2016) adlı internet sitesinden elde edilmiştir. Yaşam kalitesinin değerlendirilmesinde kullanılan kriterlerin ağırlıkları ÇKKV yöntemlerinde ENTROPİ yöntemi ile belirlenerek, ülkelerin yaşam kalitesine göre sıralanmasında ise ARAS (Additive Ratio Assesment) ve MOOSRA (Multi-Objective Optimization On The Basis Of Simple Ratio Analysis) yöntemleri kullanılmıştır.

Çalışmada ilk olarak kullanılacak olan yöntemlerin açıklanmasına ve uygulama adımlarına yer verilmiştir. Daha sonra ENTROPİ yöntemi ile kriter ağırlıkları atanmış; ardından sırasıyla ARAS ve MOOSRA yöntemleriyle ülkeler değerlendirilmiş ve sıralanmıştır.

I. ENTROPİ YÖNTEMİ

Termodinamiğin ikinci yasası olan Entropi kavramı literatürde ilk kez 1965 yılında Rudolph Clausius tarafından bir sistemdeki düzensizliğin ve belirsizliğin bir ölçüsü olarak tanımlanmıştır (Zhang - Gu vd. 2011: 444). Günümüzde başta fizik bilimi olmak üzere matematik ve mühendislik bilimlerinde yaygın olarak kullanılan Entropi kavramı Shannon (1948) tarafından enformasyon teorisine uyarlanmıştır. Entropi yöntemi mevcut verinin sağladığı faydalı bilginin miktarını ölçmede kullanılmaktadır (Wu - Sun vd. 2011: 5163).

Entropi Yöntemi 4 adımdan oluşmaktadır (Karami - Johansson, 2014: 523-524; Wang - Lee, 2009: 8982; Li - Wang vd. 2011: 2087):

Adım 1: Karar matrisinde birbirinden farklı indeks boyutlarının eşölçülemezlik üzerindeki etkilerini yok etmek amacıyla indeksler çeşitli yöntemlerle standartlaştırılabilmektedir. Fayda ve maliyet indekslerine göre kriterler eşitlik (1) ve eşitlik (2) yardımıyla normalize edilir.

$$r_{ij} = x_{ij} / \max_{ij} \quad (i = 1, \dots, m; j = 1, \dots, n) \quad (1)$$

$$r_{ij} = \min_{ij} / x_{ij} \quad (i = 1, \dots, m; j = 1, \dots, n) \quad (2)$$

Adım 2: Farklı ölçü birimlerindeki aykırılıkları yok etmek için normalizasyon yapılarak P_{ij} hesaplanır.

$$P_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sum_{i=1}^m a_{ij}}; \forall j \quad (3)$$

i : alternatifler,

j : kriterler

p_{ij} : normalize edilmiş değerler

a_{ij} : verilen fayda değerleri

Adım 3: Bu adımda E_j 'nin entropisi eşitlik (4) yardımıyla hesaplanır.

$$E_j = -k \sum_{i=1}^m [P_{ij} \ln P_{ij}]; \forall j \quad (4)$$

k : $(\ln(n))^{-1}$

k : entropi katsayısı

E_j : entropi değeri

P_{ij} : normalize edilmiş değerler

Adım 4: 4. adımda d_j belirsizliği eşitlik (5) yardımıyla hesaplanır.

$$d_j = 1 - E_j; \forall j \quad (5)$$

Adım 5: Eşitlik (6) yardımıyla j kriterinin önem derecesi olarak w_j ağırlıkları hesaplanır.

$$w_j = \frac{d_j}{\sum_{j=1}^n d_j}; \forall j \quad (6)$$

I. I. ENTROPİ Yöntemi İle İlgili Yapılan Bazı Çalışmalar

Yaşam kalitesi açısından ülkelerin değerlendirilmesinde ENTROPİ yönteminin kullanıldığı çalışmaya rastlanılmamıştır. Ancak çeşitli alanlarda ENTROPİ yönteminin kullanıldığı bazı çalışmalar şöyle ifade edilmiştir. Blien ve Tassinopoulos (1999:1-31) çalışmalarında, ENTROPİ yöntemi ile bölgesel olarak istihdam tahmini yapmışlardır. Çalışma, Federal İşsizlik Hizmetleri'nin

bütçe planlamasında faydalı olmuştur. Bu çalışmayla Almanya’da işgücü piyasası fonlarının dağılımında iyileştirme yapılmasının mümkün olabileceği görülmüştür.

Shemshadi - Shirazi vd. (2011: 12160-12167).çalışmalarında, ÇKKV yöntemleri ile tedarikçi seçimi yapmışlardır. Kriter ağırlıklarının belirlenmesinde Entropi yöntemini kullandıkları çalışmalarında baz alınan kriterler; işbirliği kurma çabası, tedarikçilerin teknik düzeyi, ürün kalitesi, teslimat süresi, fiyat ve maliyet olmuştur.

Alp vd. (2015: 65-82) çalışmalarında, ÇKKV yöntemlerinden MAUT (Multi-Attribute Utility Theory) yöntemini kullanarak kurumsal sürdürülebilirlik performansını değerlendirmişlerdir. Kriterlerin önem düzeylerini belirlemek için Entropi yöntemiyle objektif olarak ağırlıklandırma yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre; ekonomik ve sosyal sürdürülebilirlik performansları artan bir eğilime sahiptirler. Fakat çevresel sürdürülebilirlik performansı, istikrarsız bir görünüm sergilemiştir.

Chen vd. (2015: 89-98) çalışmalarında, Çin’de yoksul olan on dört bölgenin değerlendirilmesi için, ekonomik kalkınma, sosyal kalkınma, değerlendirme değeri, yoksullukla mücadelede ilerleme gibi kriterleri Entropi yöntemi ile değerlendirerek, yoksullukla mücadelenin etkilerini ölçmüşlerdir

Chen vd. (2015: 2353-2363) çalışmalarında, yeraltı sularının sürdürülebilirliğinin değerlendirilmesi ve geliştirilmesini amaçlamışlardır. AHP ve Entropi yöntemlerini kullanarak ekoloji ve çevre, sosyo-ekonomik talep, yeraltı kaynakları gibi kriterler kullanmışlardır.

Karaatlı (2016: 63-77) çalışmasında, Türkiye’nin 2003-2014 yılları arasındaki turizm performansını, 19 kriter dikkate alarak ÇKKV yöntemleri ile kıyaslamıştır. Çalışmada kriter ağırlıkları için Entropi Yöntemi kullanılırken, yılların kendi içinde performans değerlendirmesi için Gri İlişkisel Analiz Yöntemi kullanılmıştır.

Ömürbek vd. (2016: 227-255) çalışmalarında, Türkiye’de faaliyet gösteren ve aynı zamanda BİST’de (Borsa İstanbul) işlem gören otomotiv sektöründe faaliyette bulunan firmaların performanslarını ÇKKV yöntemleri ile değerlendirmişlerdir. Öncelikle Entropi yöntemi ile kriterlerin ağırlıkları belirlenmiştir. Elde edilen kriter ağırlıkları önce MAUT (Multi-Attribute Utility Theory) yönteminde daha sonra SAW (Simple Additive Weighting) yönteminde kullanılarak firmaların performansları değerlendirilerek sıralama yapılmıştır. Değerlendirme sonucunda her iki yöntemde de ilk üç sırada aynı firmalar yer almaktadır.

Yavuz (2016: 162-177) çalışmasında, Hatay mobilya sektörü için Türkiye’de coğrafi pazar seçimi sürecini, ÇKKV problemi olarak ele almış ve Delphi metoduyla belirlenen kriterleri dikkate alarak PROMETHEE yöntemini bulanık ağırlık yöntemi ve Entropi ağırlık yöntemiyle bir arada kullanmıştır. Çalışmanın temel amacı hangi ilerin ayrıntılı saha çalışmalarıyla pazar araştırması için uygun olacağını tespit edilmesidir.

II. ARAS YÖNTEMİ

ARAS yöntemi, Zavadskas ve Turskis (2010) tarafından geliştirilmiştir (Adalı - Işık, 2016: 128). Tipik ÇKKV yöntemlerinden farklı olarak, ARAS yönteminde alternatiflerin fayda fonksiyonu değerleri, karar problemine araştırmacı tarafından eklenen optimal alternatifte ait fayda fonksiyonu değeri ile karşılaştırılmaktadır (Sliogeriene - Turskis, vd., 2013: 13).

ARAS yöntemi, her bir alternatifin ideal alternatifte göre oransal benzerliğini ortaya çıkarmaktadır (Dadelo - Turskis, vd., 2012: 68). Örneğin, bir kriterin optimal değerinin 10 olduğunu, ancak bu kritere göre değerlendirmede alternatifler arasındaki en büyük skorun 9 olduğu kabul edilirse böylece kriterin optimallik değeri diğer ÇKKV yöntemlerinde olduğu gibi 1.0 değil 0.9’dur. Böylece ARAS diğer ÇKKV yöntemleri arasında oransal derecelendirme hedefine en yakın olan yöntem olarak görünmektedir (Ecer, 2016: 91).

Yöntem bulanık mantık ve gri teori ile uyarlanıp modellendirilebilmektedir (Yıldırım, 2015: 289). ARAS yöntemi 4 adımdan oluşmaktadır (Zavadskas - Turskis, 2010: 163-165).

Adım 1: Karar Matrisinin Oluşturulması : ARAS yönteminde başlangıç karar matrisinde her bir kritere ait optimal değerlerden oluşan bir satır yer almaktadır.

X karar matrisinde;

$$X = \begin{bmatrix} x_{01} & \cdots & x_{0j} & \cdots & x_{0n} \\ \vdots & \ddots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{i1} & \cdots & x_{ij} & \cdots & x_{in} \\ \vdots & \ddots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{m1} & \cdots & x_{mj} & \cdots & x_{mn} \end{bmatrix}; i = 0, 1, \dots, m \quad j = 0, 1, \dots, n \quad (7)$$

m : alternatif sayısını,

n : kriter sayısını,

x_{ij} : i. alternatifin j. kriterde gösterdiği performans değerini,

x_{0j} : j. kriterin optimal değerini ifade etmektedir.

Kritere ait optimal değer, karar probleminde bilinmiyorsa, kriterin maksimum ya da minimum özelliği göstermesi durumuna göre optimal değer, eşitlik (8) ve eşitlik (9) yardımı ile hesaplanır.

Maximizasyon durumu:

$$x_{0j} = \max_i x_{ij} \quad (8)$$

Minimizasyon durumu:

$$x_{0j} = \min_i x_{ij} \quad (9)$$

Adım 2: Normalize Karar Matrisinin Oluşturulması : ARAS yönteminde $\bar{X}$ normalize karar matrisi $\bar{x}_{ij}$ değerlerinden oluşmaktadır. $\bar{x}_{ij}$ değerleri kriterin fayda ya da maliyet özelliği göstermesine göre iki şekilde hesaplanmaktadır. Kriter performans değerlerinin maksimum olması daha iyi kabul ediliyorsa, normalize değerler Eşitlik (10) kullanılarak hesaplanmaktadır.

$$\bar{x}_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=0}^m x_{ij}} \quad (10)$$

Kriter performans değerlerinin minimum olması daha iyi kabul ediliyorsa, normalizasyon işlemi iki adımda gerçekleştirilir. Öncelikle performans değerleri kullanılarak fayda durumuna dönüştürülür, daha sonra ise normalize değerler hesaplanır.

$$x_{ij}^* = \frac{1}{x_{ij}}; \quad (11)$$

$$\bar{x}_{ij} = \frac{x_{ij}^*}{\sum_{i=0}^m x_{ij}^*} \quad (12)$$

Adım 3. Ağırlıklı Normalize Karar Matrisinin Oluşturulması : Normalize karar matrisi elde edildikten sonra belirlenen w_j ağırlıkları kullanılarak $\hat{X}$ ağırlıklandırılmış normalize karar matrisi oluşturulur. Kriterlere ait ağırlık değerleri $0 < w_j < 1$ koşulunu sağlamaktadır ve ağırlıklar toplamı Eşitlik (13)' te gösterildiği gibidir.

$$\sum_{j=1}^n w_j = 1 \quad (13)$$

Eşitlik (14) ile normalize değerler kullanılarak $\hat{x}_{ij}$ ağırlıklandırılmış normalize değerleri elde edilmektedir.

$$\hat{x}_{ij} = \bar{x}_{ij} \cdot w_j \quad (14)$$

Hesaplanan $\hat{x}_{ij}$ ağırlıklandırılmış normalize değerleri eşitlik (15)'te gösterilen matris formunda yazılarak $\hat{X}$ ağırlıklandırılmış normalize karar matrisi elde edilmiş olur.

$$\hat{X} = \begin{bmatrix} \hat{x}_{01} & \cdots & \hat{x}_{0j} & \cdots & \hat{x}_{0n} \\ \vdots & \ddots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \hat{x}_{i1} & \cdots & \hat{x}_{ij} & \cdots & \hat{x}_{in} \\ \vdots & \ddots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \hat{x}_{m1} & \cdots & \hat{x}_{mj} & \cdots & \hat{x}_{mn} \end{bmatrix}; \quad i = 0,1,\dots,m \quad j = 0,1, \dots,n \quad (15)$$

Adım 4. Optimal Değerlerin Hesaplanması : Son adımda her bir alternatif için optimal değerler hesaplanır. Alternatiflere ait değerler eşitlik (16) yardımıyla elde edilir.

$$S_i = \sum_{j=1}^n \hat{x}_{ij}, \quad i = 0,1,\dots,m \quad (16)$$

S_i : i. alternatifin optimal fonksiyon değeri

Alternatiflere ait S_i değerleri, S_0 optimal değerine oranlanarak K_i fayda dereceleri eşitlik (14) yardımıyla hesaplanır.

$$K_i = \frac{S_i}{S_0}, \quad i = 0,1,\dots,m \quad (17)$$

[0,1] aralığında değer alan K_i oranları kullanılarak alternatiflerin fayda fonksiyonu değerleri hesaplanabilmektedir. Değerler, büyükten küçüğe doğru sıralanarak alternatifler değerlendirilir.

II. I. ARAS Yöntemi İle İlgili Yapılan Bazı Çalışmalar

Yaşam kalitesi açısından ülkelerin değerlendirilmesinde ARAS yönteminin kullanıldığı çalışmaya rastlanılmamıştır. Ancak çeşitli alanlarda ARAS yönteminin kullanıldığı bazı çalışmalar şöyle ifade edilmiştir. Zavadskas vd. (2010:123-141) çalışmalarında, kuruluş yeri seçimi için ARAS yöntemini kullanmışlardır. Akifer yapı üzerinde duran binalar için en uygun ve güvenilir alternatifi seçmeyi amaçlamışlardır. Maliyet, yerleşim süresi, avantaj ve dezavantajlar, ulaşım gibi kriterlerin seçildiği çalışmada, ARAS yönteminin yapıların, teknolojilerin, yatırımların ve benzeri alternatiflerin seçimi için uygulanabilir bir yöntem olduğu görülmüştür.

Bakshi - Sarkar (2011: 14-22) çalışmalarında proje seçimi yapmışlardır. AHP ile kriterlerin ağırlıkları belirlenip ARAS yöntemi ile en iyi proje seçilmiştir. 4 kriter ve 5 alternatifin kullanıldığı çalışmada P2 en iyi proje olarak belirlenmiştir. Çalışma sonucunda ARAS yönteminin, proje yönetiminde büyük bir geleceğe sahip olduğu görülmüştür.

Stanujkic - Jovanovic (2012: 545-554) çalışmalarında, fakültelerdeki Web sitelerin kalitesini ARAS yöntemiyle ölçmüşlerdir. AHP ile kriterlerin ağırlıklarının belirlendiği bu çalışmanın amacı, fakültelerdeki web sitelerinin kalitesini artırmaktır.

Reza - Majid (2013: 415-423) çalışmalarında, ARAS ve ANP yöntemlerini kullanarak müşterilerin güven duyduğu bankaların internet bankacılığı sistemlerini değerlendirmişlerdir. İnternet bankacılığına güven ilkelerinin kavramsal çerçevesinde yapılan çalışmada 14 kriter ve 20 alternatif kullanılmıştır. Uygulama sonucunda en iyi üç banka B5, B13 ve B3 olmuştur.

Sliogeriene vd. (2013: 11-20) çalışmalarında, enerji üretim teknolojilerinin analiz ve seçimini ARAS yöntemiyle değerlendirmişlerdir. Litvanya'da yapılan bu çalışmada AHP ile 20 kriterin ağırlıkları belirlenmiş ve 6 alternatif kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, ÇKKV yöntemlerinin uygulanmasının, enerji sektöründe ortaya çıkan farklı sıralama sorunlarının çözümünde yararlı olduğu görülmüştür.

Kutut vd. (2014: 287-294) çalışmalarında, tarihi binaların korunması için öncelikli alternatifleri ARAS yöntemiyle değerlendirmişlerdir. AHP ile kriter ağırlıklarının belirlendiği bu çalışmada, 7 alternatif, 10 kriter kullanılmıştır. Vilnius Eski Kent Binaları'nın değerlendirildiği çalışmada, mevcut durum ve kültürel varlıkların korunması için binalarda öncelik verilmesi gereken şeyler üzerinde durulmuştur. Çalışma sonucunda a1 en iyi alternatif olarak seçilmiştir. Bu alternatif, Vilnius Eski Kenti'nin kalbinde yer alan Gotik bir kilisedir.

Yıldırım (2015: 285-296) çalışmasında, ÇKKV yöntemlerinden biri olan ARAS yöntemini literatüre yeni bir yaklaşım olarak sunmuştur. Çalışmada, ARAS yöntemi kullanılarak konut alternatiflerinin optimallik fonksiyon değerleri büyükten küçüğe değerlendirilerek konut alternatifleri sıralanmıştır. Analiz sonuçlarına göre ilk sırada A2 konutu yer almakta iken optimalden en uzak olan A3 konutu son sırada yer almıştır.

Ecer (2016: 89-98) çalışmasında, çeşitli ERP yazılımı seçim kriterleriyle farklı ERP yazılımı alternatiflerini değerlendirmiştir. Çalışmanın amacı, en iyi ERP sistemi seçimini ARAS yöntemiyle gerçekleştirmektir. Çalışmanın sonunda ERP yazılım alternatifleri en iyiden en kötüye doğru sıralanmıştır.

III. MOOSRA YÖNTEMİ

MOOSRA yöntemi ilk olarak 2012 yılında Das vd. tarafından geliştirilmiştir. Genel olarak MOOSRA metodolojisi; alternatif, kriter, öznelilikler, bireysel ağırlıklar/her bir kriterin önem katsayıları olmak üzere dört büyük parametrenin karar matrisine yerleştirilmesiyle başlamaktadır.

MOOSRA yöntemi çok amaçlı ve optimizasyon yöntemlerinden bir tanesidir. Eğer MOOSRA yöntemi MOORA yöntemi ile karşılaştırılacak olursa MOORA yönteminde negatif performans değerleri görünmez ve MOOSRA yöntemi ise geniş/büyük varyasyonlu kriter değerlerinde daha az duyarlıdır (Jagadish - Ray; 2014: 560).

MOOSRA yönteminin uygulama adımları MOORA yönteminin adımlarıyla benzerlik göstermektedir. Bir başka deyişle; ilk adım problemin karar matrisinin oluşturulmasıdır ve ikinci adım karar matrisinin normalize edilmesi işlemidir. MOOSRA yönteminde her bir alternatifin tüm performans değerleri hesaplanırken faydalı ve faydalı olmayan değerler normalize edilmiş performans değerlerinin toplamları basit oran yöntemiyle elde edilmektedir (Balezentiene - Streimikiene, vd., 2013: 85).

MOOSRA yönteminin adımlarına aşağıda yer verilmiştir (Jagadish - Ray; 2014: 560-561):

Adım 1. Karar Matrisinin Oluşturulması : Bu metodoloji kriter ve alternatiflerin listelendiği karar matrisinin tanımlanmasıyla başlar. Her bir alternatifin performansı aşağıdaki denklem gibi oluşturulmaktadır.

$$X_{ij} = \begin{bmatrix} X_{11} & X_{12} & \dots & X_{13} \\ X_{21} & X_{22} & \dots & X_{23} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ X_{m1} & X_{m2} & \dots & X_{mn} \end{bmatrix} \quad (18)$$

Adım 2. Karar Matrisinin Normalize Edilmesi : Öznelik değerinin 0-1 aralığına dönüştürme işlemi normalizasyon olarak adlandırılmaktadır. Çok kriterli karar vermede karar matrisindeki değerlerin farklı birimlerden tek tip birime dönüştürülmesi gerekmektedir ve normalizasyon işlemi bu sebeple kullanılmaktadır.

$$X_{ij}^* = \frac{x_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^n x_{ij}^2}} \quad (19)$$

X_{ij}^* değeri i^{th} alternatifin j^{th} üzerindeki normalize edilmiş değerini ifade etmektedir.

Adım 3. Alternatif Değerlerinin Tanımlanması: Tüm alternatiflerin performans değerleri (Y_i) faydalı ve faydalı olmayan kriterlerin ağırlıklı toplamlarının basit oranı alınarak hesaplanmıştır. Bu hesaplamada aşağıdaki eşitlikten faydalanılmıştır.

$$Y_i = \frac{\sum_{j=1}^g w_j X_{ij}^*}{\sum_{j=g+1}^n w_j X_{ij}^*} \quad (20)$$

g maksimize edilmiş değeri, $(n-g)$ ise minimize edilen değeri ifade etmektedir. W_j ise; j^{th} değer ilişkili olduğu ağırlık değerini ifade etmektedir.

Adım 4. Alternatiflerin Sıralanması : Bu adımda alternatiflerin sıralanması işlemi gerçekleştirilmektedir. Alternatifler azalan düzende sıralandığında en iyi alternatif en yüksek değere sahip olmaktadır.

$$Y_i = \frac{\sum_{j=1}^g X_{ij}^*}{\sum_{j=g+1}^g X_{ij}^*} \quad (21)$$

III. I. MOOSRA Yöntemi İle İlgili Yapılan Bazı Çalışmalar

Yaşam kalitesi açısından ülkelerin değerlendirilmesinde ARAS yönteminin kullanıldığı çalışmaya rastlanılmamıştır. Çok yeni bir yöntem olmakla birlikte çeşitli alanlarda ARAS yönteminin kullanıldığı bazı çalışmalar şöyle ifade edilmiştir. Sarkar vd. (2015: 324-342) tarafından yapılan çalışmanın amacı, geleneksel olmayan makine seçimi için etkili bir karar destek yöntemi bulmaktır. Bu seçimi yapmak için sırasıyla ÇKKV yöntemlerinden MOORA ve MOOSRA yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda, yararlanılan iki yöntemin de geleneksel olmayan makine seçiminde karar vericiye faydalı bir yol gösterici olduğu ortaya çıkmıştır.

Jagadish - Ray (2014: 559-562) tarafından yapılan çalışmanın amacı, çevresel etkiyi ve gideri minimize; kaliteyi maksimize ederek en iyi kesme sıvısını seçmektir. Çalışmada, yeni bir yöntem olan MOOSRA kullanılmıştır. En iyi sıvının seçimi sürecinde yapılacak olan tercihin MOOSRA yöntemiyle başarıya ulaşılacağı ortaya konulmuştur.

Adalı - Işık (2016: 1-9) tarafından yapılan bu çalışmada, mevcut alternatifler arasından en iyi laptopun seçilmesi amaçlanmıştır. Bu seçim için ÇKKV yöntemlerinden MOORA ve MOOSRA' dan faydalanılmıştır. Bu çalışmanın ortaya koyduğu yenilik ilk kez uygulanan MOORA ve MOOSRA yöntemleri ile problemin çözülmesidir.

IV. ENTROPİ, ARAS ve MOOSRA YÖNTEMLERİ İLE YAŞAM KALİTESİ AÇISINDAN AVRUPA BİRLİĞİ ÜYE ÜLKELERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

AB üyesi ülkelerin yaşam kalitesi açısından değerlendirmeleri ÇKKV yöntemleri ile bu bölümde yapılacaktır. Yaşam kalitesinin belirlenmesiyle ilgili olarak; satın alma gücü, güvenlik, sağlık, iklim, yaşam maliyeti, emlak fiyatları, trafikte harcanan süre ve kirlilik gibi kriterler belirlenmiştir. Yaşam kalitesinin belirlenmesinde kullanılan bu kriterlere ilişkin veriler Numbeo isimli internet sitesinden (<https://www.numbeo.com/cost-of-living/>, Erişim Tarihi: 12.10.2016.) elde edilmiştir. Çalışmada elde edilen bu kriter değerleri ile ilk karar matrisi oluşturulmuş ve ENTROPİ yöntemi ile kriter ağırlıkları oluşturulmuştur. Daha sonra ARAS ve MOOSRA yöntemleri kullanılarak ülkelerin yaşam kaliteleri açısından değerlendirilmesi yapılmıştır.

IV. I. ENTROPİ Yöntemiyle Kriter Ağırlıklarının Hesaplanması

Adım 1: Karar Matrisinin Oluşturulması

Çalışmada kriter ağırlıklarının hesaplanması için Entropi yöntemi kullanılmıştır. Karar matrisinin oluşturulması için belirlenen değerler Tablo 1.'de görülmektedir.

Tablo 1. Karar Matrisi

ÜLKELER	max	max	max	max	min	Min	Min	min
	Satın Alma Gücü	Güvenlik	Sağlık	İklim	Yaşam Maliyeti	Emlak Fiyatları	Trafikte Harcanan Süre	Kirlilik
Almanya	128	67,64	76,17	58,7	68,34	7,38	31,51	27,7
Avusturya	99,63	79,73	78,57	61,89	72,72	10,29	28,34	25
Belçika	95,4	55,98	79,24	75,17	77,52	6,96	36,07	51,36
B. Krallık	101,06	58,46	74,2	79,84	68,61	9,25	34,25	35,63
Bulgaristan	53,5	59,35	53,82	78,18	37,31	9,01	27,42	62,12
Çek Cum.	79,48	69,31	73,69	65,19	42,27	10,19	31,89	42,08
Danimarka	128,8	77,55	75,94	63,97	85,3	6,58	28,68	26,93
Estonya	68,77	75,12	69,03	44,56	50,93	11,09	26,92	18,94
Finlandiya	119,61	74,21	74,39	33,25	75,37	7,94	33,59	14,49
Fransa	87,9	56,14	79,61	72,82	76,23	12,48	34,59	42,29
Hırvatistan	62,73	72,08	63,85	84,9	49,94	10,88	28,18	33,36
Hollanda	91,87	69,85	83,17	64,39	74,47	7,88	33,9	28,52
İrlanda	109,83	54,6	52,27	70,18	79,22	7,49	35,76	28,4
İspanya	91,84	68,42	76,43	89,12	56,93	8,7	31,64	39,96
İsveç	111,97	53,61	71,55	57,86	74,08	11,86	32,05	16,75
İtalya	80,18	55,66	66,61	83,73	82,78	12,13	36,22	52,96
Kıbrıs	99,19	67,38	57,12	70,77	54,7	5,41	21,58	53,38
Letonya	55,51	63,67	59,93	43,04	48,36	10,06	29,74	32,2
Litvanya	54,97	58,13	68,24	24,82	47,96	13,2	28,65	33,77
Lüksemburg	138,16	66,58	73,84	63,35	80,15	10,1	35	31,21
Macaristan	48,66	60,66	52,89	67,73	44,62	10,98	31,38	45,21
Malta	70,75	68,04	75,57	79,07	63,89	9,32	29,8	70,56
Polonya	74,8	68,01	60,29	63,4	39,91	10,32	34,04	50,6
Portekiz	66,05	66,34	70,87	91,44	50,5	8,59	30,34	30,08
Romanya	55,75	71,25	53,1	66,25	36,23	10,89	32,25	51,24
Slovakya	67,52	69,55	62,02	65,2	45,91	10,07	34,21	43,93
Slovenya	81,52	75,4	63,88	63,44	53,82	8,91	27,33	25,73
Yunanistan	61,91	60,03	54,12	85,33	57,06	8,22	30,76	49,98

Adım 2: Fayda ve Maliyet Kriterine Göre Normalizasyon Matrisinin Oluşturulması

İlk olarak karar matrisinin fayda ve maliyet kriterine göre normalizasyon işlemi eşitlik (1) ve eşitlik (2) yardımıyla yapılmıştır (Tablo 2). Daha sonra her bir ilgili kriter değerinin toplamına ilgili alternatifin kriter değeri bölünerek karar matrisi normalize edilmiştir (Tablo 3).

Tablo 2. Fayda ve Maliyet Kriterlerinin Hesaplanması

ÜLKELER	Max	max	Max	max	min	Min	min	min
	Satın Alma Gücü	Güvenlik	Sağlık	İklim	Yaşam Maliyeti	Emlak Fiyatları	Trafikte Harcanan Süre	Kirlilik
Almanya	0,92646207	0,848363	0,915835	0,64195101	0,5301434	0,7330623	0,68486195	0,52310469
Avusturya	0,72112044	1	0,9446916	0,67683727	0,49821232	0,5257532	0,76146789	0,5796
Belçika	0,69050376	0,70212	0,9527474	0,82206912	0,46736326	0,7772989	0,59828112	0,28212617
B. Krallık	0,73147076	0,733225	0,8921486	0,87314086	0,52805713	0,5848649	0,63007299	0,40667976
Bulgaristan	0,38723219	0,744387	0,6471083	0,85498688	0,97105334	0,600444	0,78701678	0,23325821
Çek Cum.	0,57527504	0,869309	0,8860166	0,71292651	0,85710906	0,5309127	0,67670116	0,34434411
Danimarka	0,93225246	0,972658	0,9130696	0,69958443	0,42473623	0,8221884	0,75244073	0,53806164
Estonya	0,49775622	0,94218	0,8299868	0,48731409	0,71136855	0,4878269	0,80163447	0,76504752
Finlandiya	0,86573538	0,930766	0,8944331	0,36362642	0,48069524	0,6813602	0,64245311	1
Fransa	0,63621888	0,704126	0,9571961	0,7963692	0,4752722	0,4334936	0,62387973	0,34263419
Hırvatistan	0,4540388	0,904051	0,7677047	0,92847769	0,72547056	0,4972426	0,76579134	0,43435252
Hollanda	0,66495368	0,876082	1	0,7041776	0,48650463	0,6865482	0,63657817	0,50806452
İrlanda	0,79494789	0,684811	0,6284718	0,76749781	0,45733401	0,7222964	0,60346756	0,51021127
İspanya	0,66473654	0,858146	0,9189612	0,97462817	0,63639557	0,6218391	0,68204804	0,36261261
İsveç	0,81043717	0,672394	0,8602862	0,63276465	0,48906587	0,4561551	0,67332293	0,86507463
İtalya	0,58034163	0,698106	0,8008897	0,91568241	0,4376661	0,4460016	0,59580342	0,27360272
Kıbrıs	0,71793573	0,845102	0,6867861	0,77395013	0,66234004	1	1	0,27144998

Letonya	0,40178054	0,79857	0,7205723	0,47069116	0,74917287	0,5377734	0,72562206	0,45
Litvanya	0,39787203	0,729086	0,8204882	0,27143482	0,75542118	0,4098485	0,75322862	0,42907906
Lüksemburg	1	0,835068	0,8878201	0,69280402	0,45202745	0,5356436	0,61657143	0,46427427
Macaristan	0,35220035	0,760818	0,6359264	0,74070429	0,81196773	0,492714	0,68769917	0,32050431
Malta	0,51208743	0,85338	0,9086209	0,86472003	0,5670684	0,5804721	0,72416107	0,20535714
Polonya	0,54140127	0,853004	0,7249008	0,69335083	0,90779253	0,5242248	0,63396005	0,28636364
Portekiz	0,47806891	0,832058	0,8521101	1	0,71742574	0,6298021	0,71127225	0,48171543
Romanya	0,40351766	0,893641	0,6384514	0,72451881	1	0,496786	0,66914729	0,28278689
Slovakya	0,48870874	0,872319	0,7457016	0,71303587	0,78915269	0,5372393	0,6308097	0,32984293
Slovenya	0,59004053	0,945692	0,7680654	0,69378828	0,67316983	0,6071829	0,78960849	0,56315585
Yunanistan	0,44810365	0,752916	0,6507154	0,93318023	0,63494567	0,6581509	0,70156047	0,28991597

Tablo 3. Normalize Edilmiş Karar Matrisi (P_{ij} Matrisi)

ÜLKELER	Max	max	Max	max	min	Min	min	min
	Satın Alma Gücü	Güvenlik	Sağlık	İklim	Yaşam Maliyeti	Emlak Fiyatları	Trafikte Harcanan Süre	Kirlilik
Almanya	0,05366066	0,036706	0,0400808	0,03143088	0,02962203	0,0441149	0,03501436	0,04237992
Avusturya	0,04176728	0,043267	0,0413437	0,03313897	0,02783786	0,0316392	0,03893092	0,04695695
Belçika	0,03999396	0,030379	0,0416963	0,04024973	0,02611416	0,046777	0,03058781	0,02285677
B. Krallık	0,04236677	0,031724	0,0390442	0,04275028	0,02950546	0,0351965	0,03221321	0,03294762
Bulgaristan	0,02242848	0,032207	0,0283202	0,04186144	0,05425809	0,036134	0,04023714	0,01889768
Çek Cum.	0,03331992	0,037612	0,0387758	0,03490595	0,0478914	0,0319497	0,03459713	0,02789743
Danimarka	0,05399604	0,042084	0,0399598	0,0342527	0,02373235	0,0494784	0,0384694	0,04359168
Estonya	0,02883003	0,040765	0,0363237	0,02385963	0,03974807	0,0293569	0,04098448	0,06198119
Finlandiya	0,05014337	0,040271	0,0391442	0,01780369	0,02685909	0,0410035	0,03284615	0,08101614
Fransa	0,03684978	0,030465	0,041891	0,03899143	0,02655607	0,0260872	0,03189657	0,0277589
Hırvatistan	0,02629792	0,039115	0,033598	0,04545966	0,04053603	0,0299235	0,03915196	0,03518956
Hollanda	0,0385141	0,037905	0,0437642	0,03447759	0,02718369	0,0413157	0,03254579	0,04116142
İrlanda	0,04604336	0,02963	0,0275046	0,03757784	0,02555377	0,043467	0,03085297	0,04133535
İspanya	0,03850153	0,037129	0,0402176	0,04771925	0,03555892	0,0374216	0,03487049	0,02937747
İsveç	0,0469405	0,029092	0,0376498	0,0309811	0,0273268	0,0274509	0,03442441	0,070085
İtalya	0,03361337	0,030205	0,0350503	0,04483318	0,02445481	0,0268399	0,03046114	0,02216624
Kıbrıs	0,04158282	0,036565	0,0300567	0,03789376	0,03700858	0,0601789	0,05112615	0,02199183
Letonya	0,02327112	0,034552	0,0315353	0,02304574	0,04186041	0,0323626	0,03709826	0,03645726
Litvanya	0,02304474	0,031545	0,035908	0,01328985	0,04220954	0,0246642	0,03850968	0,03476233
Lüksemburg	0,05791998	0,036131	0,0388548	0,03392072	0,02525726	0,0322344	0,03152292	0,03761371
Macaristan	0,02039944	0,032918	0,0278308	0,03626599	0,0453691	0,029651	0,03515941	0,02596602
Malta	0,02966009	0,036923	0,0397651	0,04233799	0,03168523	0,0349322	0,03702357	0,01663724
Polonya	0,03135795	0,036907	0,0317247	0,03394749	0,05072336	0,0315473	0,03241194	0,02320008
Portekiz	0,02768974	0,036001	0,037292	0,0489615	0,04008652	0,0379008	0,03636461	0,03902672
Romanya	0,02337173	0,038665	0,0279413	0,03547352	0,0558755	0,029896	0,03421092	0,0229103
Slovakya	0,028306	0,037743	0,0326351	0,0349113	0,0440943	0,0323305	0,03225087	0,0267226
Slovenya	0,03417513	0,040917	0,0336138	0,03396891	0,0376137	0,0365396	0,04036964	0,04562471
Yunanistan	0,02595415	0,032576	0,0284781	0,0456899	0,03547791	0,0396068	0,03586809	0,02348787

Adım 3: Entropi (E_j) Değerinin ve K Değerinin Hesaplanması

Bu aşamada Tablo 3.'teki her bir kriter değerinin (P_{ij}), logaritma değeri alınmış ($\ln_{ij}$), alınan bu logaritma değerleriyle kriter değerleri çarpılmıştır.

Tablo 4. $P_{ij} \times \ln_{ij}$ Değerinin Hesaplanması

ÜLKELER	Satın Alma Gücü	Güvenlik	Sağlık	İklim	Yaşam Maliyeti	Emlak Fiyatları	Trafikte Harcanan Süre	Kirlilik
Almanya	-0,1569615	-0,12131	-0,1289343	-0,1087497	-0,1042469	-0,1376807	-0,117368	-0,1339663
Avusturya	-0,1326379	-0,13587	-0,1317142	-0,112906	-0,0996974	-0,1092616	-0,1263685	-0,143619
Belçika	-0,1287416	-0,10614	-0,1324834	-0,1293084	-0,0951934	-0,1432481	-0,1066644	-0,0863645
B. Krallık	-0,1339379	-0,10947	-0,1266227	-0,1347651	-0,103953	-0,117796	-0,1106646	-0,1124448
Bulgaristan	-0,0851704	-0,11065	-0,1009383	-0,1328427	-0,1581082	-0,1199838	-0,1292805	-0,0749995
Çek Cum.	-0,113341	-0,12338	-0,1260199	-0,1171129	-0,1455333	-0,1100218	-0,1163842	-0,0998511
Danimarka	-0,1576061	-0,13333	-0,1286658	-0,1155683	-0,0887807	-0,1487429	-0,1253292	-0,1365679
Estonya	-0,102241	-0,13045	-0,1204235	-0,0891292	-0,1281952	-0,1035778	-0,1309275	-0,172365
Finlandiya	-0,1500725	-0,12936	-0,1268469	-0,0717195	-0,0971534	-0,1309692	-0,1121999	-0,2036022

Fransa	-0,1216377	-0,10636	-0,1329068	-0,1265043	-0,0963586	-0,0951219	-0,1098919	-0,0994934
Hırvatistan	-0,0956788	-0,12678	-0,1140077	-0,1405126	-0,1299408	-0,1050049	-0,1268643	-0,1177797
Hollanda	-0,1254301	-0,12405	-0,1369356	-0,1161014	-0,098001	-0,131653	-0,1114728	-0,1313154
İrlanda	-0,1417294	-0,10427	-0,0988351	-0,1233057	-0,0937049	-0,1363018	-0,1073228	-0,131696
İspanya	-0,1254017	-0,12228	-0,1292374	-0,145182	-0,1186446	-0,1229489	-0,1170294	-0,1036298
İsveç	-0,1435851	-0,10291	-0,1234697	-0,1076401	-0,0983734	-0,0986958	-0,1159755	-0,1862892
İtalya	-0,1140445	-0,10571	-0,1174526	-0,1391984	-0,0907501	-0,0971031	-0,1063491	-0,0844353
Kıbrıs	-0,1322362	-0,12098	-0,1053387	-0,1240251	-0,1220027	-0,1691288	-0,1520215	-0,0839447
Letonya	-0,087512	-0,11628	-0,1090064	-0,0868888	-0,1328404	-0,111028	-0,1222085	-0,1207324
Litvanya	-0,086886	-0,10903	-0,1194587	-0,0574222	-0,1335978	-0,0913169	-0,1254201	-0,1167743
Lüksemburg	-0,1649962	-0,11998	-0,1261974	-0,1147785	-0,0929124	-0,1107162	-0,108976	-0,1233875
Macaristan	-0,0793997	-0,11237	-0,0996792	-0,1202898	-0,1403232	-0,1043199	-0,1177089	-0,0948011
Malta	-0,1043428	-0,12181	-0,1282331	-0,1338757	-0,1093744	-0,1171746	-0,1220371	-0,068148
Polonya	-0,1085702	-0,12177	-0,1094712	-0,1148423	-0,151225	-0,1090358	-0,1111479	-0,0873158
Portekiz	-0,0993146	-0,11967	-0,1226524	-0,1477032	-0,1289469	-0,1240411	-0,1205181	-0,1265835
Romanya	-0,0877896	-0,12577	-0,0999643	-0,118445	-0,1611801	-0,1049359	-0,1154691	-0,0865132
Slovakya	-0,1009019	-0,12368	-0,1116892	-0,1171255	-0,137637	-0,1109499	-0,1107563	-0,0967958
Slovenya	-0,115384	-0,13078	-0,1140455	-0,1148934	-0,1233875	-0,1209226	-0,1295735	-0,1408574
Yunanistan	-0,0947696	-0,11155	-0,1013426	-0,1409935	-0,1184552	-0,1278806	-0,1193657	-0,0881094
TOPLAM	-3,29032	-3,326	-3,32257	-3,301829	-3,298518	-3,30956	-3,325295	-3,252382

Bir sonraki aşamada Tablo 4.'te bulunan değerlerin toplamları alınarak, E_j değeri eşitlik (4) yardımıyla hesaplanmıştır.

$K=1/\ln.n$, sabit bir sayı olmak üzere $0 \leq e_j \leq 1$ olmasını sağlar. Bu çalışmada, $n= 29$ olduğundan $K=1/\ln29= 0,29697$ olarak hesaplanmıştır.

Tablo 5. Entropi Değerinin Hesaplanması

E_j	0,9771	0,9877	0,98671	0,98055	0,97957	0,98285	0,98752	0,96587
	4	3	8	8	5	4	7	4

Adım 4: D_j Değerinin Hesaplanması

D_j değerleri eşitlik (5) yardımıyla hesaplanmıştır.

Tablo 6. D_j Değerlerinin Hesaplanması

									TOPLAM
D_j	0,02286	0,01227	0,013282	0,019442	0,020425	0,017146	0,012473	0,034126	0,152024

Adım 5: Kriter Ağırlıklarının Hesaplanması

En son adımda, her bir d_j değeri toplam d_j değerine bölünerek kriter ağırlıkları hesaplanmıştır. Bu aşamada eşitlik (6)'dan faydalanılmıştır.

Tablo 7. Entropi Kriter Ağırlık Değerleri

	Satın Alma Gücü	Güvenlik	Sağlık	İklim	Yaşam Maliyeti	Emlak Fiyatları	Trafikte Harcanan Süre	Kirlilik	TOPLAM
w_j	0,150369	0,08071	0,087365	0,127887	0,134356	0,112782	0,082047	0,22448	1

Elde edilen ağırlıklar 0 ve 1 aralığında olmalı ve ağırlıkların toplamı 1 değerini vermelidir. Bu ağırlıklar ARAS ve MOOSRA yöntemlerinde kullanılacaktır.

IV. II. ARAS Yönteminin Uygulanması

Adım 1: Karar Matrisinin Oluşturulması

ARAS yönteminde karar matrisini oluştururken ilk satırda eşitlik (8) ve eşitlik (9) yardımıyla optimal değerler belirlenir. Optimal değerler alınırken; her bir kriterin alternatif değeri için eğer kriter maksimumsa en yüksek değer, minimumsa en düşük değer alınır. Satın alma gücü, güvenlik, sağlık ve iklim kriterlerine göre alternatiflerin aldığı değerlerin büyük olması, yaşam maliyeti, emlak fiyatları, trafikte harcanan süre ve kirlilik kriterlerine göre ise alternatiflerin aldığı değerlerin küçük olması istenmektedir.

Tablo 8. Karar Matrisi

ÜLKELER	max	max	max	max	min	min	Min	min
	Satın Alma Gücü	Güvenlik	Sağlık	İklim	Yaşam Maliyeti	Emlak Fiyatları	Trafikte Harcanan Süre	Kirlilik
Optimal D.	138,16	79,73	83,17	91,44	36,23	5,41	21,58	14,49
Almanya	128	67,64	76,17	58,7	68,34	7,38	31,51	27,7
Avusturya	99,63	79,73	78,57	61,89	72,72	10,29	28,34	25
Belçika	95,4	55,98	79,24	75,17	77,52	6,96	36,07	51,36
B. Krallık	101,06	58,46	74,2	79,84	68,61	9,25	34,25	35,63
Bulgaristan	53,5	59,35	53,82	78,18	37,31	9,01	27,42	62,12
Çek Cum.	79,48	69,31	73,69	65,19	42,27	10,19	31,89	42,08
Danimarka	128,8	77,55	75,94	63,97	85,3	6,58	28,68	26,93
Estonya	68,77	75,12	69,03	44,56	50,93	11,09	26,92	18,94
Finlandiya	119,61	74,21	74,39	33,25	75,37	7,94	33,59	14,49
Fransa	87,9	56,14	79,61	72,82	76,23	12,48	34,59	42,29
Hırvatistan	62,73	72,08	63,85	84,9	49,94	10,88	28,18	33,36
Hollanda	91,87	69,85	83,17	64,39	74,47	7,88	33,9	28,52
İrlanda	109,83	54,6	52,27	70,18	79,22	7,49	35,76	28,4
İspanya	91,84	68,42	76,43	89,12	56,93	8,7	31,64	39,96
İsveç	111,97	53,61	71,55	57,86	74,08	11,86	32,05	16,75
İtalya	80,18	55,66	66,61	83,73	82,78	12,13	36,22	52,96
Kıbrıs	99,19	67,38	57,12	70,77	54,7	5,41	21,58	53,38
Letonya	55,51	63,67	59,93	43,04	48,36	10,06	29,74	32,2
Litvanya	54,97	58,13	68,24	24,82	47,96	13,2	28,65	33,77
Lüksemburg	138,16	66,58	73,84	63,35	80,15	10,1	35	31,21
Macaristan	48,66	60,66	52,89	67,73	44,62	10,98	31,38	45,21
Malta	70,75	68,04	75,57	79,07	63,89	9,32	29,8	70,56
Polonya	74,8	68,01	60,29	63,4	39,91	10,32	34,04	50,6
Portekiz	66,05	66,34	70,87	91,44	50,5	8,59	30,34	30,08
Romanya	55,75	71,25	53,1	66,25	36,23	10,89	32,25	51,24
Slovakya	67,52	69,55	62,02	65,2	45,91	10,07	34,21	43,93
Slovenya	81,52	75,4	63,88	63,44	53,82	8,91	27,33	25,73
Yunanistan	61,91	60,03	54,12	85,33	57,06	8,22	30,76	49,98

Adım 2: Normalize Karar Matrisinin Oluşturulması

Bu aşamada eşitlik (10) yardımıyla, kriter performans değerinin maksimum olması isteniyorsa, optimal değerlerle birlikte her bir kriterin alternatif değeri kendi sütunundaki toplam değere bölünür. Eğer kriter performans değerinin minimum olması isteniyorsa, eşitlik (11) kullanılarak hesaplanan değerlerden sonra eşitlik (12) yardımıyla yine aynı şekilde her bir kriterin alternatif değeri kendi sütunundaki toplam değere bölünür.

Tablo 9. Normalize Edilmiş Karar Matrisi

ÜLKELER	Max Satın Alma Gücü	max Güvenlik	max Sağlık	max İklim	min Yaşam Maliyeti	Min Emlak Fiyatları	min Trafikte Harcanan Süre	min Kirlilik
Optimal D.	0,0547489	0,0414725	0,04192924	0,0466762	0,05291864	0,05676295	0,0486394	0,07494443
Almanya	0,0507228	0,0351837	0,03840027	0,0299638	0,02805447	0,04161078	0,0333113	0,03920378
Avusturya	0,0394806	0,0414725	0,0396102	0,0315922	0,02636472	0,0298433	0,0370373	0,04343779
Belçika	0,0378043	0,0291186	0,03994797	0,038371	0,02473223	0,04412177	0,0291	0,02114378
B. Krallık	0,0400472	0,0304086	0,03740711	0,0407549	0,02794407	0,03319865	0,0306464	0,03047838
Bulgaristan	0,0212005	0,0308716	0,02713276	0,0399075	0,05138683	0,03408297	0,03828	0,0174814
Çek Cum.	0,0314957	0,0360524	0,03715	0,0332767	0,04535705	0,03013617	0,0329143	0,02580667
Danimarka	0,0510398	0,0403385	0,03828431	0,0326539	0,02247647	0,04666984	0,0365983	0,04032472
Estonya	0,0272516	0,0390745	0,03480071	0,022746	0,03764466	0,02769049	0,038991	0,05733605
Finlandiya	0,0473981	0,0386012	0,0375029	0,0169727	0,02543774	0,03867601	0,0312485	0,07494443
Fransa	0,0348323	0,0292019	0,0401345	0,0371715	0,02515076	0,02460637	0,0303451	0,02567852
Hırvatistan	0,0248581	0,0374932	0,03218927	0,0433378	0,03839092	0,02822496	0,0372476	0,0325523
Hollanda	0,0364055	0,0363333	0,04192924	0,0328683	0,02574517	0,0389705	0,0309628	0,0380766
İrlanda	0,0435225	0,0284008	0,02635134	0,0358239	0,0242015	0,04099967	0,0293523	0,03823749
İspanya	0,0363936	0,0355894	0,03853134	0,0454919	0,03367719	0,03529742	0,0331744	0,0271758
İsviç	0,0443706	0,0278859	0,03607114	0,029535	0,0258807	0,02589271	0,03275	0,06483252
İtalya	0,0317731	0,0289522	0,0335807	0,0427405	0,0231607	0,02531637	0,0289795	0,020505
Kıbrıs	0,0393062	0,0350485	0,02879642	0,036125	0,03505014	0,05676295	0,0486394	0,02034366
Letonya	0,0219971	0,0331187	0,03021305	0,0219701	0,03964521	0,0305256	0,0352938	0,03372499
Litvanya	0,0217831	0,030237	0,03440244	0,0126695	0,03997586	0,02326421	0,0366366	0,03215709
Lüksemburg	0,0547489	0,0346323	0,03722562	0,0323374	0,02392068	0,03040471	0,0299897	0,03479477
Macaristan	0,0192826	0,031553	0,02666391	0,0345732	0,04296823	0,0279679	0,0334493	0,02402001
Malta	0,0280362	0,0353918	0,03809778	0,0403618	0,03000849	0,03294931	0,0352228	0,01539037
Polonya	0,0296411	0,0353762	0,03039454	0,032363	0,04803915	0,02975655	0,0308354	0,02146136
Portekiz	0,0261738	0,0345075	0,03572833	0,0466762	0,0379652	0,03574942	0,0345959	0,03610189
Romanya	0,0220922	0,0370615	0,02676978	0,0338178	0,05291864	0,02819904	0,0325469	0,0211933
Slovakya	0,0267563	0,0361772	0,0312667	0,0332818	0,04176089	0,03049529	0,0306822	0,02471989
Slovenya	0,0323041	0,0392202	0,0322044	0,0323834	0,03562323	0,03446549	0,0384061	0,04220539
Yunanistan	0,0245332	0,0312253	0,027284	0,0435573	0,03360046	0,03735858	0,0341235	0,02172759

Adım 3: Ağırlıklı Normalize Karar Matrisinin Oluşturulması

Bu aşamada eşitlik (14) yardımıyla, her bir kriterin alternatif değeri daha önceden hesaplanan Entropi değerleriyle çarpılır.

Tablo 10. Ağırlıklı Normalize Edilmiş Karar Matrisi

ÜLKELER	Max Satın Alma Gücü	max Güvenlik	max Sağlık	max İklim	min Yaşam Maliyeti	Min Emlak Fiyatları	min Trafikte Harcanan Süre	min Kirlilik
Optimal D.	0,009947989	0,001087766	0,001654825	0,005786264	0,00745152	0,0052467	0,00191094	0,02668813
Almanya	0,009216435	0,000922821	0,001515547	0,003714498	0,00395037	0,00384616	0,00130873	0,01396069
Avusturya	0,007173699	0,001087766	0,001563299	0,003916359	0,00371244	0,00275847	0,00145512	0,01546844
Belçika	0,006869124	0,000763742	0,00157663	0,004756709	0,00348257	0,00407826	0,00114328	0,00752942
B. Krallık	0,007276663	0,000797577	0,00147635	0,005052224	0,00393483	0,00306861	0,00120403	0,01085352
Bulgaristan	0,003852182	0,00080972	0,001070851	0,00494718	0,00723582	0,00315035	0,00150394	0,00622523
Çek Cum.	0,00572283	0,000945605	0,001466202	0,004125181	0,00638677	0,00278554	0,00129313	0,0091899
Danimarka	0,009274038	0,001058024	0,001510971	0,00404798	0,00316493	0,00431378	0,00143787	0,01435986
Estonya	0,004951674	0,001024872	0,001373483	0,002819728	0,00530078	0,00255948	0,00153187	0,02041769
Finlandiya	0,008612326	0,001012456	0,00148013	0,002104039	0,00358191	0,00357489	0,00122769	0,02668813
Fransa	0,006329099	0,000765925	0,001583992	0,004608003	0,0035415	0,00227441	0,00119219	0,00914427
Hırvatistan	0,004516773	0,000983397	0,001270417	0,005372417	0,00540586	0,00260888	0,00146338	0,01159206
Hollanda	0,006614952	0,000952972	0,001654825	0,004074558	0,0036252	0,00360211	0,00121646	0,01355929
İrlanda	0,007908133	0,000744915	0,001040011	0,004440945	0,00340783	0,00378967	0,00115319	0,01361658
İspanya	0,006612792	0,000933463	0,00152072	0,005639456	0,00474211	0,00326261	0,00130335	0,00967745
İsviç	0,00806222	0,000731408	0,001423623	0,003661344	0,00364428	0,00239331	0,00128668	0,02308722
İtalya	0,005773232	0,000759376	0,001325332	0,005298381	0,00326128	0,00234004	0,00113854	0,00730194
Kıbrıs	0,007142017	0,000919274	0,001136511	0,00447828	0,00493544	0,0052467	0,00191094	0,00724449
Letonya	0,003996909	0,000868658	0,001192421	0,002723544	0,00558248	0,00282154	0,00138662	0,01200966
Litvanya	0,003958027	0,000793075	0,001357764	0,001570594	0,00562904	0,00215035	0,00143937	0,01145132
Lüksemburg	0,009947989	0,000908359	0,001469187	0,004008747	0,00336829	0,00281036	0,00117823	0,01239061
Macaristan	0,003503685	0,000827592	0,001052347	0,004285911	0,00605039	0,00258512	0,00131415	0,00855366
Malta	0,00509424	0,000928278	0,001503609	0,005003499	0,00422552	0,00304556	0,00138383	0,0054806

Polonya	0,005385854	0,000927869	0,001199584	0,004011911	0,00676443	0,00275045	0,00121146	0,00764251
Portekiz	0,004755824	0,000905085	0,001410093	0,005786264	0,00534591	0,00330438	0,0013592	0,01285608
Romanya	0,004014189	0,000972073	0,001056525	0,004192257	0,00745152	0,00260649	0,0012787	0,00754705
Slovakya	0,004861669	0,000948879	0,001234006	0,004125814	0,00588039	0,00281874	0,00120544	0,00880289
Slovenya	0,005869717	0,001028692	0,001271014	0,004014442	0,00501614	0,00318571	0,00150889	0,01502958
Yunanistan	0,00445773	0,000818997	0,00107682	0,005399628	0,00473131	0,00345312	0,00134064	0,00773731

Adım 4. Optimallik Fonksiyon Değerlerinin Hesaplanması

Bu aşamada ilk olarak S_i değerleri eşitlik (16) yardımıyla hesaplanır. Daha sonra eşitlik (17) kullanılarak S_i değerleri S_0 optimal değerine oranlanır ve böylece K_i fayda dereceleri hesaplanır. Son olarak hesaplanan K_i fayda dereceleri büyükten küçüğe doğru sıralanarak alternatifler değerlendirilir.

Tablo 11. Optimallik Fonksiyon Değerleri

	S_i	K_i	SIRALAMA
<i>Optimal Değerler</i>	0,059774		
Almanya	0,038435	0,643008	5
Avusturya	0,037136	0,621265	6
Belçika	0,0302	0,505231	18
B. Krallık	0,033664	0,563184	12
Bulgaristan	0,028795	0,481735	24
Çek Cum.	0,031915	0,533929	16
Danimarka	0,039167	0,655257	4
Estonya	0,03998	0,668844	3
Finlandiya	0,048282	0,807734	1
Fransa	0,029439	0,492511	21
Hırvatistan	0,033213	0,555645	14
Hollanda	0,0353	0,590563	11
İrlanda	0,036101	0,603962	8
İspanya	0,033692	0,563654	13
İsveç	0,04429	0,740957	2
İtalya	0,027198	0,455015	27
Kıbrıs	0,033014	0,552307	15
Letonya	0,030582	0,511623	17
Litvanya	0,02835	0,474278	25
Lüksemburg	0,036082	0,603635	9
Macaristan	0,028173	0,471322	26
Malta	0,026665	0,446098	28
Polonya	0,029894	0,500117	20
Portekiz	0,035723	0,59763	10
Romanya	0,029119	0,487147	22
Slovakya	0,029878	0,499845	19
Slovenya	0,036924	0,617728	7
Yunanistan	0,029016	0,48542	23

IV. III. MOOSRA Yönteminin Uygulanması

Adım 1. Karar Matrisinin Oluşturulması

MOOSRA yöntemi için karar matrisinin oluşturulmasında “numbeo” isimli internet sitesinden faydalanılmıştır. Elde edilen değerler Tablo 12.’de verilmiştir.

Tablo 12. Karar Matrisi

ÜLKELER	max	max	max	max	min	min	Min	min
	Satın Alma Gücü	Güvenlik	Sağlık	İklim	Yaşam Maliyeti	Emlak Fiyatları	Trafikte Harcanan Süre	Kirlilik
Almanya	128	67,64	76,17	58,7	68,34	7,38	31,51	27,7
Avusturya	99,63	79,73	78,57	61,89	72,72	10,29	28,34	25
Belçika	95,4	55,98	79,24	75,17	77,52	6,96	36,07	51,36
B. Krallık	101,06	58,46	74,2	79,84	68,61	9,25	34,25	35,63
Bulgaristan	53,5	59,35	53,82	78,18	37,31	9,01	27,42	62,12
Çek Cum.	79,48	69,31	73,69	65,19	42,27	10,19	31,89	42,08
Danimarka	128,8	77,55	75,94	63,97	85,3	6,58	28,68	26,93
Estonya	68,77	75,12	69,03	44,56	50,93	11,09	26,92	18,94
Finlandiya	119,61	74,21	74,39	33,25	75,37	7,94	33,59	14,49
Fransa	87,9	56,14	79,61	72,82	76,23	12,48	34,59	42,29
Hırvatistan	62,73	72,08	63,85	84,9	49,94	10,88	28,18	33,36
Hollanda	91,87	69,85	83,17	64,39	74,47	7,88	33,9	28,52
İrlanda	109,83	54,6	52,27	70,18	79,22	7,49	35,76	28,4
İspanya	91,84	68,42	76,43	89,12	56,93	8,7	31,64	39,96
İsveç	111,97	53,61	71,55	57,86	74,08	11,86	32,05	16,75
İtalya	80,18	55,66	66,61	83,73	82,78	12,13	36,22	52,96
Kıbrıs	99,19	67,38	57,12	70,77	54,7	5,41	21,58	53,38
Letonya	55,51	63,67	59,93	43,04	48,36	10,06	29,74	32,2
Litvanya	54,97	58,13	68,24	24,82	47,96	13,2	28,65	33,77
Lüksemburg	138,16	66,58	73,84	63,35	80,15	10,1	35	31,21
Macaristan	48,66	60,66	52,89	67,73	44,62	10,98	31,38	45,21
Malta	70,75	68,04	75,57	79,07	63,89	9,32	29,8	70,56
Polonya	74,8	68,01	60,29	63,4	39,91	10,32	34,04	50,6
Portekiz	66,05	66,34	70,87	91,44	50,5	8,59	30,34	30,08
Romanya	55,75	71,25	53,1	66,25	36,23	10,89	32,25	51,24
Slovakya	67,52	69,55	62,02	65,2	45,91	10,07	34,21	43,93
Slovenya	81,52	75,4	63,88	63,44	53,82	8,91	27,33	25,73
Yunanistan	61,91	60,03	54,12	85,33	57,06	8,22	30,76	49,98

Adım 2. Karar Matrisinin Normalize Edilmesi

Bu adımda ilk olarak karar matrisindeki değerlerin kareleri toplamı alınmış; daha sonra bu toplamların karekökleri alınmıştır. Daha sonra bir önceki adımda elde edilen karekök değerler, ilgili sütunda yer alan her bir hücreye bölünerek normalizasyon işlemi tamamlanmıştır (Tablo 13). Bu işlem için eşitlik (19)' dan yararlanılmıştır.

Tablo 13. Normalize Edilmiş Karar Matrisi

ÜLKELER	max	max	max	max	min	min	min	min
	Satın Alma Gücü	Güvenlik	Sağlık	İklim	Yaşam Maliyeti	Emlak Fiyatları	Trafikte Harcanan Süre	Kirlilik
Almanya	0,272587	0,193038	0,210114	0,161944	0,207037	0,144018	0,189241	0,129674
Avusturya	0,212171	0,227542	0,216734	0,170745	0,220307	0,200806	0,170203	0,117034
Belçika	0,203163	0,159761	0,218583	0,207382	0,234848	0,135822	0,216627	0,240435
B. Krallık	0,215216	0,166839	0,20468	0,220266	0,207855	0,180511	0,205697	0,166797
Bulgaristan	0,113933	0,169379	0,148462	0,215686	0,113031	0,175827	0,164677	0,290806
Çek Cum.	0,16926	0,197804	0,203273	0,179849	0,128058	0,198855	0,191523	0,196992
Danimarka	0,274291	0,22132	0,20948	0,176483	0,258418	0,128407	0,172245	0,126069
Estonya	0,146452	0,214385	0,190418	0,122934	0,154293	0,216418	0,161675	0,088665
Finlandiya	0,25472	0,211788	0,205204	0,091731	0,228335	0,154947	0,201733	0,067833
Fransa	0,187191	0,160218	0,219603	0,200899	0,23094	0,243543	0,207739	0,197975
Hırvatistan	0,133589	0,205709	0,176129	0,234225	0,151294	0,21232	0,169242	0,15617
Hollanda	0,195645	0,199345	0,229423	0,177642	0,225608	0,153776	0,203595	0,133512
İrlanda	0,233893	0,155823	0,144186	0,193615	0,239999	0,146165	0,214765	0,132951
İspanya	0,195581	0,195264	0,210831	0,245868	0,172471	0,169778	0,190022	0,187067

İsveç	0,23845	0,152998	0,19737	0,159626	0,224427	0,231444	0,192484	0,078413
İtalya	0,17075	0,158848	0,183743	0,230998	0,250784	0,236713	0,217528	0,247925
Kıbrıs	0,211234	0,192296	0,157565	0,195243	0,165715	0,105574	0,129604	0,249891
Letonya	0,118213	0,181708	0,165316	0,11874	0,146508	0,196318	0,178611	0,15074
Litvanya	0,117063	0,165897	0,188239	0,068474	0,145296	0,257594	0,172064	0,15809
Lüksemburg	0,294224	0,190013	0,203687	0,174772	0,242816	0,197098	0,210201	0,146105
Macaristan	0,103626	0,173118	0,145896	0,186856	0,135177	0,214271	0,18846	0,211644
Malta	0,150668	0,194179	0,208459	0,218141	0,193556	0,181877	0,178971	0,330317
Polonya	0,159293	0,194094	0,166309	0,17491	0,120908	0,201392	0,204435	0,236877
Portekiz	0,140659	0,189328	0,195494	0,252268	0,152991	0,167631	0,182214	0,140815
Romanya	0,118725	0,20334	0,146476	0,182773	0,10976	0,212515	0,193685	0,239873
Slovakya	0,14379	0,198489	0,171081	0,179876	0,139085	0,196513	0,205456	0,205652
Slovenya	0,173604	0,215184	0,176212	0,175021	0,163049	0,173876	0,164137	0,120451
Yunanistan	0,131843	0,17132	0,149289	0,235412	0,172864	0,160411	0,184737	0,233974

Adım 3. Ağırlıklı Normalize Edilmiş Karar Matrisinin Oluşturulması

Bu aşamada ENTROPI yöntemiyle elde edilen kriter ağırlıkları ilgili sütundaki değerlerle çarpılarak Tablo 14. elde edilmiştir. Bu adımda eşitlik (20)' den faydalanılmıştır.

Tablo 14. Ağırlıklı Normalize Edilmiş Karar Matrisi

ÜLKELER	max Satın Alma Gücü	max Güvenlik	max Sağlık	max İklim	min Yaşam Maliyeti	Min Emlak Fiyatları	min Trafikte Harcanan Süre	min Kirlilik
Almanya	0,0409887	0,015581	0,0183566	0,0207105	0,0278166	0,0162427	0,0155267	0,0291091
Avusturya	0,031904	0,0183659	0,018935	0,021836	0,0295994	0,0226473	0,0139646	0,0262718
Belçika	0,0305494	0,0128951	0,0190965	0,0265214	0,0315532	0,0153183	0,0177736	0,0539727
B. Krallık	0,0323619	0,0134664	0,0178818	0,0281691	0,0279265	0,0203584	0,0168768	0,0374425
Bulgaristan	0,017132	0,0136714	0,0129704	0,0275834	0,0151864	0,0198302	0,0135113	0,0652801
Çek Cum.	0,0254514	0,0159657	0,0177589	0,0230003	0,0172053	0,0224272	0,0157139	0,0442206
Danimarka	0,0412449	0,0178638	0,0183012	0,0225699	0,0347199	0,014482	0,0141322	0,0282999
Estonya	0,0220218	0,017304	0,0166359	0,0157216	0,0207302	0,024408	0,0132649	0,0199035
Finlandiya	0,0383021	0,0170944	0,0179276	0,0117312	0,0306781	0,0174752	0,0165516	0,0152271
Fransa	0,0281477	0,0129319	0,0191856	0,0256923	0,0310281	0,0274673	0,0170443	0,0444413
Hırvatistan	0,0200877	0,0166038	0,0153875	0,0299544	0,0203272	0,0239459	0,0138858	0,035057
Hollanda	0,029419	0,0160901	0,0200436	0,022718	0,0303117	0,0173431	0,0167043	0,0299708
İrlanda	0,0351703	0,0125772	0,0125968	0,0247609	0,0322451	0,0164848	0,0176209	0,0298447
İspanya	0,0294094	0,0157607	0,0184193	0,0314433	0,0231724	0,0191479	0,0155907	0,0419928
İsveç	0,0358555	0,0123492	0,0172432	0,0204141	0,030153	0,0261027	0,0157927	0,0176021
İtalya	0,0256756	0,0128214	0,0160527	0,0295416	0,0336942	0,026697	0,0178475	0,0556541
Kıbrıs	0,0317631	0,0155211	0,0137656	0,024969	0,0222647	0,0119069	0,0106336	0,0560955
Letonya	0,0177757	0,0146665	0,0144428	0,0151853	0,0196841	0,0221411	0,0146545	0,033838
Litvanya	0,0176027	0,0133903	0,0164455	0,008757	0,0195213	0,029052	0,0141174	0,0354879
Lüksemburg	0,0442422	0,0153368	0,0177951	0,0223511	0,0326237	0,0222291	0,0172464	0,0327977
Macaristan	0,0155821	0,0139731	0,0127462	0,0238965	0,0181618	0,0241659	0,0154626	0,0475098
Malta	0,0226559	0,0156731	0,018212	0,0278974	0,0260053	0,0205124	0,0146841	0,0741494
Polonya	0,0239528	0,0156662	0,0145296	0,0223687	0,0162447	0,0227133	0,0167733	0,053174
Portekiz	0,0211508	0,0152815	0,0170793	0,0322618	0,0205552	0,0189058	0,0149501	0,0316102
Romanya	0,0178525	0,0164126	0,0127968	0,0233743	0,0147468	0,0239679	0,0158913	0,0538466
Slovakya	0,0216216	0,016021	0,0149465	0,0230038	0,0186869	0,0221631	0,0168571	0,0461647
Slovenya	0,0261047	0,0173685	0,0153948	0,0223829	0,0219065	0,0196101	0,0134669	0,0270389
Yunanistan	0,0198251	0,013828	0,0130427	0,0301061	0,0232253	0,0180914	0,0151571	0,0525225

Adım 4. Alternatiflerin MOOSRA Yöntemine Göre Sıralanması

Ülkelerin sıralanması aşamasında ilk olarak fayda sağlayan ve fayda sağlamayan kriter değerleri ayrı ayrı toplanmıştır. Daha sonra eşitlik (21) kullanılarak Tablo 15.'deki değerler ve sonuç tablosu ortaya çıkarılmıştır.

Tablo 15. Alternatiflerin MOOSRA Yöntemine Göre Sıralanması

ÜLKELER	$\sum_{j=1}^g x_{ij}^*$	$\sum_{j=g+1}^n x_{ij}^*$	y_i^*	SIRALAMA
Almanya	0,095637	0,088695	1,078265	2
Avusturya	0,091041	0,092483	0,984405	6
Belçika	0,089062	0,118618	0,750835	17
B. Krallık	0,091879	0,102604	0,895472	12
Bulgaristan	0,071357	0,113808	0,626997	26
Çek Cum.	0,082176	0,099567	0,825337	16
Danimarka	0,09998	0,091634	1,091077	3
Estonya	0,071683	0,078307	0,915419	13
Finlandiya	0,085055	0,079932	1,064097	1
Fransa	0,085958	0,119981	0,716427	18
Hırvatistan	0,082033	0,093216	0,880036	14
Hollanda	0,088271	0,09433	0,935765	10
İrlanda	0,085105	0,096195	0,88471	8
İspanya	0,095033	0,099904	0,951242	11
İsveç	0,085862	0,089651	0,957741	4
İtalya	0,084091	0,133893	0,628049	23
Kıbrıs	0,086019	0,100901	0,85251	15
Letonya	0,06207	0,090318	0,687244	22
Litvanya	0,056196	0,098179	0,572382	28
Lüksemburg	0,099725	0,104897	0,950698	5
Macaristan	0,066198	0,1053	0,628659	25
Malta	0,084438	0,135351	0,623847	27
Polonya	0,076517	0,108905	0,702604	21
Portekiz	0,085773	0,086021	0,99712	9
Romanya	0,070436	0,108453	0,649466	24
Slovakya	0,075593	0,103872	0,727751	19
Slovenya	0,081251	0,082022	0,990593	7
Yunanistan	0,076802	0,108996	0,704628	20

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Günümüzde hızla değişen, giderek zorlaşan çalışma koşulları, insanları, kurum ya da işletmeleri sürekli olarak karar vermeye zorlamaktadır. Bununla birlikte karar verme problemleri de daha karmaşık bir hale gelmiştir. Karar verme faaliyeti, belli bir amaç doğrultusunda söz konusu alternatiflerden en uygun olanının seçilmesi olarak ele alındığında, iş hayatında karşılaşılan pek çok karar probleminin çözümü için çok amaçlı karar verme yöntemlerinden yararlanılabilmektedir.

Çalışmada ÇKKV yöntemlerinden ENTROPİ, ARAS ve MOOSRA yöntemleri dikkate alınarak, Numbeo sitesinden alınan verilerle Avrupa Birliği'ne üye olan ülkelerin yaşam kalitesi değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme satın alma gücü, güvenlik, sağlık, iklim, yaşam maliyeti, emlak giderleri, trafikte harcanan süre ve kirlilik olmak üzere toplam sekiz kriter dikkate alınarak yapılmıştır. AB ülkelerinin yaşam kalitesi açısından değerlendirilmesi şeklinde böyle bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu bakımdan çalışma ülkelerin çeşitli açılardan değerlendirilmesi/karşılaştırılmasına örnek olabilecektir. Bu çalışmada objektif bir değerlendirme yöntemi olan ENTROPİ, kriter ağırlıklarının hesaplanması için tercih edilmiştir. Kriter ağırlıklarına bakıldığında yaşam kalitesi açısından; kirlilik, satın alma gücü ve yaşam maliyetinin daha önemli kriterler olduğu görülmektedir.

Daha sonra ARAS ve MOOSRA yöntemleri ile performans değerlendirmesi yapılmıştır. ARAS ve MOOSRA yöntemlerinin sonuçlarına göre; Entropi yöntemiyle elde edilen kriter ağırlıklarından önem derecesi yüksek olan kriterlere bakıldığında, kirlilik seviyesi ve yaşam maliyeti düşük; satın alma gücü ve iklim değerleri yüksek olan Finlandiya her iki yöntemde de birinci sırada

yer alan ülke olurken; kirlilik seviyesi ve yaşam maliyeti yüksek; satın alma gücü ve iklim değerleri düşük olan Malta ARAS yöntemine göre; Litvanya ise MOOSRA yöntemine göre son sırada yer alan ülkeler olmuştur.

Tablo 16 'da AB üyesi ülkelerin yaşam kalitesi açısından ARAS ve MOOSRA yöntemlerine göre aldığı sıralamaların karşılaştırılması görülmektedir. Her iki yöntemde göre de Finlandiya ilk sırada yer almaktadır. Ayrıca her iki yöntemde göre; Avusturya 6, Slovenya 7, İrlanda 8, B. Krallık 12, Hırvatistan 14, Kıbrıs 15, Çek Cumhuriyeti 16 ve Slovakya da 19. sırayı almıştır. ÇKKV yöntemleri bu tür sıralama problemlerinde yaygın olarak kullanılmaktadır.

Tablo 16. Sonuç Karşılaştırma Tablosu

ÜLKELER	ARAS	MOOSRA	ÜLKELER	ARAS	MOOSRA
Almanya	5	2	İsveç	2	4
Avusturya	6	6	İtalya	27	23
Belçika	18	17	Kıbrıs	15	15
B. Krallık	12	12	Letonya	17	22
Bulgaristan	24	26	Litvanya	25	28
Çek Cum.	16	16	Lüksemburg	9	5
Danimarka	4	3	Macaristan	26	25
Estonya	3	13	Malta	28	27
Finlandiya	1	1	Polonya	20	21
Fransa	21	18	Portekiz	10	9
Hırvatistan	14	14	Romanya	22	24
Hollanda	11	10	Slovakya	19	19
İrlanda	8	8	Slovenya	7	7
İspanya	13	11	Yunanistan	23	20

KAYNAKÇA

- Adalı, E. & Işık, A. (2016). Air conditioner selection problem with COPRAS and ARAS methods. *Manas Journal of Social Studies*, 5 (2), 124-138.
- Adalı, E.A. & Işık, A.T. (2016). The multi-objective decision making methods based on MULTIMOORA and MOOSRA for the laptop selection problem. *Journal of Industrial Engineering International-Springer*, 1-9.
- Alp, İ., Öztel, A. & Köse, M.S. (2015). ENTROPİ tabanlı MAUT yöntemi ile kurumsal sürdürülebilirlik performansı ölçümü: Bir vaka çalışması. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11 (2), 65-82.
- Bakshi, T. & Sarkar, B. (2011). MCA based performance evaluation of project selection. *International Journal of Software Engineering & Applications*, 2 (2), 14-22.
- Balezentiene, L., Streimikiene, D. & Balezentis, T. (2013). Fuzzy decision support methodology for sustainable energy crop selection. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 17, 83-93.
- Blien, U. & Tassinopoulos, A. (2001). Forecasting regional employment with the ENTROPY method. *European Congress of the Regional Science Association*, 35 (2), 113-124.
- Chatterjee, P. & Chakraborty, S. (2012). Material selection using preferential ranking methods. *Materials and Design*, 35, 384-393.
- Chen, J., Zhang, Y., Chen, Z. & Nie, Z. (2015). Improving assessment of groundwater sustainability with analytic hierarchy process and information ENTROPY method: A case study of the Hohhot plain, China. *Environment Earth Science*, 73 (5), 2353-2363.

- Chen, W., Feng, D. & Chu, X. (2015). Study of poverty alleviation effects for Chinese fourteen contiguous destitute areas based on ENTROPY method. *International Journal of Economics and Finance*, 7 (4), 89-98.
- Çınar, Y. (2004). *Çok nitelikli karar verme ve bankaların mali performanslarının değerlendirilmesi örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Ankara, Turkey.
- Dadelo, S., Turskis, Z., Zavadskas, E. & Dadeliene, R. (2012). Multiple criteria assessment of elite security personal on the basis of ARAS and expert methods. *Economic Computation and Economic Cybernetics Studies and Research*, 46 (4), 65-88.
- Ecer, F. (2016). ARAS Yöntemi kullanılarak kurumsal kaynak planlaması yazılımı seçimi. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 8 (1), 89-98.
- Güleş, H.K. & Bülbül H. (2004). *Yenilikçilik: İşletmeler için stratejik rekabet aracı*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- <https://www.numbeo.com/cost-of-living/>, Erişim Tarihi: 12.10.2016.
- Jagadish, J. & Ray, A. (2014). Green cutting fluid selection using MOOSRA method. *International Journal of Research in Engineering and Technology*, 3 (3), 559-563.
- Karaatlı, M. (2016). ENTROPİ-GRİ ilişkisel analiz yöntemleri ile bütünleşik bir yaklaşım: Turizm sektöründe uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21 (1), 63-77.
- Karami, A. & Johansson, R. (2014). Utilization of multi attribute decision making techniques to integrate automatic and manual ranking of options. *Journal of Information Science and Engineering*, 30, 519-534.
- Kutut, V., Zavadskas, E.K. & Lazauskas, M. (2014). Assessment of priority alternatives for preservation of historic buildings using model based on ARAS and AHP methods. *Archives of Civil and Mechanical Engineering*, 14 (1), 287-294.
- Li, X., Wang, K., Liu, L., Xin, J., Yang, H. & Gao, C. (2011). Application of the entropy weight and TOPSIS method in safety evaluation of coal mines”, *Procedia Engineering*, 26, 2085-2091.
- Ömürbek, N., Karaatlı, M. & Balcı, H.F. (2016). ENTROPİ temelli MAUT ve SAW yöntemleri ile otomotiv firmalarının performans değerlemesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31 (1), 227-255.
- Phua, M.H. & Minowa, M. (2005). A-GIS- based multi-criteria decision making approach to forest conservation planning at a landscape scale: a case study in the Kinabalu area, sabah, Malaysia. *Landscape and Urban Planning*, 71 (2-4), 207-222.
- Reza, S. & Majid, A. (2013). Ranking financial institutions based on of trust in online banking using ARAS and ANP method, *International Research Journal of Applied and Basic Sciences*, 6 (4), 415-423.
- Sarkar, A., Panja, S.C., Dibyendu, D. & Sarkar, B. (2015). Developing an efficient decision support system for non-traditional machine selection: An application of MOORA and MOOSRA. *Production & Manufacturing Research: An Open Access Journal*, 3 (1), 324-342.
- Shemshadi, A., Shirazi, H., Toreihi, M. & Tarokh, M.J. (2011). A fuzzy VIKOR method for supplier selection based on ENTROPY measure for objective weighting. *Expert Systems with Applications*, 38 (10), 12160-12167.

- Sliogeriene, J., Turskis, Z. & Streimikiene, D. (2013). Analysis and choice of energy generation technologies: The multiple criteria assessment on the case study of Lithuania. *Energy Procedia*, 32, 11-20.
- Stanujkic, D. & Jovanovic, R. (2012). Measuring a quality of faculty website using ARAS method. *Proceeding of the International Scientific Conference Contemporary Issues in Business, Management and Education*, 545-554.
- Şeker, M. (2010). *İstanbul'da yaşam kalitesi araştırması*. İstanbul Ticaret Odası, Yayın No: 103, İstanbul.
- Wang, T.C. & Lee, H.D. (2009). Developing a fuzzy TOPSIS approach based on subjective weights and objective weights. *Expert Systems with Applications*, 36 (5), 8980-8985.
- Wu, J., Sun, J., Liang, L. & Zha, Y. (2011). Determination of weights for ultimate cross efficiency using Shannon ENTROPY. *Expert Systems With Applications*, 38 (5), 5162-5165.
- Yavuz, V.A. (2016). Coğrafi pazar seçiminde PROMETHEE ve ENTROPİ yöntemlerine dayalı çok kriterli bir analiz: mobilya sektöründe bir uygulama. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (2), 163-177.
- Yıldırım, B.F. (2015). Çok kriterli karar verme problemlerinde ARAS yöntemi”, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6 (9), 285-296.
- Zavadskas, E.K & Turskis, Z. (2010). A new additive ratio assessment (ARAS) method in multicriteria decision-making, *Technological and Economic Development of Economy*, 16 (2), 159-172.
- Zavadskas, E.K., Turskis, Z. & Vilutiene, T. (2010). Multiple criteria analysis of foundation instalment alternatives by applying additive ratio assessment (ARAS) method, *Archives of Civil and Mechanical Engineering*, 10 (3), 123-141.
- Zhang, H., Gu, C.L., Gu, L.W. & Zhang, Y. (2011). The evaluation of tourism destination competitiveness by TOPSIS & information ENTROPY - A case in the Yangtze River Delta of China. *Tourism Management*, 32, 443-451.

TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNÜN YENİDEN YAPILANDIRMA ÖNCESİ VE SONRASI GRİ İLİŞKİSEL ANALİZ İLE FİNANSAL PERFORMANS ANALİZİ*

Merve GÜLEN ALPAY¹
İlker SAKINÇ²

Özet

Kasım 2000 ve Şubat 2001 tarihlerinde bankacılık sektöründe yaşanan krizler, sektörün yeniden düzenlenmesini kaçınılmaz kılmıştır. Özellikle kamu bankalarının finansal performanslarının iyileştirilmesi ve sektöre olumsuz etkileri olan özel bankaların rehabilite edilmesi, yapılan bu yeniden düzenlemelerin temel noktasını oluşturmaktadır. Bu çalışmanın amacı, 2001 yılında hayata geçen düzenlemelerin etkinliğini incelemektir. Bu doğrultuda bankacılık sektörünün 2001 yılı öncesi ve sonrası 10 yıllık verilerine Gri İlişkisel Analizi yöntemi uygulanarak finansal performans analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda kamu bankalarının yeniden düzenlemeler sayesinde ciddi bir finansal başarı göstererek alt sıralardan üst sıralara çıktığı tespit edilmiştir. Fona devredilen bankaların tamamına yakınının, finansal performans açısından kötü gidişatin sonucunda fona devredildiği ortaya çıkmaktadır. Sonuç olarak, bu çalışmada 2001 krizi sonrası bankacılık sektöründeki yeniden düzenlemelerin amacına ulaşarak sektöre ciddi boyutta katkı sağladığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Bankacılık Yeniden Yapılandırma Programı, Gri İlişkisel Analiz, Finansal Performans.

Jel Sınıflandırılması: G01, G21, G28

THE FINANCIAL PERFORMANCE OF TURKISH BANKING SECTOR BEFORE AND AFTER RESTRUCTURING VIA GRAY RELATIONAL ANALYSIS

Abstract

The crisis revealed in banking sector in November 2000 and February 2001 made it unavoidable to restructure the sector. Particularly, improvement of financial performances of public banks and rehabilitation of the private banks having negative effects onto the sector constitute the fundamental point of reorganizations. The purpose of this work is to analyze the efficiency of the adjustments carried into effect in 2001. In this direction, performance analysis of 10 years of banking sector before and after the year of 2001 was carried out with Grey Relational Analysis method. It was determined as a result of the analysis that public banks climbed at the top from the lower ranks by achieving a serious success thanks to reorganizations. It is concluded that almost all of the banks transferring to fund were made over to fund as a result of bad course of events in terms of financial performance. In conclusion, it was observed in this study that reorganizations in banking sector after crisis reached to their purposes and provided critical positive contributions to the sector.

Key Words: Banking Restructuring Program, Grey Relational Analysis, Financial Performance.

Jel Classification: G01, G21, G28

* Bu çalışma, Doç. Dr. İlker SAKINÇ danışmanlığında Merve GÜLEN ALPAY'ın tamamladığı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹ Doç. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İİBF, bulentoz@osmaniye.edu.tr

² Öğr. Gör., Munzur Üniversitesi, Tunceli Meslek Yüksekokulu, smceviren@gmail.com

GİRİŞ

Bankacılık sektörü Türkiye’ de Cumhuriyet’ in ilanından sonra gelişme göstermeye başlamıştır. Günümüze kadar gelen bu gelişim sürecinde birçok kriz ve durgunlukta ülke ekonomisinin zarar göreceği durumlarla karşı karşıya kalınmıştır. Temeli çok eskiye dayanmayan ve çok sağlam olmayan bankacılık sektöründe 2000’ li yıllara kadar yaşanan sorunlar karşısında alınan tedbirler, anlık çözümler sunmuştur. Bu anlık çözümlerde uzun zamanda başarıyı yakalamaya, sağlam bir finans ve bankacılık yapısının oluşmasına engel olmuştur. Kasım 2000 ve Şubat 2001 yıllarında yaşanan krizlerden sonra piyasada gerginlik ve risk son derece artmıştır. Bu artış artık farklı bazı yapılandırmaların gereksinimini gözler önüne sermiştir.

2001 krizi ardından “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” adı altında yeni politikalar belirlenmiştir. Bankacılık Yeniden Yapılandırma Programı (BYYP), bu ekonomi paketinin içinde yer alan sektörün düzen ve denetimi ile ilgili yapılandırmaları içermektedir. BYYP; Kamu bankaları, fona devredilen bankalar, özel bankalar ve denetim-gözetim ile ilgili olmak üzere 4 başlık altında gerçekleştirilmiştir. Kamu bankaları ile ilgili yapılandırmalara baktığımızda, mevduat faizleri piyasa ile uyumlu hale getirilmiş olup, Halk Bankası ve Ziraat Bankası A.Ş. statüsüne geçmiştir. Böylece hem özel hukuka hem de bankacılık kanuna tabi olmuştur. Emlak Bankası, Ziraat Bankası’na devredilmiştir. Vakıfbank’ta özelleştirme çalışmaları başlamıştır. Denetimler, bağımsız denetim firmaları tarafından gerçekleştirilmeye başlanmış ve operasyonel anlamda yenilikler için danışmanlar atanmıştır. Bankaların TMSF’ ye devredilmesindeki amaç, sorunlu hale gelen bozulan bilançolarının ve sermayelerinin yapılandırılarak düzeltilmesidir. Dolayısıyla, BYYP sürecinde, TMSF’ ye devredilen birçok banka mevcuttur. Banka sayısı 2001 öncesi, 61 iken sonraları 48’ e kadar düşmüştür. Özel bankalar ile ilgili program içerisinde yüksek kur riski, sorunlu krediler, düşük karlılık, öz kaynak yetersizliği ve denetim eksikliği gibi sorunlar giderilmeye çalışılmıştır. Sermaye eksikliği için “İstanbul Yaklaşımı” adı verilen bir uygulama söz konusu olmuştur. Bu yaklaşım; ödeme gücünü yitiren işletmelerin üretimi durdurmak yerine, üretime devam etmeleri ve borçlarının yeniden ödeme güçlerine göre planlanarak yapılandırılmasını içermektedir. Denetim ve gözetim ile ilgili yapılandırmalar ise uluslararası standartlar göz önüne alınarak gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, Özel Finans Kuruluşları düzenlenmiştir. Konsolide öz kaynak kavramı bu süreçte gündeme gelmiştir.

BYYP dâhilinde yapılan bu çalışmalar sonucu bazı bankalar fona devredilmiştir. Bazı bankalar şube ve eleman sayısı azaltma yoluna gitmiştir. Bankaların bu süreçte fona devredilmesinin doğru bir adım olup olmadığı, kamu bankalarında gerçekleştirilen büyük atılımların sektördeki kaos ve gerginliği gidererek, mevcut riski azaltıp azaltamayacağı merak konusu olmuştur. Bu bağlamda, TMSF’ ye devredilen bankaların finansal durumları gerçekten tasfiyeyi gerekli kılmış mıdır? Yapılandırma öncesi ve sonrası finansal performans sıralaması aynı mı, yoksa farklı mıdır? Bu soruların cevapları literatürde yeterli bir şekilde bulunamadığı için çalışmada; yapılandırma öncesi ve sonrası 10 yıllık dönemler ele alınarak gerçekçi bir karşılaştırma yapmak amaçlanmıştır. TMSF’ ye banka devir işlemlerinin gerçekleştiği yılları da kapsayan bu çalışmanın, fona devredilen bu bankalar ile ilgili eksikliklere de ışık tutacağı düşünülmüştür. Bu amaçlar doğrultusunda 2001 öncesi ve sonrası 10 yıllık dönemlerin finansal tablolarından elde edilen rasyolara Gri İlişkisel Analiz uygulanmıştır.

Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Girişin ardından bankacılık sektöründeki finansal performans ölçümü ve Gri İlişkisel Analiz ile ilgili literatür incelenmiş ve yapılan çalışmalar anlatılmıştır. Üçüncü bölümde, çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olan Gri ilişkisel analiz yöntemi anlatılmıştır. Dördüncü bölümde bulgulara yer verilmiştir. Sonuç bölümünde ise analiz sonuçları değerlendirilmiştir.

I. LİTERATÜR ÇALIŞMASI

Bankacılık sektörünü konu alan pek çok çalışma mevcuttur. Ancak bu bölümde, yapılan çalışmaya paralel olması nedeni ile bankaların finansal performansların ölçülmesi ve karşılaştırılması ile ilgili çalışmalar incelenmiştir.

Julong'un (1989) yapmış olduğu çalışma akademik anlamda GİA ile ilgili ilk çalışmadır. Çalışmada Gri Sistem Teorisi (GST) ile ilgili temel bilgiler verilmiştir. Gri sisteme örnekler gösterilmiştir.

Ho' nun (2006) yapmış olduğu çalışmada Tayvan'da faaliyet gösteren 3 bankanın performansı değerlendirilmiştir. Çalışmada verilerin az ve dağılımın düzensiz oluşu nedeni ile yöntem olarak GİA kullanılmıştır. GİA' dan elde edilen performans sonuçları ile bankaların finansal durum analiz sonuçları benzer sonuçlar içermektedir. Yapılan çalışmada gerçeğe yakın sonuçlar elde edildiği için o kullanılan yöntemin banka performans ölçümünde başarılı bir analiz yöntemi olduğuna değinilmiştir.

Demir ve Astarıcıoğlu (2007) diğer performans çalışmalarına göre duruma biraz daha farklı yaklaşmışlar ve finansal tahmin yolu ile banka performanslarını belirlemeye çalışmışlardır. İMKB' de düzenli olarak işlem gören 9 bankanın, 1999-2005 yılları arasındaki verilerden yararlanarak 2006 yılı verilerini tahmin etmeye çalışmışlardır. Bu tahmini gerçekleştirmek için Veri Zarflama Analizini (VZA) kullanmışlardır. Çalışmada girdi olarak; toplam mevduat, faiz giderleri ve faiz dışı giderler ele alınırken çıktı olarak; verilen krediler, faiz gelirleri ve faiz dışı gelirler ele alınmıştır. Sonuçlara göre 9 bankanın 7 si 2006 yılında etkin performans sergileyeceği yönünde tahmin edilirken, 2 bankanın göreceli olarak etkin olmayacağı tahmin edilmiştir.

Bumin (2009) tarafından yapılan çalışmada da bankacılık sektöründe karlılık analizi uygulaması yapılmıştır. Bu çalışmada farklı olarak değinilen nokta 2001 yılında gerçekleştirilen BYYP programı sonrasında bankacılık sektöründe gerçekleşen iyileşmeyi göstermektir. 2002-2008 dönemi temel alınarak yapılan çalışmada bankalar fonksiyon ve sahiplik yapılarına göre sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma; mevduat bankaları, kalkınma ve yatırım bankaları, katılım bankaları ve fon bankaları şeklindedir. Mevduat bankaları da kendi içinde kamu, yerli ve yabancı şeklinde sınıflandırılmıştır. Yapılan sınıflama sonrası verilere oran analizi uygulanmıştır. Uygulama sonrası ağırlık olarak mevduat bankalarının başta geldiği görülmüştür. Bankacılık sektöründe 2007 yılına kadar karlılık performansında artış söz konusu olmuştur. Ancak 2008 yılında küresel ekonomideki dalgalanmalar Türkiye'yi de etkilemiş ve karlılık performansında düşüşe neden olduğu çalışmada belirtilmiştir.

GİA yönteminin geçmişinin çok eskiye dayanmaması ve yapılan araştırma sayısının çok olmaması bu yöntemle olan ilgiyi artırmıştır. Yapılan incelemelerde Türkiye'deki çalışmaların güncel olduğu dikkat çekmiştir.

Uçkun ve Girginer (2011) kamu ve özel sermayeli bankaların finansal performanslarını adına 3 kamu ve 14 özel sermayeli bankaya GİA yöntemini uygulamışlardır. 2008 yılı verilerine göre 14 finansal oranın kullanıldığı bu çalışmada kamu bankalarının finansal başarısında karlılık oranları öne çıkmış ve Ziraat Bankası ilk sırada yer almıştır. Özel bankaların başarısında ise aktif kalitesi ile ilgili oranlar etkili olmuş ve Anadolu Bankası ilk sırada yerini almıştır.

Demirel ve diğerlerinin (2013), kamu, özel ve yabancı sermayeli mevduat bankalarının faaliyet oranları ve karlılık göstergeleri karşılaştırılmıştır. Panel veri analizinin kullanıldığı çalışma 2002-2012 yılları arasında kapsamaktadır. Karlılık ölçütü olarak alınan "personel giderleri/toplam aktif" ve "operasyonel gider/toplam aktif" oranlarında kamu bankaları daha verimli çalışırken, yabancı sermayeli bankalarda oranların değeri daha yüksek çıkmıştır. Buna karşın kamu bankalarında da personel "(giderleri + kıdem tazminatı)/toplam aktifler", "diğer faaliyet giderleri/toplam aktif" değerlerinde verimliliğin söz konusu olduğu görülmüştür.

Kandemir ve Arıcı (2013), 2001-2010 yılları arasında mevduat bankalarının finansal performansları karşılaştırmıştır. Çalışmada mevduat bankaları mülkiyet yapılarına göre üçe ayrılmıştır. 3 kamu sermayeli, 11 özel sermayeli ve 11 yabancı sermayeli bankadan oluşan veri

setinde 19 farklı oran bulunmaktadır. Bu oranlara CAMELS analizi uygulamışlardır. Uygulama sonuçları bankacılık sektörünün 2001 krizi sonrası gerçekleştirilen yapılandırma sonucu olumlu olmuş ve sektör temkinli bir hal almıştır. Çalışmada, 2008 yılında yaşanan ekonomik krizin, Türkiye’de büyük sıkıntılara yol açmadığına değinilmiştir.

Doğan (2013) Türkiye’deki bankaların performans ölçümünü GİA yöntemi ile yapmıştır. Çalışmaya dâhil edilen bankaların, 2005-2011 yılları arasındaki 6 yıllık finansal verilerine göre yapılan değerlemede, ilk sırada Akbank yer alırken son sırada Yapı Kredi yer almaktadır. Bunun yanında analiz sonuçlarına göre varlık karlılığı yüksek olan bankanın finansal performansının yüksek olacağı kanısına varılmıştır.

Ecer’ in (2013) yapmış olduğu çalışmada, özel bankaların 2008-2011 yılları arasındaki verileri ile 12 adet finansal orana göre yapmış olduğu sıralamada Garanti Bankası birinci sırada yerini almıştır. Doğan’ ın (2013) yapmış olduğu çalışmada varlık karlılığı finansal performansta belirleyici olurken, Ecer’ in (2013) çalışmasında belirleyici olarak aktif kalitesi çıkmıştır.

Bağcı ve Rençber (2014), karlılık analizini ölçmek adına yaptıkları çalışmada kamu bankalarını ve halka açık özel bankaları incelemişlerdir. Çok amaçlı karar verme tekniklerinden olan Promethee yönteminin kullanıldığı çalışma, 2006-2012 arası yılları kapsamaktadır. Çalışmada sonuç olarak kamu bankalarının özel bankalara göre daha karlı olduğuna ulaşılmıştır. Ayrıca kamu bankalarından Halk Bankası’nın özel bankalardan Denizbank’ın karlılık açısından en yüksek performansa sahip olan bankalar olduğu görülmüştür. Yine Halk Bankası kamu özel ayrımı yapmadan incelendiğinde 2006-2012 yılları arasında en karlı banka olarak karlılık açısından ilk sırada yer almıştır.

II. GRİ İLİŞKİSEL ANALİZ

1980’li yıllarda bilim dünyasına girmeye başlayan Gri Sistem Teorisi, 1982 yılında Çinli Prof. DengJuLong’ un “Gri Sistemler ile Kontrol Problemleri” adlı makalesinde dikkatleri çekmeyi başarmıştır. Bu makale GST’ den bahsedilen ilk makale olmuştur. Daha sonra bilim dünyasında dikkatleri üzerine toplayan GST, birçok araştırmacının çalışmalarında yer almış ve bu araştırmacılar tarafından geliştirilmiştir. GST, belirsiz durumların numerik hale getirilmesini yani sayısallaştırılmasını amaçlayan bir tekniktir. Temel yaklaşımı, bulanık tekniklerle sonuç alınamayan belirsiz sistemlerin tepkilerini ölçmek ve analizini gerçekleştirmektir. GST, bulanık mantığa göre daha kolay ve daha anlaşılır aşamalara sahiptir. Bunları yaparken, verilerin sınırlı sayıda olması problem olmaktan çok yöntemin avantajı sayılmaktadır (Aydemir–Fevzi vd. 2013:188). Gri teori; mevcut, sayılabilir, genişletilebilir, bağımsız olan kesikli sayısal ve nitelikli seriler arasındaki ilişkinin analiz edilmesini sağlamaktadır (Sofyalıoğlu, 2011:159). GST; Gri İlişkisel Analiz, Gri Modelleme, Gri Tahmin, Gri Karar Verme gibi kendi içinde alt dalları barındırmaktadır (Büyükgebiz, 2013:18).

GST’ nin alt dallarından biri olan Gri İlişkisel Analiz (GİA), farklı birçok alanda uygulanabilir olması ile en popüler olanıdır. GİA bir derecelendirme, sınıflama ve karar verme yöntemidir. Kesikli veri setlerinin arasındaki ilişkileri analiz etmede, eksik bilgiler ışığında problemler çözmede kullanılan bir yöntemdir (Sofyalıoğlu, 2011:159). GİA karmaşık ve uzun süren hesaplamalara ihtiyaç duymadan net adımlarla sonuca ulaştırdığından ve kolay bir şekilde uygulanabildiğinden araştırmalarda tercih sebebi olmaktadır (Büyükgebiz, 2013:19). GİA’ da her bir kriter ayrı ayrı kıyaslanarak değer ile arasındaki ilişki incelenebilir ve kriterler arası değerlendirme yapılabilir (Tayyar-Akcanlı vd. 2014: 29).

Gri ilişkisel analiz Süreci 6 aşamadan oluşmaktadır. Bu aşamalar (Elitaş–Eleren vd. 2012: 521-530);

Karar matrisinin oluşturulması:

$$X_i = \begin{bmatrix} X_1(1) & X_1(2) & \dots & X_1(n) \\ X_1(n) & X_1(n) & \dots & X_2(n) \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ X_n(1) & X_n(2) & \dots & X_n(n) \end{bmatrix}$$

Referans serinin belirlenmesi:

$x_0 = (x_0(1), x_0(2), \dots, x_0(j), \dots, x_0(n))$ şeklinde gösterilebilir. Burada $(x_0(1))$ 1. kriterin normalize değerler içinde en iyi olan değerini göstermektedir.

Normalizasyon Matrisi:

Bu aşamada 3 farklı durum söz konusudur. Çünkü değerlendirme yapılan konuya göre değerini kimi zaman yüksek, kimi zaman düşük kimi zaman da belirli bir standarda göre analiz edilmesi gerekmektedir.

Eğer değerlendirme yapılan serideki değer yüksek olması isteniyorsa aşağıdaki formül kullanılır.

$$x_i^*(j) = \frac{x_i(j) - \min_j x_i(j)}{\max_j x_i(j) - \min_j x_i(j)}$$

Eğer değerlendirme yapılan serideki değer küçük olması daha anlamlı ise aşağıdaki formül kullanılır.

$$x_i^*(j) = \frac{\max_j x_i(j) - x_i(j)}{\max_j x_i(j) - \min_j x_i(j)}$$

Eğer ki değerlendirme yapılan serideki değer bir standarda uygun olarak değerlendirme yapılacak ise aşağıdaki formül kullanılır.

$$x_i^*(j) = \frac{|x_i(j) - x_{0b}(j)|}{\max_j x_i(j) - x_{0b}(j)}$$

Fark Matrisinin Oluşturulması:

$\Delta_{0i}(j) = |x_0^*(j) - x_i^*(j)|$ Formülü her bir değişkene uygulanarak matris şu şekilde yeniden oluşturulur.

$$\begin{bmatrix} \Delta_{01}(1) & \Delta_{01}(2) & \dots & \Delta_{01}(n) \\ \Delta_{02}(1) & \Delta_{02}(2) & \dots & \Delta_{02}(n) \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \Delta_{0m}(1) & \Delta_{0m}(2) & \dots & \Delta_{0m}(n) \end{bmatrix}$$

Gri İlişkisel Katsayı Matrisi Oluşturma:

$$\gamma_{0i}(j) = \frac{\Delta_{min} + \zeta \Delta_{max}}{\Delta_{0i}(j) + \zeta \Delta_{max}}$$

Formülde farklı olarak görülen “ ζ ” ayırıcı katsayısıdır. Bu katsayının amacı Δ_{0j} ile Δ_{0max} arasındaki farkı dengeleyebilmektir. “ ζ ” katsayısı $[0,1]$ aralığında değer almaktadır.

Bunun yanında “ ζ ” katsayısı hesaplanacak ise $\Delta_{\max} = \max_i \max_j \Delta_{oi}(j)$ ve $\Delta_{\min} = \min_i \min_j \Delta_{oi}(j)$ şeklinde de hesaplanabilmektedir.

İlişki Derecesini Hesaplanması:

$$\Gamma_{oi} = \frac{1}{n} \sum_{j=1}^n Y_{oi}(j)$$

Eğer karşılaştırılan her bir serideki kriterin ağılıkları farklı olarak ele alınmış ise

$$\Gamma_{oi} = [w_i(j)xy_{oi}(j)] \text{ formülü ile Gri İlişki Derecesi belirlenir.}$$

III. BULGULAR

Çalışmaya dâhil edilen bankalarda, 1990-2000 dönemi ve 2002-2012 dönemlerinde farklılıklar söz konusudur. Uygulamanın daha hassas, daha gerçekçi olabilmesi için kullanılan verilerde bazı kısıtlamalara gidilmiştir. Analizde, 1990-2000 yılları arası ve 2002-2012 yılları arası olmak üzere iki ayrı dönem incelenmiştir. 2001 krizi öncesi ve sonrası ele alındığı için 2001 yılı finansal oranlarının hassasiyeti bozacağı düşünülerek çalışmaya dâhil edilmemiştir. Çalışmanın veri seti oluşturulurken; 5 yıldan daha fazla süredir faaliyet gösteren, aktif büyüklüğü belirli bir miktarın üzerinde olan ve 2001 krizi öncesi TMSF’ ye devredilmemiş olan bankaların verilerinden yararlanılmıştır. 2001 öncesi 26 banka, 2001 sonrası 15 banka analize dâhil edilmiştir.

Tablo 1. Çalışmaya Dâhil Edilen Bankaların Listesi

Çalışmaya Dâhil Olan Bankalar		
	Kuruluş Yılı	TMSF/ Kapanış
Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.Ş.	1863	—
Türkiye Halk Bankası A.Ş.	1933	—
Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.	1954	—
Türkiye Emlak Bankası A.Ş.	1988	2001
Akbank T.A.Ş.	1948	—
Alternatif Bank A.Ş.	1991	—
Anadolubank A.Ş.	1997	—
Denizbank A.Ş.	1938	—
Finans Bank A.Ş.	1987	—
İktisat Bankası T.A.Ş.	1927	2001
Kentbank A.Ş.	1991	2001
Pamukbank T.A.Ş.	1955	2004
Şekerbank T.A.Ş.	1953	—
Toprakbank A.Ş.	1991	2002
Türk Ekonomi Bankası A.Ş.	1927	—
Türkiye Garanti Bankası A.Ş.	1946	—
Türkiye İmar Bankası T.A.Ş.	1928	2005
Türkiye İş Bankası A.Ş.	1924	—
Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.	1944	—
Bank Kapital Türk A.Ş.	1986	2001
Demirbank T.A.Ş.	1953	2001
Egebank A.Ş.	1928	2001
Etibank A.Ş.	1935	2001
Interbank	1888	2001
Sümerbank A.Ş.	1933	2002
HSBC Bank A.Ş.	1865	—
ING Bank A.Ş.	1984	—

Kaynak: BDDK, “Bankalar”, <http://www.bddk.org.tr/WebSitesi/turkce/Kuruluslar/Bankalar/Bankalar.aspx>, 17.02. 2015.

Çalışmada kamu ve özel sermayeli mevduat bankalarının 1990-2000 yılları arasındaki finansal performansları ile 2001 krizi sonrası 2002-2012 yılları arasındaki finansal performanslarının analizi yapılarak;

- 2001 krizi öncesi ve sonrası kamu ve özel sermayeli mevduat bankalarının finansal performanslarını göstermek,
- 2001 yılında bankacılık sektöründe gerçekleştirilen Yeniden Yapılandırma Programının (YYP) etkinliğinin ölçmek,
- YYP sonrası özellikle kamu bankalarının finansal performanslarında olumlu bir değişimin olup olmadığını göstermek,
- 2001 yılı itibariyle TMSF' ye devredilen bankaların, devrolma nedenlerinin finansal performanslarına bağlı olup olmadığı analiz etmek,
- Bankacılık sektörünün finansal performans ölçümünde GİA yönteminin kullanılıp kullanılmayacağını göstermek amaçlanmıştır.

Çalışmada kullanılan rasyolar belirlenirken, bankaların finansal performanslarını net bir şekilde ortaya koyabilen rasyolar olmasına dikkat edilmiştir. Bu anlamda Türk Bankalar Birliği resmi sitesinde yayınlamış olan rasyolar içinden 1990-2000 dönemi için 10 rasyo, 2002-2012 dönemi için 11 rasyo kullanılmıştır.

Tablo 2. Bankaların Finansal Performanslarının Ölçümünde Kullanılan Rasyolar

Sermaye Yeterliliği Rasyoları	
S1 ³	$\frac{\text{Öz kaynak}}{((\text{Kredi} + \text{Piyasa} + \text{Op. Risk İçin gerekli Sermaye Yükümlülüğü}) \times 12,5) \times 100}$
S2	$\frac{\text{Öz kaynaklar}}{\text{Toplam Aktifler}}$
S3	$\frac{\text{Öz kaynak}}{(\text{Mevduat} + \text{Mevduat Dışı Kaynaklar})}$
Aktif Kalitesi Rasyoları	
A1	$\frac{\text{Takipteki Krediler}}{\text{Toplam Kredi ve Alacaklar}}$
A2	$\frac{\text{Toplam Kredi ve Alacaklar}}{\text{Toplam Mevduat}}$
A3	$\frac{\text{Finansal Varlıklar(net)}}{\text{Toplam Aktifler}}$
Likidite Rasyoları	
L1	$\frac{\text{Likit Aktifler}}{\text{Toplam Aktifler}}$
L2	$\frac{\text{Likit Aktifler}}{\text{Kısa Vadeli Yükümlülükler}}$
L3	$\frac{\text{Likit Aktifler}}{\text{Mevduat} + \text{Mevduat Dışı Kaynaklar}}$
Karlılık Rasyoları	
K1	$\frac{\text{Net dönem Karı(zararı)}}{\text{Öz Kaynaklar}}$
K2	$\frac{\text{Vergi Öncesi Kar}}{\text{Toplam Aktifler}}$

³1990-2000 döneminde "Sermaye Standart Rasyosu" olarak geçmekte olup, TBB "Sermaye Standart Rasyosu" T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı'nın 30 Haziran 1998 tarih ve 23388(mükerrer) sayılı Resmi Gazete' de yayınlanan Tebliği gereğince hesaplanan "Sermaye Tabanı / Risk Ağırlıklı Varlıklar, Gayri nakdi Krediler ve Yükümlülükler rasyosudur" şeklinde açıklama bulunmaktadır. 2006 yılında oran, "Öz kaynaklar / (Kredi + Piyasa + Operasyonel Riske Esas Tutar) *100" Bankalarca Kamuya Açıklanacak Finansal Tablolara İlişkin Açıklama ve Dipnotlar Hakkında Tebliğ" kapsamındaki Dipnotların "Mali Bünye" ile ilgili bölümünde hesaplanan ve kamuya açıklanan "Sermaye Yeterliliği Standart Oranı" olarak değişikliğe uğramıştır. 2012 yılından itibaren ise tablodaki halini almıştır.

Her iki dönem için kullanılacak olan rasyolar aşağıdaki Tablo 3 ve Tablo 4’te her iki dönem için de ayrı ayrı gösterilmiştir.

Tablo 3. 1990-2000 Bankaların Finansal Performans Ölçümü için Gerekli Rasyolar

Bankalar Ve Finansal Rasyolar										
Bankalar	Sermaye Yeterliliği			Aktif Kalitesi			Likidite		Karlılık	
	S1	S2	S3	A1	A2	A3	L1	L2	K1	K2
Ziraat Bankası	13,60	6,41	8,02	4,37	43,47	2,85	25,62	34,97	32,08	1,74
Halk Bankası	17,45	5,93	7,09	8,55	28,92	4,62	23,83	32,59	17,11	0,83
Vakıf Bankası	9,54	7,13	8,72	4,73	41,61	7,76	33,51	46,35	54,78	1,93
Emlak Bankası	5,39	4,16	5,03	8,77	39,36	29,19	17,85	23,83	1,66	-0,64
Akbank	27,80	18,48	22,47	0,74	26,63	3,63	44,41	68,12	83,49	11,34
Alternatif Bank	13,98	13,98	20,07	3,32	31,85	7,07	32,01	48,22	85,73	8,93
Anadolubank	29,55	10,80	13,41	2,47	22,17	6,40	64,70	78,26	43,97	6,55
Denizba	24,23	14,42	18,41	1,37	28,79	23,69	33,29	42,05	32,58	5,15
Finans Bank	13,04	12,65	17,24	1,32	17,42	8,04	42,79	65,12	127,40	8,03
İktisat Bankası	9,35	-2,65	6,36	29,69	23,69	10,26	27,77	42,36	73,30	-7,61
Kentbank	9,77	10,13	12,92	2,11	43,06	4,86	44,11	55,57	47,39	3,60
Pamukbank	10,41	9,65	12,10	1,00	40,19	5,13	27,28	34,25	23,89	2,15
Şekerbank	10,57	10,87	13,29	9,08	30,97	9,06	41,11	50,09	27,09	2,90
Toprakbank	8,26	12,41	16,26	4,06	33,75	5,45	45,78	59,53	68,65	7,16
TEB.	11,41	10,46	12,55	0,33	20,97	4,65	53,18	67,03	87,53	7,80
Garanti	15,20	11,14	13,27	1,50	27,11	11,10	39,16	50,10	82,48	7,46
İmar Bankası	8,84	7,03	7,74	6,74	30,37	5,83	35,12	40,33	19,96	1,30
İş Bankası	20,06	12,19	14,70	2,70	26,71	11,49	39,55	52,55	52,28	6,79
Yapı Kredi	11,95	10,28	11,88	2,03	29,12	10,91	33,38	41,43	59,95	5,16
Bank Kapital	11,72	-21,06	1,75	102,90	20,92	4,03	46,24	79,29	23,46	-13,59
Demirbank	13,81	9,32	10,96	2,28	22,28	7,24	43,92	53,94	101,41	6,79
Egebank	-168,53	-9,36	-0,61	40,25	23,76	6,09	40,35	43,92	61,84	-17,80
Etibank	6,01	2,66	3,46	15,57	16,72	18,37	35,44	47,08	176,69	-18,19
Interbank	3,76	-1,33	1,04	130,90	20,94	16,22	29,69	36,95	84,59	-9,74
Sümerbank	-53,34	6,95	57,88	110,11	18,89	21,91	40,05	79,51	47,33	-2,82
HSBC Bank	16,76	16,68	58,37	0,00	15,94	5,15	62,41	112,47	103,66	7,73

Tablo 4. 2002-2012 Bankaların Finansal Performans Ölçümü için Gerekli Rasyolar

Bankalar	Sermaye Yeterliliği			Aktif Kalitesi			Likidite			Karlılık	
	S1	S2	S3	A1	A2	A3	L1	L2	L3	K1	K2
Ziraat Bankası	38,86	9,31	10,90	10,47	36,30	54,70	64,47	64,47	41,34	24,54	3,09
Halk Bankası	39,89	10,74	12,92	20,24	53,34	46,41	36,11	36,11	22,28	23,46	3,27
Vakıf Bankası	16,47	10,40	12,69	8,75	73,71	28,84	98,83	98,83	47,63	19,07	2,25

Akbank	25,25	14,45	19,07	2,15	74,55	39,25	23,12	71,69	44,76	16,31	3,71
Alternatifbank	14,18	9,13	11,54	6,98	100,70	19,05	9,31	30,38	19,78	12,42	1,20
Anadolubank	16,42	12,21	16,06	2,34	81,76	23,70	7,85	62,80	22,42	16,85	2,66
Şekerbank	15,38	10,78	13,38	9,26	68,69	31,30	15,76	65,40	26,63	12,26	1,96
TEB	15,03	9,87	12,58	2,27	86,90	14,10	16,92	50,39	36,77	11,08	1,63
Garanti	16,61	11,24	14,55	3,44	79,57	31,20	18,43	57,57	35,28	17,08	2,58
İş Bankası	21,24	14,11	18,81	6,40	67,06	31,82	16,67	68,68	40,42	12,17	2,24
Yapı Kredi	15,08	12,20	17,12	6,50	83,24	23,05	8,10	30,59	21,64	-2,83	0,66
Denizbank	16,53	11,26	14,46	4,31	92,96	19,73	15,45	54,78	35,96	14,68	2,15
Finans Bank	15,05	12,26	15,80	5,02	97,07	20,98	16,09	47,89	29,63	19,04	3,09
HSBC Bank	18,67	16,52	22,64	4,61	102,35	13,40	15,99	55,34	36,07	10,90	2,88
ING Bank	15,51	11,24	13,86	1,81	97,71	20,04	16,84	40,38	26,94	10,19	1,42

Tablolarda gösterilen rasyolara GİA' nın yukarıda anlatılan her aşaması uygulanarak gir ilişkisel derece elde edilmiştir (Yıldırım ve Önder, 2014: 227-230). Sonra elde edilen finansal performans skoru ve sıralaması aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 5. 1990-2000 Dönemi ve 2002-2012 Dönemi Gri ilişkisel Derecelendirme ve Sıralama

1990-2000 Dönemi Gri İlişkisel Derecelendirme ve Sıralama			2002-2012 Dönemi Gri İlişkisel Derecelendirme ve Sıralama		
Banka Adı	Γ_i	Finansal Performans Sıralama	Banka Adı	Γ_i	Finansal Performans Sıralama
Ziraat Bankası	0,6434	7	Ziraat Bankası	0,6285	3
Halk Bankası	0,5678	19	Halk Bankası	0,5498	5
Vakıf Bank	0,6112	12	Vakıf Bank	0,6251	4
Emlak Bankası	0,5277	21	Akbank	0,6542	1
Akbank	0,7239	2	Alternatif bank	0,4440	14
Alternatif Bank	0,6415	9	Anadolubank	0,5143	9
Anadolubank	0,6887	3	Şekerbank	0,4447	13
Denizbank	0,5817	17	TEB	0,4817	12
Finans Bank	0,6416	8	Garanti Bankası	0,5148	8
İktisat Bankası	0,4951	24	İş Bankası	0,5296	7
Kentbank	0,6656	4	Yapı kredi	0,4265	15
Pamukbank	0,6183	10	Denizbank	0,5029	10
Şekerbank	0,5824	16	Finans Bank	0,5336	6
Toprakbank	0,6481	6	HSBC Bank	0,6335	2
TEB	0,6562	5	ING Bank	0,4931	11
Garanti Bankası	0,6076	13			
İmar Bankası	0,5723	18			
İş Bankası	0,6036	14			
Yapı ve Kredi	0,5833	15			
Bank Kapital	0,4976	23			
Demirbank	0,6174	11			
Egebank	0,4446	25			
Etibank	0,5386	20			
Interbank	0,4374	26			
Sümerbank	0,5138	22			
HSBC Bank	0,818	1			

Bankaların 2001 öncesi ve 2001 sonrası sıralamalarını daha anlaşılır bir şekilde karşılaştırabilmek için Tablo 6 hazırlanmıştır.

Tablo 6. Bankaların 2001 Yılı Öncesi ve Sonrası Finansal Performans Sıralamalarının Karşılaştırılması

Banka Adı	2001 Yılı Öncesi Finansal Performans Sıralaması	2001 Yılı Sonrası Finansal Performans Sıralaması
Ziraat Bankası	7	3
Halk Bankası	19	5
Vakıf Bank	12	4
Emlak Bankası	21	TMSF' ye Devredildi
Akbank	2	1
Alternatif Bank	9	14
Anadolubank	3	9
Denizbank	17	10
Finans Bank	8	6
İktisat Bankası	24	TMSF' ye Devredildi
Kentbank	4	TMSF' ye Devredildi
Pamukbank	10	TMSF' ye Devredildi
Şekerbank	16	13
Toprakbank	6	TMSF' ye Devredildi
TEB.	5	12
Garanti Bankası	13	8
İmar Bankası	18	TMSF' ye Devredildi
İş Bankası	14	7
Yapı ve Kredi	15	15
Bank Kapital	23	TMSF' ye Devredildi
Demirbank	11	TMSF' ye Devredildi
Egebank	25	TMSF' ye Devredildi
Etibank	20	TMSF' ye Devredildi
Interbank	26	TMSF' ye Devredildi
Sümerbank	22	TMSF' ye Devredildi
HSBC Bank	1	2
ING Bank	Faaliyette Değil	11

1990-2000 dönemi analiz sonuçlarına göre yapılan sıralama da; TMSF' ye devredilen bankaların birçoğu sonlarda yer almaktadır. Finansal performanslarına göre İmar bank 18., Etibank 20., Emlak Bank 21., Sümerbank 22., Bank Kapital 23., İktisat Bankası 24., Egebank 25. ve İnterbank 26. sıradadır. Ancak Kentbank, Toprakbank, Pamukbank ve Demirbank TMSF' ye devrolan bankalar arasında olmasına rağmen sırası ile 4, 6, 10 ve 11. sırada bulunmaktadırlar.

Kamu bankalarının 1990-2000 dönemi sonuçlarına bakıldığında Ziraat Bankası 7., Vakıfbank 12., Halk Bankası 19. ve Emlak Bankası 21. sıradadır. Kamu bankaları 2002-2012 dönemi sonuçlarında ise finansal performans sıralamasında daha başarılı bir seyir izlemiştir. Ziraat Bankası 7.sıradan 3' e, Vakıfbank 12.sıradan 4'e ve Halk bankası 19.sıradan 5'e yükselmiştir. Emlak bankası TMSF' ye devredildiği için çalışmanın ikinci kısmı olan 2002-2012 döneminde dâhil edilememiştir.

TMSF' ye devrolan bankaların ve kamu bankalarının dışında analizdeki diğer bankaların sıralamalarına bakarsak; 1990-2000 döneminde HSBC 1., Akbank 2., Anadolu bank 3., TEB 5., Finansbank 8., Alternatif Bank 9., Garanti Bankası 13., İş Bankası 14., Yapı kredi 15., Şekerbank 16. ve Denizbank' ın 17. sırada yer aldığı görülmektedir. 2002-2012 dönemi sonuçlarına bakıldığında bir önceki dönemde ilk ikiyi oluşturan bankalar yer değiştirerek, Akbank 1. olurken HSBC 2.olmuştur. Finansbank 6., İş bankası 7., Garanti Bankası 8., Anadolu Bankası 9. ve Denizbank 10. sırada yer almıştır. 11. sırada ikinci dönemde analize katılan İNG görülürken, TEB 12., Şekerbank 13., Alternatif bank 14. ve Yapı kredi bankası 15. sırada görülmektedir.

1990-2000 dönemi analiz sonuçlarına bakıldığında, son sıralardaki bankaların TMSF' ye devredilen bankalar olduğu görülmektedir. Devredilen bu bankalarda ana ortakların faaliyet gösterdiği sektörler dikkat çekmektedir. Pamukbank ve Demirbank'ın ana ortaklarının esas faaliyet gösterdiği sektör bankacılık ve sigortacılık iken, diğer fona devredilen bankalar farklı sektörlerden gelmektedir. Bankaların sürekli kendi buldukları sektörleri fonlamaları, denetim ve etikten yoksun davranışları yapılan hataların katlanarak ilerlemesine sebep olmuştur.

Çalışmanın amaçlarından biri, TMSF' ye devredilen bankaların devrolma nedenlerinin finansal performanslarına bağlı olup olmadığını analiz etmektir. Çıkan sonuçlarda Kentbank, Toprakbank, Pamukbank ve Demirbank hariç tutulduğunda, diğer fona devrolan bankalarda devrolma nedenlerinin doğrudan finansal performansa bağlı olduğu kabul edilebilir. Hariç tuttuğumuz 4 bankaya bakacak olursak; 2001 öncesi sıralamada 26 banka içinde oldukça iyi performanslara sahiptirler. Böyle olunca bu bankaların fona devrolmalarında finansal performans dışında başka sebepler olabileceği akıllara gelmektedir. Piyasada fona devredilmeleri ile en çok dikkat çeken bankalar da bu 4 banka olmuştur. Şöyle ki; Kentbank ve Demirbank davaları AİHM' ye kadar taşınmıştır. Bu süreçte Kentbank' ın sahibi olan Süzer Grup, Hollanda'da Bank Brod' u satın almış ve 2013 yılında bu bankanın adını Kentbank olarak değiştirmiştir (Finans Gündem, <http://www.finansgundem.com/bankacilik/kentbank-kapilarini-acti-333085.htm>, 2015). Demirbank ise fona devredildikten 1 yıl sonra HSBC tarafından satın alınmıştır. Kentbank'ın davası sonuçlanmış ancak Demirbank'ın AİHM' deki süreci hala devam etmektedir (Radikal Gazetesi, http://www.radikal.com.tr/ekonomi/kentbank_davasi_dustu-1126010, 2015). Toprakbank ise faaliyetlerine devam ederse, mevduat sahiplerinin hakları ve mali sistemin güveni açısından tehlike oluşturacağı nedeni ile BDDK' nın kararı üzerine fona devredilmiştir (Bumin- Ateş, 2008:67). Toprakbank ile ilgili çalışmalar incelendiğinde bankanın 2000 yılında bir sermaye artışı yaptığı bu artışta usulsüzlüklerin olduğu hakkında haberler çıkmıştır. Burada da yine dikkatleri Toprakbank' ın ana faaliyet sektörünün turizm olduğunun altının çizilmesi gerekmektedir. Pamukbank baktığımızda ise o yıllarda aktif büyüklüğü açısından Türkiye'de önde gelen bankalardandır. Böyle büyük bir bankanın yenilenerek ayakta tutulması yerine fona devredilmesi dikkatleri çekmiş, medyada konu ile ilgili yorumlar fazla olmuştur (Akşam Gazetesi, <http://www.frntr.com/ekonomi-finans-borsa/1343749-pamukbanka-el-koyulmasi-buyuk- ilgi-cekti.html>, 2015). 2004 yılına gelindiğinde Halk Bankası ile birleştirilmiştir. Bu birleşme sonrası bile basında "Batın banka, Halk Bankası'nı yenileyecek" şeklinde başlıklar atılmıştır (Sabah Gazetesi, <http://arsiv.sabah.com.tr/2004/09/03/eko109.html>, 2015).

Çalışmanın amaçlarından bir diğeri de kamu bankalarının yapılandırma programı sonrasında finansal performanslarında olumlu bir gelişmenin olup olmadığını göstermek olup, Tablo 5 ve Tablo 6' ya bakıldığında olumlu yönde bir gelişimin olduğu net bir şekilde görülmektedir. Özellikle Halk bankası sıralamada fona devredilen bankalar arasında iken 2001 sonrası dönemde başarılı bir performans sergileyerek üst sıralara çıkabilmiştir. 2001 öncesi dönemde Emlak Bankası, Ziraat Bankası'na devredilmiştir. Halk bankası ve Ziraat Bankası A.Ş. haline getirilmiştir. Halk Bankası Pamukbank ile birleştirilmiştir. Vakıfbank'ta ise gerekli özelleştirmeler yapılmış ve yapılandırma gereği denetim-gözetim ile ilgili değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Tüm bu süreç de, çalışmanın 2001 sonrası dönemin finansal performanslarına yansımıştır.

Çalışmanın 2001 öncesi döneminde ilk sırayı yabancı sermayeli özel bir banka olan HSBC almıştır. Hemen arkasından Akbank gelmiştir. 2001 sonrası bu iki bankanın performansı çok değişmeyerek kendi aralarında yer değiştirmiştir. Akbank ilk sırayı alırken HSBC bankası ikinci sıradadır. Risk ve güvensizliğin had safhada olduğu dönemde başarıyı yakalayan bu iki banka yapılandırma sonrasında da başarılarına devam etmiştir.

Çalışmanın bir diğeri amacı, bankacılık sektörünün finansal performans ölçümünde GİA yönteminin kullanılıp kullanılmayacağını göstermek olup, GİA uygulanarak elde edilen finansal performanslar, gerçekteki uygulamalara paralel sonuçlar vermiştir. Sonuçların tutarlı çıkması, analiz yönteminin bankacılık sektörünün finansal performans ölçümünde GİA yönteminin kullanılabilir bir yöntem olduğunu kanıtlamaktadır.

SONUÇ

Yapılan çalışma ile bankacılık sektörünün 2001 öncesi ve sonrası durumu incelenerek BYYP'nin etkinliğine dikkat çekilmiştir. Sonuçlar özellikle TMSF'ye devredilen bankaların üzerinde yoğunlaşmayı gerekli kılmıştır. Analiz sonuçlarında son sıralarda yer alan bankaların, TMSF'ye devredilen bankalar olması (Kentbank, Toprakbank, Pamukbank ve Demirbank hariç) ve incelendiğinde bu bankaların birçoğunda esas faaliyet sektörünün bankacılık dışında başka sektörler olduğu görülmüştür. Bu doğrultuda çıkan sonuçlar, kullanılan yöntemi de doğrulamıştır. Çalışmada, BYYP sürecinde BDDK tarafından TMSF'ye devredilen bankalarda, (4 banka hariç), 2001 yılına gelmeden finansal olarak çöküşünün zaten gerçekleşmiş olduğu görülmüştür. 2001 sonrası analiz sonuçları, BYYP sonrası sektörde daha az sayıda bankanın, daha kaliteli bir şekilde faaliyetlerine devam ettiğini göstermektedir. BYYP öncesi finansal göstergeler bu yapılandırmanın gerekliliğinin sinyalini verirken, yapılandırma sonrası finansal performansların analiz sonuçları ise bu programın ne kadar doğru bir adım olduğunun altını çizmektedir.

Kamu bankaları 2001 sonrası A.Ş. statüsü almış ve bankacılık kanununa ek olarak özel hukuka da tabi olmuşlardır. Böylece sektörün siyasetten uzak bir şekilde ilerlemesine imkân sunulmuştur. Denetim ve gözetimler artmış ve uluslararası standartlara ulaştırılması hedeflenmiştir. Yapılandırma dâhilinde gerçekleştirilen bu uygulamalar sonrası kamu bankaları çalışmadaki sıralamada ilk sıralarda yerlerini almışlardır.

BYYP dâhilinde alınan kararları BDDK başarılı bir şekilde uygulamıştır. Bu başarı, çalışmadaki 2002-2012 dönemi sonuçlarında da net bir şekilde yansımıştır. Programın başarılı olduğuna dair bir başka gösterge vardır ki; O da 2008 yılında gerçekleşen "Mortgage Krizi" diye de bilinen uluslararası krizdir. Tüm dünya bu krizin etkisi altında iken, kriz Türkiye'de yoğun olarak hissedilmemiştir. İlk defa dünyanın etkilendiği bir ekonomik krizden Türkiye çok fazla etkilenmemiştir. Çalışmanın bulgularına ve 2008 krizi sonucundaki verilere bakarak, BDDK'nın alınan denetim ve önlemlere etkin bir şekilde devam ettiği kanaatindeyiz.

Çalışmada, kamu ve özel sermayeli mevduat bankalarının, 2001 öncesi ve sonrası 10 yıllık verilerine, GİA yöntemi kullanılarak finansal performansları incelenmiştir. Bundan sonraki çalışmalarda diğer çok kriterli karar verme yöntemlerini kullanarak karşılaştırma yapılabilir. Çalışmada sadece kamu ve özel sermayeli mevduat bankaları incelenmiştir. Veri seti daha geniş tutularak daha genel ya da daha özel tutularak ayrıntılı bir çalışma yapılabilir. Böylece konu ile ilgili akademik çalışmaların artmasına katkıda bulunulacaktır.

KAYNAKÇA

- Her şey Baştan Planlandı.(2002, Eylül, 25). *Akşam Gazetesi*. [<http://www.frntr.com/ekonomi-finans-borsa/1343749-pamukbanka-el-koyulmasi-buyuk-ilgi-cekti.html>, Erişim Tarihi 18.02.2015]
- Aydemir, E., Fevzi, B., & Özdemir, G. (2013). Gri sistem teorisi ve uygulamaları: bilimsel yazın taraması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18, 187-200.
- Ayrıçay, Y., Özçalıcı, M., & Kaya, A. (2013). Gri ilişkisel analizin finansal kıyaslama aracı olarak kullanılması: İMKB-30 endeksindeki finansal olmayan firmalar üzerine bir uygulama. *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, 219-234.
- Bağcı, H., & Rençber, Ö. (2014). Kamu bankaları ve halka açık özel bankaların promethee yöntemi ile karlılıklarının analizi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, 6, 39-47.
- BDDK. Bankalar, [Web: <http://www.bddk.org.tr/WebSitesi/turkce/Kuruluslar/Bankalar/Bankalar.aspx> Erişim Tarihi: 25.03.2015.]

- Büyükgebiz, E. (2013). *Ülke Performanslarının Gri İlişkisel Analiz Yöntemi İle Değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, Türkiye.
- Demir, Y., & Astarıoğlu, M. (2007). Finansal tahmin yoluyla banka performanslarının belirlenmesi: İMKB’de bir uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(1), 273-292.
- Demirel, E., Atakişi, A., & Abacıoğlu, S. (2013). Bankacılık faaliyet oranlarının panel veri analizi: Türkiye’deki kamu, özel ve yabancı sermayeli bankaların durumu. *Muhasebe Finansman Dergisi*, 101-112.
- Doğan, M. (2013). Gri ilişkisel analiz yöntemi ile banka performansının ölçülmesi: Türkiye örneği. *Ege Akademik Bakış*, 13(2), 215-225.
- Ecer, F. (2013). Türkiye’deki özel bankaların finansal performanslarının karşılaştırılması: 2008-2011. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(2), 171-189.
- Elitaş, C., Eleren, A., Yıldız, F., & Doğan, M. (2012). *Gri İlişkisel Analiz İle Sigorta Şirketlerinin Performanslarının Belirlenmesi*. 16. Finans Sempozyumu, 521-530.
- Kentbank kapılarını açtı.(2013,Nisan15). *Finans Gündem*, [Web: <http://www.finansgundem.com/bankacilik/kentbank-kapilarini-acti-333085.htm> Erişim Tarihi: 18.02.2015].
- Ho, C. (2006). Measuring bank operations performance: an approach based on grey relation analysis. *Journal of the Operational Research Society*, 57,337-349.
- Julong, D. (1989). Introduction to grey system theory. *The Journal of GreySystem*, 1,1-24.
- Kandemir, T. & Arıcı, N. (2013). Mevduat bankalarında camels performans değerlendirme modeli üzerine karşılaştırmalı bir çalışma(2001-2010). *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 61-87.
- Kentbank Davası Düştü. (2013, Mart 20). *Radikal Gazetesi* [http://www.radikal.com.tr/ekonomi/kentbank_davasi_dustu-1126010 Erişim Tarihi18.02.2015].
- Batık Pamukbank Halkbank’ı Yenileyecek. (2004, Eylül 3). *Sabah Gazetesi* [<http://arsiv.sabah.com.tr/2004/09/03/eko109.html> Erişim Tarihi 18.02.2015]
- Sofyalıoğlu, Ç. (2011). Süreç Hata Modu Etki Analizini Gri Değerlendirme Modeli. *Ege Akademik Bakış*, 11(1), 155-164.
- Tayyar, N., Akcanlı, F., Genç, E., & , Erem, I. (Ocak 2014). BİST’e kayıtlı bilişim ve teknoloji alanında faaliyet gösteren işletmelerin finansal performanslarının analitik hiyerarşi prosesi(AHP) ve gri ilişkisel analiz (GİA) yöntemiyle değerlendirilmesi. *Muhasebe Finansman Dergisi*, 19-40.
- Uçkun, N. & Girginer, N. (2011). Türkiye’deki kamu ve özel bankaların performanslarının gri ilişki analizi ile incelenmesi. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 21, 46-66.
- Yıldırım, B. & Önder,. (Eds.). (2014). *Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri*. Bursa: Dora Yayıncılık.

ENERJİ FİYATLARININ DIŞ TİCARET AÇIĞI ÜZERİNDEKİ ROLÜ: DOĞRUSAL OLMAYAN İLİŞKİNİN ANALİZİ

İbrahim DOĞAN¹
Süleyman GÜRBÜZ²

Özet

Enerji ülkelerin gerek ekonomik büyüme performansları gerekse de dış ticaret işlemleri açısından önemli bir üretim faktörüdür. Özellikle enerjide dışa bağımlı olan ülkelerde enerji harcamaları dış ticaret üzerinde kaydadeğer etkilere sahip olabilmektedir. Bu amaçla çalışmada, enerji giderleri ile dış ticaret açığı arasındaki ilişki doğrusal olmayan ekonometrik modellerle ele alınmıştır. Veriler TÜİK ve MB'dan (TCMB) alınmış olup 2002:1- 2015:12 dönemini kapsamaktadır. Doğrusal olmayan Granger nedensellik analizi sonuçları enerji giderleri ve dış ticaret açığı değişkenleri arasında çift yönlü bir nedensellik olduğunu ortaya koymaktadır.

Ahahtar Kelimeler: Enerji Harcaması, Dış Ticaret Açığı, Doğrusal Olmayan Granger Nedensellik Analizi

Jel Sınıflandırılması: C40, F17, F14

ROLE OF ENERGY PRICES ON FOREIGN TRADE DEFICIT: ANALYSIS OF NON-LINEAR RELATIONSHIP

Abstract

Energy is an important production factor for both countries' economic growth and their foreign trade. Especially, in countries which are foreign source dependant on, energy expenditure may have considerable effects on foreign trade. For this purpose, the relationship in between energy expenditure and foreign trade deficit is discussed through non-linear econometric models. The data is taken from database of TUIK and Cebtral Bank (CBRT) for the term 2002:1- 2015:12. Non-linear Granger causality analysis has shown that, the variables of energy consumption and foreign trade deficit have a bidirectional causality relationship.

Key Words: Energy Expenditure, Foreign Trade Deficit, Non-linear Granger Causality Analysis

Jel Classification: C40, F17, F148

¹ Yrd.Doç.Dr., Bozok Üniversitesi, İİBF, ibrahimabdogan@gmail.com

² Arş. Gör., Bozok Üniversitesi, İİBF, suleyman.gurbuz@bozok.edu.tr

GİRİŞ

Enerji konusu iktisat yazını başta olmak üzere siyaset bilimi, finans, hukuk gibi farklı disiplinlerde üzerinde önemle durulan bir inceleme alanı olmuştur. Enerji, iktisadi büyümenin gerçekleştirilmesi için ekonomik faaliyetlerde kullanılan üretim faktörlerinden bir tanesidir. Cari işlemler dengesi ülkelerin makroekonomik verimliliğini değerlendirmede önemli göstergelerden bir tanesidir. Özellikle Türkiye gibi enerjide büyük ölçüde dışa bağımlı olan ülkeler açısından konunun tüm yönleriyle ele alınması neredeyse bir zorunluluk halini almıştır.

16. yüzyılda ortaya çıkan Merkantalizm akımı ile ülkelerin zenginliği ellerinde bulundurdukları değerli madenlere dayandırılmaktaydı. İthalatı kısıtlayıcı, ihracatı teşvik edici bu yaklaşımda dikkate alınmayan enflasyon sorunu, bu akımın en büyük eleştirisi sayılmaktadır. Buharlı makinelerin icadı ve teknoloji alanında ortaya çıkan yenilikler enerji kaynaklarına sahip olan ülkeler için bir avantaj olarak görülmekteydi. Ama merkantalistlerin düşünce yapısında yer almayan enflasyon bazen enerji ihraç eden ülkelerde de ortaya çıkmaktadır. Enerji ithal eden ülkelerin bazılarında ise sürdürülebilir dış borç stoğunun bozulması hem ülkeler bazında hem de küresel boyutta sorunlara yol açmaktadır. Bu durumun giderilebilmesi için enerji üretiminin ve tüketiminin, ülkelerin ekonomisi üzerindeki etkilerinin incelenmesini gerekli kılmaktadır.

Enerji fiyatlarında yaşanan dalgalanmaların ekonomik aktiviteler üzerinde yarattığı etkileri araştıran ilk çalışma, Rosche-Tatom'un (1977), 1974 yılında yaşanan Petrol Krizi'nin ABD ekonomisi üzerine etkilerini inceleyen makalesidir. Bu çalışmada petrol fiyatlarında yaşanan dalgalanmaların ekonomi üzerine negatif bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmanın ardından enerji ile ekonomik göstergeler arasındaki ilişki birçok çalışmaya konu olmuştur. Yapılan çalışmalar ve sonuçları ilgili literatür kısmında detaylıca ele alınmıştır.

Bu çalışmaya temel teşkil etmesi nedeniyle Türkiye'nin dış ticaret dengesinden ve enerji sektöründen kısaca bahsetmek faydalı olacaktır. 24 Ocak 1980 yılında alınan kararla birlikte Türkiye daha liberal ve dışa açık bir ekonomik sistemi benimsemiştir. Bu dönemden sonra dış ticaret hacminde çok hızlı bir artışın yanı sıra dış ticaret açığında da bir yükselme gözlemlenmiştir (Bayat vd. 2013: 68). 1980 yılında ihracat yaklaşık 2,9 milyar \$, ithalat 7,9 milyar \$, dış ticaret hacmi de 10,8 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemlerde ihracatın ithalatı karşılama oranı %36,8 olmuştur. Bu yıllardan sonra dış ticaret hacmi katlanarak artış göstermiş, 2000 yılında 82,2 milyar \$, 2016 yılında ise 341,1 milyar \$ seviyelerine çıkmıştır. Dünya genelinde etkisini hissettiren 2009 ekonomik kriz döneminde yaklaşık 90 milyar \$ lık bir daralma haricinde çok ciddi bir azalma trendi de gözlemlenmemiştir (TÜİK).

Enerji fiyatları incelendiğinde bazı dönemlerde yüksek dalgalanmaların gerçekleştiği görülmektedir. 2008 yılının başlarında 140\$ seviyesini aşan petrolün varil fiyatı 2009 yılının başlarında 40\$'ın altına inmiştir. 2015 yılında Brent petrolün varil fiyatı 52\$ civarlarında olmuştur. Sadece petrol fiyatlarının dalgalı olması değil, döviz kurunun da dalgalı olması hem ithalatı hem de ihracatı önemli ölçüde etkileyebilmektedir. Petrole endeksli doğalgaz ticaretinde ise 2015 yılında bir önceki yıla göre fiyatlar ortalama %55 düşüş göstermiş, AB likit doğal gazın fiyatı 6,10\$/mmBtu olmuştur. Bu iki enerji türünün fiyatlarına yer verilmesinin nedeni birincil enerji tüketiminde %60 paya sahip olmalarıdır. Türkiye'nin enerjide dışa bağımlılık oranı %75'ler seviyesindedir (ETKB). Enerjinin ithalat içerisindeki payı 2011 yılı verilerine göre %22 olarak hesaplanmıştır (TEİAŞ).

Çalışmada, Türkiye'de enerji fiyatlarının dış ticaret üzerindeki etkilerinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Bundan sonraki ilk bölümde, konuyla ilgili yapılmış çalışmalar, yöntemleri ve sonuçlarıyla birlikte ele alınmış, daha sonra Türkiye için yapılacak olan ampirik çalışmanın yöntemi ile ilgili metodolojiye değinilmiş, Türkiye için doğrusal olmayan nedensellik testi uygulanmış ve son olarak sonuç ve öneriler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

I. LİTERATÜR

Bu alanda yapılan çalışmalarda birçok farklı yöntem ve farklı sonuç elde edilmiştir. Çalışmada enerji fiyatlarında yaşanan değişmelerin hangi değişkeni ne şekilde etkilediği sınıflandırılarak literatür oluşturulmuştur. Bu guruplardan ilki zaman serisinde VAR yöntemiyle yapılan çalışmalar olmuştur. Lee vd.(1995), Kibritçioğlu-Kibritçioğlu (1999), Hamilton-Herrera(2004), Donald vd. (2004), Khademvatani (2003), Olomola-Adejumo (2006), Farzanegan -Markwardt (2009), Robalo-Salvado (2008), Peker-Hotunluoğlu (2009), Kostakoğlu-Dibo (2011), Yaylalı-Lebe (2012) yaptıkları çalışmalarda petrol fiyatlarında meydana gelen artışların GSYİH, enflasyon, işsizlik, sanayi üretim endeksi gibi değişkenleri olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Lee vd. (1995) 1949 ve 1992 yılları arasında ABD ekonomisinde Petrol fiyatlarında yaşanan değişimin RGSMH üzerinde büyük bir etkiye neden olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Kibritçioğlu-Kibritçioğlu (1999) Türkiye’de ham petrol fiyatlarında yaşanan artışların enflasyon üzerindeki dolaysız etkilerin çok düşük olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Hamilton-Herrera(2001) 1972-1993 yılları arasında ABD ekonomisi üzerine yaptıkları VAR analizinde sıkı para politikası ile petrol fiyatlarında ortaya çıkan şoklar arasında, para politikası sabit kalmak şartıyla, asimetrik bir ilişki olmadığını bulmuşlardır. Donald vd. (2004) 1940-2001 yılları arasında ABD’de petrol fiyatlarında yaşanan değişikliklerin makro ekonomik etkilerini VAR analizi ile incelemiş ve sonuç olarak enerji fiyatlarında yaşanan dalgalanmaların RGSYİH, reel ücretleri ve istihdamı negatif yönde etkilediğini tespit etmişlerdir. Khademvatani (2006) 1984-2002 yılları arasında Kanada için petrol fiyatları ve GSYİH ilişkisini VAR analizi kullanarak incelemiş, sonuç olarak petrol fiyatlarında yaşanan değişikliklerin simetrik olarak GSYİH’ı etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Olomola-Adejumo (2006), Nijerya’da petrol şoklarının çıktı üzerine etkilerini incelemişlerdir. Petrol şoklarının çıktı ve enflasyon üzerinde önemli bir etkisinin olmadığını, uzun dönemde döviz kurunu ve para arzını etkilediğini bulmuşlardır. Farzanegan- Markwardt (2008) 1975-2006 yılları arasında çeyreklik verilerle İran ekonomisi için petrol fiyatlarında yaşanan artışın makro değişkenlere etkisini VAR analizi ile incelemişlerdir. Analiz sonucuna göre petrol fiyatlarındaki artış ile sanayi üretiminin gelişimi arasında güçlü bir ilişki tespit edilmiştir. Robalo-Salvado (2008) Portekiz ekonomisinde petrol fiyatlarında yaşanan dalgalanmaların enflasyon ve işsizlik üzerinde olumsuz etkilere sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Peker- Hotunluoğlu (2009), 1992-2007 dönemleri arasında aylık verilerle yaptıkları VAR Analizinde reel döviz kuru, reel faiz oranı ve menkul kıymetler borsası endeksinin cari açığı etkileyen en önemli değişkenler olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Kostakoğlu- Dibo (2011), Türkiye’de cari açık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi VAR analizi ile ele almış ve GSYİH’da meydana gelen değişimlerin cari açığı etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Yaylalı-Lebe (2012), 1986-2010 yılları arasında çeyreklik veriler kullanarak ham petrol fiyatlarının makroekonomik göstergeler üzerinde etkisini incelemişlerdir. Sonuç olarak, İthal ham petrol fiyatlarının para arzı üzerinde daha etkili olduğu ve bu iki değişkenin de enflasyonun nedeni olduğunu tespit etmişlerdir.

Enerji ile cari açık ilişkisini inceleyen zaman serisi çalışmaları sadece VAR Analizi ile kısıtlı kalmamış, yapısal VAR analizi ile yapılan çalışmalar da son zamanlarda literatürde yer almaya başlamıştır. Özlale- Pekkurnaz (2010), Ahmed- Wadud (2011), Güneş vd. (2013) yaptıkları çalışmalarda petrol şoklarının ekonomi üzerine etkilerini ele almışlardır. Özlale- Pekkurnaz (2010) Türkiye ekonomisi için 1999-2008 yılları arasında aylık verilerle yaptıkları SVAR analizinde, petrol şoklarının cari açığı ilk üç ayda artırdığını daha sonra da azaltmaya başladığını tespit etmişlerdir. Ahmed- Wadud (2011) Malezya’da yaşanan petrol fiyatı şoklarının sanayi üretim endeksine ve enflasyona önemli ölçüde etki ettiği sonucuna ulaşmışlardır. Güneş vd.(2013) 1995-2010 yılları arasında çeyreklik veriler kullanarak Türkiye’de petrol fiyatları, reel döviz kuru ve dış ticaret hadleri arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmaya göre, dış ticaret hadlerinde yaşanan şoklar reel döviz kurunu aynı yönde ama azalarak etkilerken, dünya petrol fiyatlarında yaşanan şoklar ise reel döviz kurlarının hızla düşmesine neden olmakta ve reel döviz kurundaki değişimin %21’ini açıklamaktadır.

Zaman serisinde kullanılan Hata Düzeltme Modelleri (VECM)’de bu konuda kullanılan bir diğer yöntemdir. Karabulut- Danişoğlu (2006), Dawson (2006), Demirbaş vd. (2009), Harri vd. (2009), Tang vd. (2010) VECM ile petrol fiyatlarında yaşanan değişimlerin ülkelerin ekonomisi üzerindeki etkilerini ele almışlardır. Karabulut-Danişoğlu (2006) 1991-2004 yılları arasında çeyreklik verilerle Türkiye’de cari açığı etkileyen faktörleri incelemişler ve petrol fiyatları ile cari

açık arasında ters yönlü bir ilişki bulmuşlardır. Dawson (2006) Dominik Cumhuriyetinde petrol fiyatlarında yaşanan artışın reel döviz kuru ve reel faiz oranı üzerindeki etkilerini araştırmış, petrol fiyatlarında yaşanan artışın reel döviz kurunu azaltacağını tespit etmiştir. Demirbaş vd. (2009) 1984-2008 yılları arasında cari açık ve ham petrol arasındaki ilişkiyi VECM ile incelemiş, Dünya ham petrol fiyatlarında meydana gelen artışın Türkiye'nin cari açığını arttırdığını tespit etmişlerdir. Harri vd. (2009) ABD'de petrol fiyatlarının emtia fiyatları üzerindeki etkilerini ele almışlar ve bazı tarım ürünlerinin fiyatlarının petrol fiyatları ile bağlantılı olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Tang vd. (2010) petrol fiyatlarında yaşanan şokların Çin ekonomisindeki kısa ve uzun dönemli etkilerini VECM ile incelemişler ve sonuç olarak petrol fiyatlarında yaşanan artışın çıktı ve yatırım üzerinde negatif etkiye yol açarken, enflasyon ve faiz oranlarında pozitif etkiye yol açtığını bulmuşlardır.

Zaman serisinde uygulanan diğer yöntemler ayrı bir grup içerisinde ele alınmıştır. Hamilton (1983), Erdoğan- Bozkurt (2009), Yanar- Kerimoğlu (2011), Hassan- Zaman (2012), Erkan vd. (2011) çeşitli yöntemlerle petrol şoklarının ekonomiye etkilerini ele almışlardır. Hamilton (1983) SIMS metoduyla ABD'de petrol fiyatlarında meydana gelen dalgalanmaların etkilerini incelemiştir. Çalışma sonucunda petrol fiyatlarında yaşanan artışın simetrik bir şekilde RGSMH'yı azalttığı sonucuna ulaşmıştır. Erdoğan- Bozkurt (2009) 1990-2008 yılları arasında Türkiye'de cari açığın belirleyicileri üzerine MGARCH yöntemiyle bir çalışma yapmışlar ve dış ticaret dengesi ile petrol fiyatlarının cari denge üzerinde birinci dereceden etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Yanar- Kerimoğlu (2011) yine Türkiye ekonomisi için yaptıkları Johansen eş-bütünleşme analizinde enerji tüketiminden büyümeye doğru güçlü bir ilişki oluşurken, büyüme ile cari açık arasında çift yönlü fakat zayıf bir ilişki gerçekleşmiştir. Erkan vd. (2011) 2005 ve 2009 yılları arasında aylık verilerle gerçekleştirdikleri Granger nedensellik analizi sonucunda petrol fiyatlarında yaşanan değişmelerin işsizlik oranını etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Diğer bir grup, panel veri analizi yapılan çalışmalardan oluşmaktadır. Bu çalışmalarda da büyük ölçüde petrol fiyatlarında yaşanan değişmelerin makroekonomik göstergelere etkileri incelenmiştir. Bu çalışmalar; Mork vd. (1994), Keane- Prasad (1996), Blanchard-Gali (2007), Rodriguez (2008), François- Valerie (2008), Nikbakht (2010), Berument vd. (2010), Robays (2012). Mork vd. (1994), gelişmiş 7 ülke için yaptıkları çalışma sonucuna göre petrol fiyatlarında yaşanan dalgalanmaların verdiği tepkilerin asimetrik olduğunu, petrol üreticisi ülkelerde petrol fiyatlarında yaşanan artış ile GDP arasında pozitif, petrol üreticisi olmayan ülkelerde ise negatif korelasyon olduğunu tespit etmişlerdir. Michael -Eswar (1996) 1966-1981 yılları arasında yaptıkları çalışmada petrol fiyatlarındaki artışın işsizlik üzerindeki etkilerinin kısa dönemde negatif, uzun dönemde ise pozitif olduğunu bulmuşlardır. Blanchard- Gali (2007), ABD, Fransa, Almanya, İngiltere, İtalya ve Japonya gibi gelişmiş ülkelerde petrol fiyatlarında yaşanan dalgalanmaların 1970 ve 2000 yıllarındaki etkilerini SVAR analizi ile incelemişlerdir. Bu çalışmada petrol fiyatlarında yaşanan dalgalanmaların 1970'lerde enflasyon ve işsizliği de yüksek oranda artırdığı, 2000'lerde ise işsizliği azalttığı sonucuna ulaşmışlardır. Rodriguez (2008) 6 OECD ülkesi için 1975-1998 yılları arasında aylık verilerle yaptığı VAR analizinde petrol fiyatlarında yaşanan dalgalanmaların Hizmet ve Sanayi sektörlerini etkilediği sonucunu bulmuştur. François-Valerie (2008), petrol ihraç eden 36 ülke için panel nedensellik analizi uygulamış ve petrol şoklarının işsizliği uzun dönemde negatif etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Nikbakht (2010) 7 OPEC ülkesi için yaptığı Pedroni panel eş-bütünleşme testinde petrol fiyatları ile reel döviz kuru arasında uzun dönemli bir bağlantı olduğunu tespit etmiştir. Berument vd. (2010) 16 Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkesi için yaptıkları VAR Analizinde petrol fiyatlarında yaşanan artışın petrol ihraç eden ülkeleri pozitif, petrol ithal eden ülkeleri ise negatif etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Robays (2012) OECD ülkelerinde yaşanan petrol şoklarının makroekonomik göstergelere etkisini Threshold yöntemiyle incelemiş ve makroekonomideki belirsizlikleri petrol fiyatının esnekliğine ve oynaklığına bağlamıştır. Petrol şoklarının belirsizlik dönemlerinde önemli ölçüde ekonomik aktiviteleri etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Petrol şoklarının ekonomik aktivitelere etkisini doğrusal olmayan modellerle inceleyen çalışmalar ise son gurubu oluşturmaktadır. Balke vd. (1999), Akram(2004), Iwayemi-Fowowe (2010), Bayat vd. (2013) non-linear ekonometrik modellerle çalışmalar gerçekleştirmişlerdir. Balke vd. (1999) ABD ekonomisinde yaşanan petrol şoklarının etkisini doğrusal olmayan etki tepki analiziyle incelemişlerdir. Çalışma sonucunda petrol fiyatlarında yaşanan artışın ekonomik faaliyetlere etkisinin, fiyatlarda yaşanan düşüşten daha fazla etki ettiği tespit edilmiştir.

Akram(2004), Norveç ekonomisi için petrol fiyatları ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi incelemiş ve özellikle petrol fiyatlarının 14 doların altında olduğu durumlarda döviz kurunu önemli ölçüde etkilediğini tespit etmiştir. Iwayemi- Fowowe (2010) 1985 ve 2007 yılları arasında çeyreklik veriler kullanarak Nijerya ekonomisinde yaşanan petrol şoklarının etkisini VAR analizi ele almışlardır. Yapılan analizde negatif petrol şoklarının çıktı ve döviz kurunu etkilediği sonucu ortaya çıkmıştır. Bayat vd. (2013) Türkiye’de petrol fiyatlarının dış ticaret açığına etkileri Hansen ve Seo doğrusal olmayan eşbütünleşme analiziyle incelemiş, sonuç olarak orta vadede reel petrol fiyatlarından dış ticaret açığına doğru tek yönlü bir nedensellik tespit edilmiştir.

II. METODOLOJİ

Çalışma, temel makroekonomik göstergelerden dış ticaret açığı ve enerji ithalatı değişkenleri arasındaki ilişkinin ne yönde olduğunu araştırmaktadır. Zaman serileri genellikle trend içeren ve doğrusal olmayan bir durum sergileyebilmektedir. Bu yüzden çalışmada Hiemstra-Jones (1994) çalışmasına atfen doğrusal olmayan nedensellik analizine yer verilmektedir. Literatürde genellikle hem doğrusal hem de doğrusal olmayan Granger Nedensellik testi kullanılmaktadır. Zaman serisi verilerinin doğrusal olmadığı varsayımıyla çalışmada doğrusal olmayan Granger Nedensellik testi istihdam edilmiştir.

II. I. Doğrusal Olmayan Granger Nedensellik Testi

Durağan bir zaman serisinde, zamana ait geçici değerleri zaman serisinin belirli gecikme değerine bağlı olan otoregresif bir modeli kullanmak doğrusal nedensellik testlerinin temelini teşkil etmektedir. Yani herhangi bir Y değişkeninin öngörüsünü yaparken X değişkeninin geçmiş değerleri X’in geçmiş değerlerinin kullanılmadığı duruma göre daha başarılı ise X Y’nin Granger nedenidir denmektedir. Daha açık bir deyişle X değişkeninin gecikmeli değerleri Y için bir sinyal niteliği taşıyorsa iki değişken arasında bir ($X \rightarrow Y$) nedensellik vardır demektir.

Geleneksel doğrusal Granger nedensellik testleri zaman içerisinde büyük gelişim göstermiş ve ekonomistlerin standart araç kutusunun parçası haline gelmiştir. Ancak doğrusal nedensellik testi, doğrusal olmayan nedensellik ilişkisini bulmada yetersiz kalmaktadır. Brock, Hsieh ve LeBaron (1991) iki değişkenli basit bir doğrusal olmayan modelin Granger Nedensellik testi gibi doğrusal nedensellik testinin doğrusal olmayan öngörü gücünün nasıl ortaya koyamadığını sunmuştur. Granger Nedensellik tezinin parametrik olmayan çeşitli modelleri arasında Hiemstra- Jones (1994) (HJ), Bell vd. (1996), Su-White (2003) ve Diks-Panchenko (DP) (2006) çalışmaları listelenebilir. Hiemstra- Jones (1994), Baek-Brock’un (1992) çalışmasını modifiye etmişlerdir.

Brock vd. (1991) basit iki değişkenli doğrusal olmayan modeli aşağıdaki gibi göstermektedir;

$$EB_t = EB_{t-k} X \beta + \eta_t \quad (1)$$

Denklem (1) EB_t ve η_t birbirinden bağımsız ve ayrı ayrı olan değişkenleri; β bir parametreyi; k ve η gecikme uzunluklarını göstermektedir. Baek-Brock (1992) çalışmasının doğrusal olmayan Granger nedensellik testi prosedürü tartışmalıdır. Bu nedenle çalışmada yöntem olarak Hiemstra-Jones (1994) doğrusal olmayan nedensellik modeli istihdam edilmektedir.

Hiemstra -Jones (1994) çalışmasına göre literatürde çoğu çalışma değişkenler arasındaki eş ilişki üzerine odaklanmaktadır. Daha açık bir deyişle değişkenler arasındaki nedensellik testi çalışmalarının çoğu geleneksel Granger Nedensellik testine dayandığı söylenebilir. Geleneksel

Granger Nedensellik testleri X ve Y değişkenleri arasındaki anlamlı doğrusal olmayan ilişkiyi göz ardı edebilmektedir.

Brock, Dechert, Scheinkman ve Lebaron (BDS) (1996) bir zaman serisinde doğrusal olmayan ve seri bağımlılığın testi için parametrik olmayan bir metot sunmaktadır. BDS istatistiği, deterministik doğrusal olmayan dinamikler ve kaos teorisi üzerine son çalışmaların kökeni oluşturmaktadır. Diks- Panchenko (2006) doğrusal olmayan Granger nedenselliğinde sıfır hipotezini test etmek için parametrik olmayan bir yöntem geliştirmiştir. Sıfır hipotezi aşağıdaki gibi ifade edilmiştir;

$$q = E [f_{x,y,z}(X,Y,Z) f_Y(Y) - f_{X,Y}(X,Y) f_{Y,Z}(Y,Z)] = 0 \quad (2)$$

Test istatistik versiyonu ise aşağıdaki gibi ifade edilmiştir;

$$T_n(\epsilon_n) = n^{-1} / n(n-2) * \sum_1 [f_{X,Y,Z}(X_i, Y_i, Z_i) F_Y(Y_i) - f_{X,Y}(X_i, Y_i) f_{Y,Z}(Y_i, Z_i)] \quad (3)$$

II. II. Data ve Ampirik Sonuçlar

Çalışmada kullanılan değişkenler enerji giderleri (EG) ile “Uluslararası Standart Ticaret Sınıflamasına” göre enerji ithalat ve ihracatının dahil olmadığı dış ticaret açığından (DTA) oluşmaktadır. Veriler 2002 yılının birinci ayı ile 2015 yılının on ikinci ayını kapsamaktadır ve sırasıyla Türkiye İstatistik Kurumundan ve Merkez Bankasından alınmıştır.

II. III. Değişkenlerin Birim Kök Analizi

Tablo 1. Birim Kök Sonuçları

	ADF	
	Sabit	Sabitli Trendli
DTA	-2,6659 (0,082)	-3,4906 (0,0437)
EG	-1,7617 (0,3985)	-3,7827 (0,0198)
ΔDTA	-17,2030 (0,000)	-12,1542 (0,000)
ΔEG	-15,2104 (0,000)	-15,1798 (0,0000)

Tablo 1’de Δ değişkenlerin gecikme operatörünü yani birinci farklarını göstermektedir. Tablodaki sonuçlar, Schwarz Bilgi Kriteri (SIC) tarafından belirlenen testi sonuçları istihdam edilerek elde edilmiştir. Sonuçlara göre tüm değişkenlerin sabitlide I(1) düzeyinde yüzde beş anlamlılık seviyesinde durağan olduğu sabitli trendli durumunda ise seriler seviyesinde durağan olduğu görülmektedir. Gecikme uzunluğu en düşük Akaike Bilgi Kriteri (AIC) ve SIC göre olan 2. gecikme uzunluğu olarak seçilmiştir.

Tablo 2 Hiemstra-Jones (HJ) ve Diks-Panchenko (DP) tarafından türetilen doğrusal olmayan nedensellik sonuçlarını ortaya koymaktadır. Tablo, dış ticaret açığı ile enerji giderleri arasında ikinci gecikme itibariyle çift yönlü bir doğrusal olmayan nedenselliğin varlığından söz etmektedir. Her iki test de $L_X = L_Y = 2, \dots, 5$ ve $\epsilon_n = 1.5$ band aralığında uygulanmıştır. Özellikle enerji giderleri ile dış ticaret açığındaki Hiemstra-Jones istatistiğine göre beşinci gecikmeye kadar doğrusal olmayan bir nedenselliğin olması dikkat çekicidir. Bu sonuç, ülkemizin enerji ithalatçısı bir ülke olması nedeniyle oldukça mantıklı neticeler ortaya koymaktadır.

Tablo 2. Doğrusal Olmayan Granger Nedenselliği

$L_X = L_Y$	DTA $\Rightarrow$ EG				EG $\Rightarrow$ DTA			
	THJ	pHJ	TT2	pT2	THJ	pHJ	TT2	pT2
2	1.6991	0.044 ^a	1.6856	0.045 ^b	3.3676	0.0037 ^a	2.6751	0.0037 ^b
3	1.5593	0.059	1.3589	0.087	2.7449	0.0030 ^a	1.8398	0.0328 ^b
4	1.4353	0.075	1.1106	0.133	2.8424	0.0022 ^a	1.5384	0.0619
5	1.0471	0.147	0.6510	0.2575	3.1013	0.0009 ^a	1.1869	0.0117

a %0.05 anlamlılık seviyesinde Hiemstra-Jones istatistiği

b %0.05 anlamlılık seviyesinde Diks-Panchenko istatistiği

Çift yönlü nedenselliğin varlığı dış ticaret açığından enerji giderlerine ve enerji giderlerinden dış ticaret açığına, değişkenlerin önceki değerlerinin sonraki değerleri etkilediği anlamına gelmektedir. Bir başka deyişle ilgili değişkenler arasında bir değişme olduğu zaman, örneğin bir artış ya da azalış, diğer değişkende de bir artışın ya da azalmanın nedeni olabileceği anlamına gelmektedir. Enerjide dışa bağımlı bir ülke olarak Türkiye’de üretim hacminin genişlemesi talepteki ve beklentilerdeki değişmeler nedeniyle enerji talebinde artışlar meydana gelmektedir. Dolayısıyla çift yönlü nedensellikte, herhangi bir değişkendeki değişimin diğer değişkeni etkilemesi bu yönüyle oldukça anlamlı görünmektedir. TÜİK’ten elde edilen veriler ışığında incelendiğinde, özellikle 1950’li yıllar ile 2002 yılı arasındaki toplam cari açık 45 milyar dolar civarında iken 2002 yılından sonraki on yılda 330 milyar dolara ulaşmasının arkasındaki artış bu nedensellik yönüyle açıklanabilir.

SONUÇ

Ekonomik gelişmelerle birlikte üretim düzeylerinin artması, dış ticaret hacimlerinin genişlemesi, ortalama gelir düzeylerinin yükselmesi ve hızlı kentleşme enerji tüketimini hem sanayide hem de hane halklarında hızla artırmıştır. Bu dönüşüm özellikle enerjide dışa bağımlı olan Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler bakımından çok daha sorunlu olmaktadır. Bu amaçla Türkiye’de enerji harcamalarının dış ticaret açığı üzerindeki etkileri doğrusal olmayan nedensellik analizi ile incelenmiştir.

Dış ticaret açığı ve enerji giderleri arasındaki ilişki 2002-2015 yılları arası aylık veriler kullanılarak doğrusal olmayan Granger nedensellik analiziyle ele alınmıştır. Granger nedensellik analizi bu iki değişken arasında çift yönlü bir nedenselliğin olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar, literatürde de değinildiği üzere Demirbaş vd. (2009) ile Bayat vd. (2013) çalışmalarını doğrular niteliktedir. Çalışmanın sonuçları özellikle enerjide dışa bağımlı olan Türkiye gibi ülkelerde enerji giderleri ve dış ticaret açığının makul düzeylerde tutmaya yönelik politikalar geliştirilmesinin gerekliliğini ifade etmektedir.

Enerji ile makroekonomik değişkenler arasında ilişkiyi inceleyen çalışmalar dikkate alındığında, birçok değişkenin enerji ile karşılıklı etkileşim içerisinde olduğu gözlemlenmektedir. Buradan yola çıkıldığında ekonomik büyümenin gerçekleşebilmesi için enerjinin zorunlu bir girdi olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar incelendiğinde de enerji harcamaları ile dış ticaretin birbirinden etkilendiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Dış ticaret açığının sürdürülemez bir noktaya gelmesi de ekonomik büyümeyi sekteye uğratabilecek bir durumdur. Bu tartışmadan varılabilecek sonuç; Türkiye gibi enerjide dışa bağımlı ülkelerin enerji ihtiyaçlarını kendi kaynaklarından karşılayabilecekleri bir sistem oluşturmalarının, bu noktada özellikle yenilenebilir enerji alanında yatırım ve çalışmalar yapmalarının faydalı olacağıdır. Enerjide dışa bağımlılığının azaltılmasının ülkenin ekonomik büyüme hızını daha da artırabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmed, H. J. A., & Wadud, I. M. (2011). "Role of oil price shocks on macroeconomic activities: An SVAR approach to the Malaysian economy and monetary responses". *Energy Policy*, 39(12), 8062-8069. Retrieved September 27, 2015, from Science Direct
- Akram, Q. Farooq (2004). "Oil prices and exchange rates: Norwegian evidence." *The Econometrics Journal.*; 7(2):476, Retrieved November 10, 2015, from JSTOR
- Baek, E., & Brock, W. (1992). "A general test for nonlinear granger causality: bivariate model". *Iowa State University and University of Wisconsin at Madison Working Paper*.
- Balke, N. S., Brown, S. P., & Yücel, M. K. (2002). "Oil price shocks and the US economy: Where does the asymmetry originate?". *The Energy Journal*, 23(3), 27-52, Retrieved November 10, 2015, from JSTOR
- Bayat, T., Şahbaz, A., & Akçacı, T. (2014). "Petrol fiyatlarının dış ticaret açığı üzerindeki etkisi: Türkiye örneği". *ERÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (42).
- Bell, D., Kay, J., & Malley, J. (1996). "A non-parametric approach to non-linear causality testing". *Economics Letters*, 51(1), 7-18, Retrieved December 12, 2015, from Science Direct
- Berument, M. H., Ceylan, N. B., & Dogan, N. (2010). "The impact of oil price shocks on the economic growth of selected MENA countries". *The Energy Journal*, 149-176, Retrieved November 11, 2015, from JSTOR
- Blanchard, O. J., & Gali, J. (2007). "The Macroeconomic effects of oil shocks: why are the 2000s so different from the 1970s?" (No. w13368). *National Bureau of Economic Research* [Web: <http://www.nber.org/papers/w13368> Erişim Tarihi: 23.11.2015]
- Brock W., Hsieh D., LeBaron B., 1991. "Nonlinear dynamics chaos and instability: statistical theory and economic evidence". MIT Press: Cambridge, MA.
- Broock, W. A., Scheinkman, J. A., Dechert, W. D., & LeBaron, B. (1996). "A test for independence based on the correlation dimension". *Econometric reviews*, 15(3), 197-235. , Retrieved December 11, 2015, from Taylor & Francis Group.
- Dawson , Jennifer C., (2006), "The effect of oil prices on exchange rates: a case study of the Dominican Republic" Honors Projects. Paper 9. [Web: http://digitalcommons.iwu.edu/econ_honproj/9 Erişim Tarihi: 15.06.2016]
- Demirbaş, M., Türkay, H., & Türkoğlu, M. (2009). "Petrol fiyatlarındaki gelişmelerin Türkiye'nin cari açığı üzerine etkisinin analizi". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), 289-299
- Diks, C., & Panchenko, V. (2006). "A new statistic and practical guidelines for nonparametric Granger causality testing". *Journal of Economic Dynamics and Control*, 30(9), 1647-1669, , Retrieved January 7, 2016, from Science Direct
- Diks, C., and Panchenko, V. A. (2006). "New statistic and practical guidelines for nonparametric Granger causality testing". *J. Econ. Dyn. Control*, 30:1647–1669, Retrieved January 7, 2016, from Science Direct
- Erdoğan, S., & Bozkurt, H. (2009). "Türkiye'de cari açığın belirleyicileri: MGARCH modelleri ile bir inceleme". *Maliye Finans Yazıları*, 1(84), 135- 172, Retrieved January 18, 2016, from ULAKBİM
- Erkan, B., Şentürk, M., Akbaş, Y. E., & Bayat, T. (2011). "Uluslararası Ham petrol fiyatlarındaki volatilitenin işsizlik göstergeleri üzerindeki etkisi: Türkiye örneği üzerine ampirik bulgular". *University of Gaziantep Journal of Social Sciences*, 10(2), 715-730

- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2015) *Ham petrol ve doğalgaz sektör raporu*, [Web:http://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2f1%2fDocuments%2fSekt%C3%B6r%20Raporu%2fTP_HAM_PETROL-DOGAL_GAZ_SEKTOR_RAPORU__2015.pdf, Erişim Tarihi: 10.04.2017]
- Farzanegan, M. R., & Markwardt, G. (2009). "The effects of oil price shocks on the Iranian economy". *Energy Economics*, 31(1), 134-151, Retrieved January 7, 2016, from Science Direct
- Lescaroux, F., & Mignon, V. (2008). On the influence of oil prices on economic activity and other macroeconomic and financial variables. *OPEC Energy Review*, 32(4), 343-380, Retrieved January 5, 2016, from Wiley
- Güneş, S., Gürel, S. P., & Cambazoğlu, B. (2013) "Dış ticaret hadleri, dünya petrol fiyatları ve döviz kuru ilişkisi, yapısal var analizi: Türkiye örneği", *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9, 20, 1-17.
- Hamilton, J. D. (1983). "Oil and the macroeconomy since world war II". *The Journal of Political Economy*, 228-248, Retrieved November 10, 2015, from JSTOR
- Hamilton, J. D., & Herrera, A. M. (2004). "Oil shocks and aggregate macroeconomic behavior: the role of monetary policy: a comment". *Journal of Money, Credit, and Banking*, 36(2), 265-286, Retrieved November 10, 2015, from JSTOR
- Harri, A., Nalley, L., & Hudson, D. (2009). "The relationship between oil, exchange rates, and commodity prices". *Journal of Agricultural and Applied Economics*, 41(02), 501-510.
[Web:<https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/S1074070800002959> Erişim Tarihi: 16.12.2015]
- Hassan, S. A., & Zaman, K. (2012). "Effect of oil prices on trade balance: new insights into the cointegration relationship from Pakistan". *Economic Modelling*, 29(6), 2125-2143, Retrieved January 7, 2016, from Science Direct
- Hiemstra C., Jones Jonathan D., 1994. "Testing for linear and nonlinear granger causality in the stock price-volume relation". *Journal of Finance*, 49, (5), 1639-1664, Retrieved November 22, 2015, from JSTOR
- Hiemstra, C., & Jones, J. D. (1994). "Testing for linear and nonlinear Granger causality in the stock price-volume relation". *The Journal of Finance*, 49(5), 1639-1664, Retrieved November 1, 2015, from JSTOR
- Iwayemi, A., & Fowowe, B. (2011). "Impact of oil price shocks on selected macroeconomic variables in Nigeria". *Energy policy*, 39(2), 603-612, Retrieved January 7, 2016, from Science Direct
- Jimenez-Rodriguez, R. (2008). "The impact of oil price shocks: Evidence from the industries of six OECD countries". *Energy Economics*, 30(6), 3095-3108, Retrieved January 7, 2016, from Science Direct
- Karabulut, G., & Danişoğlu, A. Ç. (2006). "Türkiye’de cari işlemler açığının büyümesini etkileyen faktörler". *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 47-63.
- Keane, M. P., & Prasad, E. S. (1996). "The employment and wage effects of oil price changes: a sectoral analysis". *The Review of Economics and Statistics*, 389-400, Retrieved April 3, 2016, from SSRN
- Khademvatani, A. (2003). "Crude oil price and aggregate economic activity: Asymmetric or symmetric relationship: evidence from canada’s economy"
[Web <https://economics.ca/2006/papers/0590.pdf> Erişim Tarihi: 27.03.2016]

- Kıbrıçoğlu, A., & Kıbrıçoğlu, B. (1999). "Ham petrol ve akaryakıt ürünü fiyat artışlarının Türkiye'deki enflasyonist etkileri". *Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı*. [Web: <http://econwpa.repec.org/eps/mac/papers/0306/0306003.pdf> Erişim Tarihi: 22.12.2015]
- Kiseok Lee, Shawn Ni, and Ronald A. Ratti (1995), "Oil shocks and the macroeconomy: the role of price variability", *The Energy Journal*, 16(4), 39-56, Retrieved November 1, 2015, from JSTOR
- Kostakoğlu, S. Fatih ve Dibo, Mete (2011), "türkiye'de cari açık ve ekonomik büyüme ilişkisinin var yöntemi ile analizi", *Paper Presented At Econanadolu 2011: Anadolu International Conference In Economics II*, June 15-17, Eskişehir.
- Mork, K. A., Olsen, Ø., & Mysen, H. T. (1994). "Macroeconomic responses to oil price increases and decreases in seven OECD countries". *The Energy Journal*, 19-35, Retrieved November 1, 2015, from JSTOR
- Nikbakht, L. (2010). "Oil prices and exchange rates: The case of OPEC". *Business Intelligence Journal*, 3(1), 83-92. [Web: http://www.saycocorporativo.com/saycouk/bij/journal/vol3no1/article_6.pdf , Erişim Tarihi: 17.10.2015]
- Donald W. Jones, Paul N. Leiby and Inja K. Paik (2004) "Oil price shocks and the macroeconomy: what has been learned since 1996" *The Energy Journal*, 25(2), 1-32, Retrieved November 1, 2015, from JSTOR
- Olomola, P.A., Adejumo, A.V., (2006). "Oil price shock and macroeconomic activities in Nigeria". *International Research Journal of Finance and Economics* 3, 28-34, Retrieved February 8, 2016, from Researchgate
- Özlele, Ü., & Pekkurnaz, D. (2010). "Oil prices and current account: a structural analysis for the Turkish economy". *Energy Policy*, 38(8), 4489-4496. Retrieved February 17, 2016, from Science Direct
- Peker, O., & Hotunluoğlu, H. (2009). "Türkiye'de cari açığın nedenlerinin ekonometrik analizi". *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(3). 221-237, Retrieved February 15, 2016, from ULAKBİM
- Robalo, P. B., & Salvado, J. C. (2008). "Oil price shocks and the Portuguese economy since the 1970s" [Web: <http://fesrvsd.fe.unl.pt/WPFEUNL/WP2008/wp529.pdf> , Erişim Tarihi: 10.06.2016]
- Su, L., & White, H. (2003). "Testing conditional independence via empirical likelihood". *Journal of Econometrics*, 182(1), 27-44, Retrieved February 17, 2016, from Science Direct
- TEİAŞ (2017), *Dünya'da ve Türkiye'de enerji görünümü*, [Web:http://www.teias.gov.tr/eBulten/makaleler/2014/Dunyada_ve_Turkiyede_Enerji_Goru_numu.pdf, Erişim Tarihi: 15.04.2017]
- TÜİK (2017) *Temel istatistikler, yıllara göre dış ticaret istatistikleri*, [Web: <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>, Erişim Tarihi: 11.04.2017]
- Van Robays, I. (2012). "Macroeconomic uncertainty and the impact of oil shocks". [Web: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2150274 ,Erişim Tarihi: 14.05.2016]
- Yanar, R., & Kerimoğlu, G. (2011). "Türkiye'de enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve cari açık ilişkisi". *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3(2), 191-201, Retrieved February 5, 2016, from SOBİAD
- Yaylalı, M., & Lebe, F. (2012). "İthal ham petrol fiyatlarının türkiye'deki makroekonomik aktiviteler üzerindeki etkisi". *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32(1), 43-68.

KÜRESEL DENGESİZLİKLER: 1996-2008

Deniz ABUKAN¹

Özet

Küresel dengesizlikler ülkelerin göreceli büyük boyutlardaki cari açık ya da fazlalarını ifade etmektedir. ABD'nin 2000'lerin ortalarında rekor seviyelere ulaşan cari açıkları, Çin ve petrol ihracatçısı ülkeler başta olmak üzere gelişmekte olan ülkelerin fazlaları ile karşılanmıştır. Böylece sermaye ilk kez çevreden merkeze doğru hareket etmiştir. Çalışmada küresel dengesizliklerin genişlemeye başlayıp daha önce görülmemiş düzeylere ulaştığı 1996-2008 yılları arasındaki dönem değerlendirilmektedir. Küresel dengesizliklerin gelişimi, özellikle ABD ekonomisinde yaşanan gelişmeler çerçevesinde ele alınmaktadır. Ayrıca bu dönemde küresel dengesizlikleri yapısal nedenlerle açıklamaya çalışan temel yaklaşımlara yer verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Küresel Dengesizlikler, Tasarruf-Yatırım Dengesi, Cari İşlemler Dengesi

Jel Sınıflandırılması: F41, F32, F33

GLOBAL İMBALANCES: 1996-2008

Abstract

Global Imbalances refer to relatively large current account deficits or surpluses of the countries. The US current account deficits that have reached record high levels in the mid-2000s, have been offset by emerging countries, particularly by China and oil exporters. Thus, capital has flowed from the periphery to the core for the first time. The paper reviews the 1996-2008 era in which global imbalances have started to widen and reached unprecedented levels. Evolution of global imbalances is assessed, particularly within the scope of developments in US economy. Furthermore the paper surveys basic approaches attempt to explain global imbalance in the era, with structural reasons.

Key Words: Global Imbalances, Saving-Investment Balance, Current Account Balance

Jel Classification: F41, F32, F33

¹ Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, SBE, Maliye Bölümü, denizabukan@hotmail.com

GİRİŞ

Bretton Woods sabit döviz kuru rejiminde görelî istikrarlı olan uluslararası ekonomik ilişkiler, 1971 yılında sistemin çöküşünden sonra bu özelliğini kaybetmiştir. Bretton Woods sonrasında esnek döviz kuru rejimine geçilirken, sermaye hareketleri üzerindeki kontroller gevşetilmiştir. Bu kontrolsüz yapı 1980'lerin başında önce gelişmekte olan ülkeleri dış borç krizi içine sokmuş daha sonra 1980'lerin ortasına gelindiğinde döviz kurları üzerinden gelişmiş ülkeler arasında dış dengesizlik yaratmıştır. Bu yıllarda Plaza ve Louvre anlaşmaları kapsamında sağlam politika taahhütleri ile artan dış dengesizlikler dizginlenmeye çalışılmıştır (Bracke vd., 2010: 1150). 1980'lerin sonundan itibaren, gelişmekte olan ülkelerin birçoğu da dahil olmak üzere, sermaye hareketleri üzerindeki sınırlar tamamen kaldırılırken, büyük hacimlere ulaşan finansal piyasalardaki kuralsızlaştırmalar hızla sürdürülmüştür. Böylece sınırlar arasında rahatça hareket edebilen sermaye akımları özellikle gelişmekte olan ekonomilerde kırılmalıklar yaratmış, bunun sonucunda 1990'lar boyunca birçok gelişmekte olan ülkede finansal krizler dalgası görülmüştür. Bu krizlerin de etkisiyle küresel ekonomi 1990'ların sonundan itibaren yeni bir dış dengesizlik dönemine girmiştir. Küresel dengesizlikler diye anılan bu dış dengesizlikler dönemi hem boyutu hem de sermayenin akışının çevreden merkeze doğru olması ile diğerlerinden ayrılmıştır. Çalışmada küresel dengesizliklerin artmaya başlayıp zirveye ulaştığı 1996-2008 yılları arası dönem ele alınmıştır. 2007/2008 finansal krizi sonrasında bir miktar düzelse de varlığını sürdüren küresel dengesizliklerin, finansal kriz sonrasındaki gelişimleri bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde küresel dengesizliklerin tanımı yapıldıktan sonra küresel dengesizliklerin ölçümünde temel gösterge olan cari işlemler dengesi, ulusal muhasebe özdeşliğinin sektörel denge gösterimi ile tasarruf-yatırım perspektifinden ele alınacaktır. İkinci bölümde küresel dengesizliklerin 1996-2008 dönemindeki gelişimi kuşbakışı incelendikten sonra bu dönemin en önemli aktörü olan ABD'deki iktisadi gelişmeler küresel dengesizlikler bağlamında değerlendirilecektir. Üçüncü bölümde ise bu dönemdeki küresel dengesizlikleri yapısal nedenlerle açıklayan temel yaklaşımlar ele alınacaktır.

I. KÜRESEL DENGESİZLİKLER NEDİR?

I. I. Küresel Dengesizliklerin Tanımı

Küresel dengesizlikler, ödemeler bilançosunun cari işlemler hesabındaki gelişmeleri esas alır ve basit bir şekilde tanımlarsak, ülkelerin verdikleri görelî büyük boyutlardaki ve belirli bir süreklilik arz eden cari işlemler açık ya da fazlalarını ifade eder (Chinn, 2013: 68). Ulusal ekonomilerin verdikleri cari işlemler açığı ya da fazlaları, sermaye akımlarındaki ve/veya rezervlerdeki değişimlerle dengelenir.

$$[\text{Cari İşlemler Hesabı} + \text{Finans Hesabı} + \text{Resmi Rezervler} = 0]$$

Küresel dengesizliklerin mevcut olduğu bir dönemde sermaye hareketleri ve rezerv değişimleri de çok yüksek boyutlara ulaşmaktadır. Diğer taraftan ödemeler bilançosu hesaplarında izlenen bu akım ilişkileri, stok değerleri itibariyle varlık ya da yükümlülük olarak uluslararası yatırım pozisyonunda gösterilir. Bu açıdan bakıldığında süreklilik arz eden yüksek cari işlem açıkları net yükümlülüklerin önemli düzeylere ulaşmasına yol açacaktır. Açık veren ülke için bu durum ulusal ekonomi açısından bir tehlike oluştururken, ülkenin dünya ekonomisi içerisindeki yerine bağlı olarak küresel düzeyde de önemli bir sorun haline gelebilir. Yüksek ve sürekli cari işlem fazlaları veren ülkelerde ise bu fazlalar yüksek rezerv birikimlerine yol açmaktadır.

I. II. Cari İşlemler Dengesi: Tasarruf-Yatırım Yaklaşımı

Cari işlemler açığı/fazlası esasında bir ekonomideki toplam tasarruf açığı/fazlasını yansıtmaktadır. Bunu tasarruf-yatırım dengesi perspektifinden ulusal muhasebe özdeşliğinde göstermek üzere üç sektörel denge yaklaşımını kullanabiliriz. Üç sektörel denge (toplam finansal dengeler) yaklaşımı iktisat yazınında uzun süredir var olsa da, Yeni Cambridge ekolünün bunu makroekonomik analizlerinde doğrudan kullanması nedeniyle bu yaklaşım genellikle bu ekole atfedilmektedir (Dos Santos ve Macedo e Silva, 2010: 11; Shaikh, 2012: 125; Wolf, 2012).

Ulusal muhasebe özdeşliğini üç sektörel denge üzerinden şu şekilde gösterebiliriz (Bkz. Shaikh, 2012: 127):

$$D = Q \quad (1.1)^2$$

$$C + I + G + X = Y + M \quad (1.2)$$

$$[(C+I) - (Y-T)] + (G-T) + (X-M) = 0 \quad (1.3)$$

Yukarıdaki 1.2 nolu denklemde; toplam talep (D), tüketim (C), yatırım (I), hükümet (G) ve ihracat (X) taleplerinin toplamına eşittir. Yurtiçi toplam arz (Q) ise, yurtiçi arz (Y) ile ithalatın (M) toplamıdır. 1.2 nolu denkleme toplam vergileri (T) eklediğimizde üç sektörel dengeyi gösteren 1.3 nolu denklemi elde ederiz. Burada (X-M) dış fazlayı, (G-T) mali açığı, [(C+I) - (Y-T)] ise özel sektör açığını göstermektedir. Toplam finansal dengeler yaklaşımına göre, ekonomideki toplam gelirler toplam harcamalara eşit olmalıdır. Bu durum toplam tasarrufların toplam yatırımlara eşit olması anlamına gelir. Dolayısıyla her üç sektörün gelir ve harcamaları arasındaki farkların toplamı sıfır olmalıdır. Buna göre eğer bir sektörün harcaması gelirini aşarsa bu açık diğer sektörler tarafından dengelenmelidir. Açık veren sektör, yatırımının tasarrufunu aşan kısmını karşılamak üzere net yükümlülüklerini artırır ya da başka bir ifadeyle net varlıklarını azaltır (Barbosa-Filho vd., 2006: 4; Wolf, 2012). Görüldüğü gibi üç sektörel denge özdeşliği, nedensellik ilişkisi kurulmadan aslında bir totolojidir. (Chinn, 2013: 70; Wolf, 2012).

Özel sektör açığı; harcanabilir gelirin (Y-T), tasarruf (S) ve özel tüketim (C) toplamına eşit olduğu göz önüne alınarak düzenlendiğinde (I-S) şeklinde de ifade edilebilir.

$$(I-S) + (G-T) + (X-M) = 0 \quad (1.4)$$

Burada dış dengeyi yalnız bıraktığımızda şu denkliği elde ederiz:

$$(X-M) \equiv (S-I) + (T-G) \quad (1.5)$$

Yukarıdaki denklikte görüldüğü üzere, ulusal ekonomideki özel tasarruf-yatırım dengesi ve/veya kamu tasarruf-yatırım dengesindeki değişimler dış ekonomik dengeyi etkilemektedir. Ekonomideki yapısal nedenlerle dışa bağımlılık söz konusu olduğunda bu etkileşim ters yönlü olarak da gerçekleşebilir.

² Toplam finansal dengeler yaklaşımında ekonomideki toplam talep ve toplam arzın kısa vadede dengeye geldiği varsayımının geçerli olduğuna dikkat edilmelidir. Pratikte kısa dönemde toplam talebin toplam arza eşit olduğu varsayımı altında elde edilen teorik kısıt geçerli olmayabilir. (Bkz. Shaikh, 2012: 126, 127).

II. KÜRESEL DENGESİZLİKLERİN TARİHSEL GELİŞİMİ

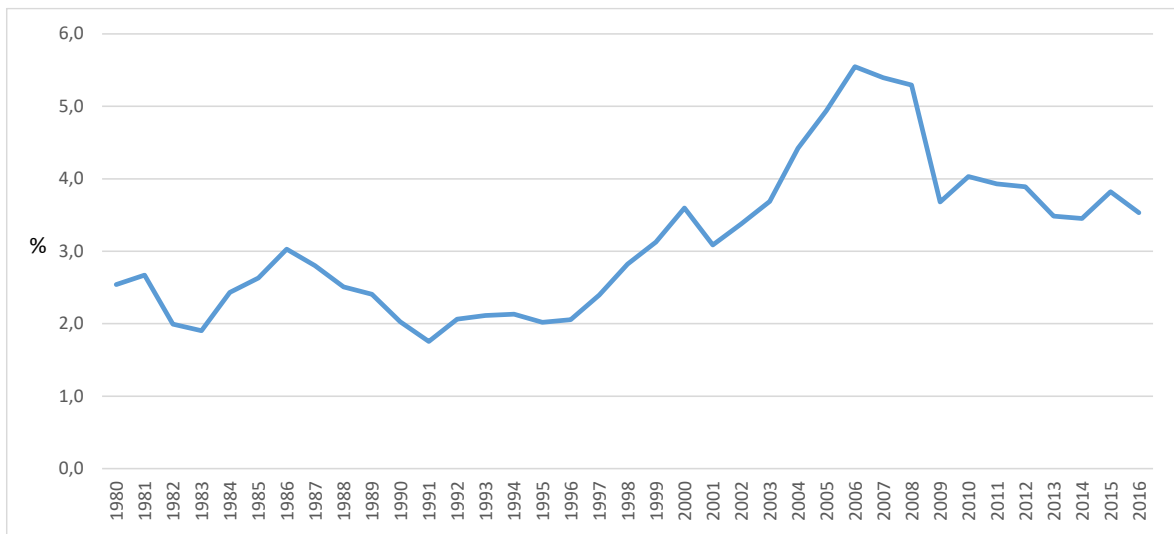
II. I. Küresel Dengesizliklere Genel Bakış

Son dönemde çok yüksek boyutlara ulaşsa da, esasında büyük dış dengesizlikler iktisat tarihinde yeni bir olgu değildir. Bracke vd. (2008: 13-16; 2010: 1150), on dokuzuncu yüzyılın sonundan yirminci yüzyılın sonuna kadar ortaya çıkan dış dengesizlik dönemlerini dörde ayırmaktadır. Bunların ilki, sermaye hareketlerinin yoğun ve döviz kurlarının istikrarlı olduğu Birinci Dünya Savaşı öncesi altın standardı dönemidir. Bu dönemde Birleşik Krallık ve Fransa gibi sanayileşmiş ülkeler dış fazlalar verirken buna karşılık gelişmekte olan ülkeler grubunda yer alan ABD, Kanada, Avustralya ve Hindistan ise dış açıklar vermişlerdir. İkincisi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan ve sabit döviz kurlarına dayalı olan Bretton Woods sisteminin 1970'lerin başında çökmesi sonrasında, petrol krizlerinin etkisiyle petrol ihracatçısı ülkelerin artan dış fazlaları karşısında Latin Amerika ülkelerinin artan dış açıklarının görüldüğü dönemdir. Üçüncü dönem ABD'nin dış açığının arttığı ve buna karşılık Japonya, Almanya ve Hollanda gibi gelişmiş ülkelerin dış fazlalar verdiği 1980'li yıllardır. Dördüncü dönem ise Doğu Asya, Latin Amerika ve Rusya gibi gelişmekte olan ülkelerin dış açıklar verdiği ve bu açıklara karşılık gelişmiş ülkelerin fazlalar verdiği 1990'lı yıllardır.

1990'ların ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan ve 2000'li yıllarda küresel dengesizlikler olarak anılmaya başlanan son dış dengesizlikler dönemi hem dengesizliklerin boyutu hem de net tasarrufların akış yönü açısından diğer dönemlerden oldukça farklıdır. Küresel dengesizliklerin zirve yaptığı 2000'lerin ortalarında, gelişmekte olan ülkelerin büyük cari fazlaları sonucu biriken net tasarrufları rekor düzeyde cari işlemler açığı veren ABD'ye doğru akmıştır. Böylece sermayenin hareketi ilk kez gelişmekte olan ülkelere doğru olmuştur. Bu dönemin diğer bir ayırt edici özelliği küresel düzeyde hızla artan finansallaşma sürecidir. Bilgi teknolojisindeki gelişimle birlikte hızla entegre olan finansal piyasalar, geniş finansal araç çeşitlendirmesiyle küresel düzeyde kolay finansman koşulları yaratmıştır (Bracke vd., 2010: 1142).

İçinde bulunduğumuz küresel dengesizlik döneminin gelişimini görmek için ilk olarak ülkelerin cari işlemler dengelerinin mutlak değerlerinin toplamının dünya GSYH'sine oranına bakabiliriz.

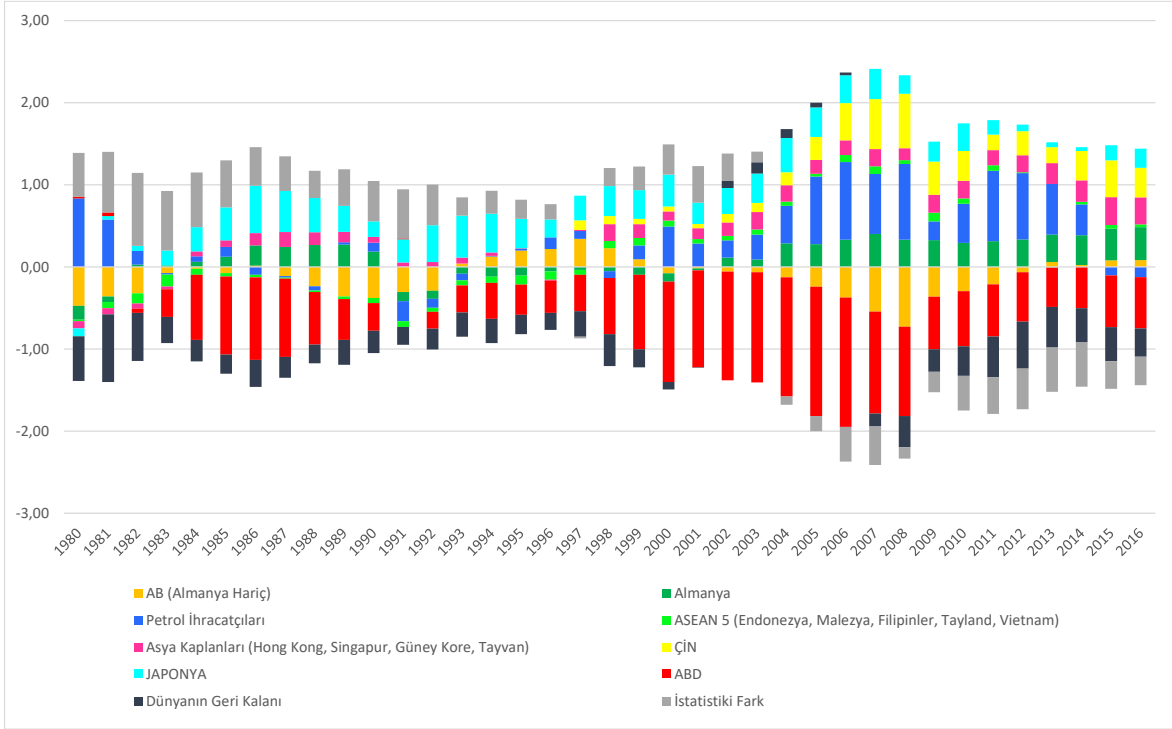
Grafik 1. Dünya Cari İşlem dengeleri Toplamı (mutlak değer, Dünya GSYH'ye oran olarak)

Kaynak: World Economic Outlook, Ekim 2016.

Grafik 1’de görüldüğü üzere, küresel dengesizlikler 1996 yılından sonra hızlı ve sürekli bir artış göstermiştir. Sürekli artış trendi yalnızca 2001 yılında sekteye uğramıştır. 2001 yılındaki aşağı yönlü hareket, kısmen ABD’de resesyona sonuca çıkan düşük büyüme oranı kısmen de petrol fiyatlarındaki düşüş nedeniyle petrol ihracatçısı ülkelerin azalan cari fazlaları ile açıklanabilir (Bracke vd., 2010: 1143). Bu toplam ölçüt ile küresel dengesizliklerin gelişimini gördükten sonra, ortaya çıkan dengesizliklerin ülke ya da ülke grupları arasındaki dağılımını incelemek bunların aldıkları farklı roller ile ilgili fikir edinmemize yardımcı olacaktır.

Grafik 2. Dünya Cari İşlem Dengeleri Dağılımı (Dünya GSYH’ye oran olarak,%)

Kaynak: World Economic Outlook, Ekim 2016

Grafik 2’de görüldüğü gibi, günümüz küresel dengesizlikler dönemi 1980’li yıllarda ortaya çıkan bir önceki dengesizlik dönemine göre çok daha yüksek boyutlara ulaşmıştır. Aşırı genişlemiş olan dengesizliklerin hem açık tarafı hem de fazla tarafı dikkat çekici bir gelişim sergilemiştir. Açık tarafına baktığımızda, 1996’dan sonra ABD cari açıklarının dramatik ölçüde arttığını görmekteyiz. ABD cari işlemler açığı 2006 yılında rekor bir seviye olan 806,7 milyar dolara³ ulaşmıştır. Küresel dengesizliklerdeki bu genişleme trendi 2007/2008 finansal krizine kadar kesintisiz devam etmiştir. Kriz sonrasında, hem ABD cari açıklarında hem de genel olarak dış dengesizliklerde bir miktar uyum gerçekleşse de, küresel dengesizlikler problemi dünya ekonomisi için güncelliğini korumaktadır.

Fazla tarafına baktığımızda ise küresel dengesizliklerin genişlemeye başladığı 1996 sonrasında ABD’nin artan cari açıklarına karşılık çeşitli ülke ya da ülke gruplarının cari fazlalarının dönemsel olarak önemli hale geldiğini görmekteyiz. Gelişmiş ülkeler grubunda yer alan Japonya, 1980’lerin başından beri yüksek cari fazlalarını sürdürmektedir. Yine bazı gelişmiş Avrupa Birliği ülkeleri, özellikle de 2002 yılı sonrasında Almanya, ciddi cari fazlalar vermektedirler.

Son küresel dengesizlikler döneminin en ayırt edici özelliği, gelişmekte olan ülkelerin giderek artan düzeylerde cari fazlalar vererek 2000’lerin ortasında küresel toplam fazlanın büyük kısmına sahip hale gelmeleridir. Özellikle Çin ve petrol ihracatçısı ülkeler 2000’ler boyunca ciddi boyutlarda

³ IMF, World Economic Outlook Database, October 2016, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2016/02/weodata/weoselgr.aspx>, Erişim: 08.03.2017

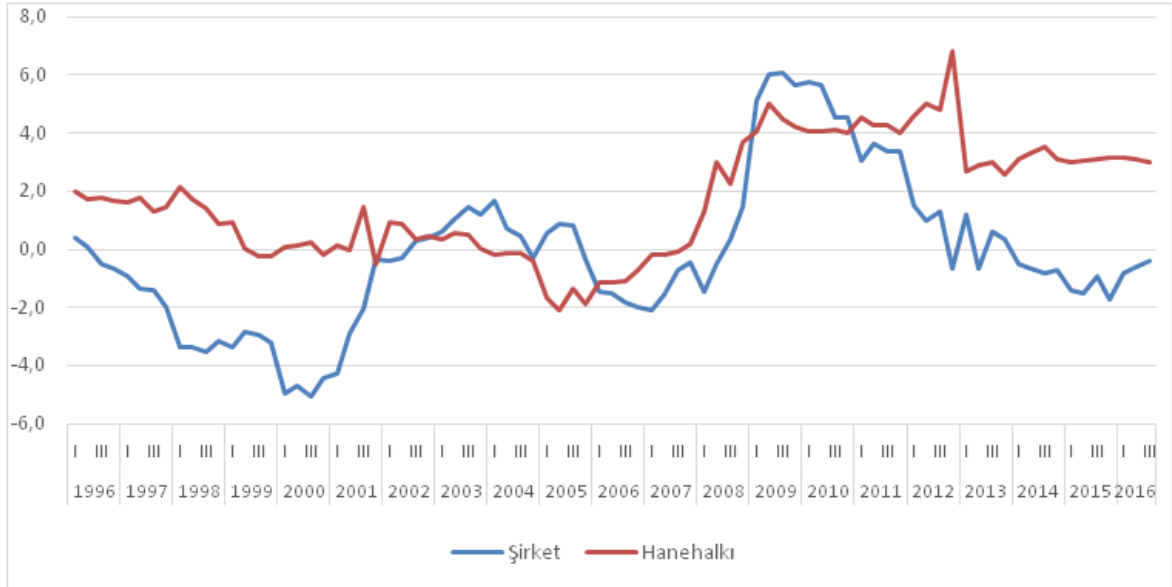
carri fazlalar vererek ABD cari açıklarını finanse etmişlerdir. Diğer Doğu Asya ülkelerinin (Asya kaplanları ve ASEAN ülkeleri gibi) cari fazlaları da bunlara eklendiğinde, dünya tasarruflarının büyük bölümüne gelişmekte olan ülkeler sahip olmuşlardır. Böylece özellikle 2005 yılından itibaren sermaye büyük ölçüde gelişmekte olan ülkelere (bilhassa ABD'ye) doğru akmaya başlamıştır. 2008 finansal krizinden sonra küresel dengesizliklerde bir miktar düzelme olsa da, ülkeler arası dağılımdaki bu yapı hala geçerliliğini korumaktadır.

II. II. Küresel Dengesizlikler Döneminde ABD Ekonomisi

Küresel dengesizlikler döneminin en önemli ve temel belirleyici aktörü ABD olmuştur. Tüm dönem boyunca ABD'nin bu rolü göz önüne alındığında, küresel dengesizliklerin gelişiminin daha iyi anlaşılması, ABD'deki gelişmelerin daha yakından incelenmesini gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda küresel dengesizlikler döneminde ABD ekonomisi iki kısımda ele alınacaktır. Bunlardan ilki 1996-2000 arası ABD cari açıklarının artmaya başladığı dönem, ikincisi ise 2001-2008 arası ABD cari açıklarının muazzam boyutlara eriştiği dönemdir. Her iki dönemde de artan dış dengesizlikler iktisadi gelişmelerin neden sonuç ilişkileri bağlamında değerlendirilmeye çalışılmıştır.

ABD ekonomisi 1996-2000 dönemi boyunca ortalama % 4,3 oranında büyümüştür.⁴ Bu yıllarda yüksek büyüme oranlarının yakalanmasında, bilişim teknolojisi sektöründeki hızlı gelişim ve bunun sağladığı verimlilik artışı etkili olmuştur (Blanchard ve Milesi-Ferretti, 2009: 8). Verimlilik artışının ileriye dönük kar beklentilerini artırması ve doların 1995 yılının ortasından itibaren hızla değerlenmesiyle ABD'ye yönelik sermaye akımları hızla artmış ve özellikle bilişim teknolojisi sektöründeki yenilikçi şirketlerin hisse senetlerine olan talep yükselmiştir (Kregel, 2001: 26). Bu hisse senetlerinin fiyatları, temsil ettikleri şirketlerin karlılığından bağımsız olarak hızla artmış ve ekonomide bir borsa balonunun ortaya çıkmasını tetiklemiştir (Brenner, 2007: 14).

Grafik 3. Dünya Cari İşlem Dengeleri Dağılımı (Dünya GSYH'ye oran olarak,%)

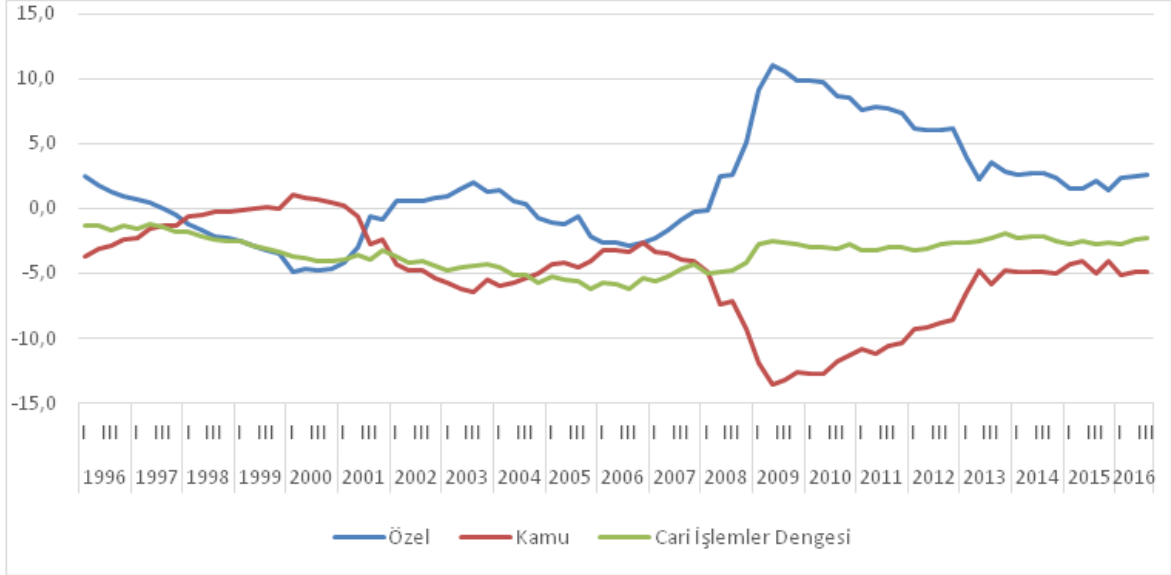

Kaynak: Bureau of Economic Analysis.

⁴ IMF, World Economic Outlook Database, October 2016, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2016/02/weodata/weoselgr.aspx>, Erişim: 08.03.2017

Grafik 3’de görüldüğü üzere, 1996-2000 döneminde borsa balonunun yarattığı servet etkisi ile hanehalkları ve şirketler daha az tasarruf edip daha fazla borçlanarak tüketim ve yatırım harcamalarını büyük ölçüde artırmışlardır. Bilhassa şirketlerin yatırım eğilimi bir hayli yüksek olmuştur.

Grafik 4. ABD Sektörel Finansal Dengeleri (GSYH’ye oran olarak, %)

Kaynak: Bureau of Economic Analysis

Hanehalkı ve şirketlerin bu davranışları nedeniyle özel kesim tasarruf-yatırım dengesi dönem boyunca giderek bozulmuştur (bkz. Grafik 4). Kamu tasarruf-yatırım dengesinin düzelmeye başlaması, toplam tasarruf açığındaki genişlemeyi durdurmaya yetmemiş ve ABD cari işlemler açığı hızla artmıştır. Cari işlem dengesinin alt kalemi olan dış ticaret dengesi de hızla bozulmuştur (bkz. Grafik 5). Dönem boyunca ekonomik canlılığın yarattığı tüketim ve yatırım genişlemesine dolardaki değerlendirme de katkı sağlayınca ucuzlayan ithalata yönelik talep hızla artmıştır (Bernanke, 2005: 6, 7). İthalata yönelik sınırsız iştaha karşılık ABD ticaret ortaklarının mecalsiz büyümeleri sonucu ABD ihracatına olan zayıf talep, dış ticaret açıklarının genişlemesine ve böylece yüksek cari açıkların verilmesine neden olmuştur (Mann, 2004: 22). 1990’ların ikinci yarısındaki bu gelişmeler sonucu, Wolf’un (2002) belirttiği gibi ABD ekonomisinde üç dengesizlik ortaya çıkmıştır: Bunlar; “aşırı şirket yatırımı, yetersiz hanehalkı tasarrufları ve sürdürülemez bir cari işlemler açığı”dır.

2000 yılı Mart ayından itibaren hisse senedi fiyatlarının hızla düşmesiyle borsa balonunun yarattığı servet etkisi ortadan kalkmış ve ABD ekonomisi krize sürüklenmiştir. Ekonomi 2001 yılında bir önceki yıla göre yaklaşık % 3,1 oranında daralarak resesyona girmiştir. ABD Merkez Bankası hızla müdahale etmiş ve faiz oranlarını sert bir şekilde indirmiştir. Buna ek olarak, Bush yönetimi vergi indirimleri ile mali genişleme politikalarını uygulamaya sokmuştur (Roubini ve Mihm, 2012: 262). Merkez Bankası’nın faiz indirimleri ile yarattığı kredi genişlemesi, varlık fiyatlarında, özellikle de konut fiyatlarında artışa yol açmıştır. Finansal piyasalar üzerindeki denetimlerin esnetildiği bu dönemde, varlık fiyatlarındaki sıçrama konut balonunun oluşmasını tetiklemiştir. Böylece resesyon sonrasındaki ekonomik canlanma şişen konut balonuna dayalı olarak sağlanmıştır. ABD’nin 1990’ların ikinci yarısında hisse senedi fiyatları üzerinden yarattığı balon etkisi, bu kez konut fiyatları üzerinden yaratılmıştır (Brenner, 2007: 354).

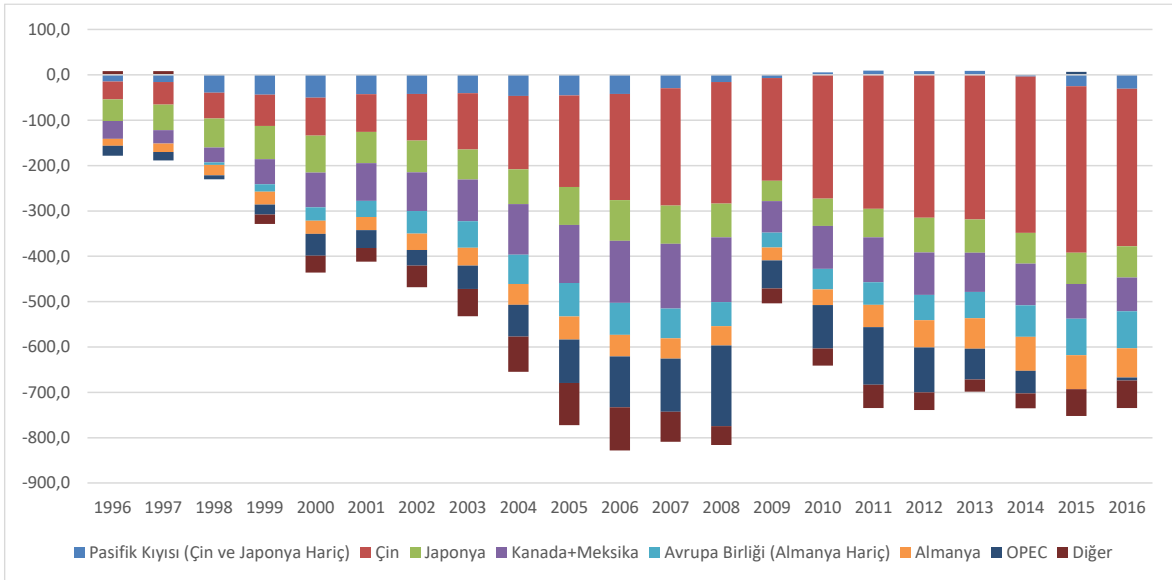
ABD Merkez Bankası’nın faiz indirimleri ile borçlanma maliyetleri düşerken, hanehalkları teminat gösterdikleri konutlarının değerleri arttıkça daha fazla borçlanarak tüketim harcamalarını artırmışlardır (Brenner, 2007: 344). 2006 yılına kadar hanehalkı tasarruf oranları düşmüştür. Şirketler kesimi ise resesyon sonrasında, 2004 yılına kadar yatırımlarını hızla azaltmıştır (bkz. Grafik 3).

Böylece toplam özel tasarruflar 2004'e kadar şirketlerin artan tasarruf eğilimlerinin hanehalklarının azalan tasarruflarını telafi etmesiyle iyileşme kaydetmiştir (bkz. Grafik 4). Ancak 2004 yılından itibaren şirketlerin yatırım harcamalarını artırmasıyla toplam özel kesim tasarruf-yatırım dengesi finansal krize kadar sürecek bir bozulma sürecine girmiştir. Kamu tasarruf-yatırım dengesi 2001-2004 arasında ekonomiyi durgunluktan çıkarmak üzere verilen bütçe açıklarının artmasıyla hızla bozulmuştur. 2004 sonrasında kamu tasarruf-yatırım dengesinde bir miktar düzelme olsa da dönem boyunca tasarruf açığı vermeyi sürdürmüştür.

2007/2008 finansal krizine kadar olan süreçte ABD ekonomisinde yatırım oranları, finansal aşırılıklarla iyice şişmiş olan varlık fiyatları balonunun etkisiyle yüksek seyretmiş; buna karşın tasarruf oranları düşük düzeyde kalmıştır. Böylece ABD cari açıkları 2002 yılından itibaren yeni rekorlar kırarak genişlemeye devam etmiştir. 2006 yılında en yüksek düzey olan yaklaşık 806 milyar dolara ulaşmıştır. Bu devasa cari açıkların finansmanını sağlamak üzere ABD'ye yönelik sermaye akımları çok büyük boyutlara erişmiş ve genellikle borç akımları şeklinde olmuştur. Doğu Asya'nın resmi yatırımcıları ABD hazine ve diğer kamu kesimi tahvillerini almaya devam ederken (yüksek getiri yerine likit olanı tercih etmişlerdir), özellikle Avrupalı finansal kuruluşlar ABD şirket tahvillerine yönelmiştir (Blanchard ve Milesi-Ferretti, 2009: 10).

Grafik 5. ABD Dış Ticaret Dengesinin Dağılımı (Milyar Dolar)

Kaynak: Census

1996-2000 döneminde olduğu gibi 2001 sonrasında da artan dış ticaret açıkları cari işlemler dengesini bozmaya devam etmiştir. Grafik 5'te, ABD dış ticaret açığının genişlemesi ve ülkeler arasındaki dağılımı gösterilmektedir. ABD 1996-1999 yılları arasında en yüksek dış ticaret açığını Japonya'ya karşı verirken, 2000 yılından itibaren Çin ilk sıraya yerleşmiştir. Sonraki yıllarda ABD'nin Çin'e karşı verdiği dış ticaret açıkları 2008 yılına kadar kesintisiz ve hızla artmıştır. 2008 yılına gelindiğinde ABD, dış ticaret açığının yaklaşık üçte birini Çin'e karşı vermekteydi.

ABD'nin diğer önemli ticaret ortakları Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA) üyeleri olan Kanada ve Meksika'dır. Bu ülkelere karşı verilen dış ticaret açıkları 2008 yılına kadar artış trendi göstermiştir. Petrol ihracatçılarına karşı verilen ticaret açıkları petrol fiyatlarındaki hareketlerle paralel bir eğilim izlemiştir. Genel itibarıyla ABD'nin ihracata dayalı büyüme modeli uygulayan ülkelere karşı yüksek dış ticaret açıkları verdiğini söyleyebiliriz. Palley'in (2014: 3) belirttiği gibi, ABD ile bu ülkeler arasında karşılıklı bir bağımlılık söz konusudur ve ABD bu ülkelerin "büyümelemlerini kamçılayan talebi" sağlamaktadır.

III. KÜRESEL DENGESİZLİKLERİN KÖKENLERİ ÜZERİNE TARTIŞMALAR

Küresel dengesizliklerin ortaya çıkış nedenleri üzerine 2000’li yılların ortalarında birçok görüş ortaya çıkmıştır. Çalışmada incelenen görüşler genel olarak nedenselliklerini yapısal faktörlere dayandırmışlardır. Dolayısıyla cari işlem dengesizliklerinin uyum sürecinin ancak yapısal değişikliklerle mümkün olabileceğini vurgulamışlardır. Yapısal faktörler ancak kademeli olarak değişebileceği için bu durum küresel ekonomideki dengesizliklerin uzun bir dönem daha sürebileceğini işaret etmektedir (Servén ve Nguyen, 2013: 10). Aşağıda ana hatları ile ele alınan görüşler şunlardır: Bretton Woods II, tasarruf bolluğu, varlık eksikliği ve karanlık madde.

III. I. Bretton Woods II

Deutchebank Üçlüsü olarak da bilinen Dooley, Folkerts-Landau ve Garber, 2003 yılında yayınladıkları “An Essay on the Revived Bretton Woods System” başlıklı yazılarında, Çin başta olmak üzere birçok Doğu Asya ülkesinin uyguladığı sabit kur rejimi ile savaş sonrası Bretton Woods sabit kur rejimi arasında bir analogi kurmuş ve hatta daha da ileri giderek “Bretton Woods sonrası ortaya çıkan ve gelişen küresel sistemin aslında tek bir dinamik yapıyı koruduğunu” iddia etmişlerdir (Dooley vd., 2003: 1). Bu nedenle yaklaşım literatürde genellikle Bretton Woods II olarak anılmaktadır.

Bretton Woods II hipotezine göre, savaş sonrası Bretton Woods döneminde çevreyi oluşturan Avrupa ve Japonya kendi sermayelerini tekrar oluşturduğunda merkeze yakınsamışlardır. Bunu takiben dalgalı döviz kuru politikasına geçerek sermaye ve ticaret üzerindeki kontrolleri kaldırmışlardır. Fakat sonraki iki on yıl boyunca bu ülkelerin yerini alacak yeni bir çevre ortaya çıkmamıştır (Dooley vd., 2003: 2). 1990 sonrasında Doğu Asya’daki gelişmekte olan ülkelerin (özellikle Çin), savaş sonrası Avrupa ve Japonya’nın seçtiği ile aynı çevre stratejisini benimsemeleri ve başarılı bir şekilde uygulamaları ile uluslararası parasal sistemin yapısı Bretton Woods dönemindeki formuna geri dönmüştür. Sabit döviz kurları, rezerve biriktirme ve ticaret akımlarını açık tutarak ihracata dayalı büyümenin desteklenmesi bu kalkınma stratejisinin önemli bileşenleridir (Dooley vd., 2004b: 2).

Bretton Woods II hipotezine göre bu kalkınma stratejisinin arkasında Çin’deki 200 milyon işsiz işgücü nün küresel ekonomide emilmesi hedefi vardır. Bu stokun emilmesi, ihracatın artırılması ve yabancı doğrudan yatırımların ülkeye çekilmesini gerektirmektedir (Dooley vd., 2014: 9). Stratejinin başarısı için Çin, merkez ülke olan ABD’ye ihracatını hızla artırırken, ABD’de ortaya çıkan büyük boyutlardaki cari açıkları finanse etmek üzere yüksek düzeylere erişmiş tasarruflarını düşük getirili ABD hazine tahvillerine yatırmıştır. Rezerv varlıklarını düşük getirili ABD varlıklarına yönlendirmek, alternatif yüksek getirili yatırımlar göz önüne alındığında Çin için kayıp anlamına gelmektedir. Diğer taraftan Çin’in ihracata dayalı büyüme hedefi doğrultusunda değerinin altında belirlediği kur oranları, ekonomide aşırı ısınma ve enflasyon yaratmış, Çin merkez bankası bu enflasyonist baskıyı ancak finansal baskılamaya başvurarak kontrol edebilmiştir. Bu da hanehalkı gelir büyümesini baskımlarken, sermaye piyasasının işleyişini ciddi şekilde bozmuştur (Lardy, 2008: 1). Hipoteze göre Çin rekabetçi bir sermaye stoku oluşturmak için tüm bu maliyetlere katlanmak zorundadır ve dahası bunu yapmaya istekli görünmektedir (Dooley vd., 2003: 2).

Bretton Woods II hipotezi, sermayenin merkezden, getiri oranının daha yüksek olduğu çevreye doğru akmayıp, tam tersine çevreden merkeze akmasını başarılı bir kalkınma stratejisinin sonucu olarak görmektedir. Buna göre, merkeze yönelik sermaye akımları merkez ülkenin çevredeki yatırımları (özellikle doğrudan yabancı yatırımları) için teminat sağlamaktadır. Bu teminat olmadan çevre ülkeler uluslararası finansal aracılıktan mahrum kalacaktır (Dooley vd., 2004a: 3).

Mevcut çevre merkeze yakınsadığında dalgalı döviz kuruna geçecek ve finansal serbestleşmeye gidecektir. Çevrenin kalkınma stratejilerini uygulama isteğine sahip olan yeni bir çevre sisteme eklenilecektir (Dooley vd., 2003: 2).

III. II. Küresel Tasarruf Bolluğu

ABD Merkez Bankası başkanı Ben Bernanke (2005: 1), ABD'nin hızla büyüyen cari açıklarının nedenlerinin tespit edilebilmesi için ABD ekonomisi dışındaki faktörlere odaklanılması gerektiğini ileri sürmüştür. Bu görüşe göre, küresel düzeyde ortaya çıkan bir takım gelişmeler küresel tasarruf arzında artış yaratmış, bu da ABD cari açıklarının genişlemesine ve uzun dönemli dünya faiz oranlarının düşük kalmasına yol açmıştır. Bu bağlamda ABD'de düşen tasarruflar, iktisat politikalarındaki değişim ya da hanehalkı tasarruf davranışlarından ziyade, küresel tasarruf bolluğu ile ilişkilidir (Bernanke, 2005: 1-3).

Bernanke'ye (2005: 3-6) göre, küresel düzeyde tasarruf bolluğu oluşmasında dünya ekonomisinde ortaya çıkan birkaç gelişme etkili olmuştur. Bunlardan ilki, yaşlanan nüfusa sahip Japonya ve Almanya gibi gelişmiş ülkelerin bu dönemdeki güçlü tasarruf motivasyonlarıdır. İkincisi, küresel tasarruf bolluğunun daha büyük bir kısmını açıklayan, gelişmekte olan ülkelerin tasarruflarındaki çok hızlı artıştır. Bu ülkeler 1990'larda yaşadıkları finansal krizlerin etkisiyle daha sonraki krizlerden ve ani sermaye çıkışlarından korunmak üzere cari fazlalar vererek döviz cinsi rezerv birikimlerini artırmışlardır. Bu rezerv birikimleri ile aynı zamanda ihracata dayalı büyüme modeli çerçevesinde döviz kurlarının değerlendirilmesini önlemek üzere yabancı döviz kuru müdahaleleri yapabilme esnekliği kazanmışlardır. Artan yurtiçi tasarruflar uluslararası piyasalarda döviz cinsinden varlıklara, özellikle de ABD hazine tahvillerine yönlendirilmiştir. Üçüncüsü ise gelişmekte olan ülkelerin artan tasarruflarının diğer bir kaynağı olan petrol ihracatçısı ülkelerin tasarruflarının keskin bir şekilde artışıdır. Petrol fiyatları yukarı yönlü sıçradıkça bu ülkelerin petrol gelirleri artmış ve cari fazlaları genişlemiştir.

ABD ekonomisi dışında gerçekleşen bu gelişmeler sonucu ortaya çıkan küresel tasarruf bolluğu, 1990'ların ikinci yarısında hisse senedi fiyatlarının yükselmesi ve doların değerlendirilmesi, 2000'lerin ilk yarısında ise artan konut fiyatları ve düşük reel faiz oranları gibi iletim mekanizmalarıyla ABD cari işlem dengesinin bozulmasına neden olmuştur (Bernanke, 2005: 7). Tasarruf bolluğu hipotezine göre, küresel düzeyde bollaşan tasarrufların ABD'ye akmasının nedenleri; ABD'nin yatırımlar için çekici bir yer olması, finansal piyasalarının derinliği ve ayrıca ABD dolarının rezerv para olarak özel uluslararası statüsüdür (Bernanke, 2005: 7). Sonuç olarak devasa boyutlara erişen ABD cari işlemler açığının uyum sürecinin tamamen içe dönük politikalarla çözülmesi mümkün görünmemektedir. Bu doğrultuda özellikle gelişmekte olan ülkelerin yatırım ortamlarını geliştirmeye yönelik reformlara yönelerek, uluslararası piyasalardaki doğal rolleri olan sermaye ithalatçısı haline gelmeleri gerekmektedir (Bernanke, 2005: 9).

III. III. Varlık Eksikliği

Bu yaklaşım küresel ekonomide ciddi bir finansal varlık eksikliği bulunduğunu ve küresel dengesizliklerin altında bu problemin yattığını öne sürmektedir. Yaklaşımına göre, varlık eksikliğinin küresel düzeyde bir problem haline gelmesi bir takım gelişmelerin sonucunda gerçekleşmiştir. 1990'ların başında Japonya'nın varlıklarının büyük kısmı erimiş, kıta Avrupası ülkeleri durgunluğa girmiştir. 1990'ların sonunda gelişmekte olan ülkeler finansal krizlere sürüklenmiştir. 2000'lerde ise ihracata dayalı büyüme modelini benimseyen gelişmekte olan ülkelerin (özellikle Çin'in) ve petrol ihracatçısı ülkelerin büyük boyutlara ulaşan tasarrufları ile finansal varlık talepleri artmıştır. Tüm bu gelişmelerin sonucunda küresel düzeyde bir varlık eksikliği ortaya çıkmıştır (Caballero, 2006: 2). Bu nedenle son yirmi yılda sağlam ve likit finansal varlık yaratmada üstün olan ekonomilere (özellikle ABD'ye) doğru yoğun sermaye akımları gerçekleşmiştir. Bunun sonucu olarak küresel dengesizlikler ortaya çıkmıştır ve dünyanın geri kalanına finansal varlık arz eden ekonomiler (başta ABD olmak üzere) kaçınılmaz olarak cari açıklar vermiştir (Caballero, 2006: 7).

Yaklaşımında, küresel düzeydeki varlık eksikliğinin, arz-talep dengesini bozarak az miktardaki varlıkların değerlerinin hızla yükselmesine neden olduğu iddia edilmektedir. Varlık fiyatlarındaki sıçramanın son otuz yılda küresel ekonomide; tekrarlayan spekülasyon balonları ve finansal panikler,

küresel dengesizlikler, düşük reel faiz oranları ve çeşitli bölgelerdeki deflasyonist dönemler gibi makroekonomik sonuçları olmuştur (Caballero, 2006: 13). Caballero'ya (2006: 2) göre, bu gelişmeleri varlık arzı eksikliği kaynaklı olarak değerlendirdiğimizde bunları baskılamak yerine risklerini yönetmeyi öğrenmek optimal politika karşılığı olacaktır.

III. IV. Karanlık Madde

Karanlık madde (dark matter) yaklaşımı, cari işlem dengesinin geleneksel ölçümlerinin gerçekte var olmayan dengesizlikleri gösterdiğini iddia etmekte ve bu durumun da ABD varlıklarının gerçek değerlerinin hesaplanamamasından kaynaklandığını ileri sürmektedir (Hausmann ve Sturzenegger, 2005: 9). ABD'nin yurtdışı yatırımlarından elde ettiği gelir, yabancıların ABD'deki yatırımlarından elde ettikleri gelirlerin üzerindedir. Bu nedenle ABD varlıklarının gerçek değerini ölçmek için getirileri üzerinden değer biçildiğinde ABD net borçlu yerine net kredi veren haline gelmektedir (Hausmann ve Sturzenegger, 2005: 3; 2006: 20). Varlıklara getirileri üzerinden değer biçerek yapılan bu hesaplamayla resmi hesaplar arasındaki farka karanlık madde (dark matter) denilmiştir. Çünkü bu fark, gelir yarattığı için var olduğu bilinen ancak görünmeyen varlıklara karşılık gelmektedir (Hausmann ve Sturzenegger, 2005: 4).

Karanlık maddenin genel çerçevede üç kaynağı mevcuttur. Bunlardan ilki ABD'nin yurtdışı doğrudan yatırımları ile ihraç ettiği bilgidir (know-how). Yabancı doğrudan yatırımlar hesaplanırken, bu yatırımları daha üretken hale getiren bilginin (know-how) de hesaba katılması gereklidir. İkincisi ABD tarafından sağlanan likiditenin değeridir. ABD küresel rezerv para olan dolardan elde ettiği senyoraaj gelirlerini gelir yaratan varlık alımında kullanarak getiri elde edebilir. Üçüncüsü ise prim yaratan sigorta satışlarıdır. Dünyanın geri kalanı daha az getirisi olmasına karşın risk azaltmak için ABD'nin görece güvenli varlıklarını talep etmekte, böylece getiri oranları farkı kadar sigorta primi ödemeye razı olmaktadır (Hausmann ve Sturzenegger, 2005: 5; 2006: 11-14). Küreselleşme ve finansallaşmanın etkisiyle bu hizmetlerin varlık değerleri sürekli artarak son yıllarda ABD'deki karanlık maddeyi büyütüştür. Karanlık madde dikkate alarak yapılan bir hesaplamada ABD, geleneksel cari işlemler dengesi hesaplamalarının aksine net kredi veren haline gelmektedir. Yani esasında karanlık madde ihraçları ABD'nin büyük ticaret açıklarını telafi etmektedir (Hausmann ve Sturzenegger, 2005: 5, 6).

SONUÇ

Küresel dengesizlikler iktisat yazınında çok tartışılan bir konu olmuştur. ABD'nin cari açıkları 1990'ların sonlarından itibaren hızla artarken, bir grup iktisatçı çok yüksek düzeylere erişmiş olan bu açıkların sürdürülemez olduğuna ve olası bir ani uyum sürecinin dünya ekonomisine zarar vereceğine vurgu yapmışlardır. Yukarıda temel argümanları anlatılan diğer bir grup iktisatçı ise küresel dengesizliklerin ABD açıklarından ziyade küresel ekonomideki bazı yapısal faktörlerden kaynaklandığını, dolayısıyla bu faktörler var oldukça dengesizliklerin devam edeceğini ileri sürmüşlerdir.

Bu ikinci grup yazarlara göre küresel dengesizliklere yol açan yapı ABD'nin küresel ekonomideki benzersiz rolü ile doğrudan ilişkilidir. Tasarruf bolluğu ve varlık eksikliği teorikleri küresel finansal piyasalarda ABD'yi yatırımlar için çekici hale getiren bazı özelliklere vurgu yapmaktadırlar. Bunlar ABD'nin sağlam ve likit finansal varlık yaratmadaki üstünlüğü, finansal piyasalarının derinliği ve ayrıca ABD dolarının rezerv para olarak özel uluslararası statüsüdür.

Bretton Woods II hipotezine göre gelişmekte olan ülkeler etkin sermaye stoku oluşturmak için merkezden doğrudan yabancı yatırımlar çekmelidir. Bu yatırımların olası bir el koymaya karşı garanti altına alınması için merkez ülkeler teminat talep etmektedirler. Bu teminatı sağlamak için daha az kredibilitesi olan gelişmekte olan ülkelere net mal ve hizmet ihracı yapılması gerekmektedir. Buna karşılık merkez ülke varlıkları geliştirmekte olan ülkeler tarafından

rezerv olarak biriktirilmektedir. ABD “merkez ülke” ya da “rezerv para sağlayıcısı” olarak benzersiz konumu nedeniyle, gelişmekte olan ülkelerin ihtiyaç duyduğu teminatı elde edebilmeleri için bu ülkelere karşı yüksek ticaret ve cari işlem açıkları vermektedir.

Karanlık madde yaklaşımı ise ABD varlıklarının değerlerinin, getiri oranları üzerinden hesaplanmaması nedeniyle aslında var olmayan dengesizliklerin gösterildiğini iddia etmektedir. ABD, gelir yaratan ancak görünmeyen varlıklarının değerleri hesaba katıldığında, net kredi veren bir ülke durumuna gelmektedir. Bu değerler ABD'nin büyük ticaret açıklarını telafi edebilecek boyutlara ulaşabilmektedir.

Bu yaklaşımlar küresel dengesizliklerin nedenlerini genellikle ABD dışında aramışlardır. Oysa ABD ekonomisinde özellikle ele aldığımız dönemdeki gelişmeler buraya odaklanmamızı gerektirmektedir. 1990'ların ikinci yarısında hisse senedi fiyatlarının yükselmesi ile ortaya çıkan borsa balonu, 2000 yılının başına kadar ABD'deki yüksek büyümenin kaynağı olmuştur. Borsa balonunun yarattığı servet etkisi ile hanehalkı ve şirketler yatırımlarını hızla artırmışlardır. Böylece artan özel kesim tasarruf açığı kamu tasarruflarındaki düzelmeye karşın dengelenememiş ve cari açıkların artmasına neden olmuştur. 2000 yılı başında hisse senedi fiyatlarının hızla değer kaybetmesiyle bu balon sönmüş ve ekonomi resesyona girmiştir.

Merkez bankasının keskin faiz indirimleri ve hükümetin mali genişleme politikalarıyla ABD ekonomisi durgunluktan çıkarılmıştır. Fakat büyük faiz indirimlerinin yarattığı kredi genişlemesi varlık fiyatlarını hızla artırarak konut balonunun oluşmasına neden olmuştur. Bir önceki genişleme döneminde borsa balonunun yarattığı servet etkisi bu kez konut balonu üzerinden yaratılmıştır. Düşük borçlanma maliyetleri altında teminat gösterdikleri konutların değeri arttıkça hanehalkları daha fazla borçlanarak tüketim harcamalarını artırmıştır. 2004 yılından itibaren şirketlerin de yatırımlarını artırmaya başlamasıyla, özel kesim toplam tasarruf- yatırım dengesi bozulmuştur. Kamu kesimi ve özel kesim bir bütün olarak tasarruf açıkları verirken, cari açıklar rekor düzeylere çıkmıştır.

Bu devasa cari açıkların finansmanını sağlamak üzere hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin özel ve resmi yatırımcıları ABD'ye çok büyük sermaye akımları yöneltmişlerdir. Bu şekilde yaratılan bir kredi döngüsü, küresel ekonomideki çarkların döndürülebilmesi için gerekli olan talebi karşılamak üzere dünyanın geri kalanının ABD'deki tüketime bağımlı hale gelmesine neden olmuştur. Esasında küresel ekonomideki bu dengesizlikler, 1980 sonrası küreselleşme, serbestleşme ve finansallaşma süreçlerinin bir sonucu olarak görülebilir. Bu süreçler neticesinde ülkelerin büyümeleri ve sermaye birikiminin sürmesi için gerekli olan talep, yurtiçi gelirden görece bağımsız hale getirilmiştir. Açık veren ülkelerde bu talep borç temelli olarak sürdürülürken fazla veren ülkeler dış talebe bağımlı hale gelmiştir.

KAYNAKÇA

- Barbosa-Filho, N., Rada, C., Taylor, L., & Zamparelli, L. (2006). *Fiscal, Foreign, and Private Net Borrowing: Widely Accepted Theories Don't Closely Fit the Facts*. in Proceedings of the 34th Brazilian Economics Meeting, ANPEC.
- Bernanke, B.S. (2005). *The Global Saving Glut and the U.S. Current Account Deficit*. The Sandridge Lecture. Virginia Association of Economics, Richmond, VA., Mart.
- Blanchard, O. & Milesi-Ferretti, G.M. (2009). Global Imbalances: In Midstream?. *IMF Staff Position Note*, SPN/09/29, Aralık.
- Bracke T, Bussière, M., Fidora, M., & Straub, R. (2010). A Framework for Assessing Global Imbalances. *World Econ*, 33(9), 1140–1174, doi:10.1111/j.1467-9701.2010.01266.x.
- Brenner, R. (2007). *Ekonomide Hızlı Büyüme ve Balon: Dünya Ekonomisinde ABD'nin Yeri*. Çeviren: B. Akalın. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Caballero, R.J. (2006). On the Macroeconomics of Asset Shortages. *NBER Working Paper*, No: 12753, Aralık.
- Chinn, M.D. (2013). Global Imbalances. Gerard Caprio (ed.) içinde, *The Evidence and Impact of Financial Globalization*, Vol. 3, s. 67-79. Oxford: Elsevier Inc.
- Dooley, M.P., Folkerts-Landau, D., & Garber, P. (2003). An Essay on the Revised Bretton Woods System. *NBER Working Paper*, 9971, Eylül.
- Dooley, M.P., Folkerts-Landau, D., & Garber, P. (2004a). The US Current Account Deficit: Collateral for a Total Return Swap. *Global Markets Research*, Deutsche Bank, Ağustos.
- Dooley, M.P., Folkerts-Landau, D., & Garber, P. (2004b). Direct Investment, Rising Real Wages and the Absorption of Excess Labor in the Periphery. *NBER Working Paper*, 10626, Temmuz.
- Dooley, M.P., Folkerts-Landau, D., & Garber, P. (2014). The Revived Bretton Woods System's First Decade. *NBER Working Paper*, 20454, Eylül.
- Dos Santos, C. H., & Macedo e Silva, A. C. (2010). Revisiting 'New Cambridge': The Three Financial Balances in a General Stock-flow Consistent Applied Modeling Strategy. *Working Paper*, No: 594, Levy Economics Institute of Bard College, Mayıs.
- Hausmann, R., & Sturzenegger, F. (2005). U.S. and Global Imbalances: Can Dark Matter Prevent a Big Bang?. *Working Paper*, No: 124, Center for International Development, Kasım.
- Hausmann, R., & Sturzenegger, F. (2006). Global Imbalances or Bad Accounting? The Missing Dark Matter in the Wealth of Nations. *Working Paper*, No: 124, Center for International Development, Kasım.
- Kregel, J.A. (2001). Why Advanced Countries Should Address Global Economic Imbalances. J. J. Teunissen (ed.) içinde, *New Challenges of Crisis Prevention: Addressing Economic Imbalances in the North and Boom-Bust Cycles in the South*, 1. bölüm, sf. 23-39, Fondad.
- Lardy, N.R. (2008). Financial Repression in China. *Policy Brief*, No: 08-8, Peterson Institute for International Economics, Eylül.
- Mann, C.L. (2004). Managing Exchange Rates: Achievement of Global Re-balancing or Evidence of Global Co-dependency?: The United States and Its Trading Partners Have Serious Vested Interests in the Status Quo. *Business Economics*, Temmuz.
- Palley, T.I. (2014). The Theory of Global Imbalances: Mainstream Economics vs. Structural Keynesianism. Retrieved November 26, 2016 (da indirildi) from the World Wide Web: http://www.thomaspalley.com/docs/research/theory_of_global_imbalances.pdf.
- Roubini, N., & Mihm, S. (2012). *Kriz Ekonomisi: Dünya Ekonomisinin Çöküşü ve Geleceği*. Çeviren: Işıl Tezcan. İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Servén L. & Nguyen, H. (2013). Global Imbalances: Origins and Prospects. *World Bank Research Observer*, Şubat, doi:10.1093/wbro/lkt002.
- Shaikh, A. (2012). Three Balances and Twin Deficits: Godley versus Ruggles and Ruggles. D. B. Papadimitriou & G. Zezza (ed.) içinden, *Contributions in Stock-flow Modeling Essays in Honor of Wynne Godley*, 6. bölüm, sf. 125-136, Palgrave Macmillan.

Wolf, M. (2002, Şubat 26). An Unsustainable Black Hole: the US Current Account Deficit Cannot Grow Indefinitely Without Undermining the Dollar's Astonishing Strength. *Financial Times*.

Wolf, M. (2012, Temmuz 19). The Balance Sheet Recession in the US. *Financial Times*.

DYNAMICAL RELATIONSHIP BETWEEN ECONOMIC GROWTH AND EXTERNAL DEBT THE CASE OF TURKEY: (1987-2014)

Serdar ÖZTÜRK¹
Nazife Özge KILIÇ²

Abstract

Usage of foreign sources becomes unavoidable in the countries where country sources and domestic savings are not sufficient to finance economic growth and development. From this point of view, like in the economy of developed or developing countries, external debt is an important finance in Turkey's economy. The main purpose of this work is to try to show the relationship between economic growth and external debt, in Turkey. For this aim, the annual data which shows the external debt and GDP of Turkey economy, between 1987 and 2014, were used. The variations which existed from 1987 to 2014, were obtained as annual data from the World Bank database. The stationarity of time series, which were used in the analyses, were examined with Augmented Dickey Fuller (ADF) tests. As a result of the ADF unit root test, it was seen that; external debt and economic growth variables have a unit root, with constant and constant-trend, in the level; and, they are both stationary in the first difference. The Granger Causality test was applied to investigate the causality relationship between variables. According to the result of the analysis, it is determined that there is a bi-directional causality relation from economic growth to foreign debt and fixed capital investments.

Key Words: External Debt, Economic Growth, Unit Root, Causality Test..

Jel Classification: H, H6

EKONOMİK BÜYÜME İLE DIŞ BORÇ ARASINDAKİ DİNAMİK İLİŞKİNİN TÜRKİYE ÖRNEĞİ (1987-2014)

Özet

Gelişmekte olan ülke ekonomilerinde ekonomik büyüme ve kalkınmanın finansmanı için ülke kaynaklarının ve yurtiçi tasarrufların yetersiz oluşu yabancı kaynak kullanımını kaçınılmaz hale getirmektedir. Bu açıdan bakıldığında gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülke ekonomilerinde olduğu gibi Türkiye ekonomisi için de dış borç önemli bir finansal kaynak olmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye'de dış borçlar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya çalışmaktır. Bu amaçla Türkiye ekonomisine ait 1987-2014 yılları arasındaki dış borçlar ve GSYH'ya ilişkin yıllık veriler kullanılmıştır. 1987-2014 yılları arasını kapsayan değişkenler yıllık veriler olarak Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir. Analizde kullanılan zaman serilerinin ADF birim kök testi ile durağanlığı incelenmiştir. Yapılan ADF birim kök testi ve sonucunda dış borçlar ve ekonomik büyüme değişkenlerinin sabitli ve sabitli-trendli olmak üzere düzey itibarıyla birim kök içerdiği, birinci farklarında ise her ikisinin de durağan hale geldiği görülmektedir. Değişkenler arasındaki Nedensellik ilişkisini araştırmak amacıyla Granger Nedensellik testi uygulanmıştır. Yapılan analiz sonucuna göre ekonomik büyümeden dış borçlara ve sabit sermaye yatırımlarına doğru çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dış Borç, Ekonomik Büyüme, Birim Kök, Nedensellik Testi.

Jel Sınıflandırılması: H, H6

¹ Assoc. Prof. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Department of Economics, serdarozturk@nevsehir.edu.tr

² Research Assistant, Agri Ibrahim Cecen University, Department of Economics, nokilic@agri.edu.tr

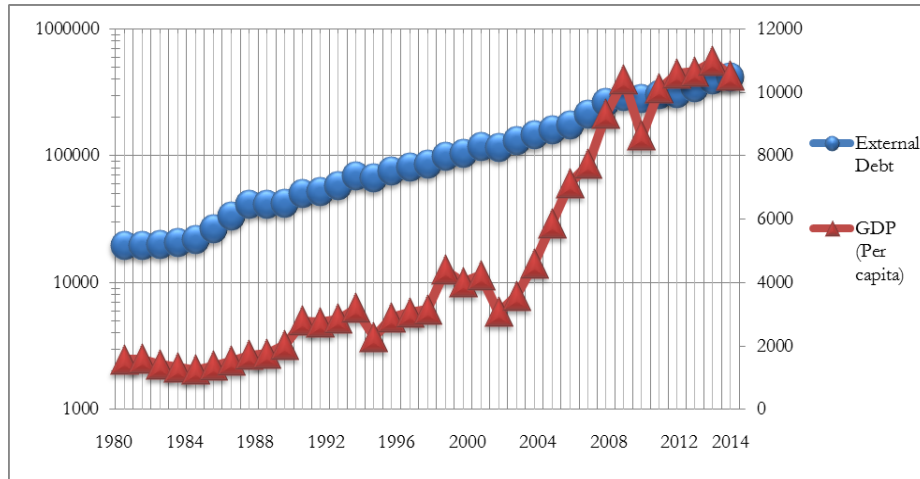
INTRODUCTION

Because of the reasons like unequal resource allocation and different levels of development among the countries, internal resources of the countries are insufficient to finance economic development. In developing countries, need of external debt is increasing. One of the reasons behind this situation is that the necessary investment to accelerate economic growth cannot be supplied by domestic sources. In developing countries, inadequate savings are limiting the investments to develop the country. While savings are the sources of the planned investments, they make the investments happen. While it stimulates the demand of foreign consumer goods, it increases the import of the investment goods and raw materials. It is necessary to allow the foreign currency in to the country or finance the external debt in order to meet increasing demand of import. External debts make the necessary import for developing happen and satisfy the insufficiency of savings (Zerenler, 2012:187).

However, debt is not only the source of income of developing countries but also advanced countries. Although debt should be a source of income only in the case extreme conditions, it became a continuous source of income for countries (Akdoğan, 1993).

In this study, firstly, the theoretical work from literature was summarized in order to explain the relationship between economic growth and external debt. The aim of study is to test if there is a long-term relationship between external debt and economic growth, and to present the possible contribution related to economic growth of this sector. In this context, the existence of the relationship between economic growth and external debt has been important in terms of contributing the literature. In accordance with this purpose. In the second part of the study, the previous studies that have been discussed. In the third part, the information about methods, models, variables and data that have been used in this study has been given.

Table 1. External Debt and GDP per capita in Turkey 1980-2014

Resource: World Bank, <http://www.worldbank.org>

Turkey's external debt and GDP per capita is shown in Table 1. According to Table 1; the GDP per capita and external debt in Turkey had increasingly continued by years 1980s. However, when reached to 1995 as the GDP per capita decreased, external debt continued to increase. Since 2002 when GDP per capita and external debt increased very rapidly from 2008 levels tend to decrease and since 2010 continues to increase.

The purpose of this study is to analyze the relationship between economic growth and external debt. In this manner, the studies which investigate the relationship between external debt and economic growth in the world and in Turkey are taken into account in that part of our study. There are several empirical works on the effect of external debt on economic growth in developed and developing countries.

Mohammed used data of the dates in between 1978 – 2001 and Ordinary Least Squares (OLS) method while investigating the relationship between external debt and economic growth in Sudan. Findings show that the relationship between external debt and economic growth is negative. The study concluded that external debt and inflation deter economic growth, while export earnings have positive impacts. Thus, the findings of this study support the need of Sudan to be considered for comprehensive debt relief measures.

Schclarek (2004), He analyzed this relationship by sampling 59 developing countries and 24 industrialized countries. Schclarek identified in his research that for industrialized and developing countries low external debt is related to high growth rate and this is not because of external debt of private sector but because of external debt of public.

Babu et al. (2014) have used annual data from 1970-2010, this paper employs a panel fixed-effects model to estimate the effect of external debt, as a share of Gross Domestic Product (GDP), on economic growth in East Africa Community. The findings suggest that external debt has a negative significant effect on per capita GDP growth rate in the EAC.

As for Turkey's economy Karagöl (2002) examined the interaction among economic growth, external debt service and capital inflow using time series data for Turkey and using a multi-equation model. The results show that the relationship between debt service and economic growth should be analyzed with a simultaneous equation model, because there is a two-way relationship between debt service and growth.

Erataş and Başçı Nur have studied the relationship between external debt and economic growth for 10 countries which they named as emerging market economies. According to the empirical model in which Panel Data Analysis have been used, they have concluded that external debt has negative effect on economic growth as excessive indebtedness occurs.

Çöğürçü and Çoban (2011) have showed the effects of external debt and population growth rate on economic growth in Turkey, by using Regression Analysis. According to the results of this analysis they have concluded that external debt and population growth rate in Turkey have a negative effect on economic growth.

Table 2. External Debt-Economic Growth Literature Summary

Writer(s)	Country(s)	Term	Methods and Findings
Lin and Sosin (2001)	77 African countries		They have revealed that there is negative relationship in high significance level between external debt and increase of GDP per capita for African countries. This relationship is negative but statistically insignificant for industrialized countries and Latin American countries, and it is positive but has no important result for Asian and other developing countries.

Pattilo, Poirson and Ricci (2002)	93 countries	1969-1998	The relationship between external debt and economic growth has been analyzed by using Panel Data Analysis. According to the results, they have concluded that external debts have a negative effect on economic growth as if the amount of external debt exceeds the debt limit rates which are 35% and 40%.
Frimpong and Oteng-Abayie (2006)	Ghana,	1970-1999	They have empirically studied the relationship between external debt and economic growth. ADF, PP and KPSS tests have been used and it has been concluded that economic growth is positively affected from external indebtedness.
Safdari and Mehrizi (2011)	Iran	1974-2007	They have studied the relationship between external debt and economic growth by using VAR model and concluded that importation and external debt have a negative effect on economic growth.
Ogunmuyiva (2011)	Nigeria	1970-2007	They have used various econometric techniques such as Augmented Dickey Fuller (ADF) test, Granger causality test, Johansen co-integration test and Vector Error Correction Method (VECM). Empirical results have revealed that causality does not exist between external debt and economic growth as causation between debt and growth was also found to be weak and insignificant in Nigeria.
Shah and Pervin (2012)	Bangladesh	1974-2010	In this study which external debt and economic growth relationship has been investigated, long run significant negative effect of external public debt service and positive effect of external public debt stock on GDP growth have been found. In short run, only external debt service has negative effect but the debt stock does not have any significant effect.
Kasidi and Said (2013)	Tanzania	1990-210	They have empirically investigated the relationship between external debt and economic growth. The study has revealed that there is significant impact of the external debt and debt service on GDP growth. The total external debt stock has a positive effect and debt service payment has a negative effect.

Zouhaier and Fatma (2014)	19 developing countries	1990-2011	They studied the effect of debt on economic growth of 19 developing countries over the period 1990-2011, through the use of a dynamic panel data model. This paper issued from these two empirical tests stipulate a negative effect of the total external debt to GDP and external debt as a percentage of GNI ratio on economic growth and a negative interaction between these two debt measures and investment.
Iyoha (1999)	African countries	1970-1994	He examined the impact of external debt on growth in African countries south of the Sahara from 1970 to 1994 using empirical analysis. He noted that the variables related to the external debt have a negative effect on investment, showing that an accumulation of outstanding debt discourages investment through two effects: the discouragement and eviction.
Ajao and Ogiemudia (2013)	Nigeria	1979-2009	This paper reviews the effect of foreign debt management on sustainable economic development with specific emphasis on Nigeria over the period of 1979–2009. The result shows that there is a significant relationship between external debt and economic development in Nigeria, external debt stock contributes significantly to Nigeria GDP while debt servicing had a negative but insignificant impact on Nigeria GDP.

Table 3. The Literature Summary of Empirical Studies about Turkey

Writer(s)	Country(s)	Term	Methods and Findings
Kırcı Çevik and Cural	Turkey	1989-2012	They have investigated the relationship between internal-external debt and economic growth by using Causality Analysis. According to this investigation there is a one-way causality from external debt to economic growth but it has not been proved that internal debt is a reason of economic growth.
Gül, Kamacı and Konya	6 Turkish Republics	1994-2010	Panel Data Analysis has been used in this work in which external debt and economic growth relationship have been investigated. It has been concluded that there is a one-way causality from external debt to economic growth in long run.
Bilginoğlu and Aysu (2008)	Turkey	1968-2005	The relationship between external debt and economic growth has been studied by using Regression Analysis. According to the results external debt have a negative effect on economic growth.

Uysal,Özer and Mucuk (2009)	Turkey	1965-2007	In this study, which has been conducted to investigate the relationship between external debt and economic growth for Turkey's economy, VAR method has been used and they have showed that external debts have negative effect on economic growth in short and long run.
Ulusoy and Küçükkale (1996)	Turkey	1950-1992	Ulusoy and Küçükkale investigated the relation between debt, economic growth and inflation by using the annual data of Turkey in between 1950 and 1992. The results indicated that external debts affect the countries' economic growth negatively.

I. EMPIRICAL METHOD

The main purpose of this work is to try to show the relationship between economic growth and external debt, and fixed capital in Turkey. For this aim, the annual data which shows the external debt and GDP of Turkey economy, between 1987 and 2014, were used. The variations which existed from 1987 to 2014 were obtained as annual data from the World Bank database. The variations are GDP per capita (current US\$) and external debt stocks (ED), total (DOD, current US\$), fixed capital (FC). Growth that is our primary interest in the study has been calculated by taking the primary spreads of logarithms of the external debt and fixed capital investments factors. In other words, the model that is wanted to be predicted is as follows:

$$Y_t = a + bED_t + cFC_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Here the terms are:

Y_t = growth rate

ED_t = external debt

FC_t = fixed capital

t= time

However, it is not true to look for the solution of this model directly in the analyses which time-series are used. Firstly, it has to be needed to examine whether the time series that are used in the model are stable or not. Stability analysis of time series undertaking in this study has been done by using the unit root test that is developed by Dickey and Fuller (1981). The stationarity of time series, which were used in the analyses, were examined with Augmented Dickey Fuller (ADF). The following equation has been used in this analysis:

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \delta Y_{t-1} + \alpha_1 \Delta Y_{t-1} + \alpha_2 \Delta Y_{t-2} + \dots + \alpha_k \Delta Y_{t-k} + \varepsilon_t \quad (2)$$

The alternative and null hypothesis for Augmented Dickey Fuller test,

$H_0 : \delta=0$ (has unit roots)

$H_1 : \delta<0$ (has not unit roots)

Table 4. Augmented Dickey-Fuller Unit Root Test Results

Variables	Constant		Constant-Trend	
	Test Statistic	Prob. Value	Test Statistic	Prob. Value
lnGDP	-0,9963	0,3286	-2,5588	0,3001
lnED	0,2228	0,9690	-3,1657	0,1123
lnFC	-1,0184	0,7319	-2,5350	0,3102
dln(GDP)	-5,7823	0,0001*	-5,6950	0,0005*
dln(ED)	-6,0417	0,0000*	-5,8968	0,0003*
dln(FC)	-5,8044	0,0001*	-5,6837	0,0005*

*Does not have any unit root in 1% significance level

According to the ADF unit root test results it is seen that external debt and economic growth variables have unit root as constant and constant-trend in the level and they become stationary in the first difference.

Table 5. Regression Analysis

Variable	Coefficient	Std.Error	t-Statistic	Prob
dlnFC	0,592384	0,078430	7,552978	0,0000
dlnED	0,365318	0,254380	1,436112	0,1639
C	-0,007766	0,022672	-0,342521	0,7349
R-Squared	0,842482	Mean dependent var		0,0674
Adjusted R-Squared	0,829355	S.D. dependent var		0,1669
S.E. of regression	0,068958	Akaike info criterion		-2,4061
Log likelihood	35,48369	Schwarz criterion		-2,2622
F-statisticProb(F-statistic)	64,18167 (0,00000)	Durbin-Watson stat		2,0765

Since Model Prob (F-statistics) < 0.05, it makes sense. R² value is equal to 0.84. Hence, the power of independent variable (fixed capital investments) to explain the dependent variable (GDP) is very high.

According to the Regression model, it has been discussed the positive relationship between the economic growth and fixed capital investments and external debts.

In order to investigate the existence of a long run relationship between the variables which become stationary in the same level, the co-integration test which was developed by Johansen was used and the results of the analysis is showed in Table 6.

Table 6. Johansen Co-integration Test

Hypothesis H_0	Hypothesis H_1	Eigen value	Trace Statistic	0,05 critical value	Max-Eigen Statistic	0,05 critical value
$r = 0$	$r=1$	0,567746	41,04812	29,79707	20,12981	21,13162
$r \leq 1$	$r=2$	0,398258	20,91831	15,49471	12,19025	14,26460
		0,304879	8,728058	3,841466	8,728058	3,841466

r co-integration vector number

In the Johansen co- integration analysis that is placed in the Table-6, it has been discussed the long-term relation between the fixed capital investments, external debts and economic growth according to the path statistics and maximum eigenvalue statistics, in a sense H_0 hypothesis that has no co-integration for these variables has been rejected. Granger Causation Test results that is performed after Johansen co-integration analysis are located in the Table 7.

Table 7. Granger Causality Test

Hypotheses	F-statistic	Probability
ln FC-ln GDP	0,98288	0,3916
ln GDP-ln FC	0,31393	0,7341
ln ED- ln GDP	2,28195	0,1280
ln GDP-ln ED	1,45329	0,2575
ln ED-ln FC	2,89294	0,0788
ln FC-ln ED	6,94164	0,0051

As seen from the Table 7, any causation relation between fixed capital investments and GDP variables may not be determined. It is a matter of that there is two-way causation relation from external debts variable to fixed capital investments variable. In this case, it may be said that external debts affect the fixed capital investments.

CONCLUSION

Empirical studies which investigate the relationship between external debt and development are often seen in literature. Considered studies show that external debt increases or decreases the growth or does not have any effect on it. Table 3 and Table 4, some of these studies are given. In studies; Ulusoy and Küçükale (1996), Iyoha (1999), Lin and Sosin (2001), Pattilo, Poirson and Ricci (2002), Bilginoglu and Aysu (2008), Uysal, Özer and Mucuk (2009), Safdari and Mehrizi (2011), Ogunmuyiva (2011), Shah and Pervin (2012), Ajao and Ogiemudia (2013), Kasidi and Said (2013), Zouhaier and Fatma (2014) investigating the effects of foreign debt on economic growth of external debt it has reached a negative result. Frimgang and Oteng-Abayie (2006), Kırcı, Çevik and Cural, Gül, Gül, Kamacı and Konya found that economic growth is positively affected from external indebtedness. In this context, the main focus on this study was to establish the effect of external debt

on the economic growth in Turkey. According to result; external debt and economic development variables have unit root, with constant and constant-trend, in the level; and, they are both stationary in the first difference. In order to investigate Causality between the variables, Granger Causality test was applied. According to the results of the analysis, it was determined that there is two-way causation relation from external debts variable to fixed capital investments variable.

External debts are finance resources for especially developing countries. One of the reasons why these countries tend to get external debt is that inadequacy of savings and economic problems. External debts affect the economic growth of the country negatively. In order to eliminate this negative effect, managing of external debts is highly important. In countries like Turkey where there is high debt and heavy debt conditions, managing of external debts should be given priority. With the help of effective external debt managing, structure of external debts can be improved, service burden of external debts can be reduced, risks can be lowered and economic development can be financed. Some regulations and controls can be done about the external debts of private sector.

REFERENCES

- Ajao M. G. and Ogiemudia A. O. (2013). Foreign Debt Management and the Development of Nigeria Economy, *Review of Economics and Finance*.
- Akdoğan A. (1993). *Kamu Maliyesi*, Gazi Büro Kitabevi, 4.bs., Ankara.
- Babu, J. O., Kiprop, S., Kalio, A. M. and Gisore, M. (2014). *External Debt and Economic Growth in The East Africa Community*, Vol.8(21), 1011-1018, Nowember.
- Bilginoğlu Mehmet Ali and Aysu A. (2008). Dış Borçların Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği, *Erciyes University İ.İ.B.F. Dergisi*, 31, 1-23.
- Çöğürücü, İclal and Çoban O. (2011). Dış Borç ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1980-2009), *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13 (21), 133-149.
- Dickey, D. A. and Fuller, W. A. (1981). Distribution of The Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root, *Econometrica* 49, 1057-72.
- Erataş Filiz and Başçı Nur H. (2013). Dış Borç ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Yükselen Piyasa Ekonomileri Örneği, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Volume XXXV, Issue:II, 207-230.
- Frimpong J. M., and Oteng-Abayie E. F. (2006). The Impact of External Debt on Economic Growth in Ghana: A Cointegration Analysis, *Journal of Science and Technology*, 2006, 26(3), 122.
- Gül Ekrem, Kamacı Ahmet and Konya S. (2012). *Dış Borcun Büyüme Üzerine Etkileri: Orta Asya Cumhuriyetleri ve Türkiye Örneği*, International Conference on Eurasian Economies, 169.
- Iyoha, M.A. (1999). External Debt and Economic Growth in Sub-Saharan African countries: an econometric Study, *Nairobi, and AERC*
- Karagöl E. (2002). *External Debt and Economic Growth Relationship Using the Simultaneous Equations*, Metu VI. International Economics Research Conference, Ankara
- Kasidi Faraji and Makame S. A. (2013). Impact of External Debt on Economic Growth: A Case Study of Tanzania, *Advances in Management & Applied Economics*, 3(4), 59-82.
- Kırcı Çevik Nüket and Cural M. (2013). Dış Borçlanma ve Ekonomik Büyüme Arasında Nedensellik İlişkisi:1989-2012 Dönemi Türkiye Örneği, *Maliye Dergisi*, 169,115.
- Lin, Shuanglin and Sosin, K. (2001). Foreign Debt and Economic Growth, *Economics of Transition*, 2001, 9 (3), 635-55.

- Mohamed, Mutasim Ahmed A. (2005). The Impact of External Debts on Economic Growth: An Empirical Assessment of the Sudan: 1978-2001, *Eastern Africa Social Science Research Review*, 21, 53-66.
- Ogunmuyiva M.S. (2011). Does External Debt Promote Economic Growth in Nigeria? *Current Research Journal of Economic Theory*, 3(1), 29-35.
- Patillo, Catherine, Poirson, Helene and Ricci L. (2002). External Debt and Growth, *IMF Working Paper*, WP 2/69.
- Safdari, Mehdi and Masoud Abouie M. (2011). External Debt and Economic Growth in Iran, *Journal of Economics and International Finance*, 322-327.
- Schclarek A. (2004). Debt and Economic Growth in Developing and Industrial Countries, *Lund university Department of Economics Working*, PO Box 7082, SE-220-07, 2.
- Shah Mahmud Hasan and Pervin S. (2012). External Public Debt and Economic Growth: Empirical Evidence from Bangladesh, 1974 to 2010, *Academic Research International*, 3(2), 508.
- Ulusoy, A. and Küçükkale, Y. (1996). The Effect of the External Debts on the Economic Growth and the Inflation Rate in Turkey, *Ekonomik Yaklaşım*, 7(21), 13-25.
- Uysal Doğan, Özer Hüseyin and Mucuk M. (2009). Dış Borçlanma ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği, *Atatürk Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi*, 23(4), 161.
- World Bank, <http://www.worldbank.org>
- Zerenler M. (2012). Devletin Dış Borçlanmasının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri, *SÜ İ.İ.B.F. Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 187.
- Zouhaier Hadhek and Fatma M. (2014). Debt and Economic Growth, *International Journal of Economics and Financial Issues*, 4(2), 440.

GERİ KAZANIM MALİYETLERİNİN İŞLETME PERFORMANSI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN İNCELENMESİ: GIDA İŞLETMESİ ÖRNEĞİ*

Abitter ÖZULUCAN¹
Seher Meral ÇEVİREN²

Özet

Üretim işletmeleri açısından üretim maliyetlerinin en aza indirilmesi son derece önemlidir. Çünkü üretim işletmelerinde satış maliyetini, üretimde kullanılan faktörlerin maliyetleri belirlemektedir. Kullanılmış ürünlerin yeniden üretim sürecinde değerlendirilmesi, bu maliyetlerin azaltılması yönünde atılan adımlardan biridir. Bu çalışmanın amacı, kullanılmış ürünleri yeniden değerlendiren işletmelerin gerçekleştirdikleri geri kazanım faaliyetleri sonucu ortaya çıkan maliyetlerin, işletme performansına olan etkisinin ortaya çıkarılmasıdır. Çalışmada, gıda sektöründe faaliyet gösteren bir işletmenin verileri kullanılarak, işletmenin geri kazanım faaliyetinin, performansına olan etkileri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Geri Kazanım, Yeniden Kullanım, İşletme Performansı, Oran Analizi

Jel Sınıflandırılması: M11, L25, M49

AN EVALUATION OF RECOVERY COSTS'S IMPACT ON BUSINESS PERFORMANCE: EXAMPLES OF FOOD BUSINESS

Abstract

For manufacturing enterprises it is extremely important to minimize production costs. Because in manufacturing enterprises cost of sales are determined by the cost factors used in production. One way of reducing those costs are recycling of used products in the production processes. The purpose of this study is to reveal the impact of recycling cost to business performance which arises from recycling of used products. This study, the impact of recycling operations to business performance is examined by using the data of recycling activities belonging to a company operating in food industry.

Key Words: Recycling, Reuse, Business Performance, Ratio Analysis

Jel Classification: M11, L25, M49

* Bu çalışma Ömer Halisdemir Üniversitesi S.B.E.'nde sunulan ve kabul edilen yüksek lisans tezi geliştirilerek hazırlanmıştır.

¹ Prof. Dr., Ömer Halisdemir Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, abitter42@ohu.edu.tr

² Öğr. Gör., Munzur Üniversitesi, Tunceli Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Bölümü, smceviren@gmail.com

GİRİŞ

Çevresel kaygıların başlamasıyla ve ekonomik nedenlerle, ileri lojistiğin tersi şeklinde işleyen bir süreç olarak ortaya çıkan ters lojistik, ürünlerden yeniden yarar sağlamak ve değer elde etmek amacıyla, müşterilerden tedarikçilere doğru ters yönde meydana gelen faaliyetler (ürün ve bilgi geri dönüşü) süreci şeklinde ifade edilebilmektedir. Hem üretim maliyetlerinin azaltılmasını sağlayan hem de çevreyi korumayı hedef alan ters lojistik sürecinde, ya olduğu gibi ya da çeşitli işlemlerden geçerek kullanılmak suretiyle tedarik zincirine yeniden katılan ürünlerin süreçte, ya doğrudan satışı veya kullanımı ya da yeniden üretim sürecine alınarak geri kazanımı sağlanmaktadır.

Ters lojistik süreci faaliyetlerinden biri olan geri kazanım, kullanılan ürün ya da parçaların tamamının veya işe yarar kısımlarının ekonomiye geri kazandırılmasını ifade etmektedir. Geri kazanım faaliyeti ile ekonomiye katkı sağlanmasının yanı sıra, doğal kaynakların korunması, enerji tasarrufu sağlanması, atık miktarının azaltılması ve geleceğe yatırım yapılması şeklinde yararlar sağlanabilmektedir.

Öte yandan geri kazanım faaliyetlerini etkin şekilde yöneten işletmeler, üretim maliyetlerindeki tasarruf sonucu rekabet avantajı sağlamanın ve tüketiciler gözünde iyi bir imaj sahibi olmanın yanı sıra performanslarına katkı sağlamaktadırlar. Sözü edilen işletmelerin performansının ölçümünde finansal ölçütler kullanılabilir gibi, finansal olmayan ölçütler de kullanılabilir. Bazen de her iki yöntemin performans ölçütleri bir arada kullanılabilir. Ancak geri kazanım faaliyetinde maliyetlerin en düşük düzeyde olmasının önemi nedeniyle, performansın ölçümünde yaygın olarak finansal ölçütler kullanılmaktadır. Ayrıca bu işletmelerin maliyet sistemleri de performans ölçümünde kullanılacak göstergeleri belirlemektedir.

Bu göstergelerden en önemlisi olan ve gelir tablosunda raporlanan “dönem kârı” kalemi, belli bir dönemdeki işletme performansını ifade eder. Bu bağlamda, bir işletmenin faaliyet sonuçlarını gösteren kâr kalemleri (Brüt Satış Kârı, Faaliyet Kârı, Olağan Kâr, Dönem Kârı ve Dönem Net Kârı) ile satışlar arasında ilişkiler kurulmasıyla kârlılık oranları ortaya konularak, finansal performansı ölçülebilmektedir (Çelik, 2003: 69-75).

Bu çalışmanın amacı da gazlı meşrubat üretimi yapan bir işletmede, cam şişelerin yeniden kullanımını yoluyla geri kazanılması sırasında ortaya çıkan maliyetlerin ve sağlanacak tasarrufların, işletmenin performansına etkisinin ortaya çıkarılmasıdır.

I. PERFORMANS ÖLÇÜMÜNDE KULLANILAN ÖLÇÜTLERİ KONU ALAN ÖNCEKİ ÇALIŞMALARA İLİŞKİN LİTERATÜR

Bir faaliyete ilişkin girdilerin, üretim sürecinden geçerek meydana getirdiği çıktılar performansı gösterir. Bu bakımdan, yürütülen bir faaliyetin çıktısı ile o faaliyetin yürütülmesi sırasındaki performansı ölçülerek değerlendirilmektedir (Özdemir, 2007: 95).

Performans ölçümünün tarihsel gelişim süreci içerisinde, 1880-1980 yılları arasında “kâr, yatırımların geri dönüşümü, verimlilik” gibi finansal ölçütler ağır basmaktadır (Devli, 2007: 49). Bu bağlamda performans ölçümü ile ilgili literatürün gelişmeye başladığı 1980’lerden itibaren, birincil performans ölçütü olarak “nakit akışı”ndan yararlanılmıştır. Endüstrileşmeden sonraki dönemlerde, işletme boyutlarında meydana gelen büyüme sonucunda “verimlilik ölçütleri” üretimin çeşitli basamaklarında kullanılmaya başlamıştır. 19. yüzyıl sonlarından 1930’lara kadar, “yönetim muhasebesinin teori ve pratiği” performans açısından geniş kullanım alanı bulmuştur. 1990’lı yıllarda ise, işletme dünyası “çalışma olgunluğu, artan rekabet, sorumluluk alma, dışsal talepler ve yeni teknolojiler” konusunda hızlı ve önemli ölçüde gelişmeler göstermiştir (Kara, 2007: 120). Bu gelişmeler sonucunda performans ölçümünde kullanılan ölçütler, yeni boyutlar kazanmıştır.

Amerikan Ulusal Muhasebeciler Birliği performans ölçümünde kullanılan ölçütlere ilişkin yayınladığı sonuç raporunda, işletme performansını “akışkanlık, faaliyet, kârlılık, karşılama, pazarlama, satın alma, insan kaynakları, fiyat düzeyi, teşebbüsün geleceği ve imalat ölçütleri” olmak üzere on temel ölçüt grubu olarak değerlendirmiştir (Çetinkaya, 2007: 25-26).

Sharma’ya (1997) göre, bir işletmenin performansını ölçmede hem objektif hem de subjektif ölçütler kullanılabilir. Kullanılan objektif ölçütler “toplam aktifler getirisi, pazar payı, satışlar, ihracat oranı ve ortalama yıllık satış büyüme oranları”dır. Sharma (2006)’ya göre performansın subjektif ölçütleri ise, “kârlılık, satış büyümesi ve müşteri memnuniyeti”dir (Ekinci, 2011: 93).

Chan (2003) performansın ölçülebilmesi için, nicel ve nitel ölçütler olarak iki grup belirlemiş ve nicel grubu “maliyet ve kullanım ölçütleri”nden, nitel grubu ise “kalite, esneklik, şeffaflık, güven ve yenilik ölçütleri”nden oluşturmuştur (Demirer, 2010: 106). Chan’ın belirlediği nicel ölçütler finansal ölçütleri, nitel ölçütler ise finansal olmayan ölçütleri ifade etmektedir.

Lee ve arkadaşları da işletmelerde finansal ve finansal olmayan performans olmak üzere iki tip ölçütten söz etmişlerdir (Lee, 2004: 61-79; Turunç, 2006: 141). Bunun yanı sıra performans ölçütleriyle ilgili literatürün gelişmesiyle birlikte araştırmacılar tarafından kullanılan bazı performans ölçütleri aşağıdaki gibi ifade edilebilmektedir. Jones, Lanctot and Teegen (2000), finansal performans (kârlılık, yatırımların geri dönüşü vb.), pazar performansı (pazar payı, müşteri memnuniyeti vb.), ürün performansı (ürün güvenilirliği, henüz yapılmamış nitelikteki ürünlerin sayısı vb.); Douglas and Jouge (2001), kâr büyümesi, uzun vadeli kâr artışı, pazar payında değişim, endüstri ihracat artışı; Felix vd. (2003), maliyet, zaman, kapasite, esneklik, verimlilik, kaynak kullanımı; Morgan (2004), maliyet, zaman, kapasite, esneklik, verimlilik, kaynak kullanımı; Jack and Raturi (2005), teslimat performansı, finansal performans ve büyüme performansı; Mahmoodzadeh vd. (2007), net bugünkü değer, getiri oranı, fayda maliyet analizi, geri ödeme süresi; Eleren ve Karagül (2008), finansal performans (büyüme, toplam borç oranı, cari işlemler açığı vb); Bülbül ve Köse (2009), finansal performans (kârlılık, borç ödeme gücü vb); Demireli (2010), finansal performans (kârlılık, finansal yapı vb); Dershpande (2012), finansal performans, pazar performansı, tedarik zinciri performansı gibi ölçütleri kullanmışlardır (Kadalkal, 2007: 45-46; Turunç, 2006: 144; Uygurtürk-Korkmaz, 2012: 100-101; Yalçın, 2013: 45-48).

Farklı dönemlerde veya farklı sektörlerde, farklı ölçütler ele alınmasına rağmen, esasen kullanılan tüm ölçütler işletmelerin faaliyetlerine ilişkin performans düzeylerini ölçmeye, mevcut düzeyi korumaya veya geliştirmeye yöneliktir. Önemli olan işletmelerin, amaç ve hedeflerine uygun olan ölçütleri seçmeleri ve bu ölçütler aracılığıyla performanslarını ölçmeleridir.

II. GERİ KAZANIM MALİYETLERİNİN İŞLETME PERFORMANSI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİ KONU ALAN ÖNCEKİ ÇALIŞMALARLA İLİŞKİN LİTERATÜR

Geri kazanım faaliyetine ilişkin maliyetlerin işletmelerin performanslarına etkilerini konu alan çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan bazıları aşağıda yer almaktadır.

Kroon ve Vrijens’in (1995) Almanya’da yaptıkları vaka çalışmasında ekolojik gibi görünen iade kapların kullanımının işletmelere olan ekonomik ve lojistik etkileri dikkate alınmıştır. İade kapların taşıma ücretinin karton kutu maliyetinin üzerinde olması sebebiyle gönderici açısından sakıncalı olduğu ortaya konulmuştur. Bunun yanı sıra sisteme çok sayıda kuruluşun dahil olması halinde taşıma ücretinin azaltılmasının mümkün olduğu ve gönderici açısından boş kapların zamanında geri dönmesi, paletlerin istikrarlı olması, uygun kamyon yükü kapasitesi ve ambalajların sıkıştırılması bakımından avantajlı olduğu sonucuna varılmıştır. Dağıtım ve toplama ücretlerinin yeterince yüksek olması durumunda toplanan her kabin işletmenin kârlılığına katkısının bulunduğu, buna rağmen lojistik hizmet organizasyonu için yapılan yatırımların oldukça düşük olduğu ifade edilmiştir.

Sarkis ve Rasheed'e (1995) göre, ürünlerin tasarım aşamasından itibaren geri kazanılabilir olanaklarının değerlendirilmesi gerekmektedir. Ürünlerin geri kazanım olanaklarının bulunmasının kaynak kullanımını etkinleştirmesinin yanı sıra hedef kârına ulaşmasına yardımcı olduğunu, ayrıca işletme için değer yaratarak müşteri memnuniyeti sağlandığını ortaya koymuşlardır. Geri kazanıma tabi ürünlerin üretiminde, paketlemede kullanılan malzemelerin de geri kazanılabilir türden olması sonucu işletmelerin ekonomik performanslarını olumlu yönde etkileyeceğini ifade etmişlerdir (Büyüközkan-Vardaloğlu, 2008: 68-69).

Hanay'ın (2003) Elazığ ili için yaptığı bir araştırmaya ilişkin Elazığ Belediyesi'nden aldığı verilere göre, toplam çöp miktarının %7'si geri kazanılmaktadır. Geri kazanılan maddelerin ilgili birimlere satılması sonucunda ise, 455 bin dolar civarında gelir sağlanabileceği ifade edilmiştir.

Yaman'ın (2007) İstanbul ilinde yaptığı araştırmaya göre İstanbul'un 2003, 2004, 2005 ve 2006 yıllarına ait katı atık yok etme maliyetleri ele alınmıştır. Yıllar itibarıyla artış gösteren maliyetler, 2006 yılında 396 milyon TL'ye ulaşmıştır. Katı atık yok etmenin birim fiyatı ise 78 TL olarak hesaplanmıştır. Bu atıklar içerisinde, yaklaşık 270 milyon TL değerinde geri kazanılabilir atık bulunmaktadır. 1 ton atığın, depolama sahalarına taşınması ve yok etme maliyetlerinin 20 TL civarında olduğu göz önüne alındığında; çevresel, ekonomik ve kaynakların verimli kullanımı açısından sağladığı yarar ortaya çıkmaktadır. Bu atıkların geri kazanılması sonucu toplamda 396 milyon TL olan atık maliyetleri, geri kazanılabilir atıkların üretim sürecine yeniden alınması nedeniyle üretim maliyetlerinde azalma sağlayabilmektedir.

Yıldızbaş'ın (2007) Karaman ilinde yaptığı bir araştırmaya göre, 2005-2006 yıllarında atıkların geri kazanımı sonucu elde edilen gelirler dikkate alınarak 2007-2014 yılları arasında geri kazanımı sonucu hedeflenen gelir toplamı yaklaşık 40 milyon TL civarında hesaplanmıştır. Bunun yanında, ODTÜ'lü öğrenci ve mezunlar tarafından 16 derslikli bir okul için yaklaşık 600 bin TL civarında maliyet hesapladıkları göz önüne alındığında, atıkların geri kazanımı sonucu 2007-2014 yılları arasında elde edilecek olan gelirle 66 adet ilköğretim okulunun yapılabileceği ortaya konulmuştur.

Dündar'ın (2010) Ankara il sınırları içerisindeki hastanelerde yaptığı araştırmaya göre, hastanelerden çıkan ambalaj atıklarının %32'si oranında ekonomik kazanç elde edildiği ortaya konulmuştur.

Simpson (2010) tarafından ABD metal ve kimyasal üreticilerinde geri kazanımın çevresel ve ekonomik sonuçlarının anlaşılmasını genişletmek için yaptığı çalışmaya göre, iki grup arasındaki benzer geri kazanım seviyeleri ele alınarak geri kazanım faaliyetlerinin farklı performans seviyeleri olabileceği önerilmiştir. Geri kazanım faaliyetleri ile çevresel ve ekonomik performans ölçütleri arasındaki ilişkinin incelenmesi bugüne kadar sınırlı olduğundan, bu çalışmanın bulgularına göre kaynağında geri kazanımın sonradan geri kazanıma göre daha yararlı olduğu ve tüm geri kazanım faaliyetlerinin çevresel ve ekonomik performans için yararlı olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Ancak konu ile ilgili kavramsal çalışmalarda ele alınan bu ilişkilerin ampirik olarak araştırılması sonucu, önceki vaka çalışmalarının başarısız geri kazanım etkinliğinden oldukça başarılı sonuçlar üzerine odaklandığı ortaya konulmuştur.

Önal'ın (2012) Trabzon ilinde yaptığı araştırmaya göre, geri dönüşüm yoluyla geri kazanılabilecek malzeme miktarı ile maliyet karşılaştırması yapılmıştır. 2010, 2011 ve 2012 yılı verileri ele alınarak yapılan bu çalışmada 1 ton atık başına 305 bin TL civarında kazanç sağlanmakta olduğu ifade edilmektedir. Bu araştırmaya konu olan geri kazanılan atıkların ekonomik kazanç olan etkisi dikkate alındığında, yıllık 1.000 ton üretim kapasitesi olan bir işletmenin 305 milyon TL tutarında kazancı olduğu ortaya çıkmaktadır.

Genel olarak geri kazanım faaliyeti sonucu elde edilen kazanımlara ilişkin yapılan çalışmalar, geri kazanım faaliyetlerinin yaygın şekilde gerçekleştirildiğini ve zamanla artış göstereceğini doğrular niteliktedir. Başta atık miktarının azaltılması olmak üzere, hammadde ve enerji tasarrufu ile bu faktörlere bağlı olarak maliyet tasarrufu açısından önemli getirilerinin olduğu, yapılan çalışmalarla ortaya konulmuştur.

III. GIDA İŞLETMESİ ÖRNEĞİ

Araştırma gazlı meşrubat üretimi yapan bir işletmede yapılmıştır. Faaliyette bulunduğu il ve ilçelerinin yanı sıra İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa, Eskişehir ve Aksaray'a dağıtım yapan işletme tarafından üretimi gerçekleştirilen gazlı meşrubatlar, faaliyette bulunulan il ve ilçelerine iadeli cam şişelerde, diğer illere ise, iadesiz cam şişelerde dağıtılmaktadır.

İşletme, ürünlerin dağıtımını ve iadeli şişelerin geri dönüşünü kendisine ait 5 araçla gerçekleştirmektedir ve bu araçlar dolu şişelerin dağıtımını yaparken, bir yandan da boş iadeli şişeleri toplayarak işletmeye geri dönüşünü sağlamaktadırlar.

Yeniden kullanılmak amacıyla temizleme sürecinden geçmek üzere geri dönen iadeli şişeler, bant üzerinde yıkama makinesine girmekte, deterjan ile dezenfeksiyon işleminden geçirilmekte ve daha sonra kurutma makinesinde sıcak hava verilerek kurutulmaktadır.

III. I. Araştırmanın Konusu

İşletmelerde sürekliliğin sağlanması ve hedeflere ulaşıp ulaşılmadığının tespiti için performans ölçümü yapılmaktadır. Araştırmaya konu olan işletme, cam şişeleri yeniden kullanarak ekonomiye geri kazandırmaktadır. Bu araştırmanın konusunu, geri kazanım faaliyetinin gelir (kar/zarar) tablosuna dayalı finansal performans göstergeleri aracılığıyla işletmelerin performansına yapacağı katkı oluşturmaktadır.

III. II. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

İşletmeler, geri kazanım maliyet tasarrufunun yanı sıra doğal kaynakların azalmasını önleme, çevreye bırakılan atık miktarını azaltma, enerji ve yakıt tasarrufu sağlama, sonraki nesillerin kaynak sıkıntısını önleme gibi yararlar sağlayarak ekonomiye katkıda bulunmaktadırlar.

Araştırmada, geri kazanılabilir ürün, malzeme ve bileşenlerin yeniden kullanımı ile sağlanacak tasarrufların örnek işletmeye olan katkısı araştırılmıştır. Bu doğrultuda seçilen bir gıda işletmesinin, geri kazanım faaliyetine yer vermesine ilişkin finansal verileri ile geri kazanım faaliyetine yer vermemesi durumundaki finansal verilerinin karşılaştırılması sonucu elde edilecek kazanımlar değerlendirilmiştir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, gazlı meşrubat üretimi yapan işletmede cam şişelerin yeniden kullanımı yoluyla geri kazanılması sırasında ortaya çıkan maliyetlerin ve sağlanacak tasarrufların, işletmenin performansına etkisinin ortaya çıkarılmasıdır.

Ayrıca geri kazanım faaliyetini gerçekleştiren işletmeler, bu faaliyete ilişkin maliyetlere katlanmak durumundadırlar. Bu bağlamda araştırmanın kapsamını, geri kazanım faaliyeti sonucunda ortaya çıkan maliyetlerin işletmenin finansal performansına olan etkileri oluşturmaktadır. Bu bağlamda yapılan karşılaştırma, işletmelerin faaliyetlerinde geri kazanıma yer verip vermemeleri konusunda karar vermelerine örnek teşkil etmesi amacıyla yapılmıştır.

Finansal performans göstergelerinden "Oran Analizi" yöntemi ile işletmenin fiili ve düzenlenmiş gelir tablolarının karşılaştırılması ve elde edilen bulgulara göre geri kazanım maliyetlerinin işletmenin performans düzeyine olan etkisinin kârlılık göstergeleri açısından ele alınarak değerlendirilmesi yoluna gidilmiştir. Kârlılık göstergeleri ele alınırken, en çok kullanılan ve araştırmanın amacına uygun anlamlı oranlara yer verilerek ortaya çıkan sonuçlar değerlendirilmiştir.

III. III. Araştırmanın Önemi

İşletmelerin geri kazanım faaliyetini gerçekleştirmelerindeki amaç, ekonomik kazanımlarının yanı sıra atık miktarını azaltarak çevreye olan zararı en aza indirmektir. Bunun sonucu olarak da doğal kaynakların ve enerji kaynaklarının korunması ve gelecek nesillerin de bu kaynaklardan yararlanması sağlanmaktadır. Günümüzde daha çok yasalarda yer alan zorlayıcı nedenlere dayalı olarak gerçekleşen geri kazanım faaliyetlerinin, esasen genelde ülke ekonomisine, özelde de işletmelere katkı sağlayan bir faaliyet türü olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

Geri kazanım faaliyetlerinin işletme düzeyindeki en önemli katkısı maliyetlerde sağlanması muhtemel tasarruftur. Sağlanan tasarruf, katma değer artışı ve finansal anlamdaki iyileşmenin yanında, işletmenin sürekliliğine de olumlu katkı anlamına gelmektedir. Geri kazanım faaliyeti sadece ekonomik açıdan değil, aynı zamanda çevresel açıdan da oldukça önemli bir faaliyettir. Süreklilik amacının yanında, doğal kaynakların giderek azalması ve gelecek nesillere aktarılması konusunda kaygıların başlaması ve nüfustaki hızlı artış, geri kazanım faaliyetlerine daha fazla önem verilmesini sağlamıştır.

III. IV. Araştırmanın Sınırlılıkları ve Varsayımları

Sürekli değişen tüketici zevk ve tercihlerine bağlı olarak günümüzde tüketiciler daha çok iadesiz şişeleri tercih etmektedirler. Buna rağmen, araştırmaya konu işletmenin halihazırdaki dezenfeksiyon ve kurutma makineleri iadeli şişelerin yeniden kullanımı için değerlendirilmektedir. Ancak, üretimde kullanılan dezenfeksiyon ve kurutma makineleri, ekonomik ömürlerini tamamlamış maddi duran varlık olarak “iz değerleri” ile bilançoda yer almaktadır. Bu bağlamda, işletmenin ekonomik ömrünü tamamlamış olan makinelerine ilişkin amortisman giderleri, üretim maliyetlerine yansımamaktadır.

İşletme, dağıtımda kullandığı iadeli şişeler ve plastik kasaları maddi duran varlık olarak kaydetmekte ve amortisman ayırmaktadır. Bunun nedeni, iadeli şişeler ve plastik kasaların içeriğindeki maddenin taşınması için kullanılan kap (ambalaj) niteliğinde olmasıdır. Faydalı ömrü 3 yıl olan cam şişelerin ve faydalı ömrü 5 yıl olan plastik kasaların amortisman giderleri “Pazarlama, Satış ve Dağıtım Giderleri” hesabında izlenmektedir.

Dağıtım yapılan araçlara verilen iadeli şişeler ve plastik kasalara ilişkin işletmeye bir nakit akışı olmamaktadır. Araçlarla yapılan sözleşme çerçevesinde depozito ücreti talep edilmemekte ve verilen dolu şişe sayısı kadar boş şişe geri alınmaktadır. Ancak, verilen dolu şişe ve kasa sayısı kadar geri alım yapılamaz ise, o zaman işletme tarafından kasa ve şişeler için fatura düzenlenmektedir. Bu bağlamda iadeli şişeler ve plastik kasalara ilişkin miktar hareketleri “Nazım Hesaplar”da takip edilmektedir. Ayrıca işletme, dağıtım yapılan araçlara dolu şişelerin dağıtımını gerçekleştirirken aynı araçlarla boş iadeli şişeleri de geri getirmektedir. Bu bakımdan iadeli şişelerin geri dönüşü aşamasında ayrı bir taşıma maliyeti ortaya çıkmamaktadır. Bu nedenle, şişelerin işletmeye geri dönüşü faaliyet giderlerini etkilememektedir.

Boş iadeli şişelerin toplanması ve işletmeye geri dönüşü sırasında başka araçların kullanılması varsayımında, kullanılan araçlara ilişkin yakıt, bakım onarım, sigorta ve işçilik giderlerinin, toplama ve taşıma maliyetleri olarak geri kazanım maliyetlerine yansıtılması gerekirdi. Araştırmaya konu olan işletmede, dolu şişelerin dağıtım sırasında boş iadeli şişeler toplandığından, bu giderler geri kazanım maliyetlerine yansıtılmamıştır.

Geri dönen boş şişeler, işletmenin deposunda en fazla 2 gün bekletildikten sonra yeniden kullanıma yönlendirilmektedir. Şişeler dezenfeksiyon ve kurutma işleminden sonra yeniden kullanılmak üzere dolum aşamasına geçmektedir. Ancak, bu aşamada ortaya çıkan temizleme maliyetleri sadece iadeli şişelere ilişkin değildir. İadeli şişeler gibi iadesiz şişeler de kullanım öncesi dezenfeksiyon ve kurutma işleminden geçirilmektedir. Bu nedenle, temizleme aşamasında ortaya

çıkan dezenfeksiyon ve kurutma işlemine ilişkin maliyetler hem iadeli şişelere hem de iadesiz şişelere yansıtılmaktadır.

Boş iadeli şişelerin işletmeye geri dönmesi sırasında ortaya çıkan toplama, taşıma ve temizleme maliyetlerinin ilave maliyetler olarak geri kazanım maliyetlerine yansıtılması gerekmektedir. Ancak, örnek işletmede bu maliyetler, hem iadeli hem de iadesiz şişelerin üretime konu olması durumunda ortaya çıktığından, geri kazanım faaliyetine ilişkin ilave bir maliyet doğurmayan kalemlerdir. Bu nedenle bu maliyetler, farklı üretim seçeneklerinde değişmeyen maliyetler olarak dikkate alınmıştır.

Örnek işletmenin yıllık üretim miktarının 30.000'i iadeli, 150.000'i iadesiz olmak üzere toplam 180.000 kasa (4.320.000 adet) olarak planlandığı bilgisi çerçevesinde analiz kurgulanmıştır. Ayrıca, iadeli şişelerle ilgili önemli bir bilgi de iadeli şişelerin baskı içeren cam şişe olarak işletmeye geldiği ve plastik kasalarla dağıtıldığıdır. Baskısız olarak işletmeye gelen iadesiz şişeler ise, ayrıca etiketleme işlemine tabi tutulmakta ve dağıtım öncesi 6'lı ya da 24'lü ambalajlar içinde sunulmaktadır.

Bunun yanında geri dönen iadeli şişelerin taşınması sırasında kırılmaları mümkün olduğundan, kırılan şişelere ilişkin fire giderleri, dağıtım sırasında ortaya çıkan zarar olarak dönem giderleriyle ilişkilendirilmiş ve "Pazarlama, Satış ve Dağıtım Giderleri" hesabına yansıtılmıştır.

Örnek işletmeye ilişkin bir diğer önemli husus, ürünlerin satış fiyatının yıllık ortalama satış fiyatı esas alınarak belirlenmesidir. Farklı üretim durumlarına göre düzenlenen gelir tablolarında, yıllık satış tutarları bu fiyatlar üzerinden belirlenmiştir.

III. V. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmaya konu olan işletme ile ilgili bilgiler, işletme yetkilileriyle birebir görüşmeler sonucu elde edilmiştir. İşletmeye ait gelir tablosu işletmenin mali müşavirinden temin edilmiştir. Temin edilen fiili gelir tablosu, işletmenin üretim sırasında hem iadeli hem de iadesiz şişeleri kullanımına ilişkin sonuçları yansıtmaktadır. Bunun yanında, sadece iadesiz şişelerin kullanılması ve geri kazanım faaliyetinin gerçekleşmemesi durumundaki sonuçları yansıtan gelir tablosu hipotetik olarak düzenlenmiştir.

Elde edilen fiili gelir tablosu ve düzenlenmiş gelir tablosuna, finansal analiz tekniklerinden "Oran Analizi" yöntemi uygulanarak işletmenin yeniden kullanım yoluyla geri kazanım faaliyetinin performansına olan etkileri karşılaştırma yoluyla değerlendirilmiştir.

III. VI. Araştırmanın Bulguları

Araştırma kapsamında, işletmenin geri kazanım faaliyeti sonucunda ortaya çıkan üretim maliyetleri ile geri kazanımın olmaması durumunda ortaya çıkan üretim maliyetleri arasında bir karşılaştırma yapılmıştır. Bu karşılaştırma yapılırken, uygulamada en çok başvurulan, gelir tablosuna dayalı performans oranlarından (ölçütlerinden) yararlanılarak, elde edilen sonuçlar değerlendirilmiş ve işletmenin performansı hakkında bir yargıya varılmıştır. İşletmenin yıllık üretim miktarının 30.000 kasa (720.000 adet) iadeli ve 150.000 kasa (3.600.000 adet) iadesiz şişe olarak planlandığı (fiili) üretim maliyetleri aşağıdaki gibidir:

Tablo 1. Fiili Üretim Maliyetleri

Direkt İlk Madde ve Malzeme Giderleri (TL)	2.502.532
30.000 kasa (720.000 adet) iadeli şişe	
➤ <i>Direkt İlk Madde ve Malzeme (Gazlı meşrubat, kapak)</i>	387.555
150.000 kasa (3.600.000 adet) iadesiz şişe	
➤ <i>Direkt İlk Madde ve Malzeme (Gazlı meşrubat, şişe, kapak, etiket)</i>	1.945.357
➤ <i>Yardımcı Malzeme (Ambalaj malzemesi)</i>	169.620
Direkt İşçilik Giderleri (TL)	716.322
Genel Üretim Giderleri (TL)	1.123.371
➤ <i>İşletme Malzemesi (Deterjan)</i>	205.664
➤ <i>Dolaylı İşçilik</i>	16.332
➤ <i>Dolaylı Giderler (Enerji, Makine Bakım Onarım, Sigorta, Amortisman v.d.)</i>	901.375
Toplam Üretim Maliyeti (TL)	4.342.225

Üretimde sadece 180.000 kasa (4.320.000 adet) iadesiz şişe kullanıldığı varsayıldığında ise işletmenin katlandığı maliyetler aşağıdaki gibi gerçekleşmektedir:

Tablo 2. Yeniden Kullanım Sonucunda Gerçekleşen Üretim Maliyetleri

Direkt İlk Madde ve Malzeme Giderleri (TL)	2.601.228
➤ <i>Direkt İlk Madde ve Malzeme (Gazlı Meşrubat, şişe, kapak, etiket)</i>	2.431.608
➤ <i>Yardımcı Malzeme (Ambalaj malzemesi)</i>	169.620
Direkt İşçilik Giderleri (TL)	716.322
Genel Üretim Giderleri (TL)	1.123.371
➤ <i>İşletme Malzemesi (Deterjan)</i>	205.664
➤ <i>Dolaylı İşçilik</i>	16.332
➤ <i>Dolaylı Giderler (Enerji, Makine Bakım Onarım, Sigorta, Amortisman v.d.)</i>	901.375
Toplam Üretim Maliyeti (TL)	4.440.921

Fiili durumla aynı miktarda iadesiz şişenin üretime konu olması durumunda direkt ilk madde ve malzeme (DİMM) giderleri, fiili üretime göre artış göstermiştir. İadesiz şişelerin “200 ml” olarak, iadeli şişelerin ise “250 ml” olarak satışa sunulması nedeniyle iadesiz şişelerde tüketilen DİMM miktarı daha azdır. Buna karşılık, iadesiz şişelerin yeniden kullanılmaması ve baskısız olarak satın alınan şişelerin araştırmaya konu işletme tarafından etiketlenmesi nedeniyle DİMM giderlerinin artış göstermesi söz konusu olmaktadır.

İadeli şişelere ilişkin yardımcı malzeme maliyetine katlanılmamaktadır. Bunun yanında, iadesiz şişelere ilişkin yardımcı malzeme maliyeti, ambalaj malzemesi giderlerinden oluşmaktadır. İadesiz şişelerin dağıtımında ambalajlanarak taşınması nedeniyle yardımcı malzeme maliyeti daha fazla olmaktadır.

Genel üretim giderleri (GÜG) ise, üretim şeklinin değişmesi durumunda da önemli bir değişim göstermeyeceği varsayımından hareketle, her iki üretim seçeneğinde sabit kalmıştır.

Fiili durumla aynı miktarda iadesiz şişenin üretime konu olması durumuna göre düzenlenen gelir tablosunda “Yurtiçi Satışlar” ve “Satışların Maliyeti” kalemlerinde artış meydana gelmiştir. Bunun nedeni, iadesiz şişelere ilişkin üretim maliyetlerinin, fiili duruma ilişkin üretim maliyetlerine göre daha yüksek olmasıdır. Bu değişikliğin nedeni ise, ilk madde miktar ve fiyat farklılığından ileri gelmektedir. İadesiz şişelerin iadeli şişelere göre daha az miktarda ilk madde içermesi ve ilave olarak şişe, etiket ve ambalaj malzemesi giderine katlanmasıdır. Dolayısıyla, iadesiz şişe ile satışa sunulan ürünün birim satış fiyatı, iadeli şişe ile sunulan ürünün birim satış fiyatından daha yüksek olmaktadır.

Ayrıca, bilançoda üretimde kullanılan makineler “iz değerleri” ile yer aldığından, maddi duran varlıklara ilişkin amortisman giderleri hesaplanmamaktadır. Dolayısıyla, amortisman giderlerinin “Satışların Maliyeti” kalemine etkisi olmamıştır. Bu bağlamda düzenlenmiş gelir tablosunda, fiili duruma göre “Yurtiçi Satışlar” ve “Satışların Maliyeti” kalemlerinde meydana gelen artışla birlikte “Brüt Satış Kârı/Zararı” kaleminde bir artış meydana gelmiştir.

İadeli şişelerin geri dönmesi aşamasında, ilave toplama ve taşıma maliyeti ortaya çıkmadığından bu maliyetlerin dönem giderlerine etkisi olmamaktadır. Ancak, plastik kasa ve iadeli şişelerin amortisman giderleri ile kırılan şişelere ilişkin giderler iadeli şişelerle ilgilidir. Plastik kasa ve iadeli şişelerin amortisman giderleri ile kırılan şişelere ilişkin giderlerin iadeli şişelere ilişkin olması nedeniyle bu gider kalemleri iadesiz üretimde söz konusu değildir. Bu bakımdan iadesiz şişelerin üretime konu olması durumuna göre düzenlenen gelir tablosunda “Pazarlama, Satış ve Dağıtım Giderleri” kaleminde fiili duruma göre azalma meydana gelmiştir. “Pazarlama, Satış ve Dağıtım Giderleri” kalemindeki azalma karşısında “Faaliyet Kârı/Zararı” kaleminde, fiili duruma göre artış olmuştur.

Farklı üretim durumlarında “Brüt Satış Kârı/Zararı” ve “Faaliyet Kârı/Zararı” kalemlerinde meydana gelen değişimler sonucu diğer kâr/zarar kalemlerinde de değişimler gerçekleşmiştir.

Fiili gelir tablosu ile yapılan karşılaştırma sonucunda sadece iadesiz şişelerin üretime konu olması ve geri kazanım faaliyetine yer verilmemesi durumunu yansıtan düzenlenmiş gelir tablosunda “Dönem Kârı/Zararı” kalemindeki artışa karşılık işletmenin ödeyeceği vergi miktarı artmıştır.

a. Geri kazanım maliyetlerinin gelir tablosu üzerindeki etkisinin karlılık oranları ile incelenmesi

İşletmelerin, faaliyetleri sonucunda gerçekleşen kârlılık durumlarını ortaya koyarken hesapladıkları kârlılık oranlarını 3 ayrı grupta toplamak mümkündür:

- Kâr ile satışlar arasındaki ilişkileri gösteren oranlar,
- Kâr ile sermaye arasındaki ilişkileri gösteren oranlar,
- Kâr ile finansal yükümlülükler arasındaki ilişkileri gösteren oranlar.

a. a. Kar ile satışlar arasındaki ilişkileri gösteren oranlardaki değişim

Gelir tablosunda yer alan kâr kalemleri ile “Net Satışlar” kalemi arasındaki ilişkileri ele alarak, analiz edilmesini sağlayan oranlardır (Akdoğan ve Tenker, 2010, s.669).

İşletmenin, fiili gelir tablo ve düzenlenmiş olan gelir tablosunda yer alan bilgiler kullanılarak ayrı ayrı hesaplanan kâr ile satışlar arasındaki ilişkileri gösteren kârlılık oranları Tablo 3’de gösterilmiştir.

Tablo 3. Kâr ile Satışlar Arasındaki İlişkileri Gösteren Kârlılık Oranları

Oranlar	Fiili Sonuçlar	Düzenlenmiş Sonuçlar
Satış Kârlılığı Oranı = Brüt Satış Karı / Net Satışlar	31,43%	31,33%
Faaliyet Kârlılık Oranı = Faaliyet Karı / Net Satışlar	19,67%	20,10%
Olağan Kârlılık Oranı = Olağan Kar / Net Satışlar	21,04%	21,47%
Net Kârlılık Oranı = Dönem Net Karı / Net Satışlar	16,83%	17,17%
Satışların Maliyeti Oranı = Satışların Maliyeti / Net Satışlar	68,57%	68,67%

Tablo 3'e göre işletmenin satış kârlılığı oranı, geri kazanım faaliyetine yer vermemesi durumunda fiili sonuçlara göre %31,43'den %31,33'e düşmüştür. İşletmenin geri kazanım faaliyetine yer vermemesi durumunda satış gelirleri, fiili duruma göre azalma göstermekle birlikte üretim maliyetleri artış göstermektedir. Bu nedenle işletmenin satış kârlılığı oranı azalma göstermiştir. Bunun nedeni, iadesiz şişe boyutunun iadeli şişe boyutuna göre daha küçük olması ve iadesiz şişe yardımcı malzeme maliyetinin iadeli şişeye göre daha yüksek olmasından ileri gelmektedir.

İşletmenin faaliyet kârlılığı oranı, fiili durumda %19,67 iken, düzenlenmiş finansal tablolara göre %20,10'a doğru bir artış göstermiştir. Düzenlenmiş finansal tabloda işletmenin ana faaliyetinden dolayı verimlilik ve kârlılığını gösteren bu oranın, fiili sonuçlara göre artış göstermesi, düzenlenmiş finansal tabloda yer alan faaliyet giderlerinin fiili duruma göre azalma göstermesi nedeniyle mümkün olabilmektedir. Bir başka ifadeyle, fiili durumda işletmenin geri kazanım faaliyeti nedeniyle "Pazarlama, Satış ve Dağıtım Giderleri"nin daha yüksek olmasından kaynaklanmaktadır.

Olağan kârlılık oranı, %21,04'den %21,47'ye doğru bir artış ile faaliyet kârlılığına yakın bir oranda gerçekleşmiştir. Bunun nedeni, diğer faaliyetlerle ilgili gelir ve giderler ile finansman giderleri kalemindeki tutarların değişme göstermemesidir.

Net kârlılık oranında, %16,83'den %17,17'ye doğru %0,34'lük bir artış gerçekleşmiştir. %20 olan kurumlar vergisi oranına göre dönem kârından vergi yükümlülüğü gereği karşılık ayrılmaktadır. İşletmenin vergi yükümlülüğü sonucu ayrılan karşılıklar, düzenlenen finansal tablodaki dönem kârına bağlı olarak artış göstermiştir. İşletmenin artış gösteren dönem net kârı, net satışlarla karşılaştırıldığında, net kârlılık oranına da artış şeklinde yansımıştır.

Satışların maliyeti oranı, fiili sonuçlara göre %68,57 iken, düzenlenmiş sonuçlara göre %68,67 oranında gerçekleşmiştir. Bunun anlamı, fiili sonuçlara göre işletmenin satışlarının maliyeti, satış tutarının %68,57'sini oluşturmaktadır. Düzenlenmiş finansal tabloya göre ise, satışların maliyeti satış tutarının %68,67'sidir. Fiili sonuçların yeniden kullanım sonucu üretim maliyetlerinde meydana gelen tasarrufu yansıtıyor olmasından kaynaklı olarak oran daha düşük kalmıştır. Düzenlenmiş finansal tabloya göre hesaplanan oranın yüksek olmasının nedeni ise, iadesiz şişe kullanımında yardımcı malzeme maliyetinin yüksek olmasından ileri gelmektedir.

Ayrıca, satışların maliyeti oranı, satış kârlılığı oranını "1"e tamamlayan orandır. Bu bağlamda fiili durumdaki satış kârlılığı oranının yüksek olmasına bağlı olarak satışların maliyeti düşük gerçekleşmiştir. Düzenlenmiş finansal tabloya göre ise, düşük olan satış kârlılığı oranına bağlı olarak satışların maliyeti oranı yüksek gerçekleşmiştir.

a. b. Kar ile sermaye arasındaki ilişkileri gösteren oranlardaki değişim

İşletmenin sahip olduğu öz kaynaklar ve yabancı kaynakların, verimli kullanılıp kullanılmadığı kâr ile sermaye kalemleri arasındaki ilişkileri gösteren bu oranlar aracılığıyla analiz edilerek belirlenmektedir (Akdoğan ve Tenker, 2010, s.671).

İşletmenin, fiili gelir tablosu ve düzenlenmiş gelir tablosundaki bilgiler ele alınarak kâr ile sermaye arasındaki ilişkileri gösteren kârlılık oranları Tablo 4'deki gibi hesaplanmıştır.

Tablo 4. Kâr ile Sermaye Arasındaki İlişkileri Gösteren Kârlılık Oranları

Oranlar	Fiili Sonuçlar	Düzenlenmiş Sonuçlar
Öz Sermaye Kârlılığı Oranı = Dönem Net Karı / Öz Sermaye	40,33%	40,78%
Ekonomik Rantabilite Oranı = (V.Ö.K.+Finansman Gid.) / Pasif Toplam	33,51%	34,43%
Aktif Kârlılık Oranı = Dönem Karı / Aktif Toplam	33,33%	34,25%

İşletme sahipleri tarafından sağlanan kaynakların, bir biriminden elde edilen kâr payını gösteren öz sermaye kârlılığı (mali kârlılık) oranı fiili sonuçlara göre %40,33 oranında gerçekleşmiştir. Düzenlenmiş finansal tabloya göre %0,45'lik bir artışla %40,78 oranında gerçekleşmiştir. İşletmenin geri kazanım faaliyetine yer vermemesi durumunu yansıtan düzenlenmiş finansal tabloya göre, işletme sahipleri tarafından sağlanan kaynakların getirisi her 100 TL'ye karşılık 40,78 TL olarak hesaplanmıştır. Bu durumda fiili sonuçlar ile karşılaştırıldığında, her 100 TL'ye karşılık 0,45 TL'lik bir artış gerçekleşmiştir. Bu artış, dönem net kârındaki değişmeye bağlı olarak gerçekleşmiştir.

İşletmenin toplam kaynaklarının ne ölçüde kârlı kullanıldığını gösteren ekonomik rantabilite oranının, öz sermaye kârlılığı oranından düşük olması gereklidir. Bu bağlamda, ekonomik rantabilite oranının işletme sahipleri tarafından sağlanan kaynakların getirisinin altında gerçekleşmesi, öz sermayenin getirisinin yabancı kaynakların maliyetinden yüksek olduğunu göstermektedir.

Tablo 4'e göre ekonomik rantabilite oranı, fiili sonuçlara göre %33,51 oranında iken, düzenlenmiş finansal tabloya göre %34,43 oranında gerçekleşmiştir. Fiili durumda, işletmenin toplam kaynaklarının düzenlenmiş finansal tabloya göre %0,92 oranı kadar daha az getiri sağlamış olduğu söylenebilir. Bu durum, "Dönem Kârı" kaleminin, düzenlenmiş finansal tabloda, fiili sonuçları gösteren finansal tabloya göre daha yüksek olmasından ileri gelmektedir.

Aktif kârlılık oranı, işletmenin aktiflerine yapılan yatırımlardan ne kadar kâr elde edilmiş olduğunu ölçen bir orandır. Fiili sonuçlara göre aktiflerin kârlılığı %33,33 oranında iken, düzenlenmiş finansal tabloya göre %34,25 oranında gerçekleşmiştir. Buna göre fiili durumda işletme varlıklarının verimliliğinin, düzenlenmiş finansal tabloya göre %0,92 oranında daha az olduğu ifade edilebilir. Bu azalma, "Dönem Kârı" kaleminde meydana gelen değişmeden ileri gelmektedir.

a. c. Kar ile finansal yükümlülükleri arasındaki ilişkileri gösteren oranlardaki değişim

İşletme kârının, finansal yükümlülükleri karşılayacak yeterlilikte olup olmadığını belirlemeye yönelik olarak analize konu edilen oranlardır (Akdoğan ve Tenker, 2010, s.680).

İşletmenin fiili gelir tablosu ve düzenlenmiş gelir tablosundaki bilgiler ele alınarak, kâr ile finansal yükümlülükleri arasındaki ilişkileri gösteren kârlılık oranı Tablo 5'deki gibi hesaplanmıştır.

Tablo 5. Kâr ile Finansal Yükümlülükler Arasındaki İlişkileri Gösteren Kârlılık Oranı

Oranlar	Fiili Sonuçlar	Düzenlenmiş Sonuçlar
Finansman Giderlerini Karşılama Oranı = (V.Ö.K.+Finansman Gid.) / Finansman Gid.	188,81	194,01

Fiili sonuçlara göre işletme finansman giderlerini 188,81 kez kazanmaktadır. Düzenlenmiş finansal tabloya göre ise 194,01 kez finansman giderlerini kazanmaktadır. Bir başka ifadeyle işletme, fiili sonuçlara göre finansman giderlerinin 188,81 katı kazanıyor iken, düzenlenmiş finansal tabloya göre finansman giderlerinin 194,01 katı kazanmaktadır. Farkın nedeni, oran hesaplamasında payda yer alan “Dönem Kârı” kaleminin, düzenlenmiş finansal tabloda artış göstermesidir. Sonuç olarak, geri kazanım faaliyetine yer verilmemesi durumunda, işletmenin finansman giderlerini karşılama olanağının artış gösterdiği ifade edilebilmektedir.

SONUÇ

Gazlı meşrubat üretimi yapan işletmenin hem iadeli şişeleri kullanarak geri kazanım faaliyetine yer vermesi hem de iadesiz şişeleri kullanması durumunda ortaya çıkan faaliyet sonuçları (fiili sonuçlar) ile geri kazanım faaliyetine yer vermemesi durumunda ortaya çıkan faaliyet sonuçlarının (düzenlenmiş sonuçlar) karşılaştırılması sonucunda işletmenin düzenlenmiş finansal tablosu, fiili sonuçlara göre elde edilen net kârandan 115.830 TL daha fazla kâr elde edeceğini göstermektedir. Kârlılık oranlarının uygulanması sonucu, fiili sonuçlardaki satış kârlılığının %0,10 oranında düzenlenmiş finansal tablodaki satış kârlılığının üzerinde gerçekleşmiş olduğu sonucuna varılmıştır. Bu sonuç, fiili durumda geri kazanım faaliyetleri nedeniyle üretim maliyetlerinin daha düşük kalmasından ileri gelmektedir. Buna bağlı olarak satışların maliyeti oranı ise, düzenlenmiş finansal tabloda %0,10 oranında fiili sonuçların üzerinde gerçekleşmiştir. Düzenlenmiş finansal tablo, iadesiz şişe kullanımına ilişkin üretim maliyetlerindeki sonucu yansıtmaktadır. Bunun yanı sıra fiili durum, 150.000 kasa (3.600.000 adet) iadesiz şişenin ve 30.000 kasa (720.000 adet) iadeli şişenin kullanımına ait üretim maliyetlerini yansıtmaktadır. Bunun sonucu olarak, üretimde iadesiz şişe kullanımını yansıtan düzenlenmiş finansal tabloda yer alan üretim maliyetleri daha yüksektir. Bu bağlamda, iadesiz şişelere ilişkin birim satış fiyatları da daha yüksek gerçekleştiğinden, söz konusu artış “Yurtiçi Satışlar” kalemine yansımaktadır. Böylece, fiili durumu yansıtan finansal tabloya göre işletmenin satış kârlılığı oranı daha yüksek, düzenlenmiş finansal tabloya göre ise, satışların maliyeti oranı daha yüksek oranda gerçekleşmiştir.

Faaliyet kârlılık oranı, işletmenin düzenlenmiş finansal tablosunda %0,43 oranında fiili durumun üzerinde gerçekleşmesinin nedeni, fiili durumda gerçekleşen faaliyet giderlerinin, düzenlenmiş finansal tabloya göre 109.814 TL fazla olmasından ileri gelmektedir. Bunun nedeni ise, geri kazanım faaliyetine konu olan iadeli şişeler ve plastik kasalara ilişkin amortisman giderleri ile dağıtım sırasında kırılan şişelere ait zararın faaliyet giderlerine yansıtılmasıdır.

Net kârlılık oranında ise, düzenlenmiş sonuçların %0,34'lük bir artış göstermesi, işletmenin düzenlenen finansal tabloya göre elde etmiş olduğu ekonomik kazanımını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, işletmenin geri kazanım faaliyetine yer vermemesi durumunu yansıtan düzenlenmiş finansal tabloya göre, işletme kaynaklarının daha etkin ve kârlı kullanıldığı, yatırımlardan daha yüksek getiri sağlandığı ve finansman giderlerinin daha kolay karşılanabileceği ifade edilebilmektedir.

Sonuç olarak, geri kazanım faaliyetini gerçekleştiren işletme, bu faaliyeti nedeniyle elde ettiği ekonomik kazanımlar sonucu sürekliliğini sağlamanın yanı sıra, başta yasal nedenler olmak üzere, doğal kaynakları koruma, çevreye daha az atık bırakma ve gelecek nesillere kaynakların

aktarılmasını sağlama gibi nedenlerle geri kazanım faaliyetini gerçekleştirmektedir. Ancak, burada sözü edilen işletmenin fiili durumunda kullanılan 30.000 kasa (720.000 adet) iadeli şişe ile 150.000 kasa (3.600.000 adet) iadesiz şişenin yerine, şişelerin tamamının iadesiz olması durumu ele alınarak, gelir tablosu düzenlenmiş ve karşılaştırılması yapılmıştır. Bu bağlamda, farklı üretim durumlarının 30.000 kasa (720.000 adet) şişe üzerinden karşılaştırılması nedeniyle fiili durumu yansıtan gelir tablosuna göre sadece “Satış Kârlılığı Oranı” düzenlenmiş finansal tablonun üzerinde gerçekleşmiştir. Buna bağlı olarak da düzenlenmiş gelir tablosuna göre “Satışların Maliyeti Oranı” fiili durumun üzerinde gerçekleşmiştir. Hesaplanan diğer oranlarda, düzenlenmiş gelir tablosu sonuçlarının fiili sonuçların üzerinde gerçekleşmesi farklı üretim durumlarının karşılaştırılmasına konu olan şişe miktarının az olmasından ileri gelmektedir. Bu bağlamda her iki üretim durumunu yansıtan sonuçların birbirine yakın oranlarda olması da yine şişe miktarından ileri gelmektedir.

Sözü edilen işletmede aynı miktarda iadeli ve iadesiz şişenin kullanılması durumunda, fayda-maliyet analizine dayanarak geri kazanım faaliyetine ilişkin gerçekte olması gereken kazanımları yansıtabilecektir. Ayrıca kullanılan şişelerin boyutlarının farklı olması da elde edilecek kazanımların farklı olmasına neden olacaktır. Aynı boyutta olan şişelerin üretime konu olması sonucu, aynı miktarda ilk madde ve malzeme kullanılması ve aynı adette şişenin farklı üretim durumlarında kullanılması söz konusu olduğunda, geri kazanım faaliyetinin sonucunda ortaya çıkacak ekonomik ve çevresel kazanımlar daha belirgin olacaktır. Bu bağlamda, işletmenin daha yüksek miktarda iadeli şişe kullanımına ve iadeli şişelerin yeniden kullanımı sonucu geri kazanım faaliyetine yer vermesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akdoğan N. & Tenker N. (2010). *Finansal tablolar ve mali analiz teknikleri* (13. Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Büyüközkan, G. & Vardaloğlu, Z. (2008). Yeşil tedarik zinciri yönetimi, *Lojistik Dergisi*, (8), 66-73.
- Çelik, O. (2003). İşletme performansının ölçülmesinde bir klasik araç olarak gelir tablosu: teorisi, ilkeleri ve sınırlılıkları. *Muhasebe ve Denetim Bakış Dergisi*, 3(10), 67-78.
- Çetinkaya, A.Ş. (2007). *Bilişim teknolojilerinin konaklama işletmeleri performansına etkileri: beş yıldızlı otellere yönelik bir araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Demirer, E.B. (2010). *Tedarik zinciri yönetiminde performans ölçümü; balanced scorecard yaklaşımı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Devli, A.T. (2007). *Küçük ve orta ölçekli işletmelerde tedarik zincirinin rolü ve performansının ölçümü: Aydın ili uygulaması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Dündar, E. (2010). *Hastane atıklarının yönetiminde geri kazanılabilir atık miktarlarının tesbiti ve ekonomik değeri Ankara örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Ekinci, H. (2011). *Toplam kalite yönetimi ile işletme performansı arasındaki ilişkinin analizi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gebze.
- Hanay, Ö. (2003). *Elazığ Kenti Katı Atıklarının Geri Kazanım Potansiyelinin Belirlenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Elazığ.
- Kadakal, H.E. (2007). *Dış kaynak kullanımı uygulamalarının işletme performansına etkisi ve İstanbul Tekstil Kent’te bir araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.

- Kara, H.S. (2007). *Lojistik dış kaynaklama uygulamalarının örgüt performansı üzerine etkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Kroon, L. & Vrijens, G. (1995). Returnable Containers: And Example of Reverse Logistics. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 25(2), 56-68.
- Önal, S. (2012). *Trabzon İli Geri Kazanım Çalışması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- Özdemir, F.S. (2007). *Lojistik maliyet yönetiminde optimizasyonla sağlanan etkinlik artışının işletmelerin finansal yapısı üzerindeki etkisinin taşıma maliyetleri yönünden incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Simpson, D. (2010). Organizational Information Gathering and Recycling Performance Outcomes. *Academy of Management Annual Meeting Proceedings*, p1.
- Turunç, Ö. (2006). *Bilgi teknolojileri kullanımının işletmelerin örgütsel performansına etkisi: hizmet sektöründe bir araştırma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Uygurtürk, H. & Korkmaz, T. (2012). Finansal Performansın TOPSIS Çok Kriterli Karar Verme Yöntemi ile Belirlenmesi: Ana Metal Sanayi İşletmeleri Üzerine Bir Uygulama. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(2), 95-115.
- Yalçın, P.S. (2013). *Talep yönetimi, dağıtım yönetimi ve tedarik tabanı yönetimi uygulamalarının tedarik zinciri performansı üzerindeki etkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yaman, T. (2007). *İstanbul'da kentsel katı atık yönetimi ve geri kazanım potansiyelinin belirlenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gebze İleri Teknoloji Enstitüsü Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü, Gebze.
- Yıldızbaş, F. (2007). Karaman İlinde Atık Geri Dönüşümü ve Ekonomik Faydaları. *Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi, (Yerel Ekonomiler Özel Sayısı)*, 185-194.

BEŞERİ SERMAYE VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Nurgün TOPALLI¹

Özet

Son yıllarda beşeri sermaye ekonomik büyümenin önemli bir belirleyicisi olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki iktisat literatüründe ilgi çeken konulardan biridir. Bu çalışmanın amacı Türkiye'nin 1960-2012 dönemi için beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini Vecm modeli ve Toda-Yamamoto nedensellik testi kullanarak incelemektir. Çalışmada kişi başına reel Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla (GSYİH), yüksek eğitim kurumlarından diploma alanların sayısı, mesleki ve teknik okullardan diploma alanların sayısı değişkenleri kullanılmıştır. Çalışmanın sonucuna göre mesleki ve teknik okullardan diploma alanların sayısından kişi başına reel GSYİH'ye doğru tek yönlü nedensellik ve kişi başına reel GSYİH'den yüksek eğitim kurumlarından diploma alanların sayısına doğru tek yönlü nedensellik olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Beşeri Sermaye, Ekonomik Büyüme, Vecm Modeli, Toda Yamamoto Nedensellik Testi, Türkiye

Jel Sınıflandırılması: C32, I25, O15

THE RELATIONSHIP BETWEEN HUMAN CAPITAL AND ECONOMIC GROWTH: THE CASE OF TURKEY

Abstract

Recently, human capital has been accepted as a significant determinant of economic growth. Thus, the relationship between human capital and economic growth is one of attractive subjects in the economic literature. The purpose of this study is to investigate the causality relationship between human capital and economic growth in Turkey for the period 1960-2012 by using Vecm model and Toda Yamamoto causality test. In the study reel GDP per capita, the number of graduates in higher educational institutions, the number of graduates in vocational and technical schools variables are used. According to result of the study there is uni-directional causality from the number of graduates in vocational and technical schools to reel GDP per capita and uni-directional causality from reel GDP per capita to the number of graduates in higher educational institutions.

Key Words: Human Capital, Economic Growth, Vecm Model, Toda Yamamoto Causality Test, Turkey

Jel Classification: C32, I25, O15

¹ Yrd. Doç. Dr., Bozok Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, nurgun.topalli@bozok.edu.tr

GİRİŞ

Ekonomik büyüme ve büyümenin belirleyicileri gelişmekte olan ülkeler açısından önemini koruyan bir konudur. Solow (1956) ekonomik büyüme modeli sermayenin azalan getirisi varsayımını esas almakta ve neo-klasik üretim fonksiyonuna dayanmaktadır. Bu büyüme modelinde tasarruf oranı, nüfus büyüme oranı ve teknolojik süreç dışsal faktörler olarak kabul edilmekte, analizde sermaye ve emek olmak üzere iki girdi kullanılmaktadır (Mankiw vd., 1992: 407-409). Geleneksel büyüme modelinde teknoloji düzeyinin bütün ülkelerde aynı olduğu ve değişmediği varsayımı sonucu uzun dönemde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin reel büyüme oranlarının birbirine yaklaşacağı kabul edilmektedir (Kibritçioğlu, 1998: 214). Ancak geleneksel büyüme modelinin ekonomik büyümenin belirleyicilerini ve ülkeler arasındaki gelişmişlik farklarını açıklamada yetersiz kalması yeni büyüme modellerinin geliştirilmesine neden olmuştur.

İçsel büyüme modellerinin temeli büyük ölçüde Romer (1986) ve Lucas (1988) ve Barro (1990) çalışmalarına dayanmaktadır. Bu modeller üç ana grupta incelenmektedir. İlk grup modeller büyümenin belirleyicisi olarak nüfus artışı ve sermaye birikimi, ikinci grup modeller teknolojik değişme, üçüncü grup modeller ise kamunun rolü üzerinde odaklanmaktadır (Ercan, 2002: 130-131). Birinci grup büyüme modelleri Lucas (1988) ve Becker vd., (1990) çalışmalarına dayanmaktadır. Neo-klasik büyüme modelinin ülkelerin ekonomik büyümelerini tam olarak açıklayamadığı kabul edilmektedir. Bu nedenle standart neo-klasik büyüme modeline beşeri sermaye birikimi dâhil edilmiş ve büyümenin motoru beşeri sermaye olarak ifade edilmiştir (Lucas, 1988: 6). Becker vd. (1990)'da beşeri sermaye getiri oranlarının bazı alanlarda, beşeri sermayenin (spillover) taşma kazançları nedeniyle yükseleceği varsayılmaktadır. Örneğin, iletişim kurmada diğer insanlardan daha yetenekli olma gibi bazı beceri türlerinin getirileri daha yüksek olmaktadır. Kişi başına beşeri sermaye miktarının artması, beşeri ve fiziksel sermaye yatırım oranının daha yüksek olmasına neden olmaktadır. Böylece kişi başına büyüme artmaktadır (Barro,1991: 409). Beşeri sermaye yatırımları ile ekonomik büyüme arasında yakın ve güçlü bir ilişki olduğu kanıtlanmıştır. Ekonomik büyüme teknolojik ve bilimsel bilginin gelişmesine ve dolayısıyla beşeri sermayenin kümülatif toplamına bağlı olmaktadır (Becker vd.,1994: 324). Romer (1990) tarafından beşeri sermaye stokunun ülkelerin büyüme oranını etkilediği ileri sürülmektedir. Beşeri sermaye araştırma sektörünün anahtar girdisi olup teknolojik süreçte yeni ürünler ya da fikirler üretmektedir. Başlangıçta daha fazla beşeri sermaye stokuna sahip ülkeler daha hızlı yeni ürün tanıtma oranına sahip olmaktadır. Böylece büyük miktarda beşeri sermaye stokuna sahip olan ülkeler daha hızlı büyümektedir. Bu ise düşük beşeri sermaye düzeyine sahip az gelişmiş ülkelerde büyümenin neden gerçekleşmediğini açıklamada yardımcı olmaktadır (Romer,1990: 71). Beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi ile ilgili geniş bir uygulamalı literatür yer almakla birlikte, ülkeler arasındaki gelişmişlik farklılıklarının açıklanmasında temel faktörlerden biri olması konunun güncelliğini korumaktadır.

Bu çalışmanın amacı Türkiye’de beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisinin olup olmadığı ve ilişkinin yönünün belirlenmesidir. Bu nedenle çalışmada içsel büyüme teorisinde ileri sürüldüğü gibi “ beşeri sermaye ekonomik büyümenin nedenidir” hipotezi test edilmiştir. Aynı zamanda çalışmada ülkelerin ekonomik olarak geliştikçe eğitim seviyelerinin yükseldiği yönündeki görüş “ekonomik büyüme beşeri sermayeyi artırır” hipotezi ile sınanmıştır. Bu çalışmada beşeri sermaye göstergesi olarak hem meslek-teknik lise kayıtları hem de fakülte kayıtları dikkate alınmaktadır. Türkiye ile ilgili yapılan sınırlı sayıda çalışmada eğitim sınıflandırmasına yer verilmiştir. Ayrıca çalışmaların büyük bir bölümünde ekonomik büyüme ve beşeri sermaye ilişkisi Granger nedensellik ve VECM modeli kullanılarak incelenmiştir. Bu çalışmada değişkenler arasındaki ilişki VECM modeline ek olarak Toda Yamamoto nedensellik testi kullanılarak analiz edilmiştir. Bu sayede iki farklı nedensellik testi sonuçları elde edilmiştir.

Çalışmada Türkiye’nin 1960-2012 yıllık verileri kullanılarak beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki eş-bütünleşme ilişkisi Johansen eşbütünleşme yöntemi ile incelenmiştir. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Vecm modeli ve Toda Yamamoto nedensellik yöntemi kullanılarak test edilmiştir. Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmından sonra birinci

bölümde diğer ülkeler ve Türkiye ile ilgili uygulamalı literatür ele alınmıştır. İkinci bölümde kullanılan yöntem ve üçüncü bölümde elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Sonuç kısmında elde edilen bulgular doğrultusunda sonuçlar özetlenmiş ve konu ile ilgili genel bir değerlendirme yapılmıştır.

I. AMPİRİK LİTERATÜR

Ekonomik büyüme ve beşeri sermaye ilişkisini analiz eden çalışmaların büyük bir kısmında eğitim düzeyinin ekonomik büyüme üzerinde anlamlı ve pozitif etkileri olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Barro,1991; Mankiw vd.,1992, Barro ve Lee, 1994; Easterly ve Levine,1997; Hanushek ve Kimbo, 2000; Babatunde ve Adefabi, 2005; Chi, 2008; Li ve Huang,2009; Li ve Liu,2011). Bazı çalışmalarda ise eğitimin büyüme üzerindeki etkileri tartışılmaktadır (Benhabib & Spiegel,1992; Pritchett,1996; Bloom vd.,2006).

Ay ve Pınar (2008) çalışmasında Türkiye'nin 1950-2000 dönemi Johansen Eşbütünleşme yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda liseye kayıtlı öğrenci sayısı ile çalışan başına reel GSYİH ve yatırımların GSYİH içindeki payı arasında uzun dönemli ilişki elde edilemezken, üniversiteye kayıtlı öğrenci sayısı ve ekonomik büyümenin birlikte hareket ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca beşeri sermayenin hem fiziksel sermayeyi hem de çalışan başına büyümeyi pozitif olarak etkilediği bulgusu elde edilmiştir. 1960-2002 yıllarının Johansen eşbütünleşme analizi kullanılarak incelendiği Çakmak ve Gümüş (2005) çalışmasında benzer bulgular elde edilmiştir. Türkiye'de beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Ancak beşeri sermayenin ekonomik büyümeye katkısının fiziki sermayenin katkısından daha düşük olduğu tespit edilmiştir.

İzgi ve Arslan (2008) çalışmasında 1988-2008 dönemi için Türkiye'de genç işsizlik oranı ve beşeri sermaye arasındaki ilişki en küçük kareler yöntemi ile analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda genç işsizlik ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki anlamsız, yükseköğretim okullaşma oranı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki pozitif ve anlamlı çıkmıştır.

Şimşek ve Kadılar (2010) tarafından Türkiye'nin 1960-2004 dönemi sınır testi yaklaşımı kullanılarak incelenmiştir. İhracattaki artış ve beşeri sermaye birikiminin ekonomik büyümeyi, büyümedeki artışın beşeri sermayeyi beslediği sonucuna ulaşılmıştır.

İhracat değişkeninin analize dâhil edildiği diğer bir çalışma olan Altıntaş ve Çetintaş (2011) çalışmasında ise Türkiye'de beşeri sermayenin büyümeyi dolaylı, ihracatın büyümeyi doğrudan etkilediği bulgusu elde edilmiştir. İhracat büyüme üzerinde beşeri sermayeye göre daha etkili olmaktadır.

Zhang ve Zhuang (2011) çalışmasında GMM yöntemi kullanılarak Çin'in 1997-2010 dönemi için ekonomik büyüme ve beşeri sermaye ilişkisi incelenmiştir. Çalışmada kişi başına reel GSYİH, ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim değişkenleri kullanılmıştır. Çalışma sonucunda yükseköğretimin ekonomik büyüme üzerinde ilköğretim ve ortaöğretimden daha önemli etkisi olduğu bulgusu elde edilmiştir. Ayrıca gelişmiş bölgeler yükseköğretimden daha fazla faydalanırken, daha az gelişmiş bölgeler ilköğretim ve ortaöğretime daha fazla bağımlılık göstermektedir.

Dias ve Tebaldi (2012) çalışmasında Latin Amerika ülkelerinin, Kanada'nın ve ABD'nin 1965-2005 dönemi için beşeri sermaye, kurumlar ve ekonomik büyüme ilişkisi analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda fiziksel ve beşeri sermayenin uzun dönemde ekonomik büyümenin belirleyicileri olduğu tespit edilmiştir.

Çalışkan vd., (2013) çalışmasında Johansen eşbütünleşme analizi kullanılarak Türkiye'nin 1923-2011 döneminde ilkokula kayıtlı öğrenci sayısı ile büyüme arasında negatif, lise, yükseköğretime kayıtlı öğrenci sayısı ile büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Koç (2013) çalışmasında yatay kesit analiz yöntemi kullanılmış ve Türkiye'de beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bal vd. (2014) çalışmasında Türkiye ve BRICS ülkelerinin 1995-2011 dönemi panel veri analizi ile incelenmiştir. Çalışma sonucunda bu ülkelerde beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki saptanmış ve beşeri sermayenin ekonomik büyümeyi artıran önemli bir faktör olduğu bulgusu elde edilmiştir

Tzeremes (2014) çalışmasında 123 ülkenin 1970-2011 dönemi parametrik olmayan bir yaklaşımla incelenmiştir. Çalışma sonucunda beşeri sermayenin bu ülkelerin teknoloji değişimini hızlandırdığı ve etkinlik düzeylerini belirlediği bulgusu elde edilmiştir.

Qadri ve Waheed (2014) çalışmasında nihai talep eşitliğine dayalı makro-ekonomik bir model aracılığıyla Pakistan'ın 2012-2016 dönemi beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi test edilmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgular Pakistan'da beşeri sermaye ve emek piyasası arasındaki ilişkinin zayıf olduğu yönündedir. Diğer taraftan eğitim harcamalarındaki değişim verimlilik artışına neden olarak ekonomik büyümeyi doğrudan etkilemektedir.

Dias (2015) çalışmasında, Sargent (1978) tarafından geliştirilen dinamik model ile Brezilya'da beşeri sermaye talebi analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda Brezilya'daki beşeri sermaye talebinin ekonomik büyüme ile ilişkili olduğu tespit edilmiştir.

Pelinescu (2015) tarafından panel yöntemi ile AB üyesi ülkelerde beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi incelenmiştir. 2000-2012 döneminin analiz edildiği çalışma sonucunda ekonomik büyüme ve beşeri sermayenin yenilik yaratma kapasitesi arasında pozitif bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir.

Türkiye ile ilgili yapılan diğer bir grup çalışmada beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin yönünü belirleme üzerinde odaklanılmıştır. Tablo 1'de konu ile ilgili çalışma sonuçları özetlenmiştir.

Tablo 1. Ekonomik Büyüme ve Beşeri Sermaye ile İlgili Çalışmalar

Yazar	Dönem	Yöntem	Nedensellik Bulguları
Taban ve Kar (2006)	1969-2001	Johansen Eşbütünleşme Analizi	Beşeri Sermaye Eğitim İndeksi ↔ Ekonomik Büyüme Okullaşma indeksi → Ekonomik Büyüme Ekonomik Büyüme → Yaşam Süresi
Afşar (2009)	1963-2005	Granger Nedensellik Testi	Eğitim Yatırımları → Ekonomik Büyüme
Özsoy (2009)	1923-2005	Johansen Eşbütünleşme Analizi, Granger Nedensellik, Vecm	İlköğretim ↔ Ekonomik Büyüme Mesleki Eğitim → Ekonomik Büyüme, Ekonomik Büyüme → Ortaöğretim Yükseköğretim <≠> Ekonomik Büyüme
Genç vd. (2009)	1980-2007	Toda Yamamoto Nedensellik	İhracat ↔ Ekonomik Büyüme İlkokul Okullaşma Oranı ↔ Ekonomik Büyüme Genel ve Mesleki Liselerden Mezun Olanlar → Ekonomik Büyüme
Akçacı (2013)	1999Q1 - 2012Q3	Toda Yamamoto Granger Nedensellik	Eğitim Harcamaları → Ekonomik Büyüme

Çalışmalarda okullaşma oranı, kayıt süresi, öğrenci sayısı değişkenleri beşeri sermaye göstergesi olarak kullanılmıştır. Çalışmaların büyük bir bölümünde Türkiye'de ekonomik büyüme ve beşeri sermaye değişkenleri arasında anlamlı ve pozitif ilişki olduğu bulgusu tespit edilmiştir.

II. VERİLER ve YÖNTEM

Çalışmada Türkiye'nin 1960-2012 dönemi yıllık verileri kullanılmıştır. Değişkenler kişi başına reel GSYİH (2005 sabit fiyatları ile), yüksek eğitim kurumlarından diploma alanların toplam sayısı, mesleki ve teknik okullardan diploma alanların toplam sayısı olarak seçilmiştir. Son iki değişken beşeri sermaye göstergesi olarak kullanılmıştır. Kişi başına reel GSYİH verisi Dünya Bankası istatistiklerinden, yüksek eğitim kurumları ile mesleki ve teknik okullardan diploma alanların toplam sayısı verileri TÜİK İstatistiki göstergelerinden temin edilmiştir. Çalışmada serilerin logaritmaları kullanılmıştır. Kişi başına reel GSYİH, yüksek eğitim kurumlarından diploma alanların toplam sayısı ile mesleki ve teknik okullardan diploma alanların toplam sayısı sırasıyla LRY, LTU ve LTMT simgeleri ile gösterilmiştir. Çalışmada 1980 yıllarından sonraki yapısal değişimi temsil etmek amacıyla ve 1994 yılında yaşanan krizi temsil etmek amacıyla D80 ve D94 ile temsil edilen iki kukla değişken kullanılmıştır.

Çalışmada kullanılan seriler arasında uzun dönemli ilişkiyi belirlemek amacıyla Johansen eşbütünleşme yöntemi kullanılmıştır. Johansen (1998) ve Johansen- Juselius (1990), koentegrasyon vektörlerinin sayısını ve anlamlı olup olmadıklarını belirlemek amacıyla İz (trace) istatistiği ve en büyük özdeğer (max eigenvalue) istatistiğini ileri sürmüştür:

$$\text{İz İstatistiği} = -T \sum_{i=r+1}^p \ln(1 - \lambda_i)$$

$$\text{En Büyük Özdeğer} = -T \ln(1 - \lambda_{r+1})$$

$$i=(r+1), (r+2), \dots, p$$

$$T=\text{Gözlem Sayısı}, r=\text{Koentegre olmuş vektör sayısı}$$

İz istatistiği en fazla r tane eş bütünleşme var boş hipotezini, r'den fazla eş bütünleşme vektörü var alternatif hipotezine karşı test eder. Hesaplanan En Büyük Öz Değer istatistiği ise, eşbütünleşme gerçekleştiren vektör sayısının r olduğunu belirten Ho hipotezine karşın, r+1 tane koentegre olmuş vektör olduğunu belirten alternatif hipotezi test eder (Yılmaz & Tezcan:2007, 9).

Toda Yamamoto yöntemi kullanılarak seriler arasında ilişkiler koentegrasyon önsel bilgiler kullanılmadan gözlemlenebilmektedir. Toda Yamamoto (1995) yaklaşımı, bir VAR max (p+d) modelinin tahmin edilmesine dayanmaktadır. Bu yöntemde, ilk olarak VAR modeli için uygun gecikme uzunluğu (p) belirlenmektedir. Daha sonra (p) gecikmeye, en yüksek integreye sahip değişkenin integre seviyesi (d_{max}) ilave edilmektedir. Üçüncü aşamada ise (p+d_{max}) gecikme için serilerin orijinal değerleri üzerine EKK modeli tahmin edilmektedir (Büyükakın vd., 2009: 110-111). Var (p+d_{max})'ın tahmini Wald istatistiğinin asimptotik X² dağılımını garanti etmektedir (Oladipo, 2009: 8). Çalışmada kullanılan verilere göre Toda-Yamamoto yaklaşımında tahmin edilen VAR max (p+d) modeli aşağıdaki gibi ifade edilmiştir.

$$LRY_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{p+d} \alpha_{1(i+d)} LRY_{t-(i+d)} + \sum_{i=1}^{p+d} \alpha_{2(i+d)} LTU_{t-(i+d)} + \sum_{i=1}^{p+d} \alpha_{3(i+d)} LTMT_{t-(i+d)} + \varepsilon_{1t} \quad (1)$$

$$LTU_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^{p+d} \beta_{1(i+d)} LRY_{t-(i+d)} + \sum_{i=1}^{p+d} \beta_{2(i+d)} LTU_{t-(i+d)} + \sum_{i=1}^{p+d} \beta_{3(i+d)} LTMT_{t-(i+d)} + \varepsilon_{2t} \quad (2)$$

$$LTMT_t = \delta_0 + \sum_{i=1}^{p+d} \delta_{1(i+d)} LRY_{t-(i+d)} + \sum_{i=1}^{p+d} \delta_{2(i+d)} LTU_{t-(i+d)} + \sum_{i=1}^{p+d} \delta_{3(i+d)} LTMT_{t-(i+d)} + \varepsilon_{3t} \quad (3)$$

Yukarıdaki eşitliklerde p optimal gecikme uzunluğunu, d serilerin maksimum bütünleşme derecesini göstermektedir. ϵ_{1t} , ϵ_{2t} ve ϵ_{3t} ise hata terimlerini temsil etmektedir. Son aşamada değişkenler için sırasıyla kısıtlamalar konulmakta, p gecikme için standart Wald testi kullanılarak kısıtlamaların anlamlılığı sınanmaktadır. Birinci eşitlikte $\alpha_{2i}=0$ ve $\alpha_{3i}=0$, sırasıyla “LTU Granger nedeni değildir LRY” ve “LTMT Granger nedeni değildir LRY” temel hipotezleri test edilmektedir. İkinci eşitlikte $\beta_{1i}=0$ ve $\beta_{3i}=0$ temel hipotezleri, üçüncü eşitlikte $\delta_{1i}=0$ ve $\delta_{3i}=0$ hipotezleri sınanmaktadır.

III. AMPIİRİK BULGULAR

Analizde kullanılan zaman serilerinin durağanlık düzeyleri ADF (Augmented Dickey Fuller) ve PP (Philips-Peron) birim kök testleri ile sınanmıştır. Zaman serilerinin birim kök test sonuçları Tablo 2’de sunulmuştur. Tüm değişkenlerin %1 anlamlılık düzeyinde birinci farklarında durağan olduğu belirlenmiştir ($d_{max}=1$).

Tablo 2. ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Düzye/ Birinci Fark	Augmented Dickey-Fuller (ADF) Test İstatistiği		Philips-Perron (PP) Test İstatistiği	
		Sabitli Model	Sabit+ Trendli Model	Sabitli Model	Sabit+ Trendli Model
LRY	Düzye	-0.41798	-2.99484	-0.39005	-2.99484
	Birinci Fark	-7.36293*	-7.28976*	-7.37961*	-7.30497*
LTU	Düzye	-0.73569	-3.94327	-0.72613	-3.01256
	Birinci Fark	-4.96317*	-4.97535*	-7.84317*	-7.80304*
LTMT	Düzye	-1.56068	-2.92204	-1.66995	-2.80945
	Birinci Farkı	-9.03691*	-9.02977*	-10.3897*	-13.1883*

Notlar: ADF testinde kullanılan gecikme sayısını belirlemede Schwarz Bilgi Kriteri (SIC) kullanılmıştır ve SIC yöntemi ile gecikme sayısı maksimum 10 olarak alınmıştır. PP testinde optimal gecikme uzunluğu, Bartlett Kernell Spectral tahmin yöntemi ve Newey-West Bandwith kriterlerinden yararlanılarak belirlenmiştir. *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir. MacKinnon kritik değerleri %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyleri için sırasıyla: trendsiz model için -3.562, -2.918, -2.597 ve trendli model için -4.144, -3.498, -3.178’dir.

Çalışmada Akaike, Schwarz Bilgi kriterleri bir gecikme uzunluğunu önermektedir. Testte Var sisteminin otokorelasyon (LM testi) ve değişen varyans (White testi) problemini içermemesi amacıyla gecikme uzunluğu artırılarak otokorelasyon sorunu giderilmiştir. Gecikme uzunluğu iki olarak belirlenmiştir.

Tablo 3. Johansen Eşbütünlük Test Sonuçları

İz (Trace) İstatistiği					
Sıfır Hipotezi	Alternatif Hipotez	Özdeğer İstatistiği	İz İstatistiği	Kritik Değer %5	Olasılık
$r=0$	$r \geq 1$	0.440308	76.47361**	69.81889	0.0133
$r \leq 1$	$r \geq 2$	0.353190	46.87477	47.85613	0.0617
En Büyük Öz Değer(Max Eigenvalue) Testi					
Sıfır Hipotezi	Alternatif Hipotez	Özdeğer İstatistiği	En Büyük Öz Değer İstatistiği	Kritik Değer %5	Olasılık
$r=0$	$r=1$	0.440308	29.59884	33.87687	0.1490

Notlar: r koentegrasyon vektör sayısını göstermektedir. * %5 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Schwarz Bilgi Kriterine ve Akaik Bilgi Kriterine göre en uygun gecikme uzunluğu 2 ve model 3 olarak alınmıştır

Johansen eşbütünlük sonuçlarına göre iz istatistiğinde boş hipotez olan” eşbütünlük yoktur” hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir. Bu teste göre seriler arasında bir tane eşbütünlük ilişkisi vardır. En büyük özdeğer istatistiğinde ise “eşbütünlük yoktur” boş hipotezi reddedilememektedir. Her iki sonuç dikkate alındığında eşbütünlüğün varlığına karar vermede küçük örneklemelerde iz istatistiğinin en büyük özdeğer istatistiğine göre daha güçlü olması nedeniyle bir tane eşbütünlük ilişkisi olduğu kabul edilmiştir (Lütkepohl vd., 2000).

ECT_{t-1} eşbütünlük denkleminde elde edilen hata terimini göstermekte olup hata düzeltme parametresi adını almaktadır. VECM modeline dayalı Granger nedensellik analizi hem kısa dönem hem de uzun dönem nedenselliği test etmeye izin vermektedir.

Tablo 4. Granger Nedensellik Testi

H ₀ Hipotezi	X ² İstatistiği	Değeri	Olasılık
LTU Granger nedeni değildir LRY	0.299975		0.5839
LTMT Granger nedeni değildir LRY	24.33775**		0.0000
LRY Granger nedeni değildir LTU	0.275099		0.5999
LRY Granger nedeni değildir LTMT	0.203686		0.6518

Not: ***,** ve* işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı ifade eder.

Kısa dönem Granger nedensellik test sonuçlarına göre “LTMT Granger nedeni değildir LRY” boş hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir. Bu bulgular ışığında kısa dönemde LTMT’den LRY’ye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 5. VECM Nedensellik Sonuçları

Değişken	D(LRY)	D(LTMT)	D(LTU)
ECT _{t-1}	-0.157315** (0.04942) [-3.18342]	-0.557475 (0.31633) [-1.76230]	0.305569** (0.15149) [2.01704]
D(LRY(1))	0.154202 (0.14172) [1.08809]	0.409424 (0.90718) [0.45132]	-0.227870 (0.43445) [-0.52450]
D(LTU(-1))	-0.015758 (0.02877) [-0.54770]	0.043791 (0.18417) [0.23777]	-0.076031 (0.08820) [-0.86202]
C	0.017823 (0.00647) [2.75273]	0.053120 (0.04145) [1.28166]	0.121244 (0.01985) [6.10845]

Not: Parantez içindeki değerlerler standart hatayı, köşeli parantez içindeki değerlerler t-istatistiklerini göstermektedir. ** işaret, %5 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

ECT_{t-1} hata düzeltme teriminin katsayısının istatistiksel olarak anlamlı çıkması uzun dönemde LTMT ve LTU’dan LRY’ye doğru nedensellik ilişkisi olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda LRY ve LTMT’den LTU’ya doğru nedensellik olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tahmin edilen VAR modeline göre Toda Yamamoto Granger nedensellik sonuçları Tablo 6’da özetlenmiştir.

Tablo 6. Toda Yamamoto Granger Nedensellik Sonuçları

H ₀ Hipotezi	p	p+d _{max}	X ² İstatistiği	Sonuç
LTU Granger nedeni değildir LRY	2	2+1	0.1786 (0.9146)	Kabul
LTMT Granger nedeni değildir LRY	2	2+1	13.3096** (0.0013)	Red
LRY Granger nedeni değildir LTU	2	2+1	19.5644** (0.0001)	Red
LTMT Granger nedeni değildir LTU	2	2+1	0.8711 (0.6469)	Kabul
LRY Granger nedeni değildir LTMT	2	2+1	0.8313 (0.699)	Kabul
LTU Granger nedeni değildir LTMT	2	2+1	0.0387 (0.9808)	Kabul

Notlar:* ve ** sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Parantez içindeki değerler olasılık değerini göstermektedir.

Toda Yamamoto nedensellik testine göre “LTU Granger nedeni değildir LRY” boş hipotezi reddedilemezken, “LTMT Granger nedeni değildir LRY” boş hipotezi reddedilmiştir. Yani mesleki ve teknik eğitime dayalı beşeri sermayeden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik bulgusu elde edilmiştir. Ayrıca “LRY Granger nedeni değildir LTU” hipotezi reddedilmiştir. Diğer bir ifadeyle ekonomik büyümeden yüksek eğitime dayalı beşeri sermayeye doğru tek yönlü nedensellik olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmanın bulguları doğrultusunda Türkiye’de meslek ve teknik eğitim dikkate alındığında beşeri sermayeden büyümeye doğru tek yönlü nedensellik olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bu bulgu Türkiye için yapılan Özsoy (2009), Genç vd. (2009), Akçacı (2013) çalışmalarıyla tutarlıdır. Ayrıca yüksek eğitim dikkate alındığında büyümeden beşeri sermayeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucu Kadılar ve Şimşek (2010) çalışmasının sonuçları ile benzerdir.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Klasik büyüme teorileri ülkeler arasındaki gelişmişlik farklılıklarını açıklamada yetersiz kalmıştır. Bu eksikliği gidermek amacıyla içsel büyüme modelleri ortaya atılmıştır. İçsel büyüme modellerinden beşeri sermaye teorisinde bilgi, beceri, deneyime sahip olan beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerinde anlamlı ve pozitif etkilere sahip olduğu belirtilmektedir. Beşeri sermayeyi etkileyen eğitim hem emeğin hem de diğer üretim faktörlerinin verimliliğini artırmaktadır. Eğitimle birlikte teknolojinin benimsenmesi ve yayılması kolaylaşmakta, iş bulma imkânları artmakta ve elde edilen gelir yükselmektedir.

Son dönemlerde gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelerin refah düzeyine yaklaşmasında beşeri sermaye önemli bir faktör olarak görülmektedir. Ekonomik büyümenin belirleyicileri arasında beşeri sermaye ve eğitimin önemli bir yer tuttuğu genel olarak kabul edilmektedir. Bu çalışmada Türkiye’nin 1960-2012 dönemi dikkate alınarak ekonomik büyüme ve beşeri sermaye nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Çalışmada değişkenler olarak kişi başına reel GSYİH, beşeri sermaye göstergesi olarak yüksek eğitim kurumlarından diploma alanların toplam sayısı ile meslek ve teknik liselerden diploma alanların toplam sayısı kullanılmıştır. Ekonomik büyüme ve beşeri sermaye arasında ilişki Johansen Eşbütünleşme testi kullanılarak analiz edilmiştir. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi, VECM modeli ve Toda Yamamoto nedensellik yöntemi kullanılarak incelenmiştir.

Johansen eşbütünleşme testi sonucunda Türkiye’de beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ilişki olduğu bulgusu elde edilmiştir. Kısa dönemde mesleki ve teknik eğitime dayalı beşeri sermayeden büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Uzun dönemde ise mesleki-teknik eğitime dayalı beşeri sermayede ve ekonomik büyümeden yükseköğretime doğru nedensellik ilişkisi gözlemlenmiştir. Aynı zamanda meslek-teknik lise ve yükseköğretimden ekonomik büyümeye doğru nedensellik olduğu bulgusu elde edilmiştir. Toda Yamamoto nedensellik sonuçlarına göre mesleki ve teknik eğitime dayalı beşeri sermayeden ekonomik büyümeye doğru ve ekonomik büyümeden yükseköğretime doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç Özsoy (2009), Genç vd. (2009), Akçacı (2013) çalışmaları ile tutarlıdır. Ayrıca büyümeden yüksek eğitime doğru da tek yönlü nedensellik olduğu gözlemlenmiştir. Bu sonuç Kadılar ve Şimşek (2010) ile tutarlıdır.

Çalışmada Türkiye’de içsel büyüme modellerinin geçerli olduğunu destekleyen bulgular elde edilmiştir. Türkiye’de mesleki ve teknik lise eğitiminin ekonomik büyüme üzerinde yükseköğretimden daha etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda Türkiye’nin ekonomik büyümesini gerçekleştirmede ara eleman ihtiyacının karşılanması ve sanayi sektörünün ihtiyaçlarını karşılayacak nitelikte mesleki eğitim almış işgücü önem kazanmaktadır. Diğer taraftan gelir seviyesi yükseldikçe yüksek eğitim düzeyinin arttığını söylemek mümkündür. Yükseköğretimden ekonomik büyümeye doğru ise nedensellik ilişkisi elde edilememiştir. Bunun nedeni Türkiye’nin üretim yapısının ve ihracat yapısının çok nitelikli emek gerektirmeyen ürünlere dayanması görülebilir. Türkiye’nin emek yoğun ve orta-düzyer teknoloji gerektiren mallarda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olması, yükseköğretime dayalı beşeri sermayenin dolaylı olarak ekonomik büyümeyi etkilemesine

neden olmaktadır. Türkiye’de ekonomik büyümenin sürdürülebilir bir nitelik kazanmasında eğitime verilen önemin artırılması gerekmektedir. Politika yapıcıların ekonomik büyümeyi teşvik etmek amacıyla beşeri sermaye birikimini artırmaya yönelik politikaları, özellikle mesleki ve teknik eğitime yönelik uygulamaların artırılması, Türkiye açısından olumlu sonuçlar doğuracaktır.

KAYNAKÇA

- Afşar, M. (2009). Türkiye’de eğitim yatırımları ve ekonomik büyüme ilişkisi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 85-98.
- Akçacı, T. (2013). Eğitim harcamalarının iktisadi büyümeye etkisi. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(5), 65-79.
- Altıntaş, H., & Çetintaş H. (2011). Türkiye’de ekonomik büyüme, beşeri sermaye ve ihracat arasındaki ilişkilerin ekonometrik analizi: 1970-2005. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı 36, 33-56.
- Ay, A., & Yardımcı, P. (2008). Türkiye’de beşeri sermaye birikimine dayalı ak tipi içsel büyümenin var modeli ile analizi (1950-2000). *Maliye Dergisi*, Sayı 155, 39-54.
- Babatunde, M. A., & Adefabi, R. A. (2005). *Long run relationship between education and economic growth in Nigeria: Evidence from the Johansen’s cointegration approach*. Regional Conference on Education in West Africa: Constraints and Opportunities Dakar, Senegal, 1st-2nd, 1-22.
- Bal, H., Algan, N., Manga, M. & Kandır, E. 2014. Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: BRICS Ülkeleri ve Türkiye Örneği, International Conference On Eurasian Economies, 1-9. <http://avekon.org/papers/923.pdf> E.T: 17/11/2015.
- Becker, G. S., Murphy, K. M., & Tamura, R. (1990). Human capital, fertility, and economic growth. *The Journal of Political Economy*, 98(5), 12-37.
- Becker, G. S., Murphy, K. M., & Tamura, R. (1994). *Human capital: A theoretical and empirical analysis with special reference to education*. (Chapter Title XII-Human Capital, Fertility, and Economic Growth), The University of Chicago Press, 3rd Edition.
- Barro, R. J. (1991). Economic growth in a cross section of countries. *The Quarterly Journal of Economics*, 106 (2), 407-443.
- Barro, R., & Lee, J. W. (1994). Sources of economic growth. *Carnegie- Rochester Conference Series on Public Policy*, 40, 1-46.
- Benhabib, J., & Spiegel, M. (1992). *The role of human capital in economic development: Evidence from aggregate cross-country and regional U.S data*. Economic Research Report, 1-42. Retrieved Nisan 16, 2014 (de indirildi) from the World Wide Web: <http://econ.as.nyu.edu/docs/IO/9391/RR92-46.pdf>
- Blomm, D., Canning, D., & Chan, K. (2006). *Higher education and economic development in Africa*. Retrieved Nisan 14, 2014 (de indirildi) from the World Wide Web: <http://ent.arp.harvard.edu/AfricaHigherEducation/Reports/BloomAndCanning.pdf>
- Büyükkın, F., Bozkurt, H., & Cengiz, V. (2009). Türkiye’de parasal aktarımın faiz kanalının Granger nedensellik ve Toda-Yamamoto yöntemleri ile analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 33, 101-118.
- Çakmak, E., & Gümüş, S. (2005). Türkiye’de beşeri sermaye ve ekonomik büyüme: Ekonometrik bir analiz (1960-2002). *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60(1), 59-72.
- Çalışkan, Ş. (2007). Eğitimin getirisi (Uşak ili örneği). *Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 12(2), 235-252.

- Çalışkan, Ş., Karabacak, M., & Meçik, O. (2013). Türkiye’de eğitim- ekonomik büyüme ilişkisi: 1923-2011 (kantitatif bir yaklaşım). *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 11 (21), 29-48.
- Chi, W. (2008). The role of human capital in China’s economic development: A review and new evidence. *China Economic Review*, 19, 421-436.
- Dias, J., & Tebaldi, E. (2012). Institutions, human capital, and growth: The institutional mechanism. *Structural Change and Economic Dynamics*, 23, 300-312.
- Dias, J. (2015). Human capital demand in Brazil: The effects of adjustment cost, economic growth, exports and imports. *Economia*, 16, 76-92.
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1981). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica*, 49, 1057-1072.
- Easterly, W., & Levine, R. (1997). Africa’s growth tragedy: policies and ethnic division. *The Quarterly Journal of Economics*, 112(4), 1203-1250.
- Ercan, N. Y. (2002). İçsel büyüme teorisi: Genel bir bakış. *Planlama Dergisi*, Özel Sayı, 129-138.
- Ergen, H. (1999). Türkiye’de eğitimin ekonomik büyümeye katkısı. *Ekonomik Yaklaşım*, 10(35), 21-52.
- Genç, M. C., Değer, M. K., & Berber, M. (2009). *Beşeri sermaye, ihracat ve ekonomik büyüme: Türkiye ekonomisi üzerine nedensellik analizi*. Uluslararası 7. Bilgi, Ekonomi, ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı, 48.60.
- Hanushek, E. A., & Kimbo, D. (2000). Schooling, labor-force quality, and the growth of nations. *The American Economic Review*, 90 (5), 1184-1208.
- İzgi, B. B., & Arslan, İ. (2008). *Türkiye’de genç işsizliği, eğitim ve büyüme ilişkisi (1988-2008)*. 2. Ulusal İktisat Kongresi İzmir, 1-11.
- Johansen, S. K., & Juselius, K. (1990). Maximum likelihood estimation and inference on cointegration with application to the demand for money. *Oxford Bulletin of Economic and Statistics*, 52, 169-210.
- Kibritçiöğlü, A. (1998). İktisadi büyümenin belirleyicileri ve yeni büyüme modellerinde beşeri sermayenin yeri. *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 53(1-4), 207-230.
- Koç, A. (2013). Beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi: Yatay kesit analizi ile AB ülkeleri üzerine bir değerlendirme. *Maliye Dergisi*, 135, 241-258.
- Li, H., & Huang, L. (2009). Health, education and economic growth in China: Empirical findings and implications. *China Economic Review*, 20, 374-387.
- Li, K. W., & Liu, T. (2011). Economic and productivity growth decomposition: An application to post-reform China. *Economic Modelling*, 28, 366-373.
- Lucas, R. E. (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics*, 22, 3-42.
- Lutkepohl, H., Saikkonen, P., & Trenkler, C. (2000). *Maximum eigenvalue versus trace test for the cointegration rank of a VAR process*. 1-29. Retrieved Kasım 8, 2013 (de indirildi) from the World Wide Web: <http://ideas.repec.org/p/zbw/sfb373/200083.html>
- Mankiw, N. G., Romer, D., & Weil, D. (1992). A contribution to the empirics of economic growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 407-437.
- Oladipo, O. S. (2009). *Does saving really matter for growth in developing countries? The case of a small open economy*. Retrieved Aralık 28, 2012 (de indirildi) from the World Wide Web: <http://economics.ca/2009/papers/0619.pdf>
- Özsoy, C. (2009). Türkiye’de eğitim ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkinin VAR modeli ile analizi. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, IV(1), 71-83.

- Pelinescu, E. (2015). The impact of human capital on economic growth. *Procedia Economics and Finance*, 22, 184-190.
- Phillips, P. C., & Perron, P.(1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75, 335-346.
- Pritchett, L. (1996). Where has all the education gone?. *Policy Research Working Paper*, 1581,1-56. Retrieved Nisan 16, 2014 (de indirildi) from the World Wide Web: <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/UNPAN/UNPAN002390.pdf>
- Qadri, F. S., & Waheed, A. (2014). Human capital and economic growth: A macroeconomic model for Pakistan. *Economic Modelling*, 42, 66-76.
- Romer, P. M. (1986). Increasing returns and long-run growth. *The Journal of Political Economy*, 94(5),1002-1037.
- Romer, P. M. (1990). Endogenous technological change. *The Journal of Political Economy*, 98 (5), 71-102.
- Solow, R. M. (1956). A contribution to the theory of economic growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 70(1), 65-94.
- Şimşek, M., & Kadılar, C. (2010). Türkiye’de beşeri sermaye, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik analizi. *C.Ü İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(1), 115-140.
- Taban, S., & Kar, M. (2006). Beşeri sermaye ve ekonomik büyüme: Nedensellik analizi, 1961-2001. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 159-182.
- Toda, H. Y., & Yamamoto, Y. (1995). Statistical inference in vector autoregression with possibly integrated processes. *Journal of Econometrics*, 66, 225-250.
- Tzeremes, N. G. (2014). The effect of human capital on countries’ economic efficiency. *Economic Letters*, 124, 127-131.
- Yılmaz, F., & Tezcan, N. (2007). *Vergi hasılatı ve sabit sermaye yatırımlarının ekonomik büyümeye olan etkisi: Ekonometrik bir inceleme*. 8. Türkiye Ekonometri ve İstatistik Kongresi, ss.1-14.
- Zhang, C., & Zhuang, L. (2011). The composition of human capital and economic growth: Evidence from China using dynamic panel data analysis. *China Economic Review*, 22, 165-171.

XVI. YÜZYIL FRANSA'SINDA VERGİLER VE VERGİ İSYANLARI*

Zeynep AĞDEMİR¹

Özet

XVI. yüzyıl feodalizmin çöküşü ile kapitalizmin doğuşuna işaret eder. Bu tarihsel süreç vergileri de kapsayan pek çok toplumsal veçhede farklı toplumsal sınıfları karşı karşıya getiren çatışmaları barındırmıştır. XVI. yüzyıl Fransa'sında pek çok vergi isyanı yaşanmış, vergi tahsildarlarının köylüler tarafından öldürülmesi geleneksel bir hal almıştır. Bu bağlamda, bu çalışmanın temel amacı, XVI. yüzyıl Fransa'sında gerçekleşen vergi isyanlarını XVI. yüzyıl toplumsal yapısını ele alarak incelemektir. İlk olarak XVI. yüzyıl Fransa'sı üretim ilişkileri incelenerek anlaşılmalı çalışılmıştır. İkinci olarak Fransa'nın idari, dini ve mali yapısı ele alınmıştır. Vergi isyanları ise bu toplumsal yapı dikkate alınarak oluşturulan sorulara cevaplarla birlikte sonuç bölümünde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: XVI. yüzyıl Fransa'sı, vergi isyanları, toplumsal üretim ilişkileri, idari yapı, mali yapı.

Jel Sınıflandırılması: H2, N4, N43, N9, N93.

THE TAXES AND THE TAX REVOLTS IN THE SIXTEENTH CENTURY FRANCE

Abstract

The sixteenth century has indicated the collapse of the feudalism and the beginning of the capitalism. This historical phase had contained several social contradictions involves taxes. Several tax revolts had placed in sixteenth century France and the killing of the tax collectors had been a tradition. In this context, the main aim of the article is to analyse the tax revolts with the 16th France society structure. Firstly, the study has analyzed the social structure of the France through social relations of production. Secondly, the executive, religious and fiscal structure of the 16th France have examined. Considering the social structure of the 16th century France with answers to questions about tax revolts, tax revolts are revived in the conclusion.

Key Words: The sixteenth century France, tax revolts, social relations of production, executive structure, fiscal structure.

Jel Classification: H2, N4, N43, N9, N93.

* Bu çalışma Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalında yazılmakta olan doktora tezi esas alınarak oluşturulmuştur, tüm eksikler ve hatalar bana ait olmak üzere Serdal Bahçe'ye teşekkür ederim. Ayrıca Altuğ Murat Köktaş'a yardımları için teşekkür ederim.

¹ Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, SBF, Maliye Bölümü, zeynepagdemir@gmail.com

GİRİŞ

K. Marx, XIX. yüzyıl Fransa'sı için şöyle diyordu: "Köylü şeytanı resmetse onu vergi tahsildarı kılığında resmeder" (2006: 112). XVI. yüzyıl Fransa'sında durum pek de farklı değildir, köylü mızraklarının hedefi gelenekselleşmiş bir biçimde vergi tahsildarlarıdır. Otlaklarından bataklık bölgelerine kadar Fransa, köylülerden tüccarlara farklı toplumsal sınıfların kan kıyamet vergi isyanlarına tanık olmuştur. Vergilere isyan eden tüccarlar, ittifaka girdikleri köylülere ihanet edip, köylülerin taleplerini yok sayabilmiş, soylular krala karşı birlikte çıktıkları yolda taraf değiştirip köylüleri katledebilmiştir. Bu toz duman içinde Argos² gibi iyi bir gözlemci olup "bekle gör" tutumu izleyen bazı sınıflar ise tarihin arka sahnelerinde yer almayı seçmişlerdir. Görünen odur ki toplumsal sınıfların bazılarında Eros'un kurşun okları³ bazılarında ise altın uçlu okları isabet etmiştir. Bu yazının amacı feodalizmin çözülüşünün başladığı ve kapitalizmin yeni yeni filizlendiği bu çalkantılı yüzyılda vergileri ve vergi isyanlarını toplumsal ve tarihsel bir çerçevede ele almaya çalışmaktır. Bu sebeple, çalışma ilk önce XVI. yüzyıl Fransa toplumunu üretim ilişkilerini ele alarak anlamaya çalışacak, kent ve kırlara hakim üretim süreçleri betimlenecektir. Mali yapının anlaşılması için önemli bir yere sahip olan idari yapı üzerinde kısaca durulacaktır. Toplumun dini yapısı, kilisenin toplumsal etkisinin önemi ve vergi erki nedeniyle ayrıca önem verilmesi olan bir başlık olarak ortaya çıkmaktadır. Ardından, ülkenin mali yapısı ve vergi isyanları incelenecektir. Sonuç bölümünde ise vergi isyanları, ülkenin toplumsal yapısı dikkate alınarak ve aşağıda oluşturulan sorunsallara verilen cevaplar üzerinden yorumlanmaya çalışılacaktır:

Verginin türü ne? (b) hangi sınıf veya sınıfların isyanı? (c) dinsel mi dinselliği aşan bir isyan mı? (d) vergi ne vesileyle çıkıyor? (e) kentsel mi kırsal mı? (f) ne kadar sürüyor? (g) lider mi halk ayaklanması mı? (h) coğrafik yayılma alanı ne düzeyde? (i) siyasal iktidarı tehdit ediyor mu? (i) ileriye aktarımı ne?

I. ÜRETİM İLİŞKİLERİ ve TEMEL SINIFLAR

I. I. Kentler

XVI. yüzyılın başında Fransa tam anlamıyla bütünlüğe sahip değildir. Sınırları belirli değildir ve ortak dili bile yoktur (Knecht, 1996a: 1). Fransa, Avrupa'nın kalabalık ülkelerinden biridir. Paris'in nüfusu 200-300 bin arasındadır. Lyon 60 bin, Rouen, Nantes ve Bordeaux yaklaşık 20-35 bin nüfusa sahip diğer büyük kentlerdir. Toulouse, Montpellier, Marsilya, Orléans'ın nüfusları yaklaşık 15-20 bin arasındadır. (Le Roy Ladurie, 2002: 14). Nüfusu bin dolaylarında olan pek çok kent bulunmakta, kentlerin önemli bölümü 5 bin nüfusun altındadır (Benedict, 1989: 10, 24-25). Kentler arası ulaşım oldukça yavaştır. Paris'ten Amiens'e yolculuk iki gün sürerken, Paris'ten Limoges'e altı gün, Bordeaux'ya yedi buçuk gün, Lyon'a altı-yedi gün, Marseille'ye on-on dört gün sürmektedir (Knecht, 1996a: 2). Kentliler geçimlerini el zanaatı, manifaktür ve ticaretten elde etmektedirler. Üzüm üretimi bazı kentler için önemli bir gelir kaynağıdır. Paris, Orléans, Reims, Lyon'da üzüm bağları bulunmakta, üzümler şarap haline getirilip, Bordeaux ve La Rochelle'den ihraç edilmektedir. Ticaretin gelişmesiyle Lyon pek çok ülkeden tüccar barındıran ve finans merkezi bir kent haline gelmiştir. Bordeaux ise her yıl İngiliz şarap filolarının uğradığı güneybatının en önemli limanıdır. Ticaretteki ilerleme manifaktür üretimini tetiklemiştir. Fransa'da manifaktür üretimin merkezi, dokumacılığın yaygın biçiminde yapıldığı Languedoc bölgesidir (Knecht, 1996a: 7-8). Nehir kenarları ve limanlardaki yerleşim yerlerinin önemli kısmını tüccarlar, tekneçiler, şarap fiçisi üreticileri, kentlerin ise dikkate değer kısmını zanaatkarlar ve dükkâncılar oluşturur. Manifaktür

² Argos, Yunan mitolojisinde Hera'nın uşaklarından biridir, yüz gözü vardır ve uyurken bile gözlerinin açık olması nedeniyle iyi bir gözlemci olduğu bilinir.

³ Eros'un kurşun okları nefreti, altın okları ise aşkı ifade etmektedir.

üretimin yoğunlaştığı kentlerde ise zanaatkârların ve dükkâncıların ağırlıkları artmaktadır (Benedict, 1989: 12).

Kentlerdeki temel çelişki zanaatkâr ve tüccar arasında yaşanmaktadır. 14. yy.'da tüccar ve zanaatkâr arasında önemli fark yokken, XVI. yy.'da tüccarlar zanaatkârları hakimiyet altına almışlardır. Le Roy Ladurie, XVI. yy. sonunda Romans'da tüccar ve zanaatkârlar arasında niteliklerin keskin biçimde ayrıldığını söylemektedir. Zanaatkârlar kendilerine yün satan ve onlardan kumaş alan ve tokaçlama değirmeni kiralayan tüccarlara bağımlı hale gelmiştir (2002: 21). Tüccarlar arasında farklılıklar bulunmaktadır. Shakespeare'ın *Venedik Tüccarı*'ndaki Antonio gibi gemisi batınca yok olan küçük tüccarlar varken, ithalatının önemli bölümüne egemen olan zengin tüccarlar da bulunmaktaydı. 1569 yılında Lyon'da ithalat yapan 532 tüccardan 10 ithalatçı tüccar, ithalat değerinin yüzde 36.6'sını ve en büyük 43 ithalatçı ise ithalat değerinin yüzde 74'ünü kontrol etmekteydi. Geriye kalan yüzde 26'lık ithalata ise çoğunluğu küçük ölçekte çalışan 489 tüccar hakimdi. Büyük tüccarların önemli bölümü Lucca, Cenova ve Milan'dan geliyordu, diğerleri ise Lyon'lu kumaş ve baharat tüccarlarıydı (Beik, 2009: 107-109).

I. II. Kırlar

XVI. yüzyıl Fransa'sında nüfusun büyük kısmını kırlar oluşturmaktaydı. Kır üretiminin temel birimi çiftçi ailesiydi. Çiftçi ailesi eksik bir ekonomiydi çünkü manifaktür ürünlere ve temel metalara ihtiyaçları vardı (Hilton, 1995: 156). Kırlar bir *manor*'un veya bir lord kalesinin etrafında yerleşmişti. Her köy evinin bir bahçesi ve hayvan besleyecek alanı bulunmaktaydı. Otlaklar, bataklık, üzüm bağları meyve bağları köylerin etrafını çevrelemekteydi. Kuzey, merkez ve doğu bölgelerde çok miktarda bataklık varken, batı bölgeler bol otlaklara sahip olduklarından daha zenginlerdi. Üretim araçları ilkel düzeydeydi, köylüler tarlalarını ekip, biçerken saban kullanmaktaydılar. Hayvan beslemek ailenin geçimi ve yükümlülüklerin karşılanması için önemliydi. Mahsul verimi düşüktü, köylüler daha rahat bir yaşam sağlayacak düzeyde toprağa sahip değillerdi.

Bir aileyi 5-6 hektarlık bir toprak geçindirebilirken, bazı bölgelerde 1 hektardan az toprağa sahip köylüleri görmek mümkündü. Geçimlerine yetmeyecek ölçüde toprağı olan köylüler, geçimlerini toprak kiralayarak, ekin zamanı büyük şehirlerde çalışarak, hizmetkârlık yaparak ve manifaktürde çalışarak sağlamaktaydı (Beik, 2009: 15-22). Sadece Normandie, Languedoc ve Paris gibi bölge ve kentlerde değil Fransa genelinde de küçük toprak mülkiyeti yaygındı. Satış hakkı üzerinden bakılacak olursa, temel üretici sınıf olan köylüler küçük toprakların yüzde 40'ına veya 50'sine sahipti. Bu oran ülkenin bölgelerine göre farklılık göstermekteydi. Ülkenin merkez ve güneyinde küçük toprak mülkiyeti yaygınken, Bourgogne'de ve Normandie'de köylüler toprağın mülkiyetine değil kullanım hakkına sahipti. Çeşitli bölgelerde, toprak mülkiyetinden ve kullanım hakkından yoksun tarım işçileri de bulunmaktaydı (Clark, 1995: 208). Serflik XII. yüzyıldan XVI. yüzyılın ortalarına kadar gittikçe azalmıştı. Serflik yükümlülükleri askıda bırakılmış ve yürürlükten kalkmıştı. Serflerin özgürlüğü verilmek yerine satılmıştır. Senyörler bu satışlara tefeci ve vergi borçlarını ödemek için ihtiyaç duymuşlardı (Bloch, 1966: 106-107).

Senyörlük toprakları ise ikiye ayrılmaktaydı. Lordun kendi toprakları *demesne* topraklardı, bu toprakların bir kısmını lordun evi veya kalesi oluşturmaktaydı. *Demesne* topraklar köylüler veya tarım işçileri tarafından işleniyordu. *Mouvance* denen topraklarda ise lord toprakların kullanım hakkını veriyor, bu hakkın karşılığında yıllık *cen* adı verilen bir ödeme alıyordu (Beik, 2009: 27-28). Soylular arasında da farklılıklar mevcuttu. Soylu sınıfın tepesinde kraliyet soyundan gelen dükler bulunuyordu. Prens Condé, Rohan ve Montmorency aileleri gibi kraliyet soyundan gelenler buna örnek verilebilir. Krallığın en büyük askeri gücüne sahiptiler. Krallığın farklı bölgelerinde büyük toprakları bulunmaktaydı. Örneğin, Montmorency dükü Languedoc, Bretagne, Normandie ve diğer bölgelerde topraklara sahipti. Condé ailesinin Bretagne, Provence, Picardy, Berry ve Bourgogne'de toprakları vardı. Diğer senyörler üzerinde güçleri vardı ve senyörel yargılama hakkına sahiptiler. Örneğin, Bretagne bölgesinde Rohan düklüğü yüzden fazla köyün yargı gücünü elinde tutuyordu (Collins, 1995: 38). Guise ailesi 1570'lerde Fransa'nın en zengin ailesiydi. Yıllık geliri 235, 507

*livre*⁴ ydi. Champagne, Île-de France ve Picardy yoğunluklu olmak üzere çok sayıda toprağa sahipti. Aynı zamanda kraldan mahkeme görevleri için maaş alıyor, krala borç veriyor ve kraliyet hediyeleri de alıyordu (Beik, 2009: 89).

Toprak sahiplerinin önemli bölümü vergilerden muaftı, kendi gelirlerine ek olarak kraldan maaş almaktaydılar, yargı sisteminde üst mevkideydiler (Baumgartner, 1995: 47-48). Maaşlılar arasında kral mahkemelerinde çalışanlar, krallık görevlileri ve valiler yer almaktaydı. Krallar, soylulara maaşın yanında, toprak ve çeşitli hediyeler de vererek etkilerini arttırmaya çalışmaktaydılar. Maaşlar bazı soylular için önemli bir geçim kaynağıydı (Kettering, 2001: 66). 1550'lerden sonra ise enflasyon ve lordların paraya olan ihtiyacı demesne toprakların *mouvance*'e çevrilmesine, *mouvance* toprakların ise satılmasına neden olan bir dalga başlatmıştır, bu süreç 1640'lara kadar devam etmiştir. Örneğin Bretagne'de feodal aileler varlıklarını 17. yüzyılın yarısına kadar sürdürmüş, ancak sonraları toprakları *Parlement* ve Nantes'teki zengin tüccarlar tarafından satın alınmıştır (Beik, 2009: 31).

II. İDARİ YAPI

XVI. yy. Fransa'sında kral ile soylular arasındaki ilişki bölgeden bölgeye farklılık gösterdiği gibi sürekli değişmiştir. Ancak bazı genellemeler yapmak mümkündür. Krallık Konseyi en merkezi güç ve temel yönetim organıdır. Konsey üçe ayrılmıştır: *Council Proper* yani gizli konsey, geniş yetkilere sahip olan *Parlement* veya Üst Hukuk Mahkemesi ve *Cour des Comptes* yani mali mahkeme (Grant, 2013: 4). Krallık Konseyine düzenli olarak katılan kraldır, dük ve prensler konseye katılıp konsey dışı olabilir (Potter, 1995: 90-91). Krallık Konseyinin dışında XVI. yüzyılın sonuna kadar yaklaşık on altı yerel meclis bulunmaktadır. Yerel meclislerle kral arasındaki ilişki yerel meclislerde sınıfların görece güçlerine bağlı olarak değişmektedir (Parker, 1990: 7). Krala bağlı bölgeler olduğu gibi kraldan özerkleşen bölgeler de bulunmaktadır. Yani temelde yerel bölgeler ikiye ayrılmaktaydı: krallıktan bağımsızlaşan (*pays d'etats*) ve özerkliğini kaybedip kralın egemenliğine giren bölgeler (*pays d'election*). Özerkliğe sahip olan bölgeler Languedoc, Provence, Bourgogne, Bretagne, Dauphine ve Normandie'dir. Ancak bunlar arasında en ayrıcalıklı olanlar Bretagne ve Languedoc'tur. Merkezi yönetim ile yerel bölgeler arasında sık sık çatışmalar yaşanmaktaydı (Grant, 2013: 13).

III. DİNİ YAPI

Krallık dini bölgelere, bu bölgeler ise piskoposluklara ayrılmıştır, kral bölgelere piskopos atama yetkisine sahiptir. Kral 1516 yılındaki *Concordat of Bologna* ile Katolik Kilisesi üzerinde hakimiyet sağlamıştır. Kilise ile krallık iç içedir, dolayısıyla kilisenin büyümesi krallığın büyümesi anlamına gelmiştir (Neely, 1992: 5). Fransa'da kilise vergilerden muaftı, ancak 14. yüzyılda kral kiliseden zorunlu olmayan hediyeler istemeye başlamıştı. Kral ile kilise arasındaki mali ilişki 1561 yılında *Poissy* Sözleşmesiyle kilisenin altı yıl için 1,6 milyon *livre* ödemeyi kabul etmesiyle düzene girmiştir. XVI. yy. sonlarında kilisenin temel mücadelesi krala ödenen vergileri azaltmak olmuştur (Shennan, 1969: 23). Kilise krala vergi öderken, toprakları üzerindeki köylülerden *tithe* adında ürün üzerine konulan bir vergi almaktaydı. Diğer yandan kişisel *tithe* de vardı, bu da ayinler için alınmaktaydı (Brissaund, 1915: 166). Kilise de homojen bir bütün değildi. Üst düzey din adamları iyi eğitilmiş soylu ailelerden gelen toprak sahipleriydi, rahipler genellikle yoksul kişilerdi (Spielveg, 2011: 401).

I. Francis ve II. Henry döneminde krallar, içinde Guise dükünün de bulunduğu toprak soyluların bir bölümü ile ittifak halindeydi. Krallığın nimetlerinden yararlanan soylular, diğer soylular tarafından rahatsızlıkla karşılanıyordu. Bu dönemde savaş maliyetlerinin karşılanması için

⁴ 1576-1602 yılları dışında Fransa'da kullanılan para birimi *livre tournois* olarak adlandırılıyordu. *Livre* 20 *sous*'dan oluşuyor *sous* ise 12 *deniers* etmekteydi (Collins, 1995: 27).

borçlar, vergi artırımları, soyluluk unvanı satışları ve devlet görevleri satışları gibi önlemlere rağmen krallık maliyesi denkleştirilemiyordu. Guise dükü bu önlemlerin yanında soylulara verilen hediyelerin kesilmesi, bazı devlet görevlilerinin azaltılması gibi uygulamalara gidince bu durum rahatsızlığı arttırdı. Guise dükünün karşısında Prens Conde ve Languedoc soyluları Henri de Montmorency ve Damville Protestan hareketi desteklediler (Kettering, 2001: 97-99). Guise dükünün Fransa Kilisesi ile önemli ilişkileri vardı, Fransa Kilisesinin önde gelen liderlerinden biri olan Kardinal Lorraine Guise'nin kardeşiydi (Le Roy Ladurie, 1994: 175).

Kralın Katolik Kilisesi ile ittifak halinde olduğu Fransa'da Protestanlık önceleri özellikle üçüncü tabaka⁵ arasında yaygındı ve krala karşı pasif bir direniş halini almıştı. Protestanların en yoğun yaşadığı yerler Languedoc'un kırsal bölgeleriydi. Geriye kalanlar ise Güney Fransa, Güneybatı Dauphine, Picardy, Normandie, Kuzey Paris, Champagne gibi bölgelerde yaşıyorlardı. II. Henry döneminden sonra soyluların önemli bir kısmı Protestanlığa geçmişti. Protestanlık çoğu ülkede soylulara güç ve kazanç sağlamıştı. Fransa'da da soylular kilisenin gücünü ve zenginliğini sorguluyor ve Protestanlara hoşgörü gösterilmesi, kilise mallarının istimlak edilerek devletin borçlarının ödenmesi gibi taleplerde bulunuyorlardı (Grant, 2013: 94-95,102). Protestanların arasında önemli ölçüde soylu bulunmasının bir nedeni fiyat dalgalanmalarından kaynaklanan refah düşüşünün kilise reformu sayesinde telafi edilme isteğiydi. Ancak Protestan soylular arasında sadece daha alt düzeydeki soylular değil, zengin soylular da bulunmaktaydı. 1560'larda neredeyse soyluların yarısı Protestanlığa geçmişti (Knecht, 1996a: 322).

IX. Charles döneminde Catherine Medici pek çok düzenlemeyle Katolik ve Protestanlar arasında uzlaşa sağlamaya çalıştı. 1560 ve 1561'de kilisenin malvarlıkları bazı Katolik ve Protestanların onayıyla satıldı. Çatışmalar çeşitli biçimlerde devam etti (Le Roy Ladurie, 1994: 172-173). Protestanlar 1572 yılında Krala karşı anayasa hazırladılar. IX. Charles 1574 yılında hayatını kaybettiğinde, III. Henry tahta geçecekti, ancak kardeşi Alençon Dükü François krala karşı Protestan tezleri sundu. Protestanların karşısında Montpensier, Katolik Bourbonlar, Guise ve Nevers gibi soylular duruyordu. Savaşta Protestanlar ağırlık kazanınca III. Henry zor duruma düştü. Katolik soylular kralı ülkeyi yönetememekle suçladılar. Kralın savaşa girmek için vergileri attırılması gerekirken, Katolik soylular vergilerin yükseltilmesini istemiyorlardı. 1578-1580 yıllarında isyanlar patlak verdi. Nüfus artışı, on beş yıldır süren savaşın etkileri, krallığın otorite kaybı, feodal baskı Provence, Vivarais ve Dauphine bölgesinde köylü isyanlarına neden oldu (Holt,1995: 98-115). Katolik soylular kralı azletmeyi deneyince Guise dükü öldürüldü. Ardından Protestanlar ve Katolikler arasındaki çatışma 1589 yılında Protestan Kral IV. Henry'nin Protestanlara bazı haklar vermesiyle bitse de Katolik dini ve Kilisesi 1590'lar sonrasında ülkede ağırlığını arttırmıştı (Kettering, 2001: 97-99).

IV. MALİ YAPI

XVI. yüzyıl Fransa'da krallık gelirleri basit olarak ikiye ayrılmaktaydı. Kralın kendi topraklarından elde ettiği gelirler olağan gelirler, vergilerden elde edilen gelirler ise olağandışı gelirler olarak adlandırılıyordu. Olağandışı gelirler özel bir amaçla ve sınırlı bir zaman diliminde özellikle savaş zamanlarında alındığı için böyle adlandırılmaktaydı. Buna rağmen XVI. yüzyılda hem barış hem savaş zamanında alınan vergiler de bulunmaktaydı. (Knecht, 1996b: 20). Krallık genelinde vergilerin uygulanma biçimi sayısız farklılık içermekteydi, dolayısıyla vergilere ilişkin genellemeler yapmak sorunlar içerse de bazı ortaklıklardan bahsetmek mümkündür. Fransa'nın temel dolaysız vergisi *taille*'dir. *Taille* gelir ve servet üzerinden alınan bir vergiydi. Bu vergi 14. yüzyılda *fouage* olarak adlandırılmaktaydı. Etimolojik olarak aile anlamına gelen *feu*'dan türemişti. 14.yüzyılın sonları ve 15.yüzyılın başlarında bu verginin ismi kelime anlamı kesmek olan *taille* olarak değiştirilmişti. *Taille*, *taille reelle* ve *taille personel* olarak ikiye ayrılmaktaydı. *Taille personnelle*'de vergileme kişisel gelir üzerinden yapılırken, *taille reelle*'de vergileme toprak

⁵ *Tiers-état*, yani üçüncü tabaka Fransa'da kral, soylular ve din adamları dışındaki sınıfları ifade etmek için kullanılmaktadır.

üzerinden yapılmaktaydı. Başka bir deyişle *taille reelle* toprağın soyluluğuna göre toprak üzerinden alınan bir vergi iken, *taille personelle* kişinin vergi yükümlüsü olup olmamasına bağlı olarak alınmaktaydı. Krallığın kuzeyinde *taille personelle* uygulanırken, güneyde *taille reelle* uygulanmaktaydı. Soyluların önemli kısmı *taille*'den muaf tutulmuştu. Kuzeydeki soyluların muafiyeti *taille personelle*'den dolayı daha geniştir. Kuzey bölgelerdeki soylulara vergi muafiyeti XIV. yüzyılda köylülere karşı mücadelelerinin karşılığı olarak kral tarafından verilmişti. Güneydeki soylular ise toprak gelirlerinden dolayı *taille*'den muafıydı. Soyluların dışında, bazı bölgelerdeki (Paris, Lyon) burjuvalar, din adamları bu vergiden muafıydı (Collins, 1995: 18-19). Bazen kral, tüm kent sakinlerine çeşitli sebeplerden ötürü muafiyet verebilmiştir. Montaigne, *Yol Günlüğü*'nde Huguenot'larla yaşanan savaş sonrası kentin surlarının yıkılmış olmasına rağmen İngiliz saldırısına dayanan Meaux kenti sakinlerinin *taille* ve diğer vergilerden muaf tuttuğunu yazar (2012: 40). XVI. yüzyılda *taille*'yi tamamlayıcı vergiler çıkarılarak *taille* miktarı yükseltilmiştir. Bu vergiler posta servisi ve savaş finansmanı, set, yol ve köprü tamiri için kullanılmak üzere alınan *crue*, *the grande crue* ve *tailion* adlarındaki vergilerdir.

Fransa için önemli olan diğer bir vergi tuz üzerinden alınan *gabelle*'ydi. Fransa'nın bazı bölgelerinde krallık tuz üretim tekeline sahipti, aynı zamanda tuz satışını kontrol ediyordu. Bretagne ve güneybatıda krallığın tekelinin dışında üretim yapılmaktaydı, buralardaki tuz vergilemeye tabi değildi veya indirimliydi. Krallığın kontrolü kuzey ve merkez bölgelerde güçlüydü. Tuz krallık ambarlarına (*greniers a sel*) getirilerek buradan dağıtılmaktaydı. Tüccarlar satacaıkları tuzu krallık ambarlarından vergilendirilmiş şekilde almaktaydılar. Krallık yasadışı satışı engellemek için herkesin ortalama ihtiyacı kadar tuzu krallık ambarlarından almasını zorunlu tutmuştu. Vergi, batıda satış fiyatının çeyreği veya beşte biri tutarında, güneyde krallık deposu tarafından belirlenen tarife üzerinden uygulanmaktaydı (Knecht, 1996b: 21). Krallık üç *gabelle* bölgesine ayrılmıştı: Krallık demesnelerinin olduğu *pays de grandes gabelles*, *pays de petites gabelles* (Languedoc, Burg, Dauphine, Provence) ve *pays de quart de sel* (Guyenne, Saintonge, Aunis, Potiou, Périgord, Limousin ve Marche). *Pays de grandes gabelles* ise *greniers a sel*'lere ayrılıyordu. Bu bölgeleri *grenetier*'ler yönetiyordu. Tuz tüccarları tuzlarını *greneteir*'lerden almak ve sabit bir fiyattan satmak zorundaydı. *Pays de quart de sel* bölgelerinde ödenen *gabelle*, *pays de grandes gabelles*'e göre çok hafif kalıyordu (Knecht, 1982: 385-386).

Aides, düzenli ve büyük miktarda satılan mallar üzerinden alınan vergiydi. Ülkenin en fazla beşte ikisinde uygulanmakta ve her bölgede farklılık göstermekteydi. *Traites* ile birlikte *aides* Bordeaux'da şarap fiyatını on kat arttırmaktaydı, bu da vergilerin ne kadar yüksek olduğunu bir göstergesiydi (Brissaud, 1915: 455). *Traites* ihracat ve ithalat üzerinden alınan gümrük vergisiydi. Gümrük vergisi öncelikle krallığın kendine yeterliliğini sağlamak, savaş dönemlerinde yaşanacak kıtlığa karşı önlem almak için ihracat üzerine konulmuştu. Tahıl, şarap gibi temel gereksinimlerin ihracatının yasaklanması böylelikle bölgenin geçimini sağlaması amaçlanmıştı. İthalat üzerinden alınan vergiler yavaş yavaş yürürlüğe girmişti, ihracat üzerine konan vergiler ithalat vergilerden daha ağır olmuştur. 1500'lerden önce dış rekabet tehdit olarak görülmemişken, Colbert öncesi dönemde de gümrük vergileri ev endüstrisine korumaya yönelik olarak pek uygulanmamıştır. Krallık içerisinde ticareti önemli şekilde engelleyecek ölçüde sayısız gümrük bariyeri bulunmaktaydı (Brissaud, 1915: 456-7).

Vergileme yetkisi krala aitti. Ancak *pays d'etat* (Languedoc, Provence, Bourgogne, Bretagne, Dauphine ve Normandie) bölgelerindeki yerel meclisler kralın istediği vergi toplamını yükseltmeye, düşürmeye veya reddetmeye yetkiliydi (Grant, 2013: 15). Vergi bölgeleri *generalite* ve *election* olarak ayrılmıştır. Bu bölgelerdeki vergi idaresi sırasıyla *tresorier* ve *eluslar* tarafından yürütülmüştür. Her *generalite*'deki vergi ofisi veya *receveurs-generaux* vergileri *generalite* ve *election*'lara bölmektedir. Her sonbahar *tresorier* kendi *generalite*'sinin gelecek yıl ödemeyi taahhüt edeceği *taille* miktarını kıtlık, salgın hastalık gibi vergi kapasitesini etkileyecek durumları dikkate alarak belirlemektedir. *Tresorier*, vergi miktarı konusunda bilgilendirildiğinde, bu miktarı *electionlar* arasında dağıtır, *eluslar*da bu miktarı kendi bölgelerine paylaşırlar. Bu sistemle birlikte vergi yüklerinin dağılımları *elus* ve *tresorier*'in keyfiyetine kalmaktadır (Knecht, 1996b: 22).

Özerk bölgelerde vergi miktarının belirlenmesi farklı bir biçimde, Provence örneğinde görüldüğü gibi krallık ve yerel meclisler arasında gerçekleşen pazarlık üzerinden ilerlemektedir.

Krallık ve yerel meclis arasındaki anlaşma yıllık mali yükümlülükler üzerinde olmakta, borç, ordu için gerekli harcama, kentte yapılacak bakım ve onarım giderlerini içermektedir. Örneğin, 1639'da krallık, 300 bin livre ordunun kış konaklaması, 40 bin livre onarım giderleri, 40 bin livre taburun konaklaması, 50 bin Toulon'da yeni istihkâm inşası, 617,048 livre taburun konaklama ve teçhizatı için istemiştir. Yerel meclis ise 40 bin livre tutarındaki ve 617,048 livre tutarındaki tabur masraflarını kabul etmiştir. Yerel meclisler genellikle krallık taleplerine itiraz etmemişlerdir, Provence'de anlaşmazlık sadece iki olay üzerinden patlak vermiştir: ilk olarak *vingtieme* vergisi üzerinde ve ardından da Avusturya Savaşı konusunda. Verginin miktarı üzerinde anlaşıldığında, verginin dağılımı ve tahsilatı yerel meclisler tarafından yapılmaktaydı (Blaufarb, 2012: 26-29).

Dolaysız vergiler, *pays d'election*'da krallık vergi görevlileri tarafından, *pays d'etat*'larda ise yerel tahsildarlar tarafından toplanırken, dolaylı vergiler belli kişilere para karşılığı satılmakta yani iltizam olarak verilmekteydi. Bazı durumlarda krallık demesne gelirleri için iltizam yöntemi kullanılmaktaydı (Lublinskaya, 1968: 226). Toplanan vergilerin bir kısmı krallık hazinesine giderken, diğer kısmı belediyenin cari harcamaları için ayrılıyordu. Vergi görevlileri ve yerel tahsildarlar vergileri toplarken pek hoşgörülü değillerdi, vergilerin ödenmemesi durumunda mallara el koyma ve hapis cezası verme yetkisine sahiptiler. Bununla birlikte vergilerin, vergi tahsildarları ve yerel meclisler tarafından kendi çıkarları için kullanıldığına dair şikayetler yaygındı (Le Roy Ladurie, 2002: 225).

I. Francis döneminin başlangıcında kraliyetin toplam geliri 4.9 milyon livre iken, *taille* 2.9 milyon livreydi. Yani toplam gelirlerin yarısından fazlası *taille* aracılığıyla elde edilmekteydi. *Aides* *taille*'nin üçte biri kadar, *gabelle* ise 286.000 livre yani toplam gelirin yaklaşık yüzde altısı büyüklüğündeydi (Knecht, 1996b: 21). Vergilerin önemli bir kısmı *taille* olarak alınmaktaydı. Ardından *aides* ve *gabelle* gelmekteydi.

Vergilerin büyük bölümü krallık demesnelere tahsil edilmekteydi. Krallık demesnelere çoğunlukla *pays d'election* bölgelerinde bulunmaktaydı. Buradaki dolaylı ve dolaysız vergiler krallık görevlileri tarafından toplandığı için vergi yükü *pays d'etats*'lara göre daha fazlaydı. Kıyı bölgeler olan Languedoc, Dauphine, Bourgogne, Provence ve Bretagne vergi tahsilatı konusunda ayrıcalıkları olduğu için hazineye katkıları azdı (Lublinskaya, 1968: 226).

Soylular *taille*'den muaf olsalar da kiracıları *taille* ödedikleri için, kayba uğrayabiliyor, yerel bölgelerde güçlerine göre kiracılarından yüksek vergi alınmasını engelliyorlardı. Bu anlamda, soyluların güçlü olduğu bölgelerde kiracılarının vergi yükünü düşürmeye çalıştıklarını söylemek yanlış olmaz. *Taille*'nin önemli bölümünü ortakçılar, kiracılar ve zengin çiftçiler ödemekteydi ve düşük gelire sahip olanlar ise en az vergi ödeyenler arasındaydı. Üçüncü tabakadaki diğer sınıflar da *taille* ödemekle yükümlüydü. Satış vergileri daha çok kentlilerin ödediği vergilerdi. Kentlerde mülk sahibi sınıflar vergi ödemeyebiliyorlardı. Örneğin, Breton'da şarap vergisi, şarap ticaretinden değil de perakende satış üzerinden alınıyordu. Böyle olunca şarabı tüccar kabilelerinden alabilecek olan sınıflar vergiden kaçabiliyordu (Collins, 2003, 233; 247-248).

I. Francis 1523 yılında *receveurs generaux*'un önemini azaltmak için merkezi bir hazine kurmuştur. III. Henry'nin amacı krallığın kontrolünü arttırmak için standartlaşmış ve merkezleşmiş bir vergi sistemi olmuştur. İthalat ve ihracat vergilerini tek iltizam sisteminde birleştirmiş, kuzeyde uygulanan tuz vergisini tekleştirmiş ve *aides*'i merkezileştirmek için çabalamıştır. III. Henry krallık kontrolünün olmadığı veya zayıf olduğu yerler için yeni *generalite* ve *election* bölgeleri düzenlemiştir. Normandie bu bölgelerden biridir. Vergilerle birlikte krallığın diğer gelir kaynağı makam satışlarıdır. Krallık makamları satışlarının artışı soylu ailelerin sayısını arttırmış, böylelikle vergilendirilebilir gelirler düşmüştür. 1453'ten 1666'a kadar potansiyel vergi mükellefi olup vergi listesinde olmayanların sayısı yüzde 263 artmıştır. Buna rağmen 1560'lardan 1580'lere kadar nominal vergi gelirleri üç kat reel gelirler ise yüzde elli artmıştır. IV. Henry döneminde iç savaş yüzünden krallık geliri dibe inmiştir. IV. Henry son on yıllık döneminde iltizam sistemini daha büyük birimler haline getirmiş ve dolaysız vergileri düşürmüştür (White, 1999: 12).

Vergilerin her bölgeye göre farklılık gösterdiği ve krallık denetiminin olmadığı bu dönemde krallar olabildiğince denetimlerini arttırmaya vergi gelirlerini yükseltmeye, vergi uygulamalarını tekleştirmeye çalışmışlardır.

Bodin'in yüzyılın sonlarında kaleme aldığı *On Sovereignty* eserinde dönemin vergilerine dair düşünel biçimini görmek mümkündür. Bodin'e göre devletin yedi kaynağı vardır ve bu kaynaklardan ilki kralın topraklardır. Çünkü kutsal, dokunulamaz ve devredilemezdir. Vergiler ise gelir kaynaklarının ancak son iki sırasında sayılmıştır. Bu vergiler gümrük ve diğer vergilerdir. Bodin'e göre ithal edilen hammadde üzerindeki gümrük vergileri düşürülmeli, manifaktür ürünler üzerindeki ise artırılmalıdır. Manifaktür ürün ithalatını ve imalatta kullanılan ipek, yün, çelik ve demir gibi hammaddelerin ihracatını engelleyici olmamalıdır. Altın, ipek ve dantel kıyafetler, özel mendiller, altın ve gümüş diş gibi lüks mallar ağır şekilde vergilendirilmeli, devlet kesinlikle yük yaratacak harcamalardan kaçınmalıdır (2009: 228). Kuşkusuz manifaktür mal ithalatını ve manifaktürde kullanılan mallarının ihracatını engelleyecek gümrük vergisi önerisi yeni doğmakta olan tüccar işveren, başka deyişle başlangıç halindeki burjuvazinin çıkarımadır. Lüks tüketim mallarının vergilendirilmesi ise tüketicileri olan zengin soyluları işaret eder görünmektedir.

IV. I. Vergi isyanları⁶

XVI. yüzyıl boyunca toplumsal sınıfların vergiye karşı dirençleri farklı biçimlerde tezahür etmiştir. Bunlardan bazıları isyan, vergi karşıtı dernekler, yasa tasarıları, *Parlement* kararları olarak sıralanabilir.

a. 1514 Agen isyanı

Dönemin vergi karşıtı ilk hareketi 1514 yılında Agen'de görülmektedir. Agen isyanı Bordeaux bölgesinde bulunan Agen'de şarap ve diğer tüketim malları üzerine koyulan gümrük vergilerine karşı başlamıştır. Agen'liler çan çalarak şehrin ana meydanına çıkmış ve kalabalık belediye binasına saldırmıştır. İsyân, kent meclisinin savaş nedeniyle oluşan borçlarını ödemek için vergileri yükseltmesiyle patlak vermiş, yerel oligarşi, zengin aileler, kent işlerini kendi çıkarları için kullananlar ve vergileri adil dağıtmayan görevlilere yönelmiştir. İsyana farklı alanlardan zanaatkarlar, tüccarlar ve şehrin çeperinde yaşayan yoksul kentliler katılmıştır. İsyân yerel meclise yönelik olsa da monarşik devlete karşıdır. İsyân iki hafta sürmüş Bordeaux yerel meclisi tarafından bastırılmıştır (Zagorin, 2003: 237-238).

b. Tithe isyanı

Agen isyanı sonrası büyük bir coğrafyayı içine alan *tithe* isyanı patlak vermiştir. XVI. yüzyıldan ve Reform'dan önce, Roma Katolik Kilisesine ve sonraları Huguenot'lara *tithe* ödememe eğilimi başlamış ve bu eğilim Fransa'ya da yayılmıştır. Alsace'da ve İsviçre'de 1502-1505 yıllarında *tithe* karşıtı vergi grevi başlamıştır. *Bundschuh*⁷ kiliseye vergi ödememek ve kiliseye karşı mücadele etmek için köylüleri isyana dahil etmeye çalışmıştır. İsyân Alsace'dan güneylere doğru Rhone ırmağının alt kısımlarına doğru ilerlemiştir. Köylüler *tithe*'nin kaldırılmasını istemiş, Huguenot'lar da vergi ödemek istememişlerdir. Bu grevler 1529 yılında Lyon'da *rebeine* olarak bilinen *tithe* karşıtı bir isyanla sürmüştür. İsyân 1540'da Midi ve Nimes'e sıçramış, Cevennes'e ise 1550 yılında yayılmıştır. 1560 yılında ise *tithe* karşıtı isyan Midi ve Rhone'den Atlantik kıyılarına doğru ilerlemiştir. Bazı yerlerde Kalvinist köylüler sadece Kalvinist Kiliselere ödemek üzere vergiyi kabul etmişlerdir. Grev, Katolik köylülerin *tithe* ödemeyi reddettiği Agen, Guyenne ve Périgord'a sıçramıştır. *Tithe* karşıtı isyanların kilise açısından ekonomik sonuçları olmuştur. Köylülerin Katolik olduğu Beziers bölgesinde kiliseye vergi ödenmediğinden borçlanan ve borçlarını ödeyemeyen kilise topraklarını satmak zorunda kalmış, soylular, burjuvazi ve tüccarlar bu durumdan yararlanmıştırlar.

⁶ *Revolt, riot, rebellion, insurrection, uprising, rising* gibi kelimeler bazı farklı anlamlar içermektedir, ancak bu çalışmada, kelimelerin Türkçe karşılığı olarak "isyan" kullanılacak, aralarındaki farklar, isyanın içeriği üzerinden analiz edilecektir. Diğer yandan, isyan niteliğinde olmayan ancak vergilere karşı direniş biçimini almış diğer konular da dikkate alınacaktır.

⁷ *Bundschuh*, Almanya'da 1493-1517 yıllarında gerçekleşen köylü isyanına verilen addır, *Bundschuh*-köylülerin o dönemde giydiği çarık benzeri ayakkabı- isyanın sembolü olmuştur.

(Burg, 2004: 156). Lyon'da aynı yıl buğday isyanı başlamıştır. XVI. yy.'da Lyon, İtalyan bankalarının bulunduğu, Avrupa para piyasalarının merkezi olan, yeni basım dükkânlarının açıldığı, dokumacılık ve metal ticaretinin yapıldığı bir yerdir. Lyon, ülkenin pek çok yerinden zanaatkâr ve çocuk çiftçi göçü almaktadır. Kentte önemli ölçüde kıtlık ve yoksulluk yaşanmaktadır. Şehirde pek çok dilenci bulunmakta, sık sık solgunlar ve yağmalar gerçekleşmektedir. Spekülasyonlar nedeniyle yükselen buğday fiyatlarına karşı başlayan tepki kentli emekçilerin ve çocukların katıldığı bir yağmaya dönüşmüş, belediyenin tahıl ambarı ve zengin Lyon'luların evleri yağmalanmıştır. Köylüler de vergi ödemeyi reddetmiştir (Roberts, 1987: 21, 27-28).

c. Vergi muafiyetine itiraz

1537 yılında ise Dauphine *Etat* I. Francis'ten Montelimar ve Gap'in vergi muafiyetinin kaldırmasını istemiştir. Montelimar'ın ve Gap'in vergi muafiyetleri 1341 yılından beri devam etmektedir, vergi muafiyetine karşı verilen tepkiler üzerine krallık 1535-1538 yıllarında ek vergileme yapınca, zenginleşen soylular, krallık görevlileri protesto edilmiş ve vergi ayrıcalıklarına karşı öfke artmıştır. Dauphine *Etat*'ın vergi muafiyetleri ile ilgili talebi ilk olarak 1524 yılında dile getirilmiş, ancak muafiyet 1550'lere kadar devam etmiştir (Burg, 2004: 159).

d. 1542 Gabelle isyanı

I. Francis 1541 yılı Haziran ayında, ülkenin tüm bölgeleri için *gabelle* miktarını *muid* başına 44 *livre* olarak değiştirmiş ve tuzun ülke içindeki dolaşımından alınan vergiyi kaldırmıştır. Böylelikle düşük vergi yüküne sahip bölgelerin vergileri artmışken, vergiden muaf bölgeler vergilendirilmiştir. 1542 yılı Nisan ayında *gabelle* miktarı 24 *livre*'ye düşürülmüş, ancak daha önce vergiye tabi olamayan tuz ve balık için kullanılan tuzun ihracatının vergilendirilmesi kararı verilmiştir (Knecht, 2005: 386). La Rochelle'de 1542 yılı Ağustos'unda yeni vergilere karşı valiyi hedef alan isyan başlamıştır. İsyan soylular, tuz bataklıkları sahipleri ve kentlilerden oluşan yaklaşık 10 bin kişi katılmıştır. 1542 yılının Eylül ayında ise La Rochelle'deki isyan Marennes, Oleron, Saint Fort, Langart'a kadar genişlemiştir. İsyanı bastırmak için krallık ordusu bölgeye gelmiştir. Kral, tuz bataklıkları sahipleri ile görüşmüş ardından La Rochelle'ye gitmiştir. La Rochelle sonrasında 1543 Mayıs'ında, 1542 yılındaki değişikliklerden vazgeçilmiş, ancak *gabelle*'nin tekleştirilmesi hedefinden ödün verilmemiştir. 1544'te *grenier* sistemi genişletilmiş ancak II. Henry dönemine kadar uygulanamamıştır. Batı bölgelerde *grenier* sisteminin uygulanmak istenmesi 1548'deki Guyenne isyanına neden olmuştur (Burg, 2004: 160-161; Knecht, 1996: 246).

e. 1548 Guyenne isyanı

1548 yılında Guyenne isyanı Angoumois'te Mayıs başlarında *pitiaux* adı verilen köylülerin vergi tahsildarlarına, zengin evlere ve krallık görevlilerine saldırmasıyla başlamıştır. Angoumois'te yeterli askeri güç olmadığından Guyenne valisinden isyanları bastırmak için yardım istenmiştir. İsyancı gruplar vergi görevlilerini ararken, zenginlerin evlerini de yağmalamışlardır. Cognac'ta bir yerel tuz vergi görevlisi öldürüp, cesedi suya atılmıştır. 12 Ağustos'ta yaklaşık 20 bin isyancı Saintes'i işgal etmiş, *grenier* sistemi yok edilmiş, zengin evler yakılmıştır. Cognac'ta isyan işçi isyanına dönüşmüştür. İsyancı vergiden muaf olan Bordeaux'a sığınmıştır. Yirmi tuz vergisi tahsildarı öldürülmüş, bedenleri tuzla kaplanmış (Knecht, 1996: 246). Zagorin'e göre isyan yüzyılın en büyük tarımsal isyanıdır. 20 Ekim tarihinde 10 bin askerden oluşan krallık ordusu Montmorency Dükü liderliğinde kente girmiştir. Yönetim feshedilmiştir. II. Henry ilk önce krallık görevlileri ve ayrıcalıklılar isyanı bastırmak için müdahale etmedikleri için Bordeaux'un imtiyazlarını feshetmiş ancak iki yıl sonra ayrıcalıkları tekrar vermiştir. Bununla birlikte Guyenne ve komşu bölgelerdeki *gabelle* ödemelerini kaldırmış, kral kendisinin ve ardıllarının *gabelle* yürürlüğe koymayacağı konusunda söz vermiştir. Bu bölgeler 1789 Devrimine kadar *quart* yerine daha ayrıcalıklı olan *redimés* bölgeleri olarak düzenlenmiştir (Burg, 2004: 163-164; Knecht, 1996: 247). Libourne'de isyana zanaatkârlar, tekneçiler ve köylüler katılmıştır. Limoges'de kent halkı kent kapılarını

isyancılara açmıştır, aynı durum Bordeaux'da da yaşanmıştır. İsyan kent zenginlerine de yönelmiş, Bordeaux'da zengin ailelerin evleri saldırıya uğramıştır. Libourne'da kent zenginleri hiçbir yerde görülmediği kadar hedefte olmuştur. İsyan sadece vergi görevlileri ve kent zenginlerine değil soylulara karşı da olmuştur (Heller, 1991: 39).

f. Parlement itirazı

Vergi karışıklığının aldığı başka bir biçim idari kararlardır. 1564 yılında *Paris Parlement* Kral Konseyi'nin sürekli şekilde vergi yürürlüğe koymasına karşı çıkan bir yasa çıkarmıştır (Burg, 2004: 167-168).

g. 1575-1580 Vivarais isyanı

XVI. yüzyılın son çeyreği ülkede patlak veren din savaşlarının etkisiyle isyanların daha yoğunlaştığı bir dönem olmuştur. 1575- 1580 yılları arasında Vivarais bölgesinde vergi isyanı başlamıştır. Vivarais bölgesi, serflik ilişkilerinin zayıf olduğu, özgür köylülüğün yaygın olduğu bir yerdir. Özgür köylülerin feodal yükümlülükleri yılda bir ya da iki gün çalışma yükümlülüğü, bir miktar nakdi ödeme ve ürünün belli bir oranıdır, bölge içinde farklılıklar olsa da tüm bu yükümlülükler köylünün gelirinin yaklaşık yüzde yirmisine denk gelmektedir. Kiliseye yapılan ödemeler gelirin yaklaşık yüzde onunu oluştururken, vergiler feodal yükümlülüklerden daha ağır olmuştur (Salmon, 1979: 5). Köy topluluklarının çoğunluğu Katolik olmasına karşı Protestan köylüler de bulunmaktadır. Katolikler ve Protestanlar arası savaş bölgeyi ikiye bölmüştür. Vergilerin ve garnizon maliyetinin ağırlığının Katolik köylüler üzerinde yarattığı rahatsızlık vergi isyanına dönüşmüştür (1979, 6-7).

1575 yılında Pradellers Etat vergi görevlisi Oliver Leyris gerekli önlemlerin alınması için bir rapor yazmış, raporda Largentière'nin batısında vergi ödemeyi reddeden köylü ligasının olduğunu belirtmiştir. İsyan Vivarais'in farklı yerlerinde devam etmiştir. İsyanın liderliğini noter veya tüccar olduğu tahmin edilen Jean Rouviere yapmıştır (1979: 9-12). 1579 yılında krala iletilmek üzere Vivarais bölgesi adına bir rapor kaleme alınmıştır. Raporada adalet sisteminde reforma gidilmesi gerekliliği anlatılmış, savaş sırasında yaşanan yağma, hırsızlık ve saldırılara senyörlerin ve krallık görevlilerinin göz yummaları şikayet edilmiş, kraldan bu tür olayların engellenmesi için destek istenmiştir. Vergilere dair öneriler ise dikkat çekicidir. *Taille*'nin on yıllık süre içerisinde hafifletilmesi, geleneksel olmayan tüm vergilerin kaldırılması talep edilmiştir. Maliye görevlilerinin zimmetlerine para geçirdikleri, garnizon şefleriyle anlaşarak olması gerektiğinden üç kat fazla vergileme yaptıkları yazıya dökülmüştür. *Receveur*'ların hesaplarının, yargıçların, *Etat* konsüllerinin içinde olduğu bir komisyon tarafından kontrol edilmesi gerektiği önerilmiştir. Vergi kayıtları maaşları vergi ödeyenlere yeni bir yük yaratmayacak yeni dürüst bir kurul tarafından tutulmalıdır. Her yerleşim yeri için vergiler bir noter ve seçilmiş on üye ile birlikte *procureur* aracılığıyla dağıtılmalıdır. Borçlar da diğer bir şikayet konusudur, gecikmiş vergilerin ödenmesi ve hapis cezasından kurtulmak için gerekli paranın tefecilerden fahiş faizlerle alınmasının önemli bir sorun olduğu dile getirilmiştir (1979: 15). Kral önerileri okumuş ve borçların soruşturulması, şüpheli krallık görevlilerin araştırılmasını emretmiş ancak vergi kayıtlarını tutacak yeni denetçi önerisini reddetmiştir. Salmon'a göre krala gönderilen öneriler burjuvazinin talepleridir (1979, 16-18). Yeni *receveur*, krala isyancıların vergi ödemelerinin geciktirmesini istediklerini söylemiştir. Romans'ı ziyaret edip Dauphine'deki isyan ile ilgilenen Catherin de Médici bu talepten haberdar olmuş, Languedoc *tresorier*'una vergi erteleme isteğini kabul etmesi gerektiğine dair mektup göndermiştir (1979: 19). 1579 yılında bir krallık kararı ile Vivarais bölgesinde tüm ligaların kapatılması istenmiş, ligalar rüşvet ve kanunları ihlal ile suçlanmışlardır. Languedoc valisi Damville barışı ihlal eden bölgelerin listesini çıkarmış ve barışın sağlanmasını istemiştir. Ligalara her türlü yardım yasaklamış, son olarak ise krallık askeri güce başvurmuştur. La Rouvière, Saléon gibi Protestan bölgelerden de destek almış, isyan büyümüştür. Protestan ve Katolik arasındaki bağlantı genişlemiştir. Largentière'de görüşmeler yapılmış, La Rouvière barış sağlanırsa köylülerin *taille*, *tithe* ve feodal yükümlülüklerini ödemeye devam edeceğini söylemiştir. La Rouvière isyana, Dauphiné'de köylü orduları tuzağa düşürülerek Morains'de yok edilene kadar aylarca devam etmiştir. Ardından birkaç

liga faaliyeti olmuş, hareketin devamına dair herhangi bir belge veya bilgi bulunamamıştır (1979: 20-25).

h. Şikayet defteri

1576 yılında Bourg’lu Jean kentinin Blois’e göndereceği şikayet defterini kaleme almıştır. Şikayet defterinde üçüncü tabakanın iki tabaka hakkındaki rahatsızlıkları dile getirilmiştir. Bourg’lu Jean’ın 1576 öncesinde kendisine dair net bilgiler olmasa da 1576 yılından sonra avukat, hukuk doktoru ve Vienne başpiskoposluk yargıç olduğu bilinmektedir. Öncesinde ise Le Roy Ladurie, Bourg’u tüccar olan ve zanaatkâr kökenli bir hukukçu olarak düşünebileceğimizi söyler. Defterde soyluların ve rahiplerin en güzel mülklere sahip olmalarına rağmen vergiden muaf olmalarından şikayet edilmektedir. Dauphine Etat’ta sekiz memur bulunmaktadır, ancak bunlardan altısı soylu ikisi ruhbandır ve soyluların hizmetindedir. Dauphine Etat’a kabul edilen on kent burjuva konsülleri vergi sürecini denetlemeyi başaramamaktadır. Bourg’a göre yapılması gereken üçüncü tabakanın diğer ikisinden ayrı toplanmasına izin vermektir. Dauphine kentlerinde *gabelle* tahsilatı yabancı tüccarlara verilmektedir. Fransız Kralının onayıyla Languedoc tuzlarından Alp sınırlarının kuzey ve doğusundaki dış ülkelere yapılan tuz ihracatı sözleşmeleri yabancı tüccarların ellerindedir. Bourg bu düzenlemelerden şikayetçidir, çünkü bunlardan ötürü Dauphine’li tuz tüccar ve taşıyıcılarının “ekmek paralarından mahrum” kalmaktadır. Diğer yandan, maliyeciler vergi toplarken altın ve gümüş sikkelerini değerlerini yüksek tutmakta, oluşan farkları kendileri ceplerine atmaktadırlar. Bourg, kendi deyimiyle “finans köpek balıklarına” karşı çıkmaktadır. Lyon’lu ve Dauphine’li para babaları kentlere yüksek faizle borç vermektedirler. Bourg kırlara dair de yazmıştır. Kral topraklarını su parasına satmış veya bağış olarak vermiştir. Senyörler buralarda keyfi uygulamalar yapmaktadırlar. Senyörler köyün geleneksel olarak yararlandığı ortak hakları (hayvan otlatma, odun kesme, ortak değirmen, pres yapma ve fırın kullanma gibi haklar) gaspetmektedir. Geleneksel hakların koruyucusu kral toprakları geri almalıdır. Kırsal alanlarda soylu olmayanlardan toprak satışları üzerinden alınan vergiye karşı çıkmaktadır. Bourg, verginin ikamet edilen yerde ödenmesi gerektiğini yazar, Le Roy Ladurie’a göre bunun anlamı kentli burjuvazinin vergileri yalnızca kentteki mülkleri için ödeyeceği ve kırdaki büyük toprak mülkiyeti için ödemeyeceğidir. Bourg’lu Jean tabakaların eşit vergilendirilebileceğini ve vergi yüklerinin ödeme gücüne göre yapılabileceğini düşünmektedir. Bourg’lu Jean 100 maddelik şikayet listesinden sonra, 1579 yılında bu listeye 44 maddelik ek yapmış ve hatta Ağustos 1579’da “ana kraliçeye uyarılar” isimli bir metin daha kaleme almıştır. Le Roy Ladurie bu metinlerin eskisine göre daha cüretkâr olduğunu söylemektedir. Bourg vergiden muaf olan memurlara ve soylulara kızmakta, her türlü kaynaktan yararlanan bu kesimlerin bu işlerin finansmanına katılmalarının zorunlu olduğunu dile getirmektedir. Ruhbanlar için fikri ise yıllık geliri 200 liranın altında olan köy ve mahalle papazlarının vergiden muaf olması yönündedir. *Gabelle* tahsilatının yabancı finansçılardan alınıp, tahsilat yetkisinin kentlere verilmesi gerektiğini söylemektedir. Bu konuda Kraliçe ve soylular hem fikir olsa da, soyluların vergi ödemesi konusu kabul edilemezdir. Catherine Medici soyluluğun muafiyet hakkının geleneksel olduğunu söylemiş, köylülere dair talepleri olumlu karşılamıştır. 1579 yılı Nisan’ındaki Etat toplantısında Bourg vergileri ödemeyeceklerini açıklamış, grev vergilerle birlikte Lyon’lu finansçılara ve askeri komutanlara olan borçları da içermiştir. Grev sonrası muafiyetler geri çekilmemiş, ancak üçüncü tabakanın toplantılarda temsiliyeti sağlanmıştır. Soylulara “İsviçre’yi hatırlıyor musunuz?” diye soran (İsviçre’deki soylu katliamını hatırlatan) yine Bourg gibi hukukçu olan Gamout bu olay sonrasında Bourg’la birlikte kraliçenin emriyle tutuklanmıştır. Bourg ve Gamout’a Romans, Montelimar ve Valence destek vermiştir. Bourg ve Gamout kralın emriyle serbest bırakılmıştır. Le Roy Ladurie’a göre vergi grevinin ilk adımı XVI. yy.’ın başlarında bizim Montelimar olarak ele aldığımız olayla başlamış, mali grev ikinci safha olmuş, soylular ancak 1636 yılında vergiye tabi olmuştur.

1578’de Dauphine’in pek çok kentinde vergi ve ayrıcalıklı karşıtı olan birlikler ligalar kurulmuştur. Liga girişimi Montelimar’da başlamıştır. Bu hareket Valence, Romans, Vollaire gibi pek çok kent ve kıra yayılmıştır. Ligalar hareketinin başladığı yer Montélimar’dır. Montélimar hem Katolik hem de Protestanlar vardır, din hareket içinde baskın değildir. Liganın kökeninde haydutlara ve vergilere karşı direnç vardır. 1578 yılında Barletier denilen Faure adında bir önderin yürüttüğü

liga bunun göstergelerindedir. Le Roy Ladurie'nin tahminlerine göre liga esnaf loncaları ve halk tarafından oluşmaktadır. Vergi karşıtlığının yükseldiği bir dönemde hane başına dört veya altı ekülük yeni bir verginin toplanacağı duyulunca, rahatsızlık artmıştır. Le Roy Ladurie verginin aslında çok yüksek olmadığını ancak kentin diğer bölgelere göre en düşük tarımsal kapasitesine denk geldiği için tepki yarattığını söylemektedir. Vergi tahsildarı 1578 yaz vergilerinin liga nedeniyle pek çok kişi tarafından ödenmediğini şikayet etmektedir. (Ladurie, 2002: 119-122). Barletier, yerel meclis konsülün hesapları denetlenmesini istemiş, yerel meclis bu talebi kabul etmiştir. Yaz için toplanması gereken verginin yarısının tahsil edilmesine karar verilmiştir. Buna karşın, vergilerin kısmen hatta tamamen kaldırılması talep edilmiş, belediye yönetiminin vergilerle zenginleştiği şikayetleri olmuştur. Rhone vadisi köylüleri de köy konsülleri aracılığıyla örgütlenmeye başlamışlardır. Donzère köyünde gerçekleşen olay hareket içinde Katolik/Protestan düşmanlığına neden olabilecek etkenleri göstermektedir. Katolik Donzère köyü konsüllüğüne Protestan Montbron'un yazdığı mektupta "Eğer Protestanlara vergilerinizi ödemezseniz sizin oralarda insan ve hayvan katledeceğim bütün ev ve ambarları yıkacağım" demektedir (2002, 122-123). Hareket ikiye ayrılmıştır, bir yanda Valence ve Valloire ve Romans çevresi -Katolik olan ancak Protestanlara karşı tavırlar almayan grup-diğer tarafta ise Protestan karşıtı Montélimar vardır. Le Roy Ladurie bu ayrımın Romans ve Valloire'da Katolik askerler önemli bir tehdit oluştururken, Montélimar'da Protestan askerlerin varlığından kaynaklandığını söyler. Romans'ta Katolik askerlere karşı Protestanlarla birlikte mücadele verilmektedir. Romans'da ise 1580 yılında *taille* isyanı başlamış, zanaatkârlar, çiftçiler vb. kesimler isyana katılmıştır (Le Roy Ladurie, 2002).

i. 1580 Gautiers isyanı

Normandie'nin Lisieux bölgesindeki Gautiers köylüleri hem vergiler hem de askerlerin yağmalarından ötürü isyan etmiştir. IX. Charles döneminde vergiler düşse de III. Henry döneminde gümrük vergileri ve satış vergileri artmış, 1580'lerde bu vergilerin artışı şikayetlere neden olmuş, zanaatkârlar bu vergilerden kurtulmak için göç etmişlerdir. 1586 yılında Lisieux bölgesinde Gautiers köylüleri isyan etmiş, isyana Katolik cephesinde savaşan kontları da katılmış, isyan 1588 yılına kadar sürmüştür. Katolik Kont Harcourt taraf değiştirip Dük Montpensier cephesine geçince köylüler krallık ordusu tarafından katledilmiştir (Burg, 2004: 178).

i. Ligalar

1590'larda Languedoc'ta *taille* karşıtı daha barışçıl bir biçimde kurulmuş ligalar vardır. Katolik ve Protestan köylülerden oluşmuşlardır. Protestanlar *taille* ödemeyi kabul etmezken, Katolikler vergi ödemelerinin adil olmasını istemişlerdir (Burg, 2004: 179).

j. Croquant isyanı

1593'te başlayan ve 1595'e kadar süren Vivarais köylü isyanı Gevaudan'dan Velay ve Croquant isyanına kadar sıçramıştır. 1570'lerdeki öncüllerine benzemediği için Croquant olarak adlandırılmışlardır. Köylüler iç savaşın yarattığı karmaşa, sefalet sonrası artan vergiler yüzünden isyanı başlatmıştır (Salmon, 1979). İsyân 1592-1595 yıllarında Limousin, Périgord, Saintigone ve güneybatının pek çok yerinde gerçekleşmiştir. Croquans adı Auvergne'de Crocq adında kentten gelmektedir. Bu tarihten sonra köylü isyanlarının Croquant olarak adlandırılmıştır. Croquant'lar ilk defa hukuksuz davranan soylulara ve köyü yağmalayan askerlere karşı kendilerini savunmak için silahlanmışlardır. Soyluluğa düşmandırlar, *taille* ve feodal rantlarının ödemeyi reddetmiş, kendilerini tüm yükümlülüklerinden kurtulmuş üçüncü tabaka olarak görme istediğinde olmuşlardır. İsyân iç savaş bittiğinde 1595 yılında IV. Henry tarafından zorlukla bastırılmıştır. Croquant isyanı feodal ranta karşı gerçekleşen ilk isyan olmuş ve ileriki yıllarda tekrarı yaşanmamıştır (Zagorin, 2003: 217). Croquant'ların isyanı daha çok kendi lordlarına karşıdır. Périgord Croquant'ları soyluların zorla vergileri tahsil ettiklerini ve *taille* ödemedikleri için 200'den fazla köylüyü hapis ettiklerinden şikayet etmektedir. Périgord isyanının öncüsü La Linde'de 1594 yılında soyluların kendi köylülerini karşı tarafa sattığından yakınmıştır (Greengrass, 1995: 170).

k. Muafiyet tasarısı

1594 yılında Grenoble konsülü soyluların *taille* muafiyetleri ile ilgili on kentin meclisinde Kral IV. Henry'ye sunulmak üzere bir tasarı vermiştir. IV. Henry tasarımı Lyon'da iken dinlemeyi kabul etmiştir. Grenoble hukukçusu olan Ennemond Marchier soyluların muafiyetlerinden şikayetçi olmuş, soyluluk unvanları satışının artışıyla birlikte muafiyetlerini arttırdığını dile getirmiştir. Sunduğu öneri yirmi yıl önce Jean Bourg'un reform önerisini hatırlatmaktadır. IV. Henry öneriyi kabul etmemiştir. Kral Konseyi ise kral hariç kimsenin Dauphine'de yeni vergi koymayacağı, uygulamada olunan vergilerin düşürüleceği, ödenmemiş, gecikmiş verginin tahsil edilmeyeceği, altı yıl boyunca bölgenin borçlarını ödemekten vazgeçmeyeceğine dair kararlar vermiştir. Ancak kararların uygulanması gecikmiştir (Burg, 2004: 183-184).

SONUÇ

XVI. yüzyıl Fransa'sında gerçekleşen vergi isyanlarını genel olarak değerlendirdiğimizde aşağıdaki sonuçlara ulaşmamız mümkündür:

1) Soylular kralın vergileri yükseltmemesini, muafiyetlerinin korunmasını isterken, burjuvazi soyluların da vergi ödemesi gerektiğini savunmakta, köylüler ise *taille* yükünden şikayetçi olmaktadır. Soylular kazandıkları vergi muafiyeti hakkını korumaya çalışırken, burjuvazi vergilere dair taleplerini dile getirmiştir.

2) İsyanlarda sınıfların tutularına baktığımızda ise en pasif isyancının zanaatkârlar olduğu söylenebilir. Bercé'in "esnafın genel özelliği siyasal açıdan sarsılmaz bir bekle ve gör tutumu" (2003:112-113) tespiti XVI. yüzyıl Fransa'sı için çok yabancı değildir. Yüzyıl boyunca zanaatkârların katıldıkları tek isyan 1514 yılında şarap ve diğer tüketim vergilerine karşı gerçekleştirilen Agen isyanıdır. Bunun dışında 1578 Vergi Karşıtı Dernek'e loncalar olarak katılmışlardır. 1586 yılında Gaultiers'da köylüler gümrük vergilerine isyanı tercih ederken, zanaatkârlar göç etmeyi tercih etmişlerdir. Bercé zanaatkârların pasif tutumunu loncalarda örgütlü olmalarından dolayı korunaklı olmalarına bağlamaktadır (2003: 113).

3) Köylüler yüzyıl boyunca vergi isyanlarının en hareketli toplumsal sınıfıdır. Vergi isyanlarında köylülerle ittifak yapan ya da isyanlara öncü olan tüccar ve soylu sınıf köylüler aleyhine davranmış veya isyandan doğrudan kazanç elde etmişlerdir. 1529 yılında Lyon *tithe* isyanında köylülerin vergi ödememesi Kilisenin toprak satışı nedeniyle burjuvazi ve soyluların çıkarına olmuştur. 1575 yılında Vivarais'deki köylü isyanının önderi tüccar La Rouvière kral tarafından sıkıştırılınca, barış sağlanırsa köylülerin tüm yükümlülüklerini yerine getireceğini söylemiştir. 1586 yılında Gaultiers köylüleri ile isyan eden Katolik Kont Harcourt taraf değiştiren köylüler katledilmiştir. Croquant isyanı ise hem vergi hem de feodal yükümlülükler karşılığında olması bakımından yüzyılın diğer isyanlarından farklı olmuştur. Croquant isyanı hedefi açısından ilk olmuştur. İsyani IV. Henry tarafından zor bastırılmıştır. IV. Henry'nin Maliye Bakanı Dük Sully'nin *taille* düşürme çabalarına baktığımızda (Slantchev, 2014: 7), köylü isyanlarının vergilere etkide bulunduğu söylemek yanlış olmaz.

4) Soylular köylülerin dolaylı olarak elde ettiği kazanımları, dolaylımsız şekilde elde etmişlerdir. Yüzyılın en büyük isyanı olarak adlandırılan 1542 *gabelle* isyanına katılmış ve 1548 isyanı sonrası *gabelle* ödemelerinin kaldırılmasını sağlamışlardır. İsyani kendilerini tehdit ettiğinde örneğin 1514 yılı Agen'de olduğu gibi isyancılar zenginlere yöneldiğinde isyanı bastırılmış, kazançlı çıkacaklarını anladıklarında 1548 *gabelle* isyanında olduğu üzere ayaklanmaya geç müdahale ederek gizli desteklerini sunmuşlardır. 1568 yılında Kral Konseyine karşı *Parlement* onayı olmadan vergileme yapılmaması gerektiğine dair bir yasa çıkarmışlardır.

5) Burjuvazi ise dönemin en talepkâr toplumsal sınıflarındandır. Ancak bu burjuvazi taleplerini köylülerin tersine daha pasif bir biçimde dile getirmeyi tercih etmiştir. Tüccar işverenler soyluların vergi muafiyetinden, vergilerin dağılışı ve tahsil biçiminden, vergi miktarından şikayet etmektedir. 1575 Vivarais isyanında La Rouvière vergi denetiminin vergi dağıtımının noterlerin ve Etat konsüllerinin olduğu komisyonlar tarafından yapılmasını istemektedir. Bourg’lu Jean’in kaleme aldığı şikayet defterinde soyluların vergiden muafiyeti şikayet edilmekte, burjuva konsüllerin vergi denetimi yapamadıkları söylenmekte ve en önemlisi her tabakanın eşit ve gelirine göre vergi ödemesi gerektiği dile getirilmektedir. Şikayet defterinde *gabelle* tahsilatının yabancı tüccarlara verilmemesi, kırsal alanlarda toprak alımları üzerine vergi koyulmaması, vergilerin ikamet edilen yerdeki mülklere göre alınması, senyörlerin köylülerin ortak haklarını çiğnememesi gibi talepler de bulunmaktadır. 1595 yılında Ennemon Marchier önderliğinde krala sunulan tasarıda Bourg’un önerileri tekrar edilmiştir, soyluların muafiyeti üzerinde durulmuştur. Bu talep ancak 1789 Fransız Devrimi ile gerçekleştirilebilmiştir.

6) Vergi isyanları çoğunlukla *dolaysız vergiler* nedeniyle çıkmıştır. Nüfusun önemli bölümünün kırlarda yaşadığı, üretimin önemli kısmının tarımdan elde edildiği, kentler arası ulaşımın oldukça yavaş olduğu ticaretin yeni yeni yükseldiği bir dönemde bu sonuç şaşırtıcı görünmemektedir. 1529 yılı Lyon isyanı *tithe*, Croquant isyanı, 1590 Vergi Karşıtı Dernek, Romans isyanı, 1548 isyanı ve Vivarais isyanı *taille* nedeniyle çıkmıştır. İsyancılar daha çok kırlarda görülmektedir. Ancak köylü isyanları kentlere de taşınmıştır. 1529 yılı Lyon isyanı bu duruma örnek verilebilir. Vergi Karşıtı Dernekler hem kent hem de kırlarda örgütlenmişlerdir. 1578 yılındaki Vergi Karşıtı Dernek Rhone Vadisi etrafında köylerde ve Valence, Romans gibi kentlerde örgütlenmiştir.

7) En geniş sınıf koalisyonu *dolaylı vergilerden* kaynaklı olan isyanlarda görülmektedir. 1514 yılında şarap ve tüketim malları üzerin konulan vergilere karşı tüccar, zanaatkâr ve kentliler katılmıştır. 1542 yılındaki *gabelle* isyanına ise soylular, tuz bataklık sahipleri ve kentliler katılmıştır. Bu isyan sonrasında *gabelle* kaldırılmıştır. Dolaylı vergilere karşı özellikle *gabelle*’ye ve şarap üzerinde konulan tüketim vergilerine karşı isyanların en geniş sınıf ittifakına neden olması verginin dolaşım üzerinden alınması, tüketime konu olan metallerin aynı zamanda üretime de girmesi dolayısıyla üreticiyi, tüketiciyi ve tüccarı etkilemesidir. Bu noktada vergiye konu olan metanın niteliği de da önemlidir. Örneğin lüks tüketim malına konulan tüketim vergisi Fransa’nın önemli geçim kaynağı olan şarap üzerine konulan tüketim vergisinden daha farklı tepkiler yaratacaktır.

8) Talepleri doğrudan kabul gören isyan 1542 isyanı ve 1548 yılında kentlilerin yer aldığı soyluların geç müdahale ederek dahil oldukları Bordeaux ve Guyenne’de yoğun olarak yaşanan *gabelle* ve *taille*’ye karşı gerçekleşen ve yüzyılın *en büyük isyanı* olarak adlandırılan isyanlardır. Bu iki isyanlarda soyluların dolaylı ve doğrudan etkisinin olması isyanı diğerlerinden ayıran özelliktir.

9) Coğrafi olarak en geniş alana yayılan isyan *tithe* kaynaklı olmuştur. *Tithe*’nin ardından *gabelle* gelmektedir. *Tithe* kaynaklı isyanın coğrafi genişliğinin bir nedeni XVI. yüzyılda İsviçre ve Almanya’da refah düşüşü yaşayan burjuvazi ve soyluların Katolik Kilisesine açtıkları savaş olabilir. Fransa’yı çevreleyen bu coğrafyadaki köylü isyanları Fransız köylülerini de etkilemiş, Fransız soyluları da İsviçre ve Almanya’da olduğu gibi Katolik Kilisesi karşıtlığı yapmıştır.

10) Dini eğilimler vergi isyanlarında ayırt edici bir özellik olarak görülmemektedir. Örneğin Protestanların isyanlarda daha radikal taleplerinin olduğu ya da Katolik köylülerin daha uzlaşmacı olduğunu söylemek mümkün değildir. Dinin etkisi isyanın gerçekleştiği yer ve zamanda sınıf mücadelesinin büründüğü biçime göre farklılık göstermiştir. *Tithe* isyanında Katolik Kilisesine değil de Kalvinist Kiliselere vergi ödemeyi tercih eden köylüler olmuş, 1590 Vergi Karşıtı Ligalarda Katolik köylüler vergilerin daha adil olmasını isterken, Protestan köylüler vergi ödemeyi reddetmişlerdir. 1529 Lyon *tithe* isyanında hem Katolik hem de Protestan köylüler Kiliseye vergi ödememişlerdir. Vivarais isyanına Protestan ve Katolik köylüler katılmıştır. Montelimar kenti ligalarda Protestan askerlerden rahatsızlık duyduklarından ötürü Protestan karşıtlığı yapmışlardır.

11) İsyancılar özellikle güney bölgelerde gerçekleşmiştir. Güney bölgelerin özellikleri, diğer bölgelere göre otlakların bol dolayısıyla tarımsal zenginliğin görece büyüklüğü, küçük toprak sahipliğinin ve Protestanlığın yaygınlığı ve bu bölgelerin özerk olmaları dolayısıyla kent meclislerinin vergileri yükseltme yetkilerinin olmasıdır. Kuşkusuz bu faktörler isyanın coğrafi

nedenlerini açıklayabilir ancak isyanların güney bölgelerde görülmesinin nedenlerinden biri din savaşlarının bu bölgeleri yoğun olarak etkilemiş olması olabilir.

12) Vergiler Croquant, Gauters isyanları için savaş nedeniyle artmış, askerlerin yağma ve yıkımları da önemli rahatsızlık nedeni olmuştur. 1514 Agen isyanının nedeni olan gümrük vergileri yine belediyenin savaş nedeniyle borçlanmasıyla kaynaklanmıştır. Vivarais'de garnizon maliyetleri isyanın sebeplerinden biridir. Vergi isyanlarına neden olan vergilerin çoğunlukla savaş kaynaklı olduğu görülmektedir.

13) Yüzyıl boyunca gerçekleşen isyanların ortak noktası isyana konu olan taleplerin hangi sınıf tarafından olursa olsun sürekli yinelenmesi olmuştur. 1542 *gabelle* isyanının talepleri 1548 isyanında devam etmiş, Dauphine Etat yüzyılın ilk yarısında vergi muafiyetlerinden duyduğu rahatsızlığı yineleyerek deklare etmiştir. Köylülerin *taille* karşılığı 1570'lerden sonra Dauphine ve Languedoc gibi bölgelerde sürmüş köylüler ligu kurmaya devam etmiş, vergi ödememiş, isyanlar tekrarlamıştır. Bourg'lu Jane ise 1576 yazığı şikayet defterini 1579'da eklemelerle genişletmiş, 1594 yılında Grenoble konsülü aynı istekleri Kral IV. Henry'ye sunmuştur.

14) İsyarlarda süreklileşen talepler bulunmaktayken, farklılıklar da bulunmaktadır. 1542 yılındaki *gabelle* isyanı 1548 yılında *gabelle* ve *taille* vergilerini kapsayan ve yüzyılın en büyük isyanı olarak adlandırılan isyanı öncüleştirmiştir. 1548 isyanının farkı soyluların isyana müdahale etmeyerek katılmasıdır. Köylü isyanlarının devamı olan Croquant isyanları ise feodal yükümlülüklerle karşı çıkmasıyla geçmişten daha radikal bir kopuşu barındırmıştır.

15) İsyarlarda öncülük çok baskın bir eğilim olmamakla birlikte 1570'ler ve sonrası gerçekleşen köylü isyanlarında burjuvazinin öncülüğünü görmek mümkündür. Vivarais isyanında Jean Rouviere ve Dauphine ligalarında Barletier bu durumun örneklerindedir.

16) Köylülerin ittifak yaptıkları sınıflar 1586 Gautiers ve Vivarais isyanlarında görüldüğü gibi köylülerin kayıpları ile sonuçlanmıştır. La Rouviere krala aralarında barış olursa köylülerin yükümlülüklerini yerine getireceğini söylerken, Kont Harcourt köylülere karşı kralın yanına geçmiştir.

17) İsyarlarda genellikle krallık görevlileri ve büyük toprak sahipleri olan dükler tarafından bastırılmıştır. Yüzyılın en büyük isyanı olarak adlandırılan 1548 Gabelle İsyarını Dük Montmorency, 1586 Gautiers İsyarını Dük Montpensier, 1575 Vivarais İsyarını Languedoc Valisi Damville, Croquant İsyarını IV. Henry bastırılmış Bourg'lu Jean'in tutuklanma emrini bizzat kral vermiştir.

18) Vergi isyanı bir çeşit ilkel birikim görevi görmüştür. Beziers'da köylülerin Katolik Kilisesine vergi ödememesi kilise topraklarının burjuvazi ve tüccarlara satılmasına sebep olmuştur. Böylelikle vergi sınıf oluşumuna katkıda bulunmuştur.

KAYNAKÇA

- Beik, W. (2009). *A Social and Cultural History of Early Modern France*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Benedict, P. (1992). *Cities and Social Change in Early Modern France*. Oxford: Routledge.
- Bercé, Y. (2003). *Modern Avrupa'da Ayaklanmalar ve Devrimler*. Çeviren: M. Cedden. İstanbul: İmge Yayınları.
- Bodin, J. (2009). *On Sovereignty Six Books of the Commonwealth*. Çeviren: M.J. Tooley Oxford: Seven Treasures Publications.
- Blaufarb, R. (2012). *The Politics of Fiscal Privilege in Provence, 1530s-1830s*. n: The Catholic University of America Press.

- Bloch, M. (1996). *French Rural History*. Berkeley: University of California Press.
- Baumgartner, F. J. (1995). *France in the Sixteenth Century*. Londra: Macmillan.
- Burg, D. F. (2004). *A World History of Rebellions*. New York: Routledge.
- Braddick, M. J. (1994). *Parliamentary Taxation in Seventeenth Century England*. Suffolk: The Boydell Press.
- Brissaud, J. (1915). *A history of French public law*. Boston: Little Brown.
- Clark, S. (1995). *State and Status*. n: University of Wales Press.
- Collins, J. B. (1995). *The State in Early Modern France*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Collins, J. B. (2003). *Classes, Estates and Order in Early-Modern Bretagne*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dobb, M. (2007). *Kapitalizmin Gelişmesi Üzerine İncelemeler Geçiş Tartışmaları*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Engels, F. (1999). *Köylüler Savaşı*. Çeviren: K. Somer. İstanbul: Sol Yayınları.
- Grant, A. J. (2013). *The French Monarchy 1483-1789*. New York: Cambridge University Press.
- Greengrass, M. (1995). *France in the Age of Henri IV*. Londra: Longman.
- Heller, H. (1991). *Iron and Blood Civil Wars in Sixteenth Century France*. Londra: McGill-Queens Press.
- Hilton, R. H. (1995). *English and French towns in feudal society*. New York: Cambridge University Press.
- Holt, M. P. (1995). *The French Wars of Religion, 1562-1629*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kettering, S. (2001). *French Society 1589-1715*. Londra: Longman.
- Knecht, R. J. (1982). *Francis I*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Knecht, R. J. (1996a). *The Rise and Fall of Renaissance France, 1483-1610*. Londra: Fontana Press.
- Knecht, R. J. (1996b). *French Renaissance Monarchy: Francis I & Henry II*. Londra: Longman.
- Le Roy Ladurie, E. (1994). *The Royal French State 1460-1610*. Oxford: Blacwell.
- Le Roy Ladurie, E. (2002). *Romans Karnavalı*. Çeviren: M.A. Kılıçbay. İstanbul: İmge Yayınevi.
- Lublinskaya, A. D. (1968). *French Absolutism: The Crucial Phase 1620-1629*. London: Cambridge University Press.
- Marx, K. (2006). *Fransa'da Sınıf Savaşları 1848-1850*. Çeviren: S. Belli, İstanbul: Sol Yayınları.
- Montaigne, M. (2012). *Yol Günlüğü*. İstanbul: YKY.
- Neely, S. (1992). *A Concise History of the French Revolution*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Parker, D. (1990). *The Making of French Absolutism*. New York: Routledge.
- Potter, D. (1995). *A History of France 1460-1560*. New York: St. Martin's Press.
- Roberts, P. (2007). Urban conflict and royal authority: popular revolts in sixteenth-century Troyes. *Urban History*, 34, 190-208. Retrived October 15, 2016 from Cambridge University Press.
- Salmon, J. (1979). Peasant Revolts in Vivarais, 1575-1580. *French Historical Studies*, 11, 1-28. Retrived September 15, 2016 from Jstor.
- Shennan, J. H. (1969). *Government and Society in France 1461-1661*. Londra: Allen & Unwin.

- Slantchev, B. L. (2014). War and Society 1598-1789. Retrived November 5, 2016 from slantchev.ucsd.edu: <http://slantchev.ucsd.edu/courses/ps143a/10%20France,%201654-1789.pdf>.
- White, E. N. (1999). France and the Failure to Modernize Macroeconomic Institutions. Retrieved March 20, 2016 from EconStor: <http://www.sas.rutgers.edu/virtual/snde/wp/1999-04.pdf>.
- Zagorin, P. (2003). *Rebels & Rulers 1500-1660 Volume II*. Cambridge: Cambridge University Press.

MUHASEBE MESLEK MENSUPLARININ MESLEKİ TÜKENMİŞLİĞİNİN İŞ TATMİNİ ÜZERİNE ETKİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ: ADANA HACI SABANCI ORGANİZE SANAYİ BÖLGESİNDE BİR ARAŞTIRMA

İncilay ERDURU¹
Ali DERAN²
Erkan UZUN³

Özet

Bu çalışmanın amacı muhasebe meslek mensuplarında mesleki tükenmişliğin iş tatminini etkileyip etkilemediği, etkileme durumunda ne derece etkilediğini temel ve alt boyutlar düzeyinde tespitinin yapılmasıdır. Bu doğrultuda çalışmada öncelikle tükenmişlik sendromu ile iş tatmini kavramları açıklanmış ve konuyla ilgili Türkiye'deki literatür özetlenmiştir. Daha sonra muhasebe meslek mensuplarının mesleki tükenmişliğinin iş tatmini üzerine etkilerini belirlemek için Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi'nde anket yöntemi kullanılarak bir araştırma yapılmıştır. Anket yöntemi sonucu elde edilen verilere tanımlayıcı istatistik ve regresyon analizleri yapılmış olup analiz sonucunda muhasebe meslek mensuplarının mesleki tükenmişliğinin iş tatmini düşük bir oranda etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca mesleki tükenmişliğin alt boyutlarından olan duygusal tükenmenin muhasebe meslek mensuplarının iş tatminini etkilediği, kişisel başarıda düşme hissi ile duyarsızlaşmanın muhasebe meslek mensuplarının iş tatminini etkilemediği ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe Meslek Mensubu, Mesleki Tükenmişlik, İş Tatmini, Adana.

Jel Sınıflandırılması: M40, M49.

EVALUATION THE EFFECTS OF ORGANIZATIONAL EXHAUSTION ON JOB SATISFACTION OF ACCOUNTING OFFICIALS: A RESEARCH IN ADANA HACI SABANCI ORGANIZED INDUSTRIAL ZONE (AOSB)

Abstract

This study aims to determine whether professional exhaustion affects job satisfaction of members of accounting profession, and to what extent it affects at basic and lower level in case of impact. Correspondingly, professional exhaustion syndrome and job satisfaction terms were primarily explained in the study and the related literature in Turkey was summarized. Afterwards, a survey was conducted at Adana Hacı Sabancı Organized Industrial Zone to determine the effects of Professional exhaustion on job satisfaction among members of accounting profession. The data were analyzed by descriptive statistics and regression analysis and as the result of analysis it was determined that the professional exhaustion of members of accounting profession slightly affects their job satisfaction. In addition, the study revealed that emotional exhaustion which is of subdimension professional exhaustion affect job satisfaction of members of accounting profession, while feeling of decrease in personal success and desensitization do not affects their job satisfaction.

Key Words: Accounting Professional, Job Burnout, Job Satisfaction, Ankara.

Jel Classification: M40, M49.

¹ Yrd. Doç. Dr., Ömer Halisdemir Üniversitesi, İİBF, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, savasincilay@gmail.com

² Prof. Dr., Ömer Halisdemir Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, alideran@gmail.com

³ Öğr. Gör., Şırnak Üniversitesi, Silopi Meslek Yüksekokulu, Yönetim Organizasyon Bölümü, erkanuzun@sirnak.edu.tr

GİRİŞ

Tükenmişlik sendromu ilk defa 1970’li yıllarda eğitim, sağlık, sosyal hizmetler ve acil servis gibi uzmanlık gerektiren alanlarda çalışan kişilerin fiziksel ve zihinsel (ruhsal) çöküntülerini (bitkinliklerini) açıklamak için kullanılmış bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha sonraları ise tükenmişlik sendromunun aşağıda açıklanan üç boyutu içeren işyerindeki stres artırıcı unsurlara karşı bir tepki olarak uzun sürede ortaya çıkan psikolojik bir sendrom olarak ifade edildiği görülmektedir. Bunlar (i) Duygusal tükenme deneyimi (duygusal tükenme), (ii) düşük başarı hissi ve mesleki yetersizlik (kişisel başarıda düşme hissi) (ii) hizmet alan kişilere karşı olumsuz tavır ve his beslenmesi (duyarsızlaşma) (Plana, Fabregat ve Gassió, 2003: 46).

Günümüzde de küresel ekonomik şartlar ile iletişim ve ulaşım sektöründe yaşanan köklü değişim ve dönüşümler, hem çalışanları hem de işletmeleri (örgütleri) hızla değişime zorlamakta, bu durum da bir gerilimin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. İşletmelerin çalışanlardan performanslarını sürekli olarak artırmalarını istemesi, zaman baskısına ve strese yol açmakta, bu durum da tükenmişliği ortaya çıkmasına yol açmaktadır (Güllüce ve İşcan, 2010, 7).

Tükenmişlik hissi çalışanın bulunduğu ortam, işveren, yönetici veya iş arkadaşlarının tavrı, aldığı ücret, yükselmemeye veya yükselecek başka bir makamın kalmaması, çalıştığı süre, yaş, ailevi durum, kişilik özelliği gibi birçok etkenden dolayı ortaya çıkabilmektedir. Bu etkenler çalışanın tükenmişlik seviyesini artırarak, iş tatmini seviyesini etkilemekte, bu da işletme maliyetlerinin artmasına yol açmak suretiyle kârlılığın azalmasına yol açabilmektedir.

Tükenmiş insanlarla ilişkileri fazla olan, daha ziyade hizmet sektöründe yer alan mesleklere özgü bir sendromu tanımlamak amacıyla kullanılan bir kavramdır. Muhasebe mesleğinin de insan ilişkilerinin yoğun olduğu bir meslek olması nedeniyle araştırmanın muhasebe meslek mensupları üzerine yapılmasına karar verilmiştir. Bu kapsamda çalışmanın amacı muhasebe meslek mensuplarında mesleki tükenmişliğin iş tatmini etkileyip etkilemediği, etkileme durumunda ise ne derece etkilediğini temel ve alt boyutlar düzeyinde tespitinin yapılmasıdır. Bu doğrultuda çalışmada öncelikle tükenmişlik sendromu ile iş tatmini kavramları açıklanmış ve konuyla ilgili Türkiye’deki literatür özetlenmiştir. Daha sonra muhasebe meslek mensuplarının mesleki tükenmişliğinin iş tatmini üzerine etkilerini belirlemek için Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi’nde anket yöntemi kullanılarak bir araştırma yapılmıştır.

I. TÜKENMİŞLİK VE İŞ TATMİNİ İLİŞKİSİ

Tükenmişlik kavramı Alman asıllı Freudenberg tarafından ilk kez 1974’te kullanılmıştır. Freudenberg’e göre tükenmişlik; başarısız olma, yıpranma, aşırı yüklenme sonucu güç ve enerji kaybı veya karşılanamayan beklentiler sonucu bireyin iç kaynaklarında tükenme durumudur (Karacaoğlu ve Arslan 460). Maslach’a göre tükenmişlik ise duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarıda düşme hissi olmak üzere üç boyutludur: Bu üç boyutu sırasıyla aşağıdaki gibi açıklamak mümkündür.

Duygusal Tükenme: Tükenmişliğin stres yönünü açıklamakta olup bu paralelde ilgili sendroma yakalananlar fiziksel ve duygusal aşınma yaşamaktadır. Duygusal tükenme genellikle aşırı iş yükünün bir sonucu olarak ele alınmakta ve kişinin duygusal ve zihinsel olarak işinden uzaklaşmasına yönelik eylemleri tetiklemektedir (Ünlü ve Yürür, 2011: 187). Duygusal tükenme tükenmişliğin merkezindeki en önemli boyuttur. Bu boyut yıpranma, enerji kaybı, tükeniş, bitkinlik olarak tanımlanabilir (Okray ve Abatay, 2015: 50).

Duyarsızlaşma: Kişi sendromun bu ikinci boyutunda başkalarına karşı olumsuz ve alaycı tavır sergiler. Muhataplarını nesne gibi görür ve davranır. Duygusal tükenmeyi yaşayan kişi diğer

insanların sorunlarını çözmeye kendini güçsüz ve yetersiz hisseder. Taşıdığı duygusal yükü hafifletmek için sürekli kaçış yolunu kullanır. İnsanlarla ilişkilerini işini yapmaya yetecek olan en alt düzeye indirir. Bunlar duyarsızlaşmanın ilk belirtileridir. Kişi bu aşamada diğer insanlarla anlamlı ilişkiler kurmaktan kaçınır. Ama hem işi gereği insanlarla yoğun ilişkide olup hem de mesafe koymak kolay değildir. Dolayısıyla birey başkalarının hislerine, duygularına soğuk ve kayıtsız kalır (Gezer, Yenel ve Şahan, 2009: 245).

Kişisel başarıda düşme hissi: Bu boyut depresyon, düşük moral, kişiler arası ilişkilerde geri çekilme, üretkenliğin azalması, baskılara baş edebilmede yetersizlik, başarısızlık duygusu ve zayıf özgüvenle belirgin, kişinin kendisine ve kişisel başarısına ilişkin olumsuz tepkiler içerir (Okray ve Abatay, 2015: 50).

İş tatmini ise kişinin işinden ve işiyle ilişkili olan tüm faktörlerden aldığı hazzı ve mutluluğu açıklamak amacıyla kullanılan bir kavram olup kişinin işiyle ilişkili duygusal tepkilerinin toplamını ifade etmektedir. Locke (1976) iş tatminini bir kişinin mesleği ile ilgili kendisini memnun eden olumlu duygusal bir durumu sağlaması olarak ifade etmektedir. Barutçugil ise iş tatminini “bir kişinin yaptığı işin ve elde ettiklerinin ihtiyaçlarıyla ve kişisel değer yargılarıyla örtüştüğünü veya örtüşmesine olanak sağladığını fark etmesi sonucu yaşadığı bir duygu” olarak açıklamaktadır. Locke ve Henne ise, iş tatminini “bir kişinin iş yerindeki işe ilişkin deneyimleri ve işe atfettiği değerlerinin yarattığı duygusal hoşnutluk durumudur” biçiminde tanımlamaktadır (Eğinli, 2009: 36).

Çalışanların mesleki tükenmişlik durumları ile iş tatminleri arasında bir ilişkinin olması çok doğaldır. Çünkü, bu kavramların birbiriyle ilişkili olduğunu, kişilerin yaşam şartlarındaki değişik tepki ve tutumlarında görebilmekteyiz. Stres faktörlerinin yoğun olduğu ve iş tatmini sağlanamayan ortamlarında çalışan kişilerin, tükenmişlik düzeyini olumsuz yönde etkileyebileceği ifade edilebilir (Avşaroğlu, Deniz ve Kahraman, 2005: 117). Literatürde tükenmişlik ve iş tatmini ilişkisini ortaya koyan araştırmalar incelendiğinde, genelde tükenmişlik alt boyutları ile iş tatmini seviyesini, çalışanların tükenmişlik ile iş tatminlerinin demografik faktörlere göre farklılık gösterip göstermediği ve ilişkisinin incelendiği görülmektedir (Karaalioğlu, 2015: 18).

Yapılan bu araştırma sonuçlarından birine göre; tükenmişlik boyutlarından duyarsızlaşma ve duygusal tükenmenin iş tatmini ile ters yönde ilişkili olduğu, diğer yandan kişisel başarı alt boyutu ile pozitif yönde ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Bir diğer araştırmada ise tükenmişliğin iş tatminine bağlı olarak değiştiği sonucuna ulaşılmıştır. Bir başka araştırma sonucuna göre ise iş tatmininin tükenmişlik alt boyutlarıyla güçlü bir şekilde ilişkili olduğunu belirtmiş, buna bağlı olarak iş tatmin düzeyi azalırken, tükenmişliğin alt boyutu olan duygusal tükenme ve duyarsızlaşmanın arttığını belirtmiştir (Karaalioğlu, 2015: 19).

II. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Çalışmanın bu kısmında, muhasebe meslek mensuplarının mesleki tükenmişlik ve iş tatmini ölçmeye yönelik literatürde yapılan çalışmalara yer verilmiştir. Söz konusu çalışmalar, yazarlar, uygulamanın yapıldığı alan ve yöntem ile ortaya konan sonuçlar başlıkları altında Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Muhasebe Meslek Mensuplarının Mesleki Tükenmişlik ve İş Tatminini Tespit Etmeye Yönelik Literatürde Yer Alan Çalışmalar

Yazarlar (Yıl)	Çalışmanın Yöntemi	Uygulamanın Yapıldığı Alan	Ortaya Çıkan Sonuç ve Öneriler
Strawser, Ivancevich ve Lyon (1969)	Frekans Analizi, Korelasyon	Sertifikalı muhasebeciler üzerine yaptığı bir araştırma	Muhasebe mesleği ile uğraşanların iş tatmininin güdüleyici programlar geliştirmeden önce araştırılmasında yarar olduğu, iş tatmin düzeylerinin belirlenmesinden sonra seviyesi daha az olan departmanların motive edici programlarla yükseltilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır (Marşap, 1995: 73)
Brenner, Carmack ve Weinstein (1971)	Frekans Analizi, Herzberg İkili Etmen Kuramı ve Regresyon	Sertifikalı kamu muhasebecileri üzerine yaptığı bir araştırma	İş tatminini hangi faktörlerin etkilediğini ölçmeye yönelik yapmış olduğu araştırmaya göre tanınma, başarı, ilerleme ve sorumluluk gibi insanı motive eden faktörlerin iş tatminini olumlu yönde etkilediğini bunun aksine etkilediğini ortaya koymuşlardır.
Senatra (1980)	Frekans Analizi, Regresyon	Kamuda muhasebe alanında faaliyette bulunan denetçiler üzerine yaptığı bir araştırma	Rol çatışması ve rol belirsizliğinin iş tatminine etkisini incelemiştir. Çalışmanın sonucuna göre rol belirsizliği ve rol çatışmasının denetçiler üzerinde iş tatminsizliği yarattığını tespit etmişlerdir (Marşap, 1995: 74)
Parasuraman v.d., (1989)	Frekans Analizi, Korelasyon	Eşleri çalışan muhasebeciler ile eşleri ev hanımı olan muhasebecilerin iş tatmini üzerine yaptığı bir araştırma	Çalışmanın sonucuna göre eşi çalışan erkeklerin, eşi ev hanımı olan erkeklere göre işe daha az zaman ayırdıkları dolayısıyla bu çalışanların yönetim tarafından daha az ödüllendirildikleri, işlerinden tatmin olmadıkları belirlenmiştir (Marşap, 1995: 75)
Marşap (1995)	Frekans Analizi, Korelasyon, F Testi, T Testi ve LSD Testleri	Türkiye’de faaliyette bulunan muhasebe meslek mensupları üzerine yaptığı bir araştırma	Çalışmanın sonucuna göre cinsiyet açısından yaş gurubunun artış göstermesi başlangıçta farklı olmayan iş tatmini düzeyini erkekler lehine farklılaştırmaktadır. Ayrıca bayanların yaşı ilerledikçe iş tatmin düzeylerinde azalmaların meydana geldiği ortaya konmuştur. Eğitim düzeyleri ile iş tatmin düzeyleri arasında negatif bir ilişkinin olduğunu savunulmuştur.
Nazlıoğlu (2009)	Frekans Analizi, Kruskal Wallis Testi ve Mann Whitney U Testi ve DAG Nedensellik Analizi	Kayseri ilinde faaliyet gösteren muhasebe meslek mensubu üzerine yaptığı bir araştırma	Muhasebe meslek mensuplarının tükenmişlik sendromu yaşayıp yaşamadıklarını ölçmek amacıyla yapılmıştır. Bu çalışmayla, muhasebe meslek mensupları üzerinde değişik demografik kategorilerde tükenmişlik sendromunun var olduğu sonucuna ulaşılmamasına rağmen, tükenmişlik boyutlarının yüksek derecelerde olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
Taysı (2012)	Güvenilirlik, Kruskal Wallis Testi ve Mann Whitney U Testi	Kırklareli ilinde faaliyet gösteren muhasebe mensupları üzerine yaptığı bir araştırma	Muhasebe meslek mensuplarının tükenmişlik sendromu yaşayıp yaşamadıklarını ölçmek amacıyla 117 meslek mensubuna ulaşılmıştır. Bu çalışmayla, çeşitli demografik durumlara göre muhasebe meslek mensupları üzerinde tükenmişlik sendromunun var olduğu ve tükenmişlik alt boyutlarından biri olan “Kişisel Başarı” alt boyutunda tükenmişliğin tüm demografik faktörler için yüksek düzeyde gerçekleştiği sonucuna ulaşılmıştır.
Ay ve Avcıoğlu (2010)	Güvenilirlik, T Testi, F Testi ve Tukey Testi	Türkiye’deki muhasebe çalışanları üzerine yaptığı bir araştırma	Mesleki tükenmişlik düzeylerinin bazı değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla 1494 muhasebe çalışanına ulaşılmıştır. Araştırma sonucunda, muhasebe çalışanlarının cinsiyetlerine göre; duygusal tükenmede anlamlı düzeyde farklılaşma, duyarsızlaşma ve kişisel başarı puan ortalamalarında ise bir farklılaşmanın olmadığı saptanmıştır. Hizmet sürelerine göre; duyarsızlaşma ve kişisel başarı alt boyutlarında farklılaşma, duygusal tükenmede bir farklılaşmanın olmadığı saptanmıştır. Çalışanların yaşlarına göre; duygusal tükenmede 77 Muhasebe Meslek Mensuplarında Tükenmişlik Sendromu Üzerine Giresun İl Merkezinde Yapılan Bir Araştırma farklılaşma, duyarsızlaşma ve kişisel başarı puan ortalamalarında farklılaşmanın olmadığı saptanmıştır. Çalışanların bölgeleri, çalışma biçimleri ve iş yeri türü değişkenlerine göre; duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarı puan ortalamalarında anlamlı düzeyde bir farklılaşmanın olduğu tespit edilmiştir.

Gökoğlan (2010)	Güvenilirlik, Bağımsız Örneklem T Testi ve ANOVA Analizi	Türkiye genelinde görev yapan kamu iç denetçisi üzerine yaptığı bir araştırma	Çeşitli demografik özelliklerle tükenmişliğin alt boyutları arasında farklılık olup olmadığı araştırılmıştır. Araştırma kamu iç denetçileri üzerinde tükenmişliğin alt boyutları ile cinsiyet, yaş ve eğitim durumu faktörleri arasında bir farklılığın olmadığı, medeni durum faktöründe duygusal tükenme ve duyarsızlaşma alt boyutunda farklılığın olmadığı kişisel başarı hissi alt boyutunda bir farklılığın olduğu ve mesleki hizmet süresi faktöründe duygusal tükenme ve duyarsızlaşma alt boyutunda farklılığın olduğu, kişisel başarı hissi alt boyutunda bir farklılığın olmadığı sonuçlarına ulaşılmıştır.
Öztürk vd. (2011)	Frekans Analizi, Korelasyon ve Regresyon	Ankara'da faaliyet gösteren muhasebe meslek mensupları üzerine yaptığı bir araştırma	Mesleki tükenmişlik ve işe bağlılık düzeylerinin belirlenmesi amacıyla yapılmıştır. Araştırma ile muhasebe meslek mensuplarının tükenmişlik düzeyi ile işe bağlılık düzeyleri arasında negatif yönde bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Okutan vd. (2013)	Frekans Analizi, T Testi ve Anova Analizi	Sakarya'daki KOBİ'lerde finans ve mali işler departmanlarında çalışan muhasebe ve finans personeli üzerine yaptığı bir araştırma	Tükenmişlik düzeyinin belirlenmesi ve tükenmişlik düzeyleri ile demografik özellikler arasındaki ilişkinin tespit edilmesi amacıyla yapılmıştır. Araştırma ile araştırmaya katılanların tükenmişlik düzeylerinin düşük düzeyde; katılanların cinsiyet ve medeni durumlarına göre tükenmişlik düzeylerinde istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olmadığı; katılanların yaş ve çalışma yılına göre tükenmişlik düzeylerinde anlamlı bir fark olmadığı sonuçlarına ulaşılmıştır.
Zincirkıran ve Tiftik (2013)	Frekans Analizi, Güvenilirlik, T testi ve Anova Analizi	Diyarbakır'da muhasebe uygulayıcıları üzerine yaptığı bir araştırma	Tükenmişlik düzeylerini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Araştırma sonucunda, muhasebe uygulayıcılarının duygusal tükenme alt boyutunda genel olarak düşük seviyede bir tükenmişlik olduğu tespit edilmiştir. Kişisel başarı alt boyutunda orta seviyede tükenmişlik ve duyarsızlaşma alt boyutunda ise yüksek düzeyde tükenmişlik olduğu tespit edilmiştir.
Dalğar ve Tekşen (2014)	Frekans Analizi, Güvenilirlik, T Testi, Anova Analizi ve Korelasyon	Türkiye'de 27 farklı ilde faaliyet gösteren muhasebeciler üzerine yaptığı bir araştırma	Tükenmişlik düzeyleri, mesleki tükenmişlik düzeylerinin demografik özelliklerine göre farklılaşp farklılaşmadığını ve mesleki tükenmişlikleri ile rol çelişkisi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin bulunup bulunmadığını tespit etmek amacıyla yapılmıştır. Yapılan anket sonucunda, rol çelişkisi ile mesleki tükenmişlik arasında istatistiksel olarak anlamlı bir korelasyon olduğu tespit edilmiştir. Muhasebecilerde rol çelişkisi arttıkça tükenmişlik düzeylerinde artış, kişisel başarılarında ise azalış olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Muhasebecilerin medeni durum, günlük çalışma süreleri ve çocuk sahibi olup olmama durumları ile mesleki tükenmişlikleri arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 1'de gösterilen literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde, çalışmaların genellikle sadece muhasebe meslek mensuplarının mesleki tükenmişliğini ya da iş tatminini tespit etmeye yönelik olduğu görülmektedir. Yapmış olduğumuz bu çalışmada ise muhasebe meslek mensuplarının mesleki tükenmişliği ve iş tatmininin tespitinin yanı sıra mesleki tükenmişliğin çalışanların iş tatminini etkileyip etkilemediği temel ve alt boyutlar düzeyinde incelenmiştir. Çalışmanın kapsamının bu çerçevede genişletilmesi ile literatürde önemli bir boşluğu doldurduğu düşünülmektedir.

III. ÇALIŞMANIN METODOLOJİSİ

Metodoloji bölümünde çalışmanın amacı ve önemine, kısıtlarına, hipotezlerine, evreni ile örnekleme, yöntemine, analiz sonucunda elde edilen bulgulara ve bulgulara ilişkin değerlendirmelere yer verilmiştir.

III. I. Çalışmanın Amacı ve Önemi

İşletmelerin muhasebe bölümlerinde faaliyet gösteren muhasebe meslek mensupları, bağlı oldukları bölümün gereği olarak sürekli alt ve üst yönetim ile yoğun bir iletişim içerisinde. Muhasebe meslek mensuplarının iş tempolarının çok yüksek olması ve birçok bölüme farklı konularda hizmet vermesi, meslek mensuplarının mesleki tükenmişliğini, paralelinde ise iş tatminlerini etkilemektedir.

Bu kapsamda muhasebe meslek mensuplarının faaliyetlerini yerine getirirken yaşamış oldukları mesleki tükenmişliğin, iş tatminlerini ne derece etkilediğini ortaya koymak amacıyla bu çalışma yapılmıştır. Ayrıca mesleki tükenmişliğin alt boyutları olan “duygusal tükenme”, “kişisel başarıda düşme hissi” ve “duyarsızlaşma” değişkenlerinin, muhasebe çalışanlarının iş tatminini etkileyip etkilemediği, etkileme durumunda ise hangi yönde ve ne derece etkilediğini tespit etmek amacıyla da bu çalışma gerçekleştirilmiştir.

Çalışmanın amacı ve literatürde yer alan çalışmaların içerikleri göz önünde bulundurulduğunda, muhasebe meslek mensuplarının hem iş tatminleri, mesleki tükenmişlikleri hem de mesleki tükenmişliklerinin alt boyutları ile birlikte iş tatminlerini ne ölçüde etkilediğini ortaya koyan bilimsel yayının olmaması, yapılan çalışmanın önemini ve literatüre katkısını açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

III. II. Çalışmanın Yöntemi

Yöntem kapsamında çalışmanın evren ile örnekleme, hipotezlerine, modeline ve uygulanacak istatistiksel analizlere yer verilmiştir.

a. Çalışmanın evreni ve örnekleme

Çalışmanın evrenini Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi’nde 18 farklı alanda faaliyet gösteren işletmelerin, muhasebe bölümlerinde çalışan muhasebe meslek mensupları oluşturmaktadır. Adana Sanayi Odası’ndan alınan verilere göre söz konusu organize sanayi bölgesinde 552 işletme, 450 muhasebe meslek elemanı ile faaliyetlerini devam ettirmektedir.

Bu paralelde çalışmanın evreni, işletmelerde muhasebe görevini yerine getiren 450 meslek mensubu olarak belirlenmiştir. Evreni oluşturan 450 meslek mensubuna, maliyet ve zaman kısıtları göz önünde bulundurularak ulaşmanın mümkün olmaması nedeniyle çalışmada kolayda örnekleme yoluna gidilmiş ve örneklem büyüklüğü, sosyal bilimler alanında en fazla kullanılan Cochran formülü⁴ yardımıyla aşağıdaki gibi hesaplanmıştır (Gürbüz ve Şahin, 2015: 127):

---

4 Formülde yer alan “**N**: Evren büyüklüğünü”, “**n**: Örneklem büyüklüğünü”, “**t**: Güven düzeyine karşılık gelen z tablosu değerini”, “**s**: Evren için tahmin edilen standart sapmayı”, “**d**: Kabul edilebilir sapma toleransını” ifade etmektedir. Ayrıca **t**: % 95, **d**: % 5 ve **s**: 0,5 olarak kabul edilmiştir.

$$n_0 = \frac{t^2 \cdot s^2}{d^2} \rightarrow n = \frac{n_0}{1 + n_0 / N}$$
$$n_0 = \frac{(1,96)^2 \cdot (0,5)^2}{(0,05)^2} = 384,16 \rightarrow n = \frac{384,16}{1 + 384,16 / 450} = 207$$

Yukarıdaki formüle göre yapılan hesaplama sonucu örneklem büyüklüğünün 207 kişi olduğu tespit edilmiştir. Buna göre çalışmanın evrenini oluşturan 450 muhasebe meslek mensubundan, 207 kişinin kolayda örnekleme yöntemiyle seçilerek örneklem grubunun oluşturulması ve bu gruptaki kişilere anketin uygulanması, çalışmanın sonuçlarının güvenilirliği açısından yeterli olacaktır.

b. Çalışmanın hipotezleri

Çalışma kapsamında kurulan regresyon modelinde, bağımlı değişken olarak iş tatmini, bağımsız değişken olarak ise mesleki tükenmişlik ve mesleki tükenmişliğin alt boyutları olan duygusal tükenme, kişisel başarıda düşme hissi ve duyarsızlaşma olarak belirlenmiştir. Bağımlı ve bağımsız değişkenler bu şekilde belirlendikten sonra, çalışmanın hipotezleri aşağıdaki gibi kurulmuştur.

H₁: Muhasebe meslek mensuplarında oluşan mesleki tükenmişlik, iş tatminini etkilemektedir.

H₂: Muhasebe meslek mensuplarında oluşan duygusal tükenme, iş tatminini etkilemektedir.

H₃: Muhasebe meslek mensuplarında oluşan kişisel başarıda düşme hissi, iş tatminini etkilemektedir.

H₄: Muhasebe meslek mensuplarında oluşan duyarsızlaşma, iş tatminini etkilemektedir.

Çalışmanın yukarıda belirlenen hipotezlerini analiz etmek amacıyla oluşturulan modele aşağıda yer verilmiştir.

c. Çalışmanın modeli

Bu çalışma, iki ve ikiden fazla bağımlı/bağımsız değişken arasındaki ilişkiyi, eğer ilişki var ise ilişkinin şiddetini ölçmek amacıyla geçmiş verileri kullanarak oluşturulan ilişki modelinde gerçekleştirilmiştir. Tükenmişlik ile iş tatmini arasındaki ilişkinin tespit edilmesine yönelik tarama modelinde kullanılan veriler, 2015 yılında Adana ilinde faaliyet gösteren işletmelerde çalışan muhasebe meslek mensuplarından, anket formu kullanılarak elde edilmiştir.

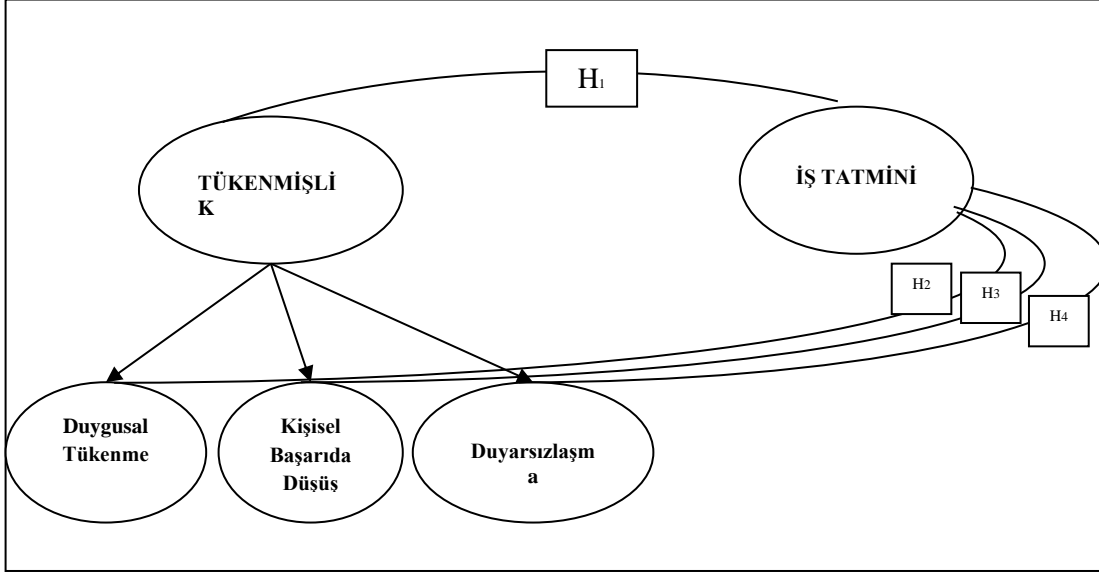
Çalışmada kullanılan anket formu kapsam bakımından incelendiğinde, üç bölümden oluşmakta olup birinci bölümde, muhasebe meslek mensuplarının demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorulara (cinsiyet, yaş, medeni hal, memleket, gelir, statü ve çalışma süresi), ikinci bölümde çalışanların faaliyetlerini gerçekleştirirken yaşamış oldukları tükenme düzeylerini tespit etmek amacıyla Maslach Tükenmişlik Ölçeği⁵ kullanılarak hazırlanan sorulara, son bölümde ise çalışanların tükenmişlik düzeylerinin ne ölçüde iş hayatlarına yansıdığı belirlenmesi amacıyla iş tatminine⁶ yönelik sorulara yer verilmiştir. Çalışmanın kapsamı göz önünde bulundurulduğunda, 2015 yılında Adana ilinde faaliyet gösteren muhasebe meslek mensuplarının demografik özellikleri, tükenmişlik ve iş tatmini durumları açıklanmaya çalışıldığı için çalışmanın tanımlayıcı, aynı zamanda belirli bir zaman diliminde gerçekleştirildiği için de kesitsel bir çalışma olduğunu ifade etmek mümkündür.

Muhasebe meslek mensuplarının tükenmişlik durumlarının iş tatminini etkileyip etkilemediği, etkileme durumunda ise etkileme derecesini hem temel hem de alt boyutlarda incelenmesi amacıyla çalışmanın modeli Şekil 1'deki gibi oluşturulmuştur.

⁵ Çalışmada Canan Ergin tarafından 1992 yılında Türkçe'ye çevrilen Maslach Tükenmişlik Ölçeği kullanılmıştır.

⁶ Çalışmada Hackman ve Oldham tarafından geliştirilen İş Tatmini Ölçeği kullanılmıştır.

Şekil 1. Çalışmanın Modeli

Muhasebe meslek mensuplarının temel boyut olan mesleki tükenmişlik ve alt boyutlar olan duygusal tükenme, kişisel başarıda düşme hissi ile duyarsızlaşma durumunun iş tatminini etkileyip etkilemediğinin tespit edilmesi Şekil 1'deki çalışmanın modelinde gösterilmiştir.

d. Çalışmada uygulanan istatistiksel analizler

Çalışmada güvenilirliği ve geçerliliği, yapılmış farklı çalışmalarda kanıtlanmış olan ölçeklerden yararlanılarak hazırlanan 9'u "Demografik Özellikler" 22'si "Maslach Tükenmişlik Ölçeği" ve 17'si "İş Tatmin Ölçeği" ile ilgili toplam 48 sorudan elde edilen anket verileri istatistiksel analiz programı olan IBM SPSS (IBM SPSS Statistics 21) 21.0 paket programı ile analiz edilmiştir. Verilerin analizinde sırasıyla, anketi cevaplayanların demografik özelliklerine ait frekans tablolarından, güvenilirlik testlerinden, tanımlayıcı istatistiklerden ve çalışma hipotezlerinin test edilmesine yönelik çoklu regresyon analizlerinden yararlanılmıştır.

Çoklu regresyon analizinde muhasebe meslek mensuplarının temel ve alt boyutlar düzeyindeki tükenmişliklerinin, iş tatminini etkileyip etkilemediğinin belirlenmesinde kullanılan istatistiksel anlamlılık düzeyi olarak $p < 0,05$ değeri kabul edilmiştir.

III. III. Çalışmanın Bulguları ve Bulguların Değerlendirilmesi

Bu bölümde ankete katılan muhasebe meslek mensuplarının demografik özelliklerine, çalışmada kullanılan Maslach tükenmişlik ile iş tatmini ölçeklerine ilişkin faktör analizi, tanımlayıcı istatistik ve regresyon analizi bulguları ile değerlendirmelerine yer verilmiştir.

a. Muhasebe meslek mensuplarının demografik özelliklerine ilişkin bulgular ve değerlendirilmesi

Anketin uygulandığı muhasebe meslek mensuplarının demografik özelliklerine ait frekans sonuçları ve yüzdelik dağılımları Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Muhasebe Meslek Mensuplarının Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

Demografik Özellikler		Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Erkek	110	50,7
	Bayan	107	49,3
Yaş	18-23 Arası	9	4,0
	24-29 Arası	59	27,3
	30-35 Arası	61	28,0
	36-40 Arası	59	27,3
	41 ve Üzeri	29	13,3
Medeni Durumu	Evli	146	67,3
	Bekar	55	25,3
	Boşanmış/Dul	16	7,3
Memleketiniz	Adana	161	74
	Mersin	19	8,7
	Osmaniye	29	13,3
	Hatay	7	3,3
	Diğer	1	0,7
Öğrenim Düzeyi	Lise	72	33,3
	Ön Lisans	87	40,0
	Lisans	55	25,3
	Lisansüstü	3	1,3
Mesleki Unvan	Lise Mezunu Muhasebe Elemanı	72	33,3
	Önlisans Mezunu Muhasebe Elemanı	85	39,3
	Fakülte Mezunu Muhasebe Elemanı	57	26
	SMMM	3	1,3
	YMM	0	0
Mesleki Deneyim Süresi	0-5 Yıl Arası	58	26,7
	6-10 Yıl Arası	58	26,7
	11-15 Yıl Arası	43	20,0
	16-20 Yıl Arası	41	18,7
	21 Yıl ve Üzeri	17	8,0
Gelir	1000-2000 TL Arası	25	11,3
	2001-3000 TL Arası	87	40,0
	3001-4000 TL Arası	69	32,0
	4001 TL ve Üstü	36	16,7

Tablo 2 incelendiğinde, anketi cevaplayan muhasebe meslek mensuplarının cinsiyetlerinin yarı yarıya olduğu ve en fazla oranla % 82,6'sının 24-40 yaşları arasında bulunduğu görülmektedir. Medeni durum açısından % 67,3'ü evli olan muhasebe meslek mensuplarının, büyük çoğunluğunun memleketlerinin Adana ili olduğu ve lise ile önlisans mezunu oldukları tespit edilmiştir.

Muhasebe meslek mensuplarının sadece % 1,3'ünün SMMM unvanına sahip olduğu, mesleki deneyim sürelerinin genellikle birbirine yakın gerçekleştiği ve mesleki faaliyetleri karşılığında en fazla (%40'ının) 2000 TL ile 3000 TL arasında gelir elde ettikleri Tablo 2'den görülmektedir.

b. Faktör analizi sonucu elde edilen bulgular ve değerlendirilmesi

Çalışmada Maslach Tükenmişlik Ölçeği ve iş tatmini ölçeğine faktör analizi uygulanabilmesi için ilk olarak veri setinin, faktör analizine uygun olup olmadığı tespit edilmelidir. Bu kapsamda anket yoluyla elde edilen ölçeklere ilişkin verilere, Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterliliği testi ve Bartlett Sphericity küresellik testi uygulanmış ve bulgulara Tablo 3'te yer verilmiştir.

Tablo 3. Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Örneklem Yeterliliği Testi ve Bartlett Sphericity Küresellik Testi Sonuçları

	Maslach Tükenmişlik Ölçeği	İş Tatmini Ölçeği
<i>Kaiser-Meyer-Olkin (KMO)</i>	0,844	0,831
<i>Barlett Sphericity Testi X2</i>	2347,516	1498,576
<i>Anlamlılık Düzeyi (Sig.)</i>	0,000*	0,000**
<i>Serbestlik Derecesi (df)</i>	231	136

Tablo 3 incelendiğinde Maslach Tükenmişlik Ölçeği için KMO değeri 0,844, iş tatmini ölçeği için KMO değeri 0,831 olarak hesaplanmıştır. Her iki KMO değerinin 0,60 ve üstünde olması örneklemin faktör analizi için yeterli olduğunu göstermektedir (Tabachnick ve Fidell, 2012: 620, Akt: Gürbüz ve Şahin, 2015: 303).

Ayrıca korelasyon matrisindeki ilişkilerin faktör analizi yapacak ölçüde yeterli olup olmadığını test etmek amacıyla yapılan Bartlett Sphericity testinin anlamlılık değeri hem tükenmişlik ölçeği hem de iş tatmini ölçeği için $0,000 < 0,05$ olarak gerçekleşmiştir. Söz konusu anlamlılık değerlerinin standart anlamlılık değerinden (0,05) küçük gerçekleşmesi, değişkenler arası ilişkilerin oluşturduğu matrisin faktör analizi için anlamlı olduğunu ve faktör analizi yapılabileceği anlamına gelmektedir. Bu paralelde tükenmişlik ve iş tatmini ölçeklerine ilişkin geçerlilik ile güvenilirlik analizleri yapılmış, sonuçları Tablo 4 ve Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Maslach Tükenmişlik Ölçeğinin Geçerlilik (Faktör) ve Güvenilirlik Analizi

Maslach Tükenmişlik Ölçeği İle İlgili Yargılar	1	2	3
DT1. Yaptığım işten soğuduğumu hissediyorum.	0,876		
DT2. Mesaim bittiğinde kendimi tükenmiş hissediyorum.	0,903		
DT3. Sabah kalktığımda bir gün daha bu işi kaldıramayacağımı hissediyorum.	0,889		
DT4. Bütün gün insanlarla uğraşmak beni çok yıpratıyor.	0,877		
DT5. Yaptığım işten dolayı bitkin hissediyorum.	0,852		
DT6. İşimin beni kısıtladığını hissediyorum.	0,743		
DT7. Bu işte çok fazla çalıştığımı düşünüyorum.	0,789		
DT8. İnsanlarla doğrudan doğruya ilişki kurmayı gerektiren bir işimin olması bende stres yaratıyor.	0,658		
DT9. İşimde yolun sonuna geldiğimi hissediyorum.	0,709		
KBD1. İnsanların ne hissettiklerini kolayca anlayabilirim.		0,864	
KBD2. İşim gereği insanların sorunlarıyla yakından ilgilenirim.		0,854	
KBD3. Pozitif bir insan olduğumdan mesaim boyunca diğer insanların yaşamlarını olumlu yönde etkilediğimi düşünüyorum.		0,658	
KBD4. Kendimi enerjik hissediyorum.		0,869	
KBD5. İnsanlarla çok kolay bir şekilde iletişim kurabilirim.		0,654	
KBD6. İşim gereği karşılaştığım insanlarla çalıştıktan sonra kendimi çok dinç hissediyorum.		0,791	
KBD7. Mesleğimde çok önemli başarılar elde ettim.		0,614	
KBD8. İşimden kaynaklanan duygusal problemleri soğukkanlılıkla çözebilirim.		0,865	
D1. İşim gereği karşılaştığım insanlara sanki birer nesneymişler gibi davrandığımı hissediyorum.			0,688

D2. Bu işe başladığımdan beri insanlara karşı daha fazla duyarsızlaştım.			0,751
D3. Bu işin beni duygusal olarak katılaştırmasından endişe ediyorum.			0,781
D4. Bazı insanlara ne olduğu beni gerçekten ilgilendirmiyor.			0,826
D5. İnsanların bazı sorunlarından beni sorumlu tuttuklarını düşünüyorum.			0,784
Faktör Güvenirliliği	0,942	0,802	0,859
Ölçek Güvenirliliği	0,885		
Toplam varyans açıklama oranı	73,879		

Muhasebe meslek mensuplarına tükenmişlik ile ilgili 22 yargı belirtilmiş olup faktör analizi sonucunda bu 22 yargı kendi aralarında 3 yargı grubuna bir başka ifadeyle boyuta bölünmüştür. Bu alt boyutlar, literatürdeki yer alan çalışmalarda olduğu gibi “Duygusal Tükenme-DT”, “Kişisel Başarıda Düşme Hissi –KBT” ile “Duyarsızlaşma-D” olarak adlandırılmıştır.

Mesleki tükenmişlik ölçeğinin alt boyutları olan duygusal tükenme, kişisel başarıda düşme hissi ve duyarsızlaşmanın faktör güvenirliliği sırasıyla 0,942, 0,802 ile 0,859 olarak gerçekleşmiştir. Mesleki Tükenmişlik ölçeğinin genel güvenirliliği ise 0,885 olarak hesaplanmıştır. Hem mesleki hem de alt tükenmişlik boyutlarının güvenirlilik değerleri, sosyal bilimlerde genel kabul görmüş olan 0,70’in üzerinde olduğu için ölçeğin içsel ve bütünsel tutarlılığının olduğu, dolayısıyla muhasebe meslek mensuplarının tükenmişlik durumlarının ortaya konmasında kullanılabileceği kabul edilmiştir.

Tablo 5. İş Tatmini Ölçeğinin Geçerlilik (Faktör) ve Güvenirlilik Analizi

İFADELER	1
İT1. İşimin bana sağladığı güvenliğin derecesi yüksektir	0,824
İT2. Bu iş bana yeterli ücret sunmaktadır	0,831
İT3. İşim bana kişisel gelişme olanağı sağlamaktadır	0,614
İT4. İş arkadaşlarımla ve etkileşimde bulunduğum diğer kişilerle uyum içerisindeyim	0,619
İT5. Yöneticiler tüm çalışanlara adil davranışlar göstermektedir	0,770
İT6. İşimi yaparken takdir edildiğim duygusuna kapılıyorum	0,829
İT7. İş sırasında birlikte çalıştığım arkadaşlarımla daha yakından tanıma şansını bulmaktayım	0,763
İT8. Yöneticilerim beni destekler ve bana rehberlik yapar	0,802
İT9. Yaptığım iş karşılığında aldığım ücretin adil olduğu kanısındayım	0,589
İT10. İşimde kendime ait bağımsız düşünce ve davranışları uygulayabilme olanağına sahibim	0,606
İT11. İşyerim geleceğe ait beklentilerimi gerçekleştirebilmeme olanak tanımaktadır	0,857
İT12. İşyerimdeki çalışma arkadaşlarıma yardım etme fırsatım bulunmaktadır	0,802
İT13. İşyerimdeki rekabet etme fırsatım bulunmaktadır	0,753
İT14. İşyerimdeki yönetimin tutumu olumludur	0,824
İT15. İşim bana yükselme olanağı sağlamaktadır	0,874
İT16. Yöneticiler tüm çalışanlara saygı duymaktadırlar	0,859
İT17. İşim bana terfi olanağı sağlamaktadır	0,851
Ölçek Güvenirliliği	0,884
Toplam varyans açıklama oranı	70,387

Muhasebe meslek mensuplarının iş tatminlerini ölçmek amacıyla 17 yargı hazırlanmış ve meslek mensuplarının verdikleri cevaplar faktör analizi ile anlamlandırılmış ve faktör yüklerine ulaşılmıştır. Faktör analizi sonucunda faktör yükleri 0,589 ile 0,874 arasında değerler almış olup toplam varyans açıklama oranı % 70,3 olarak hesaplanmıştır. Bu oran iş tatmini için sorulan soruların bir bütünlük arz ettiğini ve ölçeğin %70,3'ünü açıkladığını göstermektedir. Ayrıca ölçeğin güvenirlik katsayısı 0,884 olarak hesaplanmış olup bu oran sosyal bilimlerde geçerli olan 0,70 değerinin üzerinde olduğu için, iş tatmini ölçeğinin de muhasebe meslek mensuplarının mesleki tatminlerinin ölçülmesinde kullanılabileceğini ortaya koymuştur.

c. Muhasebe meslek mensuplarının tükenmişlik ile iş tatmini ölçeklerine verdikleri cevaplara ilişkin tanımlayıcı istatistik bulguları ve değerlendirilmesi

Muhasebe meslek mensuplarının mesleki tükenmişliğini ölçmek amacıyla “Maslach Tükenmişlik Ölçeği” yargılarına verdikleri cevapların 5’li likert ölçeğine⁷ göre frekans ve yüzde dağılımları Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6. Muhasebe Meslek Mensuplarının Tükenmişlik Ölçeğine Verdikleri Cevapların Frekans ve Yüzde Dağılımları

Maslach Tükenmişlik Ölçeği ile İlgili Yargılar	Kesinlikle Katılıyorum		Katılıyorum		Kararsızım		Katılmıyorum		Kesinlikle Katılmıyorum		Ortalama	Standart Sapma
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%		
DT1. Yaptığım işten soğuduğumu hissediyorum.	9	4,0	91	42,0	29	13,3	81	37,3	7	3,3	2,9400	1,04419
DT2. Mesaim bittiğinde kendimi tükenmiş hissediyorum.	10	4,7	87	40,0	23	10,7	90	41,3	7	3,3	2,9867	1,06806
DT3. Sabah kalktığımda bir gün daha bu işi kaldıramayacağımı hissediyorum.	7	3,3	87	40,0	29	13,3	90	41,3	4	2,0	2,9867	1,01655
DT4. Bütün gün insanlarla uğraşmak beni çok yıpratıyor.	7	3,3	90	41,3	25	11,3	90	41,3	5	2,7	2,9867	1,03617
DT5. Yaptığım işten dolayı bitkin hissediyorum.	4	2,0	102	46,7	23	10,7	87	40,0	1	0,7	2,9067	0,98544
DT6. İşimin beni kısıtladığını hissediyorum.	1	0,7	80	36,7	43	20,0	90	41,3	3	1,3	3,0600	0,92852

⁷ Muhasebe meslek mensuplarının mesleki tükenmişlik ve iş tatmini durumlarını ortaya koymak amacıyla hazırlanan ankette 5’li likert ölçeği kullanılmıştır. Bu kapsamda ölçekte yer alan “1-Kesinlikle Katılıyorum”u, “2. Katılıyorum”u, “3. Kararsızım”ı, “4. Katılmıyorum”u ve “5. Kesinlikle Katılmıyorum”u ifade etmektedir.

DT7. Bu işte çok fazla çalıştığımı düşünüyorum.	6	2,7	81	37,3	29	13,3	100	46,0	1	0,7	3,0467	0,98537
DT8. İnsanlarla doğrudan doğruya ilişki kurmayı gerektiren bir işimin olması bende stres yaratıyor.	6	2,7	109	50,0	14	6,7	85	39,3	3	1,3	2,8667	1,02103
DT9. İşimde yolun sonuna geldiğimi hissediyorum.	6	2,7	66	30,7	35	16,0	107	49,3	3	1,3	3,1600	0,96988
KBD1. İnsanların ne hissettiklerini kolayca anlayabilirim.	19	8,7	152	70,0	19	8,7	27	12,7	-	-	2,2533	0,78737
KBD2. İşim gereği insanların sorunlarıyla yakından ilgilenirim.	7	3,3	168	77,3	19	8,7	23	10,7	-	-	2,2667	0,69192
KBD3. Pozitif bir insan olduğumdan mesaim boyunca diğer insanların yaşamlarını olumlu yönde etkilediğimi düşünüyorum.	13	6,0	155	71,3	26	12,0	23	10,7	-	-	2,2733	0,73180
KBD4. Kendimi enerjik hissediyorum.	10	4,7	157	68,7	16	7,3	41	18,7	1	0,7	2,4200	0,86908
KBD5. İnsanlarla çok kolay bir şekilde iletişim kurabilirim.	9	4,0	174	80,0	10	4,7	24	11,3	-	-	2,2333	0,69915
KBD6. İşim gereği karşılaştığım insanlarla çalıştıktan sonra kendimi çok dinç hissediyorum.	9	4,0	137	63,3	26	12,0	45	20,7	-	-	2,4933	0,86503
KBD7. Mesleğimde çok önemli başarılar elde ettim.	10	4,7	96	44,0	59	27,3	52	24,0	-	-	2,7067	0,88649
KBD8. İşimden kaynaklanan duygusal problemleri soğukkanlılıkla çözebilirim.	9	4,0	171	78,7	13	6,0	24	11,3	-	-	2,2467	0,70413
D1. İşim gereği karşılaştığım insanlara sanki birer nesneymişler gibi davrandığımı hissediyorum.	9	4,0	118	54,7	9	4,0	75	34,7	6	2,7	2,7733	1,05644
D2. Bu işe başladığımdan beri insanlara karşı daha fazla duyarsızlaştım.	6	2,7	129	59,3	23	10,7	55	25,3	4	2,0	2,6467	0,95634
D3. Bu işin beni duygusal olarak katılaştırmasından endişe ediyorum.	10	4,7	103	47,3	38	17,3	62	28,7	4	2,0	2,7600	0,98771

D4. Bazı insanlara ne olduğu beni gerçekten ilgilendirmiyor.	9	4,0	153	70,7	16	7,3	32	14,7	7	3,3	2,4267	0,90744
D5. İnsanların bazı sorunlarından beni sorumlu tuttuklarını düşünüyorum.	10	4,7	148	68,0	14	6,7	32	14,7	13	6,0	2,4933	1,00165

Muhasebe meslek mensuplarının tükenmişlik durumunu alt boyutları açısından daha kolay değerlendirebilmek için 5’li likert ölçeğindeki “Kesinlikle Katılmıyorum” ile “Katılmıyorum” ve “Kesinlikle Katılıyorum” ile “Katılıyorum” ifadelerinde yer alan oranlar birlikte değerlendirilmiştir.

Bu doğrultuda, duygusal tükenmeye ilişkin muhasebe meslek mensuplarının vermiş oldukları cevapların frekans ve yüzde değerleri incelendiğinde, Katılıyorum ile Katılmıyorum seçeneklerine ilişkin değerlerin birbirine yakın olduğu görülmektedir. Dolayısıyla muhasebe meslek mensuplarının yaklaşık yarısının duygusal tükenme yaşadığını, diğer yarısının ise mesleğinde duygusal tükenme duygusunu yaşamadığını ifade etmek mümkündür.

Tablo 6’da yer alan kişisel başarıda düşme hissi ile ilgili yargılara muhasebe meslek mensuplarının verdikleri cevapların frekans ve yüzde değerleri incelendiğinde, meslek mensuplarının büyük bir çoğunluğunun söz konusu yargılara katıldıkları dolayısıyla mesleki anlamda görevlerini yerine getirirken kendilerini başarılı buldukları ortaya konmuştur. Ayrıca meslek mensuplarının en fazla % 84’lük oranla “insanlarla çok kolay bir şekilde iletişim kurabilirim” en az ise % 48,7’lik oranla “mesleğimde çok önemli başarılar elde ettim” yargısına katıldıkları tespit edilmiştir.

Son olarak muhasebe meslek mensuplarının duyarsızlaşma alt boyutu ile ilgili yargılara verdikleri cevapların frekans ve yüzde değerleri incelendiğinde ise meslek mensuplarının söz konusu yargılara genellikle katıldıkları, bir başka ifadeyle görevlerine ve insanlara karşı duyarsızlaştıkları görülmektedir. Ayrıca muhasebe meslek mensuplarının duyarsızlaşma alt boyutundaki yargılardan en fazla %74’7’lik oranla “bazı insanlara ne olduğu beni gerçekten ilgilendirmiyor” en az ise % 52’lik oranla “bu işin beni duygusal olarak katılaştırmamasından endişe ediyorum” yargılarına katıldıkları belirlenmiştir.

Muhasebe meslek mensuplarının mesleki görevlerini yerine getirirken tatmin olma durumlarını ölçmek amacıyla iş tatmini ölçeğine verdikleri cevapların frekans ve yüzde dağılımları Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7. Muhasebe Meslek Mensuplarının İş Tatmini Ölçeğine Verdikleri Cevapların Frekans ve Yüzde Dağılımları

İş Tatmini Ölçeği İle İlgili Yargılar	Kesinlikle Katılıyorum		Katılıyorum		Kararsızım		Katılmıyorum		Kesinlikle Katılmıyorum		Ortalama	Standart Sapma
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%		
İT1. İşimin bana sağladığı güvenliğim derecesi yüksektir	10	4,7	162	74,7	28	12,7	17	8,0	-	-	2,2933	0,71931
İT2. Bu iş bana yeterli ücret sunmaktadır	12	5,3	152	70,0	32	14,7	21	10,0	-	-	2,1333	0,65196
İT3. İşim bana kişisel gelişme olanağı sağlamaktadır	14	6,7	175	80,7	14	6,7	11	4,7	3	1,3	2,1333	0,63104

İT4. İş arkadaşlarımla ve etkileşimde bulunduğum diğer kişilerle uyum içerisindeyim	12	5,3	183	84,0	7	3,3	14	6,7	1	0,7	2,2000	0,61306
İT5. Yöneticiler tüm çalışanlara adil davranışlar göstermektedir	12	5,3	161	74,7	32	14,7	12	5,3	-	-	2,2533	0,65729
İT6. İşimi yaparken takdir edildiğim duygusuna kapılıyorum	7	3,3	164	75,3	33	15,3	10	4,7	3	1,3	2,1133	0,62965
İT7. İş sırasında birlikte çalıştığım arkadaşlarımla daha yakından tanıma şansı bulmaktayım	19	8,7	168	77,3	17	8,0	13	6,0	-	-	2,2533	0,75251
İT8. Yöneticilerim beni destekler ve bana rehberlik yapar	19	8,7	146	66,7	36	16,0	15	8,0	1	0,7	2,3333	0,74785
İT9. Yaptığım iş karşılığında aldığım ücretin adil olduğuna inanıyorum	10	4,7	151	69,3	30	14,0	26	12,0	-	-	2,1267	0,55920
İT10. İşimde kendime ait bağımsız düşünce ve davranışları uygulayabilme olanağına sahibim	10	4,7	181	83,3	14	6,7	12	5,3	-	-	2,2667	0,72043
İT11. İşyerim geleceğe ait beklentilerimi gerçekleştirebilme olanak tanımaktadır	9	4,0	167	76,7	19	8,7	21	10,0	1	0,7	2,1667	0,61760
İT12. İşyerimdeki çalışma arkadaşlarıma yardım etme fırsatım bulunmaktadır	10	4,7	177	81,3	14	6,7	16	7,3	-	-	2,2467	0,73216
İT13. İşyerimdeki rekabet etme fırsatım bulunmaktadır	13	6,0	162	74,0	21	10,0	20	9,3	1	0,7	2,1200	0,62305
İT14. İşyerimdeki yönetimin tutumu olumludur	17	8,0	170	78,0	17	8,0	13	6,0	-	-	2,2867	0,69838
İT15. İşim bana yükselme olanağı sağlamaktadır	10	4,7	155	71,3	32	14,7	20	9,3	-	-	2,1533	0,66289
İT16. Yöneticiler tüm çalışanlara saygı duymaktadırlar	15	6,7	172	79,3	15	6,7	15	6,7	1	0,7	2,3067	0,74136
İT17. İşim bana terfi olanağı sağlamaktadır	13	6,0	146	67,3	38	17,3	19	8,7	1	0,7	2,2400	0,66231

Tablo 7’de yer alan muhasebe meslek mensuplarının iş tatmini ölçeğine ilişkin yargılara vermiş oldukları cevapların frekans ve yüzde dağılımları incelendiğinde, katılımcıların iş tatmini ölçeğinin her bir yargısına katılımlarının daha fazla oldukları görülmektedir. İş tatmini ölçeğine ilişkin katılıyorum seçeneğinin yüzdeleri incelendiğinde 17 sorunun yüzdelik aralığı % 73,3 ile 89,3 arasında değişmektedir. Yargıların oranlarının katılıyorum seçeneği etrafında toplanması, muhasebe meslek mensuplarının mesleki faaliyetlerini yerine getirirken iş tatmin düzeylerinin yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.

d. Regresyon analizi sonucu elde edilen bulgular ve değerlendirilmesi

Muhasebe meslek mensuplarının mesleki tükenmişliği ile mesleki tükenmişliğin alt boyutları olan “Duygusal Tükenme”, “Kişisel Başarıda Düşme Hissi” ve “Duyarsızlaşma”nın, iş tatminini etkileyip etkilemediği, etkileme durumunda ne ölçüde etkilediğini tespit etmek amacıyla regresyon analizi yapılmış ve hipotezler Tablo 8’de yer alan verilere göre sınanmıştır.

Tablo 8. Muhasebe Meslek Mensuplarının Mesleki Tükenmişliği ile Mesleki Tükenmişliğin Alt Boyutlarının İş Tatmini Üzerine Etkilerine Yönelik Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişken İş Tatmini		
	Beta	t	Sig.
Duygusal Tükenme	-0,244	-2,869	0,042*
Kişisel Başarıda Düşme Hissi	0,053	0,644	0,521
Duyarsızlaşma	-0,061	-0,695	0,488
F	3,828		
R	0,270		
R ²	0,07		
<i>p<0,05</i>			

Tablo 8’deki regresyon analizi sonuçları incelendiğinde, R² değerinin 0,07 olarak gerçekleştiği görülmektedir. R² değerinin 0,07 olarak gerçekleşmesi, muhasebe meslek mensuplarının mesleki tükenmişliklerinin iş tatmini % 7 oranında etkilediği, iş tatmininin % 93’lük kısmını ise mesleki tükenmişlik dışındaki etkenlerin etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla H1 hipotezi kabul edilmiştir.

Mesleki tükenmişliğin alt boyutlarının iş tatminini etkileyip etkilemediğini gösteren anlamlılık değerleri incelendiğinde, sadece “Duygusal Tükenme” alt boyutunun muhasebe meslek mensuplarının iş tatminini etkilediği ($p=0,042<0,05$), “Kişisel Başarıda Düşme Hissi” ($p=0,521>0,05$) ile “Duyarsızlaşma” ($0,488>0,05$) alt boyutlarının meslek mensuplarının iş tatminini etkilemediği tespit edilmiştir. Dolayısıyla H2 hipotezi kabul edilmiş, H3 ile H4 hipotezleri reddedilmiştir.

Ayrıca “Duygusal Tükenme” alt boyutu ile iş tatmini arasında ortaya çıkan anlamlı ilişki, aynı zamanda negatif yönlü olarak gerçekleşmiştir. Bir başka ifadeyle muhasebe meslek mensuplarının duygusal tükenme seviyeleri arttıkça iş tatmin seviyeleri düşmekte ya da tersi bir şekilde duygusal tükenme seviyeleri azaldıkça iş tatmini seviyelerinin artabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Günümüz çalışma hayatında tükenmişlik duygusunun, çalışanların iş tatminlerini olumsuz yönde etkilediği bilinmektedir. Çalışanların iş tatminlerinin azalması ise mutsuz bir çalışma ortamının

oluşmasına, çalışanların iş arkadaşları ve üst yönetim ile iletişimlerinin zayıflamasına, görev tanımlarında yer alan işler konusunda dikkat kaybına ve mesleki görevleri ile ilgili yenilikler geliştirememelerine neden olmaktadır.

Çalışanların mesleki tükenmişliklerinin iş tatminlerini bu denli olumsuz şekilde etkilemesi, bilim dünyasının tükenmişlik ve iş tatmini konuları ile ilgili çalışmalara daha fazla yönelmesini sağlamıştır. Literatür bu kapsamda incelendiğinde, çalışmaların genellikle çalışanların sadece tükenmişlik ya da sadece iş tatminini ölçmeye yönelik olduğu görülmüş, mesleki tükenmişliğin iş tatminini etkileyip etkilemediği ile ilgili çok az sayıda çalışmaya rastlanmıştır. Bu kapsamda çalışmanın amacı; muhasebe meslek mensuplarında mesleki tükenmişliğin iş tatminini etkileyip etkilemediği, etkileme durumunda ne derece etkilediğini temel ve alt boyutlar düzeyinde tespitinin yapılmasıdır.

Çalışmanın amacından yola çıkarak hazırlanan anket formu, Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi'nde faaliyet gösteren işletmelerin muhasebe bölümlerinde çalışan 217 muhasebe meslek mensubuna uygulanmış, elde edilen veriler tanımlayıcı istatistik ve regresyon analizlerine tabi tutularak bulgulara ulaşılmış ve yorumlanmıştır. Muhasebe meslek mensuplarının demografik özelliklerini tespit etmeye yönelik bulgulara göre, çalışanların cinsiyet dağılımlarının yarı yarıya olduğu ve % 82,6'sının 24-40 yaşları arasında bulunduğu tespit edilmiştir. Medeni durum açısından % 67,3'ü evli olan muhasebe meslek mensuplarının, büyük çoğunluğunun memleketlerinin Adana ili olduğu ve lise ile önlisans mezunu oldukları ortaya konmuştur. Ayrıca ankete katılan muhasebe meslek mensuplarının sadece % 1,3'ünün SMMM unvanına sahip bulunduğu, mesleki deneyim sürelerinin genellikle birbirine yakın olduğu ve mesleki faaliyetleri karşılığında büyük çoğunluğunun 2000 TL ile 3000 TL arasında gelir elde ettikleri belirlenmiştir.

Muhasebe meslek mensuplarının demografik özellikleri belirlendikten sonra bu çalışanlara uygulanacak anketin güvenilirliğini ölçmek amacıyla faktör analizi yapılmış ve yapılan analiz sonucunda hem tükenmişlik ölçeğinin hem de iş tatmini ölçeğinin güvenilirliğinin oldukça yüksek olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Güvenilirliği yüksek olan ve duygusal tükenme, kişisel başarıda düşme hissi ve duyarsızlaşma gibi alt boyutlara ayrılan tükenmişlik ölçeği ile ilgili yargılar, muhasebe meslek mensuplarına sorulmuş ve söz konusu yargıları 5'li likert ölçeği ile değerlendirmeleri istenmiştir. Muhasebe meslek mensuplarının tükenmişlik yargılarını değerlendirmeleri sonucu, mesleki faaliyetlerini gerçekleştirirken duygusal tükenme yaşamadıkları ve kendilerini başarılı buldukları ortaya konmuştur. Mesleki tükenmişliğin son alt boyutu olan duyarsızlaşma konusunda ise meslek mensuplarının hem mesleklerine hem de insanlara karşı duyarsızlaştıkları belirlenmiştir. Muhasebe meslek mensuplarının işlerinden tatmin olma durumlarını ölçmek amacıyla kullanılan iş tatmini ölçeğinden elde edilen bulgulara göre ise çalışanların iş tatmin düzeylerinin yüksek olduğu bir başka ifadeyle işlerinden memnun oldukları tespit edilmiştir.

Son olarak çalışmada muhasebe meslek mensuplarının mesleki tükenmişliğinin iş tatminini hem temel hem de alt boyutta etkileyip etkilemediği, etkileme durumunda ne ölçüde etkilediğini tespit etmek amacıyla regresyon analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda elde edilen bulgulara göre, mesleki tükenmişliğin çalışanların iş tatmini %7 oranında etkilediği, tükenmişliğin %93'lük kısmını ise iş tatmininden başka unsurların etkilediği ortaya konmuştur. Mesleki tükenmişliğin alt boyutlarından ise sadece "Duygusal Tükenmenin" iş tatmini etkilediği, "Kişisel Başarıda Düşme Hissi" ile "Duyarsızlaşma" alt boyutlarının meslek mensuplarının iş tatminini etkilemediği tespit edilmiştir. Ayrıca "Duygusal Tükenme" alt boyutu ile iş tatmini arasında ortaya çıkan anlamlı ilişkinin, aynı zamanda negatif yönlü olarak gerçekleştiği bir başka ifadeyle muhasebe meslek mensuplarının duygusal tükenme seviyeleri arttıkça iş tatmin seviyeleri düşebileceği ya da tersi bir şekilde duygusal tükenme seviyeleri azaldıkça iş tatmin seviyeleri artabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışma sonucunda ortaya konan bulgular doğrultusunda çalışanların mesleki tükenmişliklerinin azaltılması, iş tatminlerinin ise artırılması gerekmektedir. Bu kapsamda işletmeler çalışanlarına temiz ve güvenilir bir çalışma ortamı sunmalı, adaletli ve çalışanların görev tanımlarında belirlenen işlerin düzeyine uygun bir ücret politikası uygulamalı, çalışanlara farklı işler vererek ve kararlara katılımları sağlanarak kendilerine güven duyulduğu hissini yaratmalıdırlar.

KAYNAKÇA

- Avşaroğlu, S., Deniz, M.E. & Kahraman, A. (2005). Teknik öğretmenlerde yaşam doyumu iş doyumu ve mesleki tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14, 115-119.
- Ay, M., Avşaroğlu, S. (2010). Muhasebe çalışanlarının mesleki tükenmişlik, iş doyumu ve yaşam doyumlarının incelenmesi, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7(1), 1170-1189.
- Bayrak Kök, S. (2006). İş tatmini ve örgütsel bağlılığın incelenmesine yönelik bir araştırma, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20 (1), 291-310.
- Brenner, V. C., Carmack, C. W., & Weinstein, M. G. (1971). An empirical test of the motivation-hygiene theory, *Journal of Accounting Research*, Autumn, 359-366.
- Dalğar, H., Tekşen, Ö. (2014). Muhasebecilerin mesleki tükenmişlik düzeyleri ile rol çelişkisi arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik bir araştırma, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 62, 37- 54.
- Eğimli, A.T. (2009). Çalışanlarda iş doyumu: kamu ve özel sektör çalışanlarının iş doyumuna yönelik bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(3), 35-52.
- Freudenberger, H. J. (1974). Staff burn-out. *Journal of Social Issues*, 30(1), 159-165.
- Gezer, E., Yenel, F. & Şahan, H. (2009). Öğretim elemanlarının tükenmişlik düzeyleri ile sosyo demografik değişkenleri arasındaki ilişki. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(6), 243-250.
- Gökoğlan, K. (2010). *Kamu iç denetçilerinde tükenmişlik sendromu üzerine bir araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde: Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gürbüz, S., Şahin, F. (2015). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri felsefe-yöntem-analiz*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Güllüce, A. Ç., İşcan, Ö.F.(2010). Mesleki tükenmişlik ve duygusal zeka arasındaki ilişki. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(2), 7-29.
- Karacaoğlu, K., Arslan, F. (2013). Çalışanların algıladıkları örgütsel desteğin tükenmişlik düzeyleri üzerine etkisi: kayseri imalat sanayi uygulaması, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(3), 457-477.
- Karaalioğlu, Z. (2015). *Tükenmişliğin iş tatmini üzerine etkisi*. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Marşap, B. (1995). *Muhasebe mesleğinde iş tatmininin Türkiye açısından incelenmesi*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Nazlıoğlu, E.H. (2009). *Muhasebe meslek mensuplarında tükenmişlik sendromu üzerine bir araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Okray, Z., Abatay, B. (2015). Birinci basamak temel sağlık ve yataklı tedavi kurumlarında çalışan hemşirelerin tükenmişlik sendromu ve iş doyumlarının karşılaştırılması. *Turkish International Journal of Special Education and Guidance & Counseling* 2015, 4(2), 49-56.
- Okutan, E., Yıldız, Ş. & Konuk, F. (2013). İş hayatında tükenmişlik sendromu: finans ve muhasebe çalışanlarının tükenmişlik düzeylerinin belirlenmesine ilişkin bir çalışma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(2), 1-17.

- Öztürk, V. Çil Koçyiğit, S. & Çına Bal, E. (2011). Muhasebe meslek mensuplarının mesleki tükenmişlik düzeyleri ile işe bağlılık arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik bir araştırma: Ankara ili örneği. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 12(1), 84-98.
- Plana, A.B., Fabregat, A.A. & Gassió, J.B. (2003). Burnout syndrome and coping strategies: a structural relations model. *Psychology in Spain*, 7(1), 46-55.
- Taysı, K. (2012). *Muhasebe meslek mensuplarında tükenmişlik sendromu üzerine Kırklareli ilinde bir araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Ünlü, O., Yürür, S. (2011). Duygusal emek, duygusal tükenme ve görev/ bağlamsal performans ilişkisi: Yalova'da hizmet sektörü çalışanları ile bir araştırma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 37, Ocak-Haziran 2011, 183-207.
- Zincirkıran, M., Tiftik, H. (2013). Burnout research for members of practitioners of accountancy: practice in the city of Diyarbakır, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 5(4), 240-253.

ÖĞRENCİLERİN MUHASEBE MESLEK ETİĞİ ALGISI: GAZİ ÜNİVERSİTESİNDE BİR UYGULAMA

Seyhan ÇİL KOÇYİĞİT¹
Maida UZUNER²
Emrah SALĞIN³
Musa YÜKSEK⁴

Özet

Bu çalışma muhasebe meslek etiğinin algılanma düzeyinin tespiti amacıyla yapılmıştır. Muhasebe meslek etiği algılamaları beş alt boyutta incelenmiştir. Bu boyutlar; dürüstlük, tarafsızlık, mesleki yeterlilik ve özen, gizlilik ve mesleki davranıştır. Bu amaç doğrultusunda, Gazi Üniversitesi 2016-2017 Güz yarıyılında İşletme bölümünde kayıtlı bulunan hazırlık, birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıf öğrencileri üzerinde anket uygulanarak anket yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen verilerin çözümlenmesinde gruplar arasında karşılaştırma yapmaya olanak sağlayan Mann Whitney U Testi ve Kruskal Wallis H Testi uygulanmıştır. Çalışma sonucunda, araştırmaya katılan öğrencilerin genel anlamda muhasebe meslek etiğini algılama düzeylerinin “orta” olduğu görülmüştür. Araştırma hipotezleri sonucunda ise, öğrencilerin cinsiyet, okuduğu sınıf, öğrenim türü, öğrenim dili, mezun olunan lise türü, lise öğrenimi sürecinde staj yapma durumu, staj veya çalışma süresi, meslek etiği dersi alma durumu, ders notu, meslek etiği dersini duyma biçimi ile muhasebe meslek etiği algılaması arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık oluşmadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Meslek, Etik, Muhasebe Mesleği, Muhasebe Meslek Etiği Algısı.

Jel Sınıflandırılması: M41, M49

THE ACCOUNTING PROFESSIONAL ETHICS PERCEPTION OF STUDENTS: THE CASE OF GAZI UNIVERSITY

Abstract

This study was conducted to determine the level of perception of accounting professional ethics. Perceptions of accounting professional ethics were examined in five subdimensions. These dimensions include honesty, impartiality, professional competence and due care, confidentiality and professional behaviour. For this purpose, a questionnaire was conducted with students in the preparatory program as well as first, second, third and fourth grade students registered in the 2016-2017 Fall Semester at the Gazi University and Department of Business Administration. The obtained data were analysed via the Mann Whitney U Test and Kruskal Wallis H Test which are used to compare data gathered from different groups. As a result of this study, students' overall levels of the perception of the accounting professional ethics were observed to be at an “average” level. As regards the research hypotheses, it was seen that there was no significant statistical difference between students' perception of the accounting professional ethics and students' gender, class, type of the study program, language of instruction, length of internship or work, the state of being registered or not in the professional ethics course, grade note, format of the hearing Professional Ethics course and their perception in the professional ethics course.

Key Words: Profession, Ethics, Accounting Professional, The Perception of Accounting Professional Ethics.

Jel Classification: M41, M49

¹ Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, İİBF, Sağlık Yönetimi Bölümü, seyhanc@gazi.edu.tr

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Gazi Üniversitesi, SBE, Hastane İşletmeciliği, maida.melani.uzuner@gmail.com

³ Yüksek Lisans Öğrencisi, Gazi Üniversitesi, SBE, Hastane İşletmeciliği, emrahsalgin661@gmail.com

⁴ Yüksek Lisans Öğrencisi, Gazi Üniversitesi, SBE, Hastane İşletmeciliği, musa.yuksekl@gmail.com

GİRİŞ

Son zamanlarda dünyada ve ülkemizde ortaya çıkan belli başlı skandalların ardından kanunların her durumda etkili olmadığı ortaya çıkmış ve meslek etiği yeniden gözden geçirilmeye başlanmıştır. Bu durum muhasebede meslek etiği kavramının boyutunu ve önemini ön plana çıkarmış ve bunun sonucunda dünyada ve ülkemizde meslek örgütleri tarafından muhasebe meslek etiği ilke ve kurallarının yeniden değerlendirilmesi, düzenlenmesi ve hatta yeni kanunların çıkarılmasına sebep olmuştur (Yıldız, 2010: 156). Günümüzde artık etik ilkeleri benimsemeyen bir meslek düşünülmemektedir. Etik ilkeler meslekleri tanımlayan, mesleklere karakter kazandıran, mesleği belirli kalıplara koyan değerlerdir. Bu değerler iş ortamında başarılı ve sağlıklı ilişkilerin temelini oluşturmaktadır (Selimoğlu, 2006:437). Özellikle mesleki etikte muhasebe mesleğini icra eden bireylerin gerek tuttıkları kayıtlar gerekse kişisel veriler geniş bir kesimi doğrudan veya dolaylı olarak etkilediği düşünüldüğünde, muhasebe mesleğini uygulayan bireylerin etik konusunda duyarlı ve titiz davranmalarını zorunlu kılmaktadır. Gelişmiş ülkeler meslek ahlak ve ilkelerini ilerlemenin bir aracı olarak görmektedirler. Dolayısıyla gelişmekte olan bir ülke olduğumuzu göz önünde bulundurarak muhasebe mesleğini icra etmeye aday öğrencilerin meslek etiğine bakış açılarını ve meslek etiğini nasıl algıladıklarını tespit etmeye yönelik araştırmanın, ekonomi ve iş dünyasında olumlu etkiler yaratacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmada, öncelikle muhasebe mesleği, etik ve meslek etiği kavramları üzerinde durulacaktır. Sonrasında ise, öğrencilerin muhasebe meslek etiğini nasıl algıladıkları tespit edilecek ve ilgili alana ilişkin gelecekte yapılacak araştırmalar ve bu bağlamda yapılacak uygulamalara ilişkin önerilere yer verilecektir. Sözü edilen amacın gerçekleştirilmesi için 2016-2017 Güz yarıyılında Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme bölümü hazırlık, birinci sınıf, ikinci sınıf, üçüncü sınıf ve dördüncü sınıfta kayıtlı bulunan toplam 1565 öğrenciden 335 kişiye anket uygulanmıştır.

I. MUHASEBE MESLEĞİ

Meslek, belli bir bilgi ve yetenek gerektiren, fiziksel ve zihinsel olarak mal ve hizmet üreten ve bu mal ve hizmet karşılığında gelir elde etmek amacı ile yapılan tüm uğraşlardır. Yapılan bir “iş” ve “uğraşı”nın meslek olarak nitelendirilebilmesi için ise bir takım özelliklerin bulunması gerekir. Bu doğrultuda, bir iş veya uğraşı;

- Sürekli gelişen ve karmaşık bir bilgi yapısını içinde bulunduruyorsa,
- Uygulamada ortaya çıkan problemlerin çözümünde mesleki yargıdan faydalanılıyorsa,
- Kamu yararı güden mesleki bir yükümlülük var ise, meslek olarak kabul edilmektedir (Marşap, 1996: 119).

Muhasebe, temel kavramlar, prensipler, kabul edilmiş kurallar dâhilinde, işletmeler ile alakalı mali ve ekonomik hadiseleri, bir bütün olarak kaydeden, sınıflandıran, raporlayan, denetleyen ve ilgililere objektif bilgi sunan bilim dalıdır (Akdoğan, 2003: 17).

Muhasebe mesleği, gerçek ve tüzel kişilere ait işletmelerin ve bu işletmeler ile ilişkisi olanların, hak ve sorumluluklarını belirlemek amacıyla muhasebenin ilke ve kurallarına uygun olarak işletmelerin varlık, sermaye, borç ve alacaklarını kaydetme ve bunların kaydedildiği mali tablolar yardımcı ile yorum yapma işidir (Düzmen, 2003: 6).

Muhasebe mesleği Türkiye’de 13.06.1989 yılında yürürlüğe giren 3568 Sayılı “Serbest Muhasebecilik, Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu” ile Serbest Muhasebecilik, Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik, Yeminli Mali Müşavirlik olmak üzere üç unvan olarak düzenlenmiştir. 26.07.2008 tarih ve 26948 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan 5786

sayılı Kanun ile 01.06.1989 tarihli ve 3568 sayılı Serbest Muhasebecilik, Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanununun adı "Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu" olarak değiştirilmiştir.

II. ETİK KAVRAMI ve MESLEK ETİĞİ

II. I. Etik Kavramı

Etik sözcüğü, Yunancada Ethikos veya Ethos kelimelerine dayanan bir kavramdır. Dilimizde "törel, töre bilimi" anlamlarına gelen bu kavram, bireyler arasındaki ilişki düzeylerine ait değerleri; iyi/kötü veya doğru/yanlış olarak nitelendirerek buna ilişkin ortaya konan davranışların kökenini ve dayanağını araştıran felsefe bilimidir (İşgüden, 2007: 51).

Etik, insanlar arasındaki ilişkilerin özünde yer alan değerlerin, ahlaki açıdan iyi ya da kötü, doğru ya da yanlış olanın temellerini araştıran felsefe alanıdır (Akdoğan, 2003: 5). Başka bir tanıma göre etik, kişilerin ahlaki değer ve toplumsal sorumluluk altında ne şekilde davranacaklarını açıklayan kurallardır. İnsanlara davranışlarını ne şekilde yapılması gerektiğini belirlemede yön veren kurallar olarak ifade edilen etik, yazılı veya sözlü olarak belirlenen bir takım fikir, karar ve değerlerin uygulaması ile gerçekleşir (Aksoy, 2006: 18).

Etik, kişilerin nasıl davranmaları gerektiğini gösterir. Aynı zamanda görev ve sorumlulukları esas alan bir davranış kuralı ya da disipline işaret eden etik, bireylerin neleri yapıp neleri yapmaması gerektiği hususunda davranış biçimini tanımlayan kuralları da kapsamaktadır (Josephson, 1995: 83).

Etik ile ilgili literatür incelendiğinde bir çok farklı kaynaklarda hemen hemen benzer anlamlara gelen tanımlar yer almaktadır. Genel itibarı ile etik, insan davranışlarını ele almakla birlikte bu davranışların ahlaki bütünlük içerisinde tanımlanmasını doğru ve yanlış olarak belirleyen kriterler bütünüdür (Saban-Atalay, 2005: 50).

II. II. Meslek Etiği

Meslek etiği, belirli bir meslek grubunun, mesleği ile alakalı olarak oluşturup, koruduğu; meslek üyelerine emreden, onları belli bir şekilde davranmaya zorlayan, bireysel eğilimlerini kısıtlayan, yetersiz ve ilkesiz üyeleri meslekten dışlayan, meslek içi rekabeti düzenleyen ve hizmet ideallerini korumayı amaç edinen mesleki ilkeler bütünüdür (Kırel, 2000: 4). Bir başka tanıma göre meslek etiği, bir mesleğin faaliyetleri aşamasında toplum çıkarı düşünülerek uyulması gereken davranış kurallarıdır. Mesleki etik, insan ilişkilerine dayanır yani meslek mensuplarının birbirleri ile üçüncü kişilerle ilişkilerinde uymaları gereken davranış şekilleridir (Soylu, 2010: 8).

Bu tanımlardan hareketle meslek etiği, kişilerin mesleki faaliyetlerinde birbirleriyle çatışmasını önlemek ve meslek mensuplarının birbirleriyle uyum içerisinde çalışmalarını sağlayacak davranış biçimlerini tanımlayan kurallar bütünü olarak düşünülebilir.

Meslek etiği hangi meslekten olduğu fark etmeksizin kendi ahlaki kültürünü, kendi mesleki özelliklerini ve toplumsal sorumluluklarını en uygun biçimde belirlemeye yardımcı olur. Ayrıca meslek mensupları dünyanın her tarafında meslek etiğine uymaya çalışmaktadır. Meslek mensuplarının kişisel inisiyatifinde bir uygulama olan meslek etiği, meslek mensuplarının içinde buldukları toplum, çevre ve mesleki eğitim sistemi de meslek etiğine verilen değerle önemli rolleri olan etmenlerdir (Aymankuy-Sarıoğlu, 2005: 30).

II. III. Muhasebe Mesleği ve Etik

Muhasebe meslek etiği konusunda yapılan ilk kapsamlı çalışmalar ABD’de AICPA tarafından yayımlanan “Muhasebe Mesleğinde Meslek Etiği Standartları” ile başlamış olup, bu standartlar 1988 yılında tekrar düzenlenerek, “Mesleki Standartlarda Yeniden Yapılanma Planı” adında ve “Mesleki Davranış Yasası İlkeleri ve Kuralları”nı kapsayacak biçimde yayınlanmıştır (Uslu, 1998: 27).

Muhasebe mesleği, meslek mensubu olan bireyin bağımsızlığını, kendisini geliştirmesini ve dürüstlüğü ifade eder. Ayrıca, muhasebede meslek etiği, müşterilere ve topluma ahlak kuralları çerçevesinde hizmet edilmesini gerektirir. Hizmet ise, mesleği icra edenlerin yeterli uzmanlığa erişmiş, kendisini ispatlamış, tarafsız ve güvenilir olma erdemlerine sahip bireyler olmayı gerektirir. Diğer taraftan toplumun meslek mensuplarından bir takım istekleri bulunmaktadır. Bu nedenle muhasebe ve denetim mesleğini yürüten görevliler de topluma karşı sorumludur (Çiftçi-Çiftçi, 2003: 82).

Bir başka tanıma göre muhasebe meslek etiği, muhasebe meslek mensuplarınca hem faaliyetlerin yürütülmesi esnasında hem de herhangi bir nedenle mesleki eylemlerin aksadığı zamanlarda, yasalara uygun işlemlerin yapılmasıdır. Aynı zamanda faaliyetler yürütülürken topluma sunulan bilgilerde halkın değer yargılarını göz ardı etmeden etik kurallarınca uygun hareket etmektir (Daştan, 2009:285).

Muhasebe mesleğinde etik dışı davranışlarda bulunmak toplumun tamamını doğrudan veya dolaylı olarak etkileyebilir. Örneğin bir işletme etik dışı davranışta bulunarak gerçek muhasebe verilerini gizleyip vergi kaçırması durumunda toplumun tamamını etkileyecek bir durum yaratmış olur.

III. LİTERATÜR TARAMASI

Ülkemizde Muhasebe Meslek Etiği ile ilgili olarak literatür taraması yapıldığında karşılaşılan çalışmalar aşağıdaki gibidir:

İşgüden (2007)’nin yapmış olduğu çalışmada, sosyal ve kültürel değerlerin muhasebe meslek etiği üzerine etkileri incelenmiştir. Çalışma sonucunda, meslek mensupları ve meslek etiği ilkelerinin sosyal ve kültürel değerlerden etkilendiği ortaya çıkmıştır. Nitekim kültür, ahlak, gelenek ve görenekler, örf ve adetler gibi bazı temel sosyal ve kültürel değerlerin bireysel ve toplumsal özelliklerin şekillenmesinde rol oynadığı dile getirilmiştir. Bu bağlamda sözü edilen değerlerin muhasebe mesleğine yönelik ortaya konan düşünce ve davranışların ve muhasebe meslek kurallarına uyma derecesi üzerinde etkili olduğu dile getirilmiştir.

Yıldız (2010) tarafından Kayseri il merkezinde yapılmış olan çalışmada, muhasebe kayıtlarının düzenli, doğru ve güvenilir bir biçimde sunulması amacıyla ülkemizde kanunların yetersiz kaldığı dile getirilmiştir. Öyle ki, bu noktada muhasebe ile ilgili konularda “muhasebe meslek etiği” ilkelerinin oluşturulması gerektiği ifade edilmiştir. Bu çalışmada, muhasebe meslek üyelerinin (mali müşavirler), meslek etiği ile ilgili sahip oldukları bilgi, düşünce ve algılama düzeyleri tespit edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, katılımcıların % 97’si muhasebe ile ilgili uygulamalarda *etik konusuna* önem vererek bu konuda eğitim alınması gerektiğini dile getirmişlerdir. Yine, bu çalışmaya katılanların % 97,9’u muhasebe meslek üyelerinin mesleki ve yasal sorumlulukların yerine getirilmesi için üniversite ve üstü bir öğrenim düzeyine sahip olunması gerektiğini ifade etmişlerdir. Ayrıca ankete katılanların büyük bir kısmı piyasadaki mevcut muhasebe kayıtlarının doğru ve güvenilir olmadığını dile getirmişlerdir. Son olarak bu çalışmada, muhasebe meslek mensuplarının mali denetim alanındaki yetersizlik, ekonomideki kayıtdışılık ve istikrarsızlık hali ve mensuplar arası politik ve siyasi görüşlerin farklılıklarından ötürü etik dışı davranışlarda bulunduğu ortaya çıkmıştır.

Özyürek çalışmasında (2012), Ankara'daki Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirlerin mesleklerine ilişkin faaliyetleri yerine getirirken karşılaştıkları sorunları belirlemeye çalışmıştır. Ayrıca bu çalışmada, muhasebe meslek etiğine yönelik standartlaşmanın getirdiği fırsatlar ve riskler de ortaya konulmuştur. Çalışma sonucunda, mevzuat ve vergi kanunlarında sık yaşanan değişikliklerin muhasebe mensupları tarafından takip etmeyi zorlaştırdığı sonucuna varılmıştır. Bu nedenle özellikle vergi matrahlarına ilişkin aksaklıkların giderilerek yapılacak düzenlemelerin anlaşılabilirliğinin sağlanması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmada ayrıca, her ne kadar muhasebe mesleğine atılanların öğrenim düzeylerinin artış gösterdiği bilirse de melege yönelik eğitimlerin ciddi oranda arttırılması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Çetin, Dağlı ve Sevinç (2014) çalışmalarında, muhasebe meslek etiği ve meslek mensuplarının etik hakkındaki görüşlerini incelemişlerdir. Isparta ilinde yapılan bu çalışmada; muhasebe mensuplarının mesleklerine ilişkin gerekli bilgiye önem verdikleri, meslek etiğini farklı bir disiplin alanı olarak gördükleri, muhasebe mesleğinde faaliyette bulunacakların sır saklama konusunda özel bir gayret içerisinde bulunması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Yine bu çalışmada, muhasebe mensuplarının ülkemizdeki yasal ve ahlaki değerlere daha az önem verdikleri ortaya çıkmıştır. Katılımcılar bu sonucun, yönetici ve mükelleflerin ortaya koyduğu baskıdan kaynaklandığını dile getirmişlerdir.

Erol Fidan ve Subaşı (2014), İstanbul genelinde muhasebe meslek mensubu adaylarının (stajyerlerin) etik algılarını incelemişlerdir. Buna göre çalışmaya katılanların büyük bir çoğunluğu mesleki etik kurallara ilişkin hiçbir eğitim almadıklarını dile getirmişlerdir. Eğitim alan katılımcıların ise bu eğitimi, meslek kuruluşlarına ait yayınlardan veya staj yaparken aldıklarını dile getirmişlerdir. Yine katılımcılar, staj sürecinde meslekleri ile ilgili etik kurallara uyulmadığını ifade etmişlerdir. Bunun nedeni olarak da müşterilerin kaçırılmak istenmemesi ve buna bağlı olarak da daha çok para kazanma isteği olduğu söylenmiştir. Çalışma sonucunda stajyerlerin eğitim durumları ve cinsiyetlerinin etik kurallara yönelik önceden eğitim alıp /almama durumları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık oluşturmadığı ortaya çıkmıştır.

Uyar, Kahveci ve Yetkin (2015) çalışmalarında, ALTSO Meslek Yüksekokulu muhasebe ve vergi uygulamaları programı birinci ve ikinci sınıf öğrencilerinin muhasebe meslek etiği algısını incelemişlerdir. Ayrıca, bu çalışmada meslek etiği dersini alan öğrencilerle almayanların etik algılamalarının farklılık düzeyleri araştırılmıştır. Çalışma sonucunda, araştırmaya katılanlar muhasebe ile ilgili faaliyetlerde etik dışı davranışların mevcut olduğunu dile getirmişlerdir. Bu algılama, meslek etiği dersi alıp almama durumu ile kıyaslandığında ise, öğrenciler arasında algılama düzeyinin farklılık oluşturmadığı sonucuna varılmıştır.

IV. GAZİ ÜNİVERSİTESİ ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA

IV. I. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, üniversite öğrencilerinin muhasebe meslek etiğini nasıl algıladıklarını ölçmek ve muhasebe meslek etiği ile ilgili yapılacak araştırma ve uygulamalara ilişkin öneriler geliştirilmesidir. Sözü edilen amaç çerçevesinde, öğrencilerin muhasebe meslek etiği algısı ortaya konulacak ve meslek etiği algısına ilişkin önerilere yer verilecektir. Bu bağlamda, çalışmada Gazi Üniversitesi 2016-2017 güz yarıyılında İşletme bölümünde kayıtlı bulunan hazırlık, birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıf öğrencilerinin muhasebe meslek etiğini algılama biçimlerinin ölçülmesi hedeflenmiştir. Ölçüm kapsamında, muhasebe meslek etiğinin alt boyutları içerisinde yer alan; dürüstlük, tarafsızlık, gizlilik, mesleki yeterlilik ve özen ve mesleki davranış ile ilişkili görüşlere de değinilecektir.

Yukarıda ifade edilen amaçlar doğrultusunda, araştırmaya katılan öğrencilerin muhasebe meslek etiği algılaması ile ilgili aşağıda yer alan hipotezler test edilecektir:

H₁: Gazi Üniversitesi İşletme Bölümü öğrencilerinin *cinsiyetlerine* göre muhasebe meslek etiği algıları arasında anlamlı bir fark vardır.

H₂: Gazi Üniversitesi İşletme Bölümü öğrencilerinin *okuduğu sınıf* ile muhasebe meslek etiği algıları arasında anlamlı bir fark vardır.

H₃: Gazi Üniversitesi İşletme Bölümü öğrencilerinin *öğrenim türü* ile muhasebe meslek etiği algıları arasında anlamlı bir fark vardır.

H₄: Gazi Üniversitesi İşletme Bölümü öğrencilerinin *öğrenim gördükleri dil ile* muhasebe meslek etiği algıları arasında anlamlı bir fark vardır.

H₅: Gazi Üniversitesi İşletme Bölümü öğrencilerinin *mezun oldukları lise türü* ile muhasebe meslek etiği algıları arasında anlamlı bir fark vardır.

H₆: Gazi Üniversitesi İşletme Bölümü öğrencilerinin *lise öğrenimleri sürecinde staj yapma durumları* ile muhasebe meslek etiği algıları arasında anlamlı bir fark vardır.

H₇: Gazi Üniversitesi İşletme Bölümü öğrencilerinin *staj veya çalışma süreleri* ile muhasebe meslek etiği algıları arasında anlamlı bir fark vardır.

H₈: Gazi Üniversitesi İşletme Bölümü öğrencilerinin *meslek etiği dersi alma durumu* ile muhasebe meslek etiği algıları arasında anlamlı bir fark vardır.

H₉: Gazi Üniversitesi İşletme Bölümü öğrencilerinin *meslek etiği ders notuna göre* muhasebe meslek etiği algıları arasında anlamlı bir fark vardır.

H₁₀: Gazi Üniversitesi İşletme Bölümü öğrencilerinin *meslek etiği dersini duyma biçimi* ile muhasebe meslek etiği algıları arasında anlamlı bir fark vardır.

IV. II. Araştırmanın Yöntemi ve Kapsamı

Bu çalışmada, verilerin elde edilmesi amacıyla anket yöntemine başvurulmuştur. Bu doğrultuda Akın ve Özdaşlı (2014)'nin geliştirdiği “Muhasebe mesleğinde etik ölçeği” anket formu kullanılmıştır. İki bölümden oluşan bu form toplamda 35 soruyu içermektedir. Birinci bölümde sosyo-demografik yapıyı belirleyen sorular (10 adet); ikinci bölümde ise, muhasebe mesleğinde etik ile ilgili sorular (25 adet) yer almaktadır. Ölçekte kesinlikle katılmıyorumdan, kesinlikle katılıyorumu uzanan 5’li likert tipi ifadeler kullanılmıştır. Örneğin “meslek mensuplarının mükelleflere ait bilgileri üçüncü kişiler ile paylaşmadığını düşünüyorum” ifadesinin cevabı için 1: Kesinlikle katılmıyorum, 2: katılmıyorum, 3: kararsızım, 4: katılıyorum ve 5: kesinlikle katılıyorum anlamına gelmektedir.

Verilerin analizi, bilgisayar ortamında SPSS 23 paket programı (Statistical Package for the Social Science) ile yapılmıştır. Elde edilen veriler ise ilgili bölümlerde tablolaştırılarak sunulmuştur.

Ankara ili Gazi Üniversitesinde 2016-2017 güz yarıyılında İşletme bölümünde öğrenim gören öğrencilere uygulanan ankete cevap veren öğrencilerin sorulara doğru olarak cevap verdikleri varsayılmıştır. Seçilen örneklemin de evreni yansıttığı varsayılmıştır. Araştırma süresinin kısıtlı olmasından dolayı anket, sadece Gazi Üniversitesinde hedeflenen amaçlar doğrultusunda öğrenciler üzerinde uygulanmıştır.

IV. III. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini, Ankara Gazi Üniversitesinde 2016-2017 güz yarıyılında İşletme bölümünde kayıtlı bulunan hazırlık, birinci sınıf, ikinci sınıf, üçüncü sınıf ve dördüncü sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Yapılacak çözümlenmelerin anlamlılık düzeyine erişiminin sağlanması amacıyla 370 öğrenciye anket uygulanarak anket yöntemi kullanılmıştır. Ancak, araştırmaya

katılanlardan 45 öğrencinin anket formunu belirlenen kriterlere göre doldurmadığı tespit edilmiştir. Sonuç olarak, toplam 335 adet anket istatistiksel analize tabi tutulmuştur.

Söz konusu örneklemin yeterli olup olmadığı konusunda aşağıdaki formül kullanılmıştır (Yamane, 2001).

$$n = \frac{N(zs)^2}{Nd^2 + (zs)^2} \quad (1)$$

Burada N yığındaki birim sayısını, z istenilen güvenirlilik düzeyi için standart normal dağılımdaki kritik değeri, d duyarlılığı, s ise standart sapmayı göstermektedir. Eğer örnekleme çalışması yığındaki oran üzerine ise; orana ilişkin varyans

$$s^2 = p.q \quad (q = 1 - p)$$

olduğundan yukarıdaki formül

$$n = \frac{Nz^2 pq}{Nd^2 + z^2 pq} \quad (2)$$

şeklinde ifade edilir.

Yığından seçilecek örneklem sayısı yukarıda (2) ile verilen formül uygulanarak elde edilir. 2016-2017 güz yarıyılında kayıtlı öğrenci sayısı 1565'dir. Çalışmanın niteliği göz önüne alınarak, örneklem sayısı, %95 güvenirlilik ve %5 duyarlılık ile tespit edilmiştir. Örneklem hatası 0,05 olarak belirlenmiştir. Bu durumda gerekli örneklem sayısı yaklaşık 308 olduğu tespit edilmiştir.

IV. IV. Verilerin Analizi

Araştırmanın bu kısmında, anket formunda yer alan soruların güvenilirliğinin test edilmesi amacıyla Cronbach's Alpha tekniğine yer verilmektedir. Yapılan çözümler sonucunda anket sorularının 0,817'lik bir düzeyde güvenilirliğe sahip olduğu görülmüştür (Tablo 1). Bu oran, Kalaycı'ya göre anket sorularının oldukça güvenilir olduğunu göstermektedir (Kalaycı, 2005: 405).

Tablo 1: Cronbach's Alpha Tekniğine İlişkin Çözümleme Sonuçları

Cronbach's Alpha	Cronbach's Alpha Based on Standardized Items	Madde Sayısı
,817	,705	25

Araştırmada, anket yöntemi sonucu elde edilen verilerin çözümlenmesinde kullanılan bir diğer test tekniği de Kolmogorov Smirnov Testidir. Bu test, Bağımsız Örneklem t-Testi yönteminin kullanılabilirliğinin temel bir şartı olan "verilerin normal bir dağılıma sahip olma"koşulunu ortaya koyan bir test tekniğidir. Kolmogorov Smirnov Testinde p değerine karşılık gelen değerin (Asymp. Sig. (2-tailed) 0,05'ten büyük olduğu durumda verilerin normal dağılıma sahip olduğu varsayılır. Verilerin normal dağılıma uygun olduğu durumda ise, teste ilişkin aşağıdaki hipotezler oluşturulmaktadır.

H₀: Öğrencilerin Muhasebe Meslek Etiği Algılamalarına ilişkin elde edilen veriler normal dağılıma uygundur.

H₁: Öğrencilerin Muhasebe Meslek Etiği Algılamalarına ilişkin elde edilen veriler normal dağılıma uygun değildir.

Bu hipotezler doğrultusunda yapılan Kolmogorov Smirnov Testine ilişkin elde edilen çözümleme Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Kolmogorov Smirnov Testine İlişkin Çözümleme Sonuçları

Test Statistics ^a		
		Muhasebe Meslek Etiği Algısı
Most Extreme Differences	Absolute	,079
	Positive	,038
	Negative	-,057
Kolmogorov-Smirnov Z		,725
Asymp. Sig. (2-tailed)		,636
a. Grouping Variable: Cinsiyet		

Tablo 2’den de görüleceği üzere, anket yöntemi sonucu elde edilen veriler normal dağılıma sahiptir (0,636). Bu sonuca göre oluşturulan H_0 hipotezi kabul edilmektedir.

Bağımsız örneklem t-testinin kullanılabilirliğine ilişkin bir diğer şart da elde edilen verilerin varyanslarının eşit olması gerektiğidir. Buna ilişkin oluşturulan hipotezler ise aşağıdaki gibi tasarlanmış olup Tablo 3’de gösterilmiştir.

H_0 : Öğrencilerin Muhasebe Meslek Etiği Algısına yönelik elde edilen verilerin varyansları birbirine eşittir.

H_1 : Öğrencilerin Muhasebe Meslek Etiği Algısına yönelik elde edilen verilerin varyansları birbirine eşit değildir.

Tablo 3: Verilerin Varyans Durumlarına İlişkin Çözümleme Sonuçları

Test of Homogeneity of Variances			
Muhasebe Meslek Etiği Algısı			
Levene Statistic	df1	df2	Sig.
3,384	1	335	,242

Tablo 3 incelendiğinde, varyansların eşit olma koşulunu gösteren değer 0,242 (p değeri), 0,05 değerinden büyük olduğundan dolayı varyansların birbirine eşit olduğu söylenebilir. Bu durumda da H_0 hipotezi kabul edilmiştir.

V. BULGULAR ve TARTIŞMA

V.I. Katılımcılara Ait Genel Tanımlayıcı İstatistikler

Bu kısımda, araştırmaya katılanların bazı temel sosyo-demografik özelliklerine ilişkin elde edilen verilere ve bu veriler bağlamında yapılan yorumlara yer verilmiştir. Söz konusu verilerin çözümlenmesi Frequencies yöntemi ile analiz edilmiştir.

Tablo 4: Katılımcıların Cinsiyet Dağılımı

Cinsiyet		
	Sayı	Yüzde
Erkek	166	49,6
Kadın	169	50,4
Toplam	335	100,0

Çalışmaya katılanların cinsiyetlerine ilişkin dağılımlara baktığımızda (Tablo 4) % 49,6'sının erkek, % 50,4'ünün de kadın oldukları görülmüştür.

Tablo 5: Katılımcıların Sınıf Dağılımı

	Hazırlık	Birinci Sınıf	İkinci Sınıf	Üçüncü Sınıf	Dördüncü Sınıf
Sayı	44	57	68	86	80
Yüzde	13,1	17,0	20,3	25,7	23,9

Tablo 5'de araştırmaya katılanların sınıf dağılımlarına ilişkin veriler yer almaktadır. Buna göre, öğrencilerin % 13,1'inin hazırlık sınıfında; % 17'sinin birinci sınıfta; % 20,3'ünün ikinci sınıfta; % 25,7'sinin üçüncü sınıfta ve son olarak % 23,9'unun dördüncü sınıfta olduğu görülmüştür.

Tablo 6: Katılımcıların Öğrenim Türü Dağılımı

Öğrenim Türü		
	Sayı	Yüzde
Birinci Öğretim	204	60,9
İkinci Öğretim	131	39,1
Toplam	335	100,0

Araştırmaya katılan öğrencilerin öğrenim türüne baktığımızda ise, % 60,9'unun birinci öğretim, % 39,1'inin de ikinci öğretim türünde oldukları görülecektir (Tablo 6).

Tablo 7: Katılımcıların “Öğrenim Gördükleri Dile İlişkin” Dağılımı

Öğrenim Dili		
	Sayı	Yüzde
%30 İngilizce	136	40,6
%100 Türkçe	155	46,3

%100 İngilizce	44	13,1
Toplam	335	100,0

Tablo 7, öğrencilerin Gazi Üniversitesinde almış oldukları eğitimin dili ile ilişkili elde edilen verilerdir. Buna göre öğrencilerin % 40,6'sının %30'luk bir düzeyde İngilizce eğitimi; % 46,3'ünün % 100'lük bir Türkçe eğitimi; % 13,1'inin de % 100'lük bir İngilizce eğitimi ile öğrenim gördükleri ortaya çıkmıştır.

Tablo 8: Katılımcıların Mezun Olduğu Lise Türleri Dağılımı

	Öğrencinin Mezun Olduğu Lise				Toplam
	Düz Lise	Ticaret Lisesi	Anadolu Lisesi	Diğer	
Sayı	129	6	167	33	335
Yüzde	38,5	1,8	49,9	9,9	100,0

Tablo 8'de, araştırmaya katılan öğrencilerin mezun oldukları lise türlerine ait bilgiler sunulmuştur. Buna göre öğrencilerin % 38,5'inin Düz liseden mezun olduğu; % 1,8'inin Ticaret lisesinden mezun olduğu; % 49,9'unun Anadolu lisesinden mezun olduğu ve son olarak % 9,9'unun diğer lise türlerinden (Fen lisesi, Sosyal Bilimler lisesi gibi) mezun olduğu görülmektedir.

Tablo 9: Katılımcıların Staj Durumu ve Staj Süresi Dağılımı

Öğrencinin Staj Durumu		
	Sayı	Yüzde
Staj Yaptım	33	9,9
Staj Yapmadım	302	90,1
Toplam	335	100,0
Staj veya Çalışma Süresi		
	Sayı	Yüzde
6 Ay ve Daha Az	18	5,4
1 Yıl ve Daha Az	8	2,4
1 Yılden Fazla	7	2,1
	302	90,1

Yapmadım	335	100,0
Toplam		

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere, öğrencilerin % 9,9'luk bir kesimin lise öğrenimleri sürecinde staj yaptığı; % 90,1'inin de staj yapmadığı görülmüştür. Öğrenimleri süresince staj yapanların (% 9,9) bu faaliyeti ne kadarlık bir sürede gerçekleştirdikleri ile elde edilen verilere bakıldığında ise, % 5,4'ünün staj sürelerinin 6 ay ve daha az sürdüğü; % 2,4'sinin staj sürelerinin 1 yıl ve daha az sürdüğü; % 2,1'inin 1 yıldan daha fazla sürdüğü görülmüştür.

Tablo 10: Katılımcıların Meslek Etiği Dersi Alma Dağılımı

Meslek Etiği Dersi Aldınız mı?		
	Sayı	Yüzde
Evet	87	26,0
Hayır	248	74,0
Toplam	335	100,0

Tablo 10'da katılımcıların meslek etiği alma durumuna ilişkin veriler yer almaktadır. Buna göre araştırmaya katılanların % 26'sının söz konusu dersi aldıklarını, % 74'ünün ise dersi almadıklarını görülmüştür.

Tablo 11: Katılımcıların Ders Notu Dağılımı

Öğrencinin Ders Notu						
	Ders Almadım	45'den Az	46-59 Arası	60-80 Arası	81'den Fazla	Toplam
Sayı	248	1	22	42	22	335
Yüzde	74,0	,3	6,6	12,5	6,6	100,0

Yine bu dersi alanların not dilimlerine baktığımızda % 0,3'ünün 45 ve daha az bir puan diliminde yer aldıkları; % 6,6'sının 46-59 puan diliminde; % 12,5'inin 60-80 puan diliminde ve son olarak % 6,6'sının 81 ve üzeri puan dilimlerinde yer aldıkları görülmüştür (Tablo 11).

Tablo 12: Katılımcıların “Meslek Etiğini Nereden Duyduğuna İlişkin” Dağılımı

Meslek Etiğini Nereden Duyulduğu							
	Okul	Arkadaş	Basın	İnternet	Duymadım	Diğer	Toplam
Sayı	155	28	21	23	91	17	335
Yüzde	46,3	8,4	6,3	6,9	27,2	5,1	100,0

Anket yöntemi sonucu elde edilen bir diğer önemli değişken ise, meslek etiği dersinin nereden duyulduğu ile ilgilidir. Yapılan çözümlemede, öğrencilerin % 46,3'ünün meslek etiği dersini okuldan; % 8,4'ünün meslek etiği dersini arkadaştan; % 6,3'ünün meslek etiği dersini basından; % 6,9'unun meslek etiği dersini internetten ve % 5,1'inin diğer yollardan duyduğu görülmüştür. Araştırmaya katılanların bir kısmı ise (% 27,2'lik oranda) meslek etiği dersini herhangi bir yerden duymadığını belirtmişlerdir (Tablo 12).

V. II. Muhasebe Meslek Etiği Algılama Düzeylerine İlişkin Hipotezlerin Testi

Araştırmanın bu kısmında, öğrencilerin muhasebe meslek etiği algılamasına ilişkin düzeyleri “cinsiyet, okuduğu sınıf, öğrenim türü, öğrenim dili, mezun olunan lise türü, lise öğrenimi sürecinde staj yapma durumu, staj veya çalışma süresi, meslek etiği dersi alma durumu, ders notu, meslek etiği dersini duyma biçimi” değişkenlerine göre incelenmiştir. Bu amaçla araştırmaya katılan öğrencilerin;

A. Muhasebe meslek etiği algılama düzeylerine ilişkin çözümlemeleri descriptive yöntemi ile

B. Algılama düzeylerinin karşılaştırılmasına ilişkin çözümlemeleri ise iki seçenekli sorular için Mann Whitney U Testi; ikiden fazla seçeneğe sahip sorularda ise Kruskal Wallis H Testi ile gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışmada, öğrencilerin algılama düzeylerine ilişkin puan aralıkları Gönen'in ortaya koyduğu sınıflamaya göre değerlendirilmiştir. Buna göre algılama düzeyine ilişkin puan aralıkları 1,00-1,80 diliminde ise çok düşük; 1,81-2,60 diliminde ise düşük; 2,61-3,40 diliminde ise orta; 3,41-4,20 diliminde ise yüksek ve 4,21-5,00 diliminde ise çok yüksek olarak değerlendirilecektir (Gönen, 2013: 97).

H₁: Gazi Üniversitesi İşletme Bölümü öğrencilerinin cinsiyetlerine göre muhasebe meslek etiği algıları arasında anlamlı bir fark vardır.

Tablo 13: Cinsiyet Değişkenine Göre Muhasebe Meslek Etiği Algılaması Boyutlarının Dağılımı

Cinsiyet	Kişi	Ortalama	Mann Whitney U	P
Erkek	166	3,14	13099,36	0,36404
Kadın	169	3,18		
Toplam	335	3,16		

Tablo 13 incelendiğinde, cinsiyet değişkeninin, Gazi Üniversitesi İşletme bölümünde öğrenim gören öğrencilerin muhasebe meslek etiği algılamaları bağlamında istatistiksel açıdan anlamlı derecede bir farklılık oluşturmadığı görülecektir (p değeri $0,364 > 0,05$ olduğu durumda). Dolayısıyla H_1 hipotezi reddedilmiştir. Yine, muhasebe meslek etiği algılama düzeylerine ilişkin sonuçlara baktığımızda ise, erkeklerde bu düzeyin 3,14, kadınlarda 3,18 olduğu görülecektir. Buna göre cinsiyet değişkeni bağlamında muhasebe meslek etiği algılaması katılımcılara “orta” düzeyde bir katkı sağlamaktadır.

H_2 : Gazi Üniversitesi İşletme Bölümü öğrencilerinin okuduğu sınıf ile muhasebe meslek etiği algıları arasında anlamlı bir fark vardır.

Tablo 14: Öğrencinin Okuduğu Sınıf Değişkenine Göre Muhasebe Meslek Etiği Algılaması Boyutlarının Dağılımı

Öğrencinin Okuduğu Sınıf	Kişi	Ortalama	Chi-Square	P
Hazırlık	44	3,03	6,175	0,323
Birinci Sınıf	57	3,20		
İkinci Sınıf	68	3,22		
Üçüncü Sınıf	86	3,14		
Dördüncü Sınıf	80	3,17		
Toplam	335	3,15		

Tablo 14’de yer alan Chi-Square testi ile ilişkili çözümlemede p değerinin 0,323 olduğu görülmektedir. Bu değer, anlamlılık düzeyi açısından H_2 hipotezinin reddedileceğini göstermektedir (p değeri $0,323 > 0,05$). Muhasebe meslek etiği algılamasına ilişkin öğrencinin okuduğu sınıf değişkeni hazırlık öğrencilerinde 3,03; birinci sınıf öğrencilerinde 3,20; ikinci sınıf öğrencilerinde 3,22; üçüncü sınıf öğrencilerinde 3,14 ve son olarak dördüncü sınıf öğrencilerinde 3,17 oranındadır. Söz konusu oranlar, öğrencinin okuduğu sınıf değişkeninin muhasebe meslek etiği algılamaları üzerinde “orta” düzeyde bir katkı sağladığını göstermektedir.

H_3 : Gazi Üniversitesi İşletme Bölümü öğrencilerinin öğrenim türü ile muhasebe meslek etiği algıları arasında anlamlı bir fark vardır.

Tablo 15: Öğrenim Türü Değişkenine Göre Muhasebe Meslek Etiği Algılaması Boyutlarının Dağılımı

Öğrenim Türü	Kişi	Ortalama	Mann Whitney U	P
Birinci Öğretim	204	3,15	12715,340	0,523
İkinci Öğretim	131	3,17		
Toplam	335	3,16		

Tablo 15’den de görüleceği üzere, öğrenim türü değişkeninde öğrencilerin muhasebe meslek etiği algılaması 0,05 anlamlılık düzeyine göre, 0,523 değerindedir. Buna göre, öğrenim türü değişkeni ile muhasebe meslek etiği algılaması arasında anlamlı bir ilişki olmadığı söylenebilir (p değeri 0,523>0,05). Bu nedenle, oluşturulan H₃ hipotezi reddedilmiştir. Muhasebe meslek etiği algılamalarına ilişkin değerlere baktığımızda, öğrencinin öğrenim türü değişkeninin birinci öğretimlerde 3,15, ikinci öğretimlerde ise 3,17’lik bir düzeyde olduğu görülecektir. Bu değer daha önceden de ifade edildiği üzere katılımcılara “orta” düzeyde bir katkı sağlamaktadır.

H₄: Gazi Üniversitesi İşletme Bölümü öğrencilerinin öğrenim gördükleri dil ile muhasebe meslek etiği algıları arasında anlamlı bir fark vardır.

Tablo 16: Öğrenim Dili Değişkenine Göre Muhasebe Meslek Etiği Algılaması Boyutlarının Dağılımı

Öğrenim Dili	Kişi	Ortalama	Mann Whitney U	P
% 30 İngilizce	136	3,17	9942,700	0,435
% 100 Türkçe	155	3,19		
Toplam	335	3,18		

Tablo 16’da öğrenim dili değişkenine göre öğrencilerin muhasebe meslek etiği algılama boyutu yer almaktadır. Buna göre, anlamlılık düzeyi 0,05’ten büyük olduğundan dolayı (p değeri 0,435); öğrenim görülen dil öğrenciler arasında anlamlı bir farklılık oluşturmamaktadır. Bu durumda önceden oluşturulan H₄ hipotezi reddedilmektedir. Öğrenim dili değişkeni açısından muhasebe meslek etiği algılamalarına ilişkin değerlere bakıldığında ise, % 30’luk bir İngilizce eğitime sahip olanların 3,17’lik bir değerinde, % 100’lük bir Türkçe eğitime sahip olanların ise 3,19 olduğu söylenebilir. Bu değerlere göre öğrenim görülen dil değişkeninin muhasebe meslek etiği algılaması öğrencilere “orta” düzeyde bir katkı sağlamaktadır.

H₅: Gazi Üniversitesi İşletme Bölümü öğrencilerinin mezun oldukları lise türü ile muhasebe meslek etiği algıları arasında anlamlı bir fark vardır.

Tablo 17: Lise Türü Değişkenine Göre Muhasebe Meslek Etiği Algılaması Boyutlarının Dağılımı

Lise Türü	Kişi	Ortalama	Chi-Square	P
Düz Lise	129	3,15	3,180	0,480
Ticaret Lisesi	6	3,47		
Anadolu Lisesi	167	3,16		
Diğer	33	3,11		
Toplam	335	3,22		

Tablo 17 incelendiğinde, işletme bölümü öğrencilerinin muhasebe meslek etiği algılamaları ile mezun olunan lise türü arasındaki ilişkinin anlamlı farklılık oluşturmadığı görülecektir. P değerinin 0,480 olduğu durumda H_5 hipotezinin reddedileceği ifade edilebilir (p değeri $0,480 > 0,05$). Araştırma kapsamında incelenen bir diğer değişken olan “lise türü” ‘ne ilişkin elde edilen sonuçlarda da etki düzeyinin düz lise mezunu olanlarda 3,15; Anadolu lisesinden mezun olanlarda 3,16 ve diğer lise türlerinden mezun olanlarda ise 3,11 olduğu görülmüştür. Yani düz lise, Anadolu lisesi ve diğer lise türlerinde katılımcıların muhasebe meslek etiği algılaması “orta” düzeyde olduğu söylenebilir. Bu düzeye ticaret lisesi mezunları açısından baktığımızda ise 3,47’lik bir oranda “yüksek” düzeyde katkı sağladığı görülecektir.

H₆: Gazi Üniversitesi İşletme Bölümü öğrencilerinin lise öğrenimleri sürecinde staj durumları ile muhasebe meslek etiği algıları arasında anlamlı bir fark vardır.

Tablo 18: Staj Durumu Değişkenine Göre Muhasebe Meslek Etiği Algılaması Boyutlarının Dağılımı

Staj Durumu	Kişi	Ortalama	Mann Whitney U	P
Staj Yaptım	33	3,15	4640,900	0,568
Staj Yapmadım	302	3,16		
Toplam	335	3,16		

Muhasebe meslek etiği algılama düzeyinin, katılımcılar arasında anlamlı derecede farklılık oluşturup oluşturmadığının tespitini yaptığımız bir diğer değişken staj yapma durumudur. Bu değişken muhasebe meslek etiğinin algılanmasında öğrenciler arasında farklılık oluşturmamaktadır (p değeri $0,568 > 0,05$). Sonuç olarak H_6 hipotezi reddedilmiştir. Staj durumu değişkeninin muhasebe meslek etiği algılamasının tüm boyutlarında, “orta” düzeyde (3,16) bir etkiye sahiptir. Bu etki staj yapanlarda 3,15, staj yapmayanlarda ise 3,16 düzeyindedir.

H₇: Gazi Üniversitesi İşletme Bölümü öğrencilerinin staj veya çalışma süreleri ile muhasebe meslek etiği algıları arasında anlamlı bir fark vardır.

Tablo 19: Staj veya Çalışma Süresi Değişkenine Göre Muhasebe Meslek Etiği Algılaması Boyutlarının Dağılımı

Staj veya Çalışma Süresi	Kişi	Ortalama	Chi-Square	P
Yapmadım	302	3,16	1,208	0,628
6 Ay Ve Daha Az	18	3,10		
1 Yıl Ve Daha Az	8	3,05		
1 Yıldan Fazla	7	3,39		
Toplam	335	3,18		

İşletme bölümü öğrencilerinin muhasebe meslek etiği algılamalarının anlamlılık düzeyi üzerinde etkili olan bir diğer değişken öğrencilerin lise öğrenimleri süresince staj veya çalışma süresi değişkenidir. Bu değişken Tablo 19'dan da görüleceği üzere 0,05 düzeyinde gruplar arasında anlamlı bir farklılık oluşturmamaktadır (p değeri 0,628>0,05). Bu durumda 0,628 H_7 hipotezi reddedilmiştir. Muhasebe meslek etiği algılaması üzerinde etkisi olduğu düşünülen diğer değişken katılımcıların lise öğrenimleri süresince staj veya çalışma süresi bulunma değişkenidir. Söz konusu değişkenin etki derecesinin en yüksek olduğu değer 3,39'luk bir düzeyde 1 yıldan fazla staj veya çalışma süresi bulunanlarla ilişkilidir. Bu düzeyi 3,10'luk bir düzeyde 6 ay ve daha az süre ile staj veya çalışma süresi bulunanlar ve 3,05'lik bir düzeyde ise 1 yıl ve daha az sürede staj veya çalışma süresi bulunanlar takip etmektedir.

H₈: Gazi Üniversitesi İşletme Bölümü öğrencilerinin meslek etiği dersi alma durumu ile muhasebe meslek etiği algıları arasında anlamlı bir fark vardır.

Tablo 20: Meslek Etiği Dersi Alma Durumu Değişkenine Göre Muhasebe Meslek Etiği Algılaması Boyutlarının Dağılımı

Meslek Etiği Dersi Alma Durumu	Kişi	Ortalama	Mann Whitney U	P
Evet	87	3,21	10076,620	0,421
Hayır	248	3,14		
Toplam	335	3,18		

Tablo 20'deki test sonuçlarına göre, öğrencilerin muhasebe meslek etiği algılamaları ile ilgili fikirler arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüş olup (p değeri 0,421>0,05) H_8 hipotezi reddedilmiştir. Araştırmaya konu olan ve etki düzeyinin "orta" olduğu bir diğer değişken, katılımcıların meslek etiği dersi alma durumudur. Buna göre, muhasebe meslek etiği algılama düzeyi üzerinde etkisi bulunan sözü edilen dersi alanların ortalamalarının (3,21) almayanlara kıyasla daha yüksektir.

H₉: Gazi Üniversitesi İşletme Bölümü öğrencilerinin meslek etiği ders notuna göre muhasebe meslek etiği algıları arasında anlamlı bir fark vardır.

Tablo 21: Meslek Etiği Ders Notu Değişkenine Göre Muhasebe Meslek Etiği Algılaması Boyutlarının Dağılımı

Meslek Etiği Ders Notu	Kişi	Ortalama	Chi-Square	P
Ders Almadım	248	3,14	4,418	0,399
45'den Az	1	2,88		
46-59 Arası	22	3,06		
60-80 Arası	42	3,26		

81'den Fazla	22	3,27		
Toplam	335	3,12		

Tablo 21, muhasebe meslek etiği algılaması bağlamında, meslek etiği ders notunun gruplar arasında anlamlılık düzeyi ile ilişkili elde edilen sonuçları içermektedir. Buna göre p değerinin 0,399 olduğu durumda gruplar arasında anlamlı farklılıkların olmadığı görülmüştür (p değeri 0,399>0,05). Bu değer sonucunda H₉ hipotezi reddedilmiştir. Muhasebe meslek etiği algılamasının meslek etiği dersi alanların notlarına ilişkin oranlara baktığımızda ise 45'den az puan alan katılımcıların ortalamasının 2,88; 46-59 arası puan alan katılımcıların 3,06; 60-80 arası puan alan katılımcıların 3,26 ve 81'den fazla puan alan katılımcıların 3,27 olduğu görülecektir. Buna göre, meslek etiği dersi, katılımcıların muhasebe meslek etiği algılamasına “orta” düzeyde katkı sağlamaktadır.

H₁₀: Gazi Üniversitesi İşletme Bölümü öğrencilerinin meslek etiği dersini duyma biçimi ile muhasebe meslek etiği algıları arasında anlamlı bir fark vardır.

Tablo 22: Meslek Etiği Dersini Duyma Biçimi Değişkenine Göre Muhasebe Meslek Etiği Algılaması Boyutlarının Dağılımı

Meslek Etiği Dersi Duyma Biçimi	Kişi	Ortalama	Chi-Square	P
Okul	155	3,18	5,053	0,512
Arkadaş	28	3,14		
Basın	21	3,22		
İnternet	23	3,24		
Duymadım	91	3,13		
Diğer	17	3,02		
Toplam	335	3,16		

Muhasebe meslek etiği algılamalarının gruplar arasındaki anlamlılık düzeyinin ele alındığı son değişken, öğrencilerin meslek etiği dersini duyma biçimi ile ilgilidir. Tablo 22'den de görüleceği üzere, öğrencilerin meslek etiği dersini duyma biçimi ile muhasebe meslek etiği algılamaları arasında 0,05 anlamlılık düzeyinde fark oluşturmadığı bulunmuştur (p değeri 0,512>0,05). Sonuç olarak H₁₀ hipotezi reddedilmiştir. Muhasebe meslek etiği algılamasının ortaya çıkmasında önemli bir etkiye sahip son değişken, katılımcıların meslek etiği dersini duyma biçimi ile ilgilidir. Bu değişken içerisinde en yüksek değere sahip boyut internet (3,24) boyutudur. Sonuç olarak, muhasebe meslek etiği algılaması üzerinde internetin önemli bir işleve sahip olduğu söylenebilir.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

İşletmelerin ekonomik ve sosyal yönden gelişmişliklerinin sağlanmasında önemli bir rolü olan muhasebe uygulamalarının, uygulayıcıları tarafından yerine getirmesi gereken birtakım etik ilkeleri içerisinde barındırdığı bilinmektedir. Bu bağlamda, TÜRMOB tarafından mesleğe ilişkin etik ilkeler hakkında yönetmelik yayınlanmıştır. Buna göre her muhasebe meslek mensubu, dürüstlük, tarafsızlık, mesleki yeterlilik ve özen, gizlilik ve mesleki davranış ilkeleri doğrultusunda mesleğini yerine getirecektir.

Bu çalışmada, yukarıda ifade edilen ilkelerin yerine getirilmesine ilişkin öğrenciler açısından ne düzeyde algılandıklarına yönelik bir çalışma yapılmıştır. Çalışma doğrultusunda hazırlık, birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıf öğrencilerinin muhasebe meslek etiği ile ilgili genel algılama düzeyleri ortaya konmuştur. Sözü edilen etki düzeyinin tespit edilmesi için Gazi Üniversitesi İşletme bölümünde kayıtlı bulunan öğrenciler üzerinde anket yöntemine başvurulmuştur. Buna göre elde edilen sonuçlar şu şekildedir:

Bu çalışmada, araştırmaya katılanların muhasebe meslek etiği algılamasının etki düzeyinin “orta” (3,17) olduğu görülmüştür. Buna göre; “cinsiyet, okuduğu sınıf, öğrenim türü, öğrenim dili, lise türü, staj durumu, staj veya çalışma süresi, meslek etiği dersi alma durumu, meslek etiği ders notu ve meslek etiği dersini duyma biçimi” değişkenleri araştırmaya katılanların muhasebe meslek etiği algılama düzeylerinde orta derecede bir katkı sağlamaktadır.

Yine bu çalışmada, oluşturulan hipotezlerin 0,05 anlamlılık düzeyinde istatistiksel açıdan farklılığının olup olmadığı tespit edilmiştir. Buna göre; araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyet, okuduğu sınıf, öğrenim türü, öğrenim dili, mezun olunan lise türü, lise öğrenimi sürecinde staj yapma durumu, staj veya çalışma süresi, meslek etiği dersi alma durumu, meslek etiği ders notu, meslek etiği dersini duyma biçimi değişkenleri ile muhasebe meslek etiği algılamasının anlamlı derecede farklılık olmadığı görülmüştür. Yani, yukarıda sözü edilen değişkenlerin öğrencilerin muhasebe mesleğine ilişkin genel algılama düzeyleri üzerinde etkisi bulunmamaktadır. Bu nedenle oluşturulan H₁, H₂, H₃, H₄, H₅, H₆, H₇, H₈, H₉ ve H₁₀ hipotezleri reddedilmiştir.

Çalışma sonucunda elde edilen sonuçlar bağlamında ise ileride yapılması gerekenleri şu şekilde sıralayabiliriz:

- Dürüstlük, tarafsızlık, mesleki yeterlilik ve özen, gizlilik ve mesleki davranış boyutlarını kapsayan muhasebe meslek etiğinin, muhasebe mensupları ve onların ilişkide bulunduğu bireyler üzerinde önemli bir yeri bulunmaktadır. Önceki çalışmalar da göstermiştir ki, muhasebe meslek mensupları, mesleklerine ilişkin etik ilkelere bağlılıkları nisbetinde kendi faaliyet yürüttükleri sektörde daha uzun süreli bir yer edinmektedir. Bu bağlamda, özellikle araştırmaya konu olan öğrencilerin bu konuda farkındalıklarına yönelik bir dizi uygulama faaliyetlerinde bulunulması gerektiği söylenebilir.

- Muhasebe mesleğinin yerine getirilmesinde son derece önemi bulunan meslek etiği dersinin özellikle yükseköğrenim kurumlarında yaygınlaştırılması sağlanmalıdır. Bu konuda meslek mensuplarının öğrenim düzeylerinin artırılması da sağlanmalıdır.

- Son olarak, araştırmaya katılanların meslek etiği dersini duyma biçimi değişkenine yönelik elde edilen sonuçları da göz önüne alırsak; bu konuda basın ve yayın organları başta olmak üzere, internet ortamında muhasebe mensuplarının mesleklerine yönelik etik uygulamalardan haberdar olmaları sağlanabilir.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, H. (2003). *Muhasebe Meslek Etiğinin Kamunun Aydınlatılmasındaki Önemine Meslek Mensuplarının Yaklaşımları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Akın, O. & Özdaşlı, K. (2014). Muhasebe Meslek Mensuplarının Mesleki Faaliyetlerinde Uymaları Gereken Etik İlkelerine Uyuma Düzeyine Yönelik Meslek Mensupları İle Meslek Yüksek Okulu Muhasebe Bölümü Öğrencilerinin Algıları. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Temmuz, 59-74.
- Aksoy, T. (2006). *Etik*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Aymankuy, Y. & Sarıoğlan, M. (2005). Muhasebe Meslek Mensuplarının Meslek Etiğine Yaklaşımları ve Balıkesir İl Merkezinde Bir Uygulama. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(14), Aralık.
- Çetin, A. Dağlı, C. & Sevinç Ş. (2014). “Muhasebe Meslek Etiği Ve Meslek Mensuplarının Etik Hakkındaki Görüşleri Üzerine Isparta İlinde Bir Araştırma”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20, 55-84.
- Çiftçi, Y. & Çiftçi, B. (2003), Muhasebe Mesleğinde Meslek Etiği. *Muhasebe ve Denetim Bakış Dergisi*, 10, 79-96.
- Daştan, A. (2009), Etik Eğitiminin Muhasebe Eğitimindeki Yeri ve Önemi: Türkiye Değerlendirmesi. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 26 (1), 281-311.
- Düzmen, S. (2003). *Muhasebe Meslek Etiği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Zonguldak, Turkey.
- Erol Fidan, M. & Subaşı, Ş. (2014). Muhasebe Meslek Mensubu Adaylarının Etik Algıları: İstanbul İli Örneği. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Ekim, 64, 111-130.
- Gönen, Burcu. (2013), *Stratejik Yönetim Dersinin Öğrencilere İş Dünyasında Gerekli Nitelikleri Kazandırma Düzeyi: Ankara Üniversitesinde Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Josephson, M. (1995). *Teaching Ethical Decision Making and Principled Reasoning. Business Ethics Readings And Cases in Corporate Morality*. New York: 3.Edition, Mc. Graw Hill.
- İşgüden, B. (2007). Sosyal Ve Kültürel Değerlerin Muhasebe Meslek Etiği Üzerine Etkileri. Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı.
- Kalaycı, Ş. (2005). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Kirel, Ç. (2000). *Örgütlerde Etik Davranışlar, Yönetimi ve Bir Uygulama Çalışması*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, No:1211, İ.İ.B.F. Yayın No: 168.
- Marşap, B. (1996). Muhasebe Mesleği, Fonksiyonları ve Meslek Mensuplarının Nitelikleri. *Yaklaşım Dergisi*, 37, 119-123.
- Özyürek, H. (2012). Muhasebe Meslek Mensuplarında Etik: Ankara’da Muhasebeciler Üzerine Araştırma. *Hukuk Ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), 125-136.
- Saban, M. & Atalay B. (2005). Yönetim Muhasebecileri Açısından Etik ve Etik Davranışın Önemi. *Muhasebe ve Denetim Bakış Dergisi*, Eylül, 5 (16), 49-60.
- Selimoğlu, S. K. (2006). Türk Muhasebe Uygulamalarında Etik. *Mali Çözüm Özel Sayı*, 437-456.
- Soylu, Y. (2010). *Muhasebe Meslek Mensuplarının Eğitim Düzeylerinin Meslek Etiğinin Algılanması Üzerindeki Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, Turkey.

- Uslu, S. (1998). *Muhasebe Mesleği Meslek Ahlakı ve Moral Değerler. Muhasebe Denetimi Mesleğinde Yetkiler Sorumluluklar ve Meslek Ahlakı*, III. Türkiye Muhasebe Denetimi Sempozyumu'nda sunulan bildiri. İstanbul: İSMMMMO Yayınları).
- Uyar, S., Kahveci, A. & Yetkin, M. (2015). Öğrencilerin Muhasebe Meslek Etiği Algısı: ALTSO Meslek Yüksekokulu Örneği. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Ocak, 8 (2), 237-247.
- Yamane, T. (2001). *Temel Örnekleme Yöntemleri*. Çeviren: A. Esin. M. A. Bakır, C. Aydın. E. Gürbüzsel. İstanbul: Litaratür Yayınları.
- Yıldız, G. (2010). Muhasebe Mesleğinde Meslek Etiği ve Kayseri İl Merkezinde Bir Uygulama. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 36, 155-178.
- Serbest Muhasebeci Malî Müşavirlik Ve Yeminli Malî Müşavirlik Kanunu, T.C. Resmi Gazete, Sayı: 20194, 13 Haziran 1989.
- Serbest Muhasebecilik, Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik Ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, T.C. Remi Gazete, Sayı: 26948, 26 Temmuz 2008.

AR-GE HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Şebnem TAŞ¹
İzzet TAŞAR²
Yunus AÇCI³

Özet

Ülkeler arasındaki gelişmişlik farkları, uzun yıllar boyunca hem iktisatçıların hem de politika yapımcıların üzerinde önemle durduğu bir konu olmuştur. Ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin en önemli göstergelerinden birisi ekonomik büyüme oranlarıdır. Bu nedenle ekonomik büyüme oranı yüksek olan ülkelerin, bunu nasıl gerçekleştirdiği ve bu büyümenin ne şekilde sürdürülebilir kılınacağı önem arz etmektedir. Dünya ekonomisinde meydana gelen gelişmeler ve ülkeler arasında artan rekabet ile birlikte, ekonomik büyümenin belirleyicileri de değişikliğe uğramıştır. Bu çalışmada Türkiye’de AR-GE yatırım harcamalarının büyümeyle olan katkısı incelemek amacıyla, 2005-2015 dönemine ait Sanayi Üretim Endeksi ve AR-GE harcamalarının gayri safi yurtiçi hasıla içerisindeki payı değişkenleri kullanılmıştır. Çalışmanın ampirik analizi sonucunda, Türkiye’de AR-GE yatırımlarından ekonomik büyümeyle doğru nedensellik tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: AR-GE, Ekonomik Büyüme, VAR modeli.

Jel Sınıflandırılması: O11, O40, B23

RELATIONSHIP BETWEEN R&D EXPENDITURES AND ECONOMIC GROWTH: EXAMPLE OF TURKEY

Abstract

Economic growth and the differences in the growth rates among countries are popular subjects for both politicians and economists for long decades. Growth rate is one of the main indicators for the economic development. On that aspect, it is crucial to determine the components of the economic growth in developed countries to find out how they succeed to reach that growth rates. And also the sustainability in growth is another very important topic to be discussed. Considering the dynamic changes in the world economy and the competition in the markets leads the changes in the determinants of the economic growth. In this study it is aimed to investigate the effect of R&D expenditures on economic growth. In order to evaluate the possible effects, Industry Production Index and the portion of R&D expenditures in GDP are considered as variables for the period 2005-2015. The empirical test results support causality from R&D expenditures to economic growth.

Key Words: R&D, Economic Growth, VAR Model.

Jel Classification: O11, O40, B23.

¹ Arş. Gör., Fırat Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, stas@firat.edu.tr

² Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, itasar@firat.edu.tr

³ Yrd. Doç. Dr., Şırnak Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, yacci@gmail.com

GİRİŞ

Ekonomik büyüme görüşlerinin temelleri Adam Smith, David Ricardo ve Karl Marks gibi iktisatçılara dayanmakla birlikte, dönüm noktaları neoklasik Solow-Swan(1956) büyüme modeli ve içsel büyüme modelleridir. Büyüme literatürüne uzun dönem hakim olan Solow-Swan tipi büyüme modellerinde, klasik iktisatçıların geleneksel üretim faktörlerine teknolojik gelişme dışsal ve sabit olarak dahil edilmiş, azalan getiriler varsayımıyla birlikte yakınsama hipotezi öne sürülmüştür. Ancak geçen yıllar ile birlikte modelin ekonomik büyümeyi açıklamada yetersiz kalması ve yakınsama hipotezinin ampirik olarak desteklenmemesi sonucunda, alternatif olarak 1986 yılında Paul Romer'in "Increasing Returns and Long Run Growth" isimli makalesi ile öncülüğünü yaptığı İçsel Büyüme Modelleri literatürdeki yerini almıştır. Bu modellerde fiziki sermayeye verilen önem abartılı bulunmakta ve teknolojik gelişme AR-GE ve beşeri sermaye yoluyla modele dahil edilerek, ölçüğe artan getirilerin olduğu kabul edilmektedir.

1980'lerin ortalarına kadar büyüme teorisine hakim olan, Solow-Swan(1956) büyüme ya da Neo Klasik büyüme modellerinin, gerek yakınsama hipotezinin ampirik çalışmalarla desteklenememesi gerekse de teknolojik ilerlemeyi bir dışsal değişken olarak alması sonucu büyümenin nasıl meydana geldiğini tam olarak açıklayamaması nedeniyle yetersiz kalmıştır. Bu eksikliği gidermek amacıyla 1980'lerin ortalarından sonra içsel büyüme modelleri adı verilen alternatif büyüme modelleri ortaya çıkmıştır. Bu modellerde büyümenin yeni itici güçleri ele alınmıştır. Bu kapsamda Romer (1990) AR-GE'ye dayalı ekonomik büyüme modelini ortaya atmıştır. Ardından bu model Grossman ve Helpman (1991) ve Aghion ve Howitt (1992) tarafından geliştirilmiştir. AR-GE yatırım harcamaları, bilgiye ve teknolojiye dayalı olarak yeni üretim tekniklerinin geliştirilmesine ve verimlilik artışı ile beraber katma değeri yüksek yeni ürünlerin oluşturulmasına olanak tanımakta, bunun sonucunda ülkelerin uluslararası alanda rekabet gücünün arttırmakta, yabancı sermayenin ülkede teknoloji odaklı yatırımlar yapmasını sağlayarak ülkelerin büyümesine önemli katkılarda bulunmaktadır. Bu nedenle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin büyük bir kısmında, hem özel sektör hem de kamu sektörü AR-GE harcamaları üzerinde önemle durmakta ve kayda değer düzeyde kaynak ayırmaktadır.

Teknolojik gelişmeyi, modele AR-GE kanalıyla dahil eden Romer (1990), Grossman-Helpman (1991a, 1991b, 1991c) ve Aghion-Howitt (1992)'in çalışmalarında, AR-GE'ye ayrılan kaynağın seviyesindeki artışın, ekonomik büyüme oranını arttıracığı şeklindeki ölçek etkileri ele alınmaktadır. Bu ölçek etkileri ise, aşağıda yer alan iki eşitlikle özetlenebilmektedir (Jones, 1995:761);

$$Y = K^{1-\alpha} (AL_y)^\alpha \quad (1)$$

$$\frac{A}{A} = \delta L_A \quad (2)$$

Eşitliklerde yer alan Y çıktıyı, A verimlilik ya da bilgiyi K ise fiziksel sermayeyi göstermektedir. Emek ise L_y ve L_A olarak sırasıyla, çıktı üretmek ya da yeni bilgi araştırmak amacıyla kullanılmaktadır. Eşitlik (1) standart üretim fonksiyonunu, eşitlik (2) ise AR-GE tabanlı büyüme modellerinde yer alan AR-GE eşitliğini göstermektedir. Ölçek etkilerinin kaynağını (2) no'lu eşitlik oluşturmaktadır. Bu eşitliğe göre; toplam faktör verimliliğindeki büyüme AR-GE'ye ayrılan birim emek miktarı ile orantılı olacaktır (Jones,1995:762).

Bu üç modelin genel çerçevesini, AR-GE sektöründe istihdam edilen beşeri sermaye ve bu sektör tarafından üretilen yeni ürün ve üretim yöntemleri oluşturmaktadır. Uzun dönemli sürdürülebilir bir büyümenin sağlanması ise, ülke ekonomisi tarafından AR-GE sektörüne tahsis edilen bilim insanı, araştırmacı ve teknik eleman gibi nitelikli işgücünün sayısına bağlıdır.

Ekonomide yer alan bu girdiler ne kadar fazla ise ve ne kadar yüksek oranda AR-GE sektörüne ayrılıyorsa, yeni bilgi ve teknoloji üretimi de o kadar fazla olacak bunun sonucunda ise yüksek ve sürdürülebilir bir büyüme gerçekleşecektir (Özer ve Çiftçi, 221).

Ekonomik büyüme ve AR-GE harcamalarındaki ilişki, ele alınan bu modellerin öncülüğünde incelenmeye başlamış ve günümüz ekonomisinin küresel rekabet ortamında daha da önem kazanmıştır. Bu kapsamda ele alınan bu çalışmada AR-GE ve ekonomik büyüme arasında teorik olarak var olan bu ilişki, Türkiye Ekonomisi için nedensellik bağlamında test edilmektedir. Çalışmanın bundan sonraki bölümünü, AR-GE harcamalarının önemi ve Türkiye’de AR-GE harcamaları son bölümünü ise uygulanan ekonometrik yöntemin metodolojisi ve ampirik sonuçları oluşturmaktadır.

I. AR-GE HARCAMALARININ ÖNEM ve TÜRKİYE’DE AR-GE HARCAMALARI

Gelişmiş ekonomilerde AR-GE harcamaları, uluslararası rekabetin, verimlilik kazancının ve sürdürülebilir ekonomik büyümenin belirleyici bir faktörü olarak kabul edilmektedir (Belitz, Junker 455). Bu nedenle, başladığı günden bu yana hızına kaybetmeden devam eden küresel gelişime ayak uydurmak isteyen ülkeler, geçen birkaç on yıllık dönemde AR-GE harcamalarına yoğun önem vermektedir (Karagöl ve Karahan, 2014:9).

AR-GE faaliyetleri; ekonomide yenilik yaratabilmek için, bilgi stokunda artış yoluyla teknolojik gelişmeleri sağlayan her türden yaratıcı nitelikteki sistematik aktivite olarak tanımlanabilir (Meçik, :670).

Teknolojik gelişimin başlangıç noktası olan AR-GE faaliyetlerinde süreç genellikle şu şekilde işlemektedir; araştırmacılar tarafından yapılan AR-GE çalışmaları sonrasında bir fikir ortaya çıkmakta ve bu fikir geliştirilmektedir. Ardından bu fikir ürün haline gelmekte ve firmalar tarafından üretimi gerçekleştirilmektedir. Son olarak ise, elde edilen bu yeni ürüne yönelik pazarlama planı hazırlanarak ürüne yönelik talebin oluşması ve artırılması sağlanmaktadır (Özcan ve Arı, 2014: 40). Ayrıca AR-GE faaliyetleri yeni ürün üretilmesini sağlamanın yanında, yeni üretim süreçlerinin de keşfedilmesine olanak tanımaktadır.

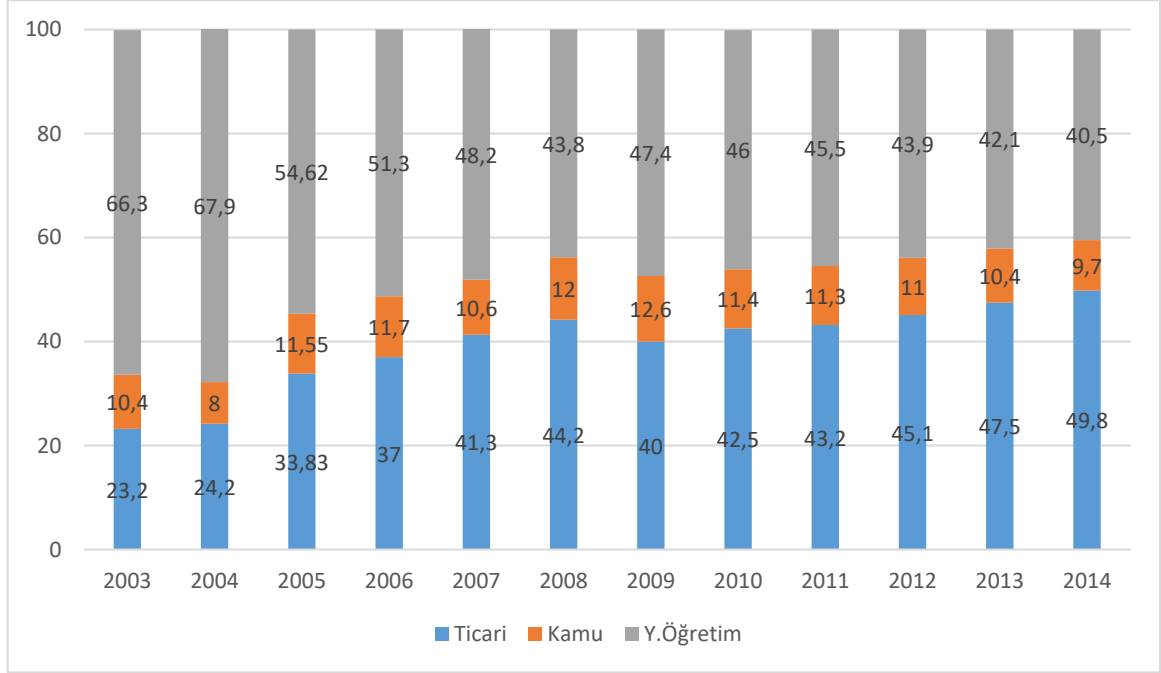
AR-GE harcamaları teknoloji potansiyeli sayesinde, yeniliği ve ekonomik büyümeyi sağlayan anahtar bir strateji olarak kabul edilmektedir. Çünkü AR-GE harcamaları firmalara, yüksek düzeyde gelir ve büyümeyle sonuçlanan, yeni ürün ve üretim yöntemleri oluşturulmasını sağlayan, yüksek düzey teknoloji elde etme imkanı vermektedir (Bilbao 435). Mikro düzeyde sağladığı bu avantajın yanında, makro düzeyde de firmaların AR-GE harcamaları için yaptıkları yatırımlar sonucu ortaya çıkan dışsallıklar ve taşmalar yoluyla, ekonominin genelinde azalan getiriye ortadan kaldırarak, artan getirinin ortaya çıkmasını sağlamaktadır (Altın ve Kaya,2009:252) AR-GE harcamaları bunların yanı sıra, teknolojik yeteneğe yaptığı katkı sonucunda ülkeye doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının girişini teşvik ederek teknoloji odaklı yatırımlar yapılmasını ve ülkenin teknolojik açıdan diğer ülkelere bağımlı olmamasını sağlamaktadır.

Genel olarak ülkelerde yapılan AR-GE harcamalarının düzeyi birçok faktörden etkilenmektedir. Bunlardan bazıları; ekonomik ve endüstriyel yapı (örneğin; yüksek teknoloji, savunma ve havacılık sektörlerinin payı), ekonomide yer alan büyük firmaların sayısı ve işletmelerin ortalama büyüklüğü, yeterli bilim ve teknoloji altyapısı, beşeri sermayenin eğitim düzeyi, ekonominin dışa açıklık derecesi, temel araştırmalara yapılan kamu harcamalarının düzeyi, kamu ve özel sektörün araştırma girişimleri arasındaki bağlantı ve fikri mülkiyet haklarının korunması olarak sıralanabilir (OECD,2002:8).

Ele alınan AR-GE harcamalarının düzeyini belirleyen faktörlerin varlığının neticesinde, günümüzde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin AR-GE faaliyetlerine bakıldığında, gelişmiş ülkelerin AR-GE yatırımları sonucunda yeni teknolojiler geliştirebildiği, bu teknolojilerin süreç ve ürün inovasyonuna dönüştürülebildiği bu sürecin ise birbiriyle entegre olmuş ardışık süreçler yoluyla ortaya çıktığı görülürken, gelişmekte olan ülkelerde ise bu sürecin entegrasyonun daha zayıf olduğu görülmektedir (Tüylüoğlu ve Saraç, 2012:43).

Bu faktörlerin yanında ülkelerin gelir düzeyleri de, AR-GE faaliyetlerine yapılacak finansmanın büyüklüğünü belirlediğinden, teknolojik yenilikler için önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Gelir düzeyi yüksek olan ülkelerin AR-GE harcamalarına ayırdığı kaynağın fazla olmasıyla birlikte, sahip oldukları yüksek gelir düzeylerinin bir bölümünün, bu AR-GE harcamaları yoluyla elde ettikleri inovatif tekel sayesinde sağlandığı da gözden kaçırılmamalıdır.

Grafik 1. Sektörlere göre AR-GE Harcamaları

Türkiye’de AR-GE çalışmalarına yapılan harcamalar, sektör bazında incelendiğinde; grafikte başlangıç olarak 2003 yılında toplam harcamanın yarısından fazlasının yükseköğretim kurumları tarafından gerçekleştirildiği, geriye kalan harcamalarının %23,2’lik kısmının ticari kesim yani özel sektör %10,4’nün ise kamu sektörü tarafından yapıldığı görülmektedir. İlerleyen yıllar itibariyle bakıldığında yükseköğretim kurumlarının başlangıçta yüksek olan payının giderek azaldığı, özel sektörün payının 2009 yılı hariç (2008 krizinin etkisiyle) sürekli artış gösterdiği, kamunun ise genel olarak birbirine yakın oranlarda artan ve azalan seyir gösterdiği göze çarpmaktadır.

Ele alınan dönemde Türkiye’de gerçekleşen AR-GE harcamalarının finansal kaynağının büyük bir kısmını başlangıçta yükseköğretimin oluşturmaktayken, sonrasında özel sektör hem rekabet avantajını yakalamak adına AR-GE ye ayırdığı bütçeyi arttırması hem de devletin özel sektör AR-GE harcamalarına verdiği dolaysız destekler neticesinde, AR-GE harcamalarının finans kaynağının önemli bir unsuru olmuştur.

Tablo 1. Türkiye’de Sektörlere Göre TZE Cinsinden AR-GE Personeli Sayısı

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Toplam AR-GE İşgücü Tze	39960	49252	54444	63377	67244	73521	81792	92801	105122	112969	115444
Ticari	8836	14993	18029	24261	27462	31476	37522	45408	52233	58391	61945

<i>Kamu</i>	6383	8825	9702	9572	9871	11007	11357	11749	12088	12004	12230
<i>Y.öğretim</i>	24742	25434	26713	29543	29912	31037	32913	35644	40801	42574	41269

Kaynak: TÜİK

Türkiye’de ticari, kamu ve yükseköğretim sektörlerinde tam zaman eş değeri (TZE) cinsinden AR-GE de çalışan sayısına bakıldığında; yapılan harcamalara paralel olarak ticari kesimde başlangıçta düşük olan AR-GE personeli sayısı kayda değer bir artış gösterdiği, yükseköğretimde çalışan AR-GE personel sayısının artışının bu sektörün altında kaldığı kamu kesiminde ise bazı yıllar da azalış, bazı yıllarda ise düşük düzeyde artış olduğu gözlemlenmektedir.

II. LİTERATÜR İNCELEMESİ

İktisat teorisinde ekonomik büyümenin bileşenlerine yönelik bir çok teorik ve ampirik çalışma bulunmaktadır. Ancak AR-GE harcamalarının ekonomik büyüme etkisinin literatürde tartışılmaya başlaması Romer (1986) ile içsel büyüme modelleri çerçevesinde gerçekleşmiştir.

Lichtenberg (1993) 1964-1989 yılları arasında 74 ülke için özel ve kamu kesimi AR-GE harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi panel veri metoduyla incelediği çalışmada kamu kesiminin AR-GE harcamaları ile ekonomik büyüme negatif ilişki elde ederken, özel kesimin AR-GE harcamaları ile ekonomik büyüme arasında ilişki bulamamıştır.

Goel ve Ram (1994) 1960-1985 yılları arasında gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde AR-GE harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ele almıştır. Goel ve Ram (1994) gelişmiş ülkelerde AR-GE harcamalarının ekonomik büyümenin önemli bir bileşeni olduğu sonucuna ulaşmıştır. Gittleman ve Wolff (1995) 1960-1988 yılları arasında AR-GE harcamalarını bileşenlerine ayırmış ve bu bileşenlerin kişi başı reel gayrisafi yurt içi hasıla üzerindeki etkisini incelemiştir. Gittleman ve Wolff (1995) gelişmiş ülkelerde AR-GE yatırımlarının esnek piyasa yapısı aracılığıyla ekonomik büyümeyi etkilediğini öne sürmüşlerdir. AR-GE yatırımlarının gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyüme üzerindeki etkisini inceleyen bir başka çalışma Park (1995) tarafından yapılmıştır. Diğer çalışmalara paralel bir şekilde Park (1995) gelişmiş ülkelerde AR-GE yatırımlarının ekonomik büyümeyi etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Sylwester (2001) ise gelişmiş ülkeler içinde özellikle G-7 ülkeleri için AR-GE harcamaları ile ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki bulmuştur. Uluslararası iktisat literatüründeki genel kanı gelişmiş ülke ekonomilerinde AR-GE harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği şeklindedir. Türkiye ekonomisinde AR-GE harcamalarının ekonomik büyümeye etkisinin olup olmadığını inceleyen bir çok ampirik çalışma mevcuttur. 1990-2005 döneminde AGE harcamaları ekonomik büyüme etkisini hata düzeltme modeli ile inceleyen Altın ve Kaya’ya (2009) göre uzun dönemde AR-GE harcamalarından ekonomik büyüme doğru bir pozitif ilişki bulunmasına rağmen kısa dönemde bu iki değişken arasında herhangi bir etkileşim mevcut değildir. Türkiye ekonomisinde 1990-2009 yılları arasında AR-GE harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki vektör otoregresyon modeline dayalı Granger nedensellik ile test eden Yaylalı vd. (2010) AR-GE harcamalarından ekonomik büyümeye doğru Granger nedensellik tespit etmişlerdir.

III. AMPİRİK ANALİZ

Bu çalışmada Türkiye ekonomisinde 2001-2014 dönemine ait yıllık AR-GE harcamalarının gayrisafi yurt içi hasıla içindeki payı (AR-GE) ve harcamalar yöntemi ile 1998 baz yılı gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) değişkeni kullanılmıştır. Değişkenler Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından yayımlanan Uluslararası Finans İstatistik yıllığından (IFS) elde edilmiştir. Değişen varyans sorununa yakalanmamak amacıyla değişkenlerinin doğal logaritması alınmıştır.

Tablo 2. Korelasyonlar

	AR-GE	GSYİH
AR-GE	1	0.90
GSYİH	0.90	1

Korelasyon 0 ile 1 arasında bir değerdir. Bu değer bir yaklaşması güçlü, sıfıra yaklaşması zayıf ilişkinin olduğunu göstermektedir. AR-GE harcamaları ile gayrisafi yurtiçi hasıla arasında korelasyon (0.9) güçlü bir ilişkinin varlığını göstermektedir.

Tablo 3. Değişkenlere ait Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Ortalama	Maksimum	Minimum	Standart Sapma	Çarpıklık	Basıklık	Jarque-Bera
AR-GE	-0.354	0.009	-0.733	0.256	-0.071	1.472	1.372 (0.503)
GSYİH	27.408	28.189	26.204	0.582	-0.576	2.472	0.937 (0.625)

Not: Parantez içindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir.

Tanımlayıcı istatistiklere göre oynaklığın göstergesi olan standart sapma değeri gayri safi yurtiçi hasıla değişkeninde daha büyüktür. Ayrıca her iki serinin olasılık dağılımdaki asimetriyi gösteren çarpıklık katsayısı⁴ göz önüne alındığında her iki değişkenin sola çarpık olduğu sonucuna varılmıştır. Dağılım eğrisinin kuyruk dağılımını gösteren basıklık katsayısına⁵ göre her iki değişkende iki dönemde de basıktır. Jarque- Bera testinde ise boş (sıfır) hipotez (H₀) normal dağılımın olması, alternatif hipotez (H₁) ise normal dağılımın olmamasıdır. Olasılık değerleri dikkate alındığında her iki değişken içinde normal dağılımın yer aldığı sıfır hipotezi kabul edilmektedir.

Değişkenler arasındaki dinamik ilişkileri görmek amacıyla vektör otoregresyon (VAR) modeli kurulacaktır. Öncelikle VAR modeli uygulanırken değişkenlerin durağan oldukları seviyeleri bulmak

⁴ Ortalamaya göre üçüncü derece moment çarpıklık için $S = \alpha_3 = \begin{cases} <0 & \text{için sola çarpık} \\ =0 & \text{için simetrik} \\ >0 & \text{için sağa çarpık} \end{cases}$

⁵ Ortalamaya göre dördüncü moment basıklık için $K = \alpha_4 = \begin{cases} <3 & \text{için basık} \\ =3 & \text{için normal} \\ >3 & \text{için dik} \end{cases}$

gerekmektedir. Bu amaçla ekonometri literatüründe Dickey-Fuller (1981, ADF) ve Phillips-Perron (1988, PP) tarafından geliştirilen yapısal kırılmaları dikkate almayan doğrusal birim kök testleri yapılacaktır.

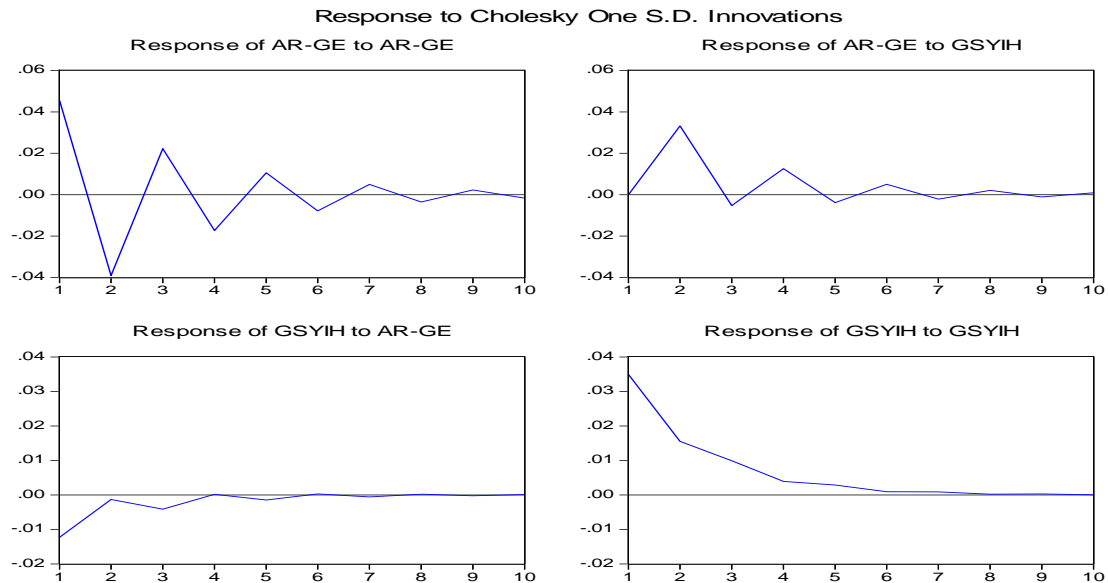
Tablo 4. ADF (1981) ve PP (1988) Birim Kök testi Sonuçları

		Değişkenler	ADF	PP	Değişkenler	ADF	PP	
Düzyey	Sabit	AR-GE	-0.046 (1) [0.935]	0.094 (1) [0.651]	Birinci Farklar	AR-GE	-4.371 (0) [0.00]***	-4.371 (0) [0.00]***
		GSYİH	-4.741 (0) [0.003]***	-4.352 (1) [0.00]***		GSYİH	-3.419 (0) [0.03]**	-6.811 (11) [0.00]***
	Sabit+Trend	AR-GE	-3.033 (0) [0.161]	-3.060 (1) [0.155]		AR-GE	-4.205 (0) [0.03]**	-4.251 (1) [0.02]**
		GSYİH	-5.761 (0) [0.002]***	16.459 (12) [0.00]***		GSYİH	-2.283 (0) [0.206]	-4.111 (8) [0.03]**

Not: ***,** ve * değerleri sırasıyla %1 (0.01), %5 (0.05) ve %10 (0.1) anlam seviyelerinde serilerin durağanlıklarını göstermektedir. Parantez içindeki değerler Schwarz bilgi kriterine göre optimal gecikme uzunluğunu göstermektedir. Köşeli parantez içindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir. ADF testi için: Mac Kinnon (1996) kritik değerleri sabitte 1 %, 5 % ve 10 % değerleri için sırasıyla 3.485, -2.885, -2.579 ve sabit + trend için 1 %, 5 % ve 10 % olasılık değerleri için sırasıyla -3.483, -2.884, -2.579. PP testi için: Mac Kinnon (1996) kritik değerleri sabitte 1 %, 5 % ve 10 % değerleri için sırasıyla 3.485, -2.885, -2.579 ve sabit + trend için 1 %, 5 % ve 10 % olasılık değerleri için sırasıyla -4.033, -3.446 ve -3.148.

Dickey-Fuller (1981) test sonuçlarına ve Phillips ve Perron (1988) test sonuçlarına göre AR-GE harcamaları düzey değerinde birim kök taşımaktadır. Gayrisafi yurt içi hasıla değişkeni ise düzey değerinde birim kök taşımaktadır. Bundan sonra kurulacak VAR modeli için AR-GE harcamalarının birinci farkı, gayrisafi yurtiçi hasıla değişkeni ise düzey değerleri alınarak analize devam edilecektir. VAR analizinde değişkenler yıllık olduğu için dışsal değişken olarak trend eklenmiştir. VAR modelinde otokorelasyonun olmadığı optimal gecikme uzunluğu 1 olarak seçilmiştir.

Grafik 2. Etki-tepki fonksiyonları

VAR modelinden elde edilen hata terimleri varyans kovaryans matrisinin katsayılarla çarpılmasıyla elde edilen etki tepki fonksiyonları Grafik 2’de sunulmuştur. İlk grafikte AR-GE harcamalarına gelen bir şok yine kendisinin verdiği tepki görülmektedir. Bu etkileşim 2 dönem boyunca pozitif olarak görülmektedir. AR-GE harcamalarına gelen bir şok gayrisafi yurtiçi hasılabın verdiği şok orijinden çıktığı için anlamsız görülmektedir. Gayrisafi yurtiçi hasılabın gelen negatif bir şoka AR-GE harcamalarının verdiği tepki yaklaşık 4 dönem negatif bir şekilde sürmektedir. Gayrisafi yurtiçi hasılabın gelen bir şoka yine kendisinin verdiği tepki pozitif olarak 8 dönem etkilemektedir. VAR modeli kullanılarak elde edilen etki-tepki fonksiyonlarında şokların dönem sonlarına doğru sönemeye başlaması modelin doğru kurulduğu sonucunu da çıkarmaktadır.

Tablo 5. AR-GE Harcamaları için Varyans Ayrıştırması

Dönem	Standart Hata	AR-GE	GSYIH
1.Dönem	0.037	100	0
2.Dönem	0.069	93.151	6.848
9.Dönem	0.100	81.606	18.393
10.Dönem	0.101	81.110	18.889

Tablo 5’te AR-GE harcamalarındaki bir değişimin kaynağı olarak GSYIH değişkeni kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre ilk dönemde AR-GE harcamalarındaki değişimin tamamı kendinden kaynaklanmaktadır. 2. dönemde ise AR-GE harcamalarındaki değişimlerin yaklaşık %93’ü kendinden, %6’sı ise GSYIH değişkeninden kaynaklanmaktadır. 10. dönemde sonunda ise gayrisafi yurtiçi hasılabın AR-GE harcamalarındaki değişmeye olan etkisi artmakta ve %18’e ulaşmaktadır. Başlangıçta AR-GE için belirli bir kaynak ayrıldığından gayrisafi yurtiçi hasılabın büyüklüğünden AR-GE etkilenmemektedir. Ancak dönemler geçtikçe AR-GE ‘ye ayrılacak kaynak miktarı gayrisafi yurtiçi hasılabın büyüklüğüne bağlı olarak değişeceğinden AR-GE harcamalarına olan etkisi artacaktır.

Tablo 6. GSYIH Harcamaları için Varyans Ayrıştırması

Dönem	Standart Hata	AR-GE	GSYIH
1.Dönem	0.039	9.672	90.327
2.Dönem	0.044	9.669	90.327
9.Dönem	0.046	13.927	86.072
10.Dönem	0.046	13.919	86.080

İlk dönemde GSYIH’daki değişimlerin yaklaşık %90’nı kendinden, %9.6’sı ise AR-GE harcamalarındaki değişmeden kaynaklanmaktadır. 10. dönem sonunda ise GSYIH’daki değişimlerin yaklaşık %86’sı kendinden, %13.9’u ise AR-GE harcamalarındaki değişmeden kaynaklanmaktadır. Yapılan AR-GE harcamalarıyla birlikte yeni bir ürün ya da yeni bir üretim yöntemi üretmek hemen gerçekleşmemekte ancak harcamaları takip eden dönemler boyunca gerçekleşmekte yani zaman almaktadır. Bu nedenle ekonomik büyümeye yani gayrisafi yurtiçi hasılabın olan katkısı ilk dönemlerde değil ilerleyen dönemlerde ortaya çıkmaktadır. Granger tipi nedensellik testi için kurulan VAR(1) modeli:

$$ARGE = \delta_{10} + \sum_{i=1}^p \alpha_{11,i} ARGE_{it} + \sum_{i=1}^p \beta_{12,i} GSYIH_{it} + \varepsilon_{1t} \quad (3)$$

$$GSYIH = \delta_{20} + \sum_{i=1}^p \alpha_{21,i} GSYIH_{it} + \sum_{i=1}^p \beta_{22,i} ARGE_{it} + \varepsilon_{2t} \quad (4)$$

şeklinde ifade edilebilir. p ise VAR modelinden elde edilen optimal gecikme uzunluğunu, ε_t ise beyaz gürültü varsayımına dayalı hata düzeltme terimini ifade eder. Yukarıdaki modellerde verilen VAR modelinde ilk regresyonda yer alan AR-GE harcamalarının bağımlı değişken olarak yer aldığı otoregresif modelde boş hipotez $\sum_{i=1}^p \beta_{12,i} GSYIH_{it} = 0$ şeklinde olup gayrisafi yurt içi hasıladan AR-GE harcamalarına doğru Granger nedenselliğinin olmadığını göstermektedir. Alternatif hipotez ise $\sum_{i=1}^p \beta_{12,i} GSYIH_{it} \neq 0$ şeklinde olup gayrisafi yurt içi hasıladan AR-GE harcamalarına doğru Granger nedenselliğinin olduğunu gösterir. Karar aşamasında Wald test istatistiklerine dayalı olarak elde edilen olasılık değerleri eğer baz alınan %1 için 0.01, %5 için 0.05 ve %10 için 0.1 değerlerinde küçük olması durumunda nedenselliğinin olmadığı sıfır hipotezi reddedilir ve nedenselliğinin olduğu alternatif hipotez kabul edilir.

Tablo 7. Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Hipotez	MWALD
AR-GE $\nrightarrow$ GSYIH	0.420 (0.516)
GSYIH $\nrightarrow$ AR-GE	25.597 (0.000)***

Not: $\nrightarrow$ notasyonu değişkenler arasında Granger nedenselliğinin olmadığı sıfır hipotezini göstermektedir. ***,** ve * değerleri sırasıyla %1 (0.01), %5 (0.05) ve %10 (0.1) anlam seviyelerinde nedensellik ilişkisini göstermektedir.

Tablo 7’de yer alan sonuçlara göre AR-GE harcamalarından gayrisafi yurtiçi hasılaya Granger nedensellik bulunmamaktadır. Ancak gayrisafi yurtiçi hasıladan AR-GE harcamalarına doğru %1 anlam seviyesinde Granger nedensellik bulunmaktadır.

SONUÇ

AR-GE harcamaları teknoloji potansiyeli sayesinde, yeniliği ve ekonomik büyümeyi sağlayan anahtar bir strateji olarak kabul edilmektedir. Bu çalışmada Türkiye ekonomisinde 2001-2014 dönemine ait yıllık AR-GE harcamalarının gayrisafi yurt içi hasıla içindeki payı (AR-GE) ve harcamalar yöntemi ile 1998 baz yıllı gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) değişkeni kullanılmıştır. Değişkenlerin daha önce makro ekonomik kriz etkisinde kalıp kalmadıklarını test etmek amacıyla Dickey-Fuller (1981, ADF) ve Phillips-Perron (1988, PP) tarafından geliştirilen yapısal kırılmaları dikkate almayan doğrusal birim kök testleri yapılmış ve değişkenlerin düzey değerinde birim kök taşıdıkları tespit edilmiştir. Değişkenlerin birinci farkları alındıktan sonra vektör otoregresyon modeli kurulmuş ve bu modelden 3 sonuç elde edilmiştir.

Etki-tepki fonksiyonlarına göre gayrisafi yurtiçi hasılaya gelen negatif bir şoka AR-GE harcamalarının verdiği tepki yaklaşık 4 dönem negatif bir şekilde sürmektedir. Varyans ayrıştırması sonuçlarına göre değişkenler birbirlerini yaklaşık %20 oranında açıklama derecesine sahiptirler. Granger nedensellik test sonuçlarına göre gayrisafi yurtiçi hasıladan AR-GE harcamalarına nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Ampirik analizlerden elde edilen sonuçlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde AR-GE harcamalarının büyük oranla kamu tarafından yapılması ve piyasa aksaklıkları nedeniyle inovatif yatırımların serbest piyasaya kanalize olamamasından dolayı ekonomik büyüme üzerinde etkisi düşük kalmaktadır.

KAYNAKÇA

- Altın, Onur - Kaya, A. Ayşen (2009). Türkiye’de Ar-Ge Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensel İlişkinin Analizi. *Ege Akademik Bakış*, Vol.9, No.1, ss.251-259.
- Dickey, David and Wayne Fuller. (1979). Distribution Of The Estimators For Autoregressive Time Series With A Unit Root. *Journal of The American Statistical Association*, 74, ss:427- 431.
- Dickey, David and Wayne Fuller. (1981). Likelihood Ratio Statistics For Autoregressive Time Series With A Unit Root. *Econometrica*, 49, ss:1057-72.
- Gittleman, Maury - Wolff, Edward N. (1995). R&D Activity and Cross Country Growth Comparisons. *Cambridge Journal of Economics*, Vol.19, pp.189-207.
- Goel, Rajeev K. - Ram, Rati (1994). Research and Development Expenditures and Economic Growth: A Cross-Country Study. *Economic Development and Cultural Change*, Vol. 42, No.2, pp. 403-11.
- MacKinnon, James. (1996). Numerical Distribution Functions For Unit Root and Cointegration Tests. *Journal of Applied Econometrics*, 11, ss:601–618.
- Park, Walter G. (1995) International R&D Spillovers and OECD Economic Growth. *Economic Inquir* Vol. 33, No.4, pp.571-591.
- Phillips, Peter and Pierre Perron. (1988). Testing For A Unit Root in Time Series Regressions. *Biometrika*, 75(2), ss:335-346.
- Lichtenberg, Frank R. (1993). R&D Investment and International Productivity Differences. NBER Working Paper Series, Vol.W4161.
- Sylwester, Kevin (2001). R&D and Economic Growth. *Knowledge, Technology, & Policy*, Vol.13, No.4, pp.71-84.
- Yaylalı, M., Akan, Y. ve Işık, C. (2010). Türkiye’de ARGE Yatırım Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Eşbütünleşme ve Nedensellik İlişkisi: 1990-2009. *The Journal of Knowledge Economy & Knowledge Management*, V(II), 13-26.

TÜRK BANKACILIK SİSTEMİNDE ÖNLEYİCİ, KISITLAYICI VE DENETLEYİCİ DÜZENLEMELERE GENEL BİR BAKIŞ¹

Yaşam DEMİR²
İlhan KÜÇÜKKAPLAN³

Özet

Ülke ekonomilerinin büyümesi ve gelişmesinde bankalar önemli bir paya sahiptir. Ancak bu önemin beraberinde getirdiği ülke ekonomisini tehdit edebilecek riskler bulunmaktadır. Bu riskler dikkate alındığında bankaların düzenlenmesi her ülke için önemli konulardan biri olmuştur. Basel Komitesi ve uluslararası otoriteler bankaların denetimine ilişkin standartlar ve direktifler yayınlamakta ve bu konunun önemine dikkati çekmektedir. Her ne kadar uluslararası düzenlemeler yayınlanmakta ve uygulanmasının yaygınlaşmasını sağlamaya yönelik politikalar olsa da her ülkenin kendi iç dinamiklerine yönelik mevzuata bağlı farklı uygulamalar bulunmaktadır. Bu çalışmada bankacılık düzenlemeleri önleyici, kısıtlayıcı ve denetleyici düzenlemeler olarak sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmaya kapsamında Türk Bankacılık sistemindeki düzenlemelere yer verilmiş, genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bankacılık düzenlemeleri, Basel Standartları, Türk Bankacılık Sistemi.

Jel Sınıflandırılması: G20, G21, G29

AN OVERVIEW OF PREVENTIVE, RESTRICTIVE AND SUPERVISORY REGULATIONS IN TURKISH BANKING SYSTEM

Abstract

Banks in the growth and development of the national economy has a significant share. However, this could bring together some threatening risks to the country's economy. When these risks are taken into consideration, the regulation of banks has been one of the key issues for each country. The Basel Committee and international authorities have been introducing standards and directives relating to the supervision of banks and drawing attention to the importance of this issue. Although international regulations have been introduced and policies set to ensure widespread implementation, there are different applications depending on the laws of internal dynamics of each country. In this study, banking regulations are classified as preventive, restrictive and supervisory regulations. Regulations in Turkish Banking sector is taking place under the classification and a general assessment was made.

Key Words: Banking regulation, Basel Standards, Turkish banking system

Jel Classification: G20, G21, G29

¹ Bu çalışma, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalında 2016 yılında tamamlanmış olan “Bankacılık Düzenlemeleri Ve Sektör Kârlılığı İlişkisi: Türk Bankacılık Sektörü Üzerinden Bir İnceleme” başlıklı doktora tez çalışmasından faydalanılarak hazırlanmıştır.

² Dr., yasamdemir@hotmail.com

³ Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, ikkaplan@pau.edu.tr

GİRİŞ

Finansal sistem devletin en yoğun düzenlemeler yaptığı alanlardan biridir. Bu düzenlemeler bankacılık sektörü üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu durumun temel nedeni bankaların ülke ekonomisi için sistematik öneme sahip olmasıdır. Finansal piyasalardaki payı dikkate alındığında bankacılık sisteminde oluşacak olumsuzluklar ekonomiyi derinden etkileyebilmektedir. Ekonomik göstergelerdeki değişimlere karşı bankacılık sisteminin aşırı duyarlı olması ise piyasada kırılabilirliği arttırmaktadır. Bunun yanı sıra uluslararası sermaye akışları, hızla gelişen teknoloji, ürün çeşitliliğindeki artış ve aşırı rekabet gibi dış faktörler de ülkede piyasa kırılabilirliklerine neden olabilmektedir. Özellikle 2007 yılında başlayan ve tüm ülke ekonomilerini olumsuz etkileyen küresel kriz, bankaların ve finansal kuruluşların taşıdıkları sistematik riskler nedeniyle yakından incelenmelerine yol açmış ve yeni düzenleme çalışmalarının doğmasına sebep olmuştur. Tüm bu faktörler değerlendirildiğinde, bankacılık sisteminin düzenlenmesi hem ulusal hem de uluslararası otoriteler tarafından öncelikli konulardan biri olmuştur.

Bankacılık alanının da en kapsamlı düzenlemeler Basel Komitesi tarafından yayımlanan Basel Standartları'dır. Bu standartlar bankacılık sisteminin düzenlenmesine ilişkin sermaye yeterliliği, bankaların çalışma esasları ve risk yönetimine ilişkin ilke ve yöntemleri kapsamaktadır. Ancak zamanla bu standartlar gelişen ve küreselleşen bankacılık sisteminin gözetimi, denetimi ve risklerin değerlendirilmesinde yetersiz kalmış ve Basel III standartları gündeme gelmiştir. Ülkelerin bu uluslararası standartlarına uyum süreçleri farklılık göstermekte, bankaların düzenlenmesi, denetlenmesi ve gözetimi için kendi iç dinamiklerine göre farklı mevzuatlara sahip olabilmektedir. Nitekim Türkiye'de bankaların düzenlemeleri Bankacılık Kanunu esas olmak üzere ilgili Kanun'a ilişkin yönetmelikler ve tebliğler ağırlıklıdır.

Çalışmada öncelikle bankacılık düzenlemeleri önleyici, kısıtlayıcı ve denetleyici olarak değerlendirilmiş ve bu kapsamda düzenlemelere yer verilecektir. Bu sınıflandırma dikkate alınarak Türk Bankacılık sistemindeki düzenlemeler ele alınacaktır.

I. BANKACILIK DÜZENLEMELERİ

Finansal düzenlemelerde ağırlıklı olarak bankacılık sistemine odaklanılmaktadır. Bankaların ulusal ve uluslararası düzenleme otoritelerinin merkezinde yer almalarının nedenleri ise; finansal sistemdeki ağırlıkları, sistematik riske bağlı olarak krize neden olabileceği olasılıkları ve ekonomik büyümede tasarrufların üretime aktarılmasında sahip oldukları aracılık faaliyetleridir. Bu açıdan, bankacılık sistemi yapısal özellikleri nedeniyle finansal düzenlemelere daha çok konu olmaktadır.

Uluslararası ülkelerde yaşanan bankacılık krizlerinin etki alanının genişleyerek tüm dünya piyasalarını etkileyebilecek boyutta olabildikleri görülmüştür. Sonuç olarak krizlerin yaşanma sıklıkları son 10 yılda artış göstermiş ve etkisinin ortalama yaklaşık üç yıl sürdüğü ifade edilmektedir (Carstens vd, 2004: 31). Bankacılık sistemi ile ilgili 1970-2009 yılları arasındaki sürecin incelendiği çalışmada, 1970-2006 yılları arasında yaşanan krizlerin gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomilerinin GSYİH'nin %10 seviyelerinde direkt maliyete katlanmasına ve kamu borçlanmasında %16'lık bir artışa neden olduğu görülmüştür. Son dönemde yaşanan 2007-2009 yılları arasındaki küresel krizin maliyetinin ise GSYİH'nin %4,9 kamusal borçlanmada ise %23,9 seviyelerinde artışa neden olduğu görülmektedir (Laeven ve Valencia, 2010: 22-23). Özellikle bankaların kurtarılması için kamu destekleri, ilerleyen dönemlerde toplum refahı arttıracak kamu harcamalarının kısıtlanmasına neden olabilmekte ve devlet üzerinde artan bir borç yüküne neden olmaktadır. Krizlerin maliyetleri dikkate alındığında düzenlemelerin gerekliliği ve denetleyici düzenlemelerin önemi ayrıca odak noktası haline gelmektedir.

Finansal düzenlemelerin gerekçeleri; piyasa başarısızlıklarının engellenmesi, bilgi asimetrisinin ortadan kaldırılması, tekeli piyasaların oluşmasının engellenmesi, negatif dışsallığın

etkisinin azaltılması ve toplumsal maliyetlerin en aza indirgenmesi olarak ifade edilmektedir (Brunnermeier vd., 2009: 1-2). Bankacılık düzenlemelerinin belirtilen gerekçelerine ek olarak sistematik risklere karşı piyasanın korunarak tasarruf sahiplerinin haklarının güvence altına alınmasını da amaçlamaktadır. Bu amaçlar kapsamında; uygulama alanları dikkate alındığında bankacılık düzenlemelerinin önleyici, kısıtlayıcı ve denetleyici düzenlemeler olarak üç grupta incelemek mümkündür.

I. I. Önleyici Düzenlemeler

Finansal piyasalarda bankaların neden olduğu krizler sona ermiş olsa bile ülke ekonomilerine etkileri daha uzun süre devam etmektedir. Piyasa başarısızlığı olarak nitelendirilen bu durum sonrasında kaynak dağılımda dengesizlik, mali durumu kötüleşmiş bankalara yapılan kamu desteği ve iflas maliyetleri ülke ekonomilerine oldukça büyük ilave yük getirmiştir. Bu maliyetlerin azaltılması ve önlenmesi için en çok düzenleme yapılan alan sermaye ve likidite yeterliliği olmaktadır. Sağlam bir bankacılık sisteminin temel göstergesi olarak kabul edilen yeterli likidite ve sermayeye oranları aynı zamanda makro ihtiyati tedbirler kapsamında finans sisteminin bütünsel istikrarının sağlanmasında önemli düzenlemeye konu araçlardır. Uluslararası piyasalarda faaliyet gösteren bankaların düzenlenmesi, denetimin sağlanmasına yönelik standartlar oluşturulması ve sistemin sağlıklı olması amacıyla Basel Komitesi tarafından düzenlenen Basel Standartları genel kabul görmüş ve birçok ülkede uygulanmaya geçilmiş düzenlemelerdir.

a. Asgari sermaye yeterliliği düzenlemeleri

Bankalar finansal piyasalarda likidite oluşturarak kaynak dağılımını sağlayan kuruluşlardır. Mevduat sahiplerinin tasarruflarından ağırlıklı sağlanan likidite kırılğan bir özelliğe sahip olup kriz dönemlerinde panik olunması durumunda bankalardan geri çekilebilen esnek bir kaynaktır. Bu tip durumlarda ise bankanın sahip olduğu sermaye düzeyi böyle bir likidite riskine karşılık en önemli güvencedir. Ancak bu sermaye tutarının gerektiğinden fazla ayrılması ekonomiye dâhil olmayan atıl fonların artışına neden olurken gerektiğinden az olması ise likidite riski karşısında bankanın iflasına neden olacak seviyede riskli olabilmektedir. Yüksek sermaye yeterlilik seviyesini sağlayamayan bankalar vadesi gelen mevduatlarının geri ödenmesinde sıkıntısı yaşayabilir ve bu durum bankaların kredi akışını olumsuz yönde etkileyerek bankaları riskli davranışlara itebilmektedir. Belirtilen olumsuzlukların gerçekleşmesini önlemek için optimal sermaye düzeyinin riskleri kapsayacak şekilde belirlenmesi gerekmektedir (Diamond ve Rajan, 2000: 42-43).

Sermaye yeterliliği ile ilgili Uluslararası Ödemeler Bankası (BIS) bünyesinde yer alan Basel Bankacılık Denetim ve Gözetim Komitesi tarafından oluşturulan standartlar, uluslararası bankacılık düzenlemeleri olarak birçok ülkede kabul görmektedir⁴⁵. Bu standartlar, bankacılık sistemine ilişkin denetim ve gözetim konularına yöneliktir ama bu standartların nihai amacı; uluslararası bankacılık sisteminde istikrarı sağlamak ve piyasalardaki rekabeti etkinleştirmektir. Bu amaçlar doğrultusunda, Basel Komitesi tarafından değişen finansal piyasaların ihtiyaçlarına göre sırasıyla Basel I, Basel II ve Basel III Uzlaşısı olarak düzenleyici kurallar yayınlanmıştır.

⁴ BIS (Bank for International Settlement) 17 Mayıs 1930 tarihinde İsviçre'nin Basel şehrinde kurulmuştur. Kuruluş amacı, Birinci Dünya Savaşı sonrasında yapılan Versay Antlaşması'nda belirtilen Almanya'nın ödeyeceği tazminatların dağılımını sağlanmaktadır. Bu nedenle Uluslararası Ödemeler Bankası ismini almıştır. BIS daha sonraki süreçte ülkelerin merkez bankalarıyla işbirliği halinde çalışan, uluslararası bankacılık sisteminin düzenleyici kurumu olmuştur. http://www.bis.org/about/history_1foundation.htm (erişim tarihi: 11.11.2015).

⁵ Basel Bankacılık Gözetim ve Denetim Komitesi, 1974 yılında G-10 ülkeleri merkez bankaları tarafından kurulmuştur. Bankacılık denetim otoritesi olarak kabul edilen Komite, bankaların denetiminin iyileştirilerek güvenilir ve sağlam bir bankacılık sisteminin sağlanmasına yönelik çalışmalar yapmaktadır. <https://www.bis.org/bcbs/> (erişim tarihi: 11.11.2015)

- Basel I uzlaşısı

Basel Komitesi tarafından 1988 yılında “Basel Sermaye Uzlaşısı” olarak yayınlanmıştır. Basel I standartlarının nedeni olarak uluslararası bankacılık piyasasındaki risk seviyesindeki artış gösterilmektedir. Bankalar, aşırı rekabet ortamında kârlılıklarını koruyabilmek için riskli, getirisi yüksek hedge fonlara yönelmişlerdir. Değişken enflasyon ve faiz oranları, küreselleşen dünya ekonomisindeki sermaye hareketlerinin serbestliği gibi etkenler de uluslararası bankacılık sisteminde istikrarsızlığa neden olmuştur. Belirtilen sebeplerden dolayı Basel I standartları, uluslararası bankacılık sisteminin istikrarını korumak ve denetimini sağlamak ve rekabet koşullarını iyileştirmek amacıyla düzenlenmiştir.

Riskli yatırımlardan kaçınılması ve ülkeler arası eşit şartlarda rekabet koşulunun oluşturulması için sermaye yeterliliği ve kredi riski konuları üzerinde durulmuştur (BCBS, 1988: 2-3). Sermaye yeterliliği hesaplanmasında öncelikle sermaye bileşenleri, tanımları net olarak ifade edilerek sınıflandırılmaktadır. Sınıflandırılan sermaye türleri risk çeşitlerine göre ağırlıklandırma yapılarak hedeflenen yeterlilik rasyosu hesaplanmaktadır.

Basel-I ilk aşamada, bankaların sermayesini üç sınıfa ayırmaktadır; ana sermaye, katkı sermaye ve sermayeden indirimler. Ana sermayenin alt bileşenleri birinci kuşak, katkı sermayesinin alt bileşenleri ise ikinci kuşak olarak tanımlanmaktadır (BCBS, 1988: 17)⁶. Bankanın sermayesinin en az %50’lik kısmının ana sermaye ve katkı sermayesi bileşenlerinden olması gerektiğini öngörülmektedir.

Basel Komitesi tarafından kredi riskleri, kolay ve anlaşılır olacak şekilde beş kademe olarak ağırlık derecesine göre %0, %10, %20, %50 ve %100 olarak sınıflandırılmaktadır. Krediler ve bilanço dışı varlıkların hangi kademe yer alacağı ayrıntılı olarak ifade edilmektedir. Kredi riskine ek olarak ülke transfer riski, hükümet dışındaki kamu sektörü alacakları ve teminat ve garantiler ile ilgili farklı yaklaşımlar benimsenmiştir. Bu yaklaşımlarda, OECD üye ülke bankaları için risklilik seviyesi diğer ülkelere göre daha düşük öngörülmektedir (BSCB, 1988: 21-22).

Basel I’ de risk ağırlıklı sermaye tutarının belirlenmesi sonrasında minimum sermaye yeterlilik seviyesi için tüm ülkelerde uygulanabilir olduğu düşünülen %8 olarak belirlenmiştir. İlk G-10 ülkelerinde yasal düzenlemelerle zorunlu uygulanmaya başlanan asgari sermaye yeterlilik oranı ilerleyen zamanlarda birçok ülke tarafından benimsenmiş ve ülkelerin yasal sermaye yeterlilik oranı olarak uygulamaya geçilmiştir (Barr ve Miller, 2006: 17).

Değişen piyasa ve ekonomik koşullar gereği ilk olarak 1991 yılında revize edilen Basel I, genel karşılıkların kapsamında değişiklik yapmıştır (BCBS, 1991: 1). İkinci değişiklik 1994 yılında yapılmıştır. OECD üye ülkelerin risk ağırlık seviyelerinin diğer üye olmayan ülkelere de az olması bu ülkelerde sermaye maliyetlerini arttırdığı gerekçesiyle bu uygulama eleştirilmiştir. Bu eleştiriler, OECD ülkelerinin risklilik seviyelerinin tekrar gözden geçirilmesini zorunlu hale getirmiştir. Basel Komitesi, OECD üye ülkeler arasında son 5 yıl içinde dış borçlarının ödenmesiyle ilgili yapılandırma yapmış olan ülkelerin üye olmayan ülkelerin risk kategorisinde değerlendirilmesi yönünde değişiklik yapmıştır (BCBS, 1994: 1). Basel I’ de en önemli değişiklik ise kredi riskinin yanında piyasa riskinin de dikkate alındığı sermaye yeterliliği hesaplanmasının öngörülmüş olmasıdır. Üçüncü kuşak sermaye olarak değerlendirilen piyasa riskine karşılık kısa vadeli teminatsız sermaye benzeri varlıkları kapsamaktadır (BCBS, 1996: 7).

Finansal piyasaların hızla gelişmesi, uygulanan liberal politikalar, uluslararası bankacılığın artması sonucu küreselleşen piyasaların sorunlarına ve ihtiyaçlarının karşılanmasında Basel I standartları yetersiz kalmaya başlamıştır. Rekabetin artması ve ürün çeşitliliğinin fazlaşması bankaların faaliyetlerinin statik bir risk sınıflandırmasıyla ölçülmesinin yetersiz kaldığı görüşü bulunmaktadır. Bu eleştirilen riske duyarlı dinamik yöntemlerin geliştirilmesini zorunlu kılmış ve

⁶ Birinci Kuşak (Tier 1) sermaye; ödenmiş sermaye, vergi sonraki geçmiş dönem karları, yasal yedek akçe kalemlerinden oluşmaktadır. İkinci Kuşak (Tier 2) ise; yeniden değerlendirme fonları, yayımlanmamış saklı fonlar, genel karşılıklar, sermaye benzeri kredilerden oluşmaktadır.

1999 yılında başlayan çalışmalar 2004 yılında sonuçlanmış, Basel II Uzlaşısı kamuoyuna açıklamıştır.

- Basel II uzlaşısı

Basel Komitesi tarafından 2004 yılında tartışmaya açılan Uzlaşısı 2006 yılında uygulamaya geçilmiştir. İkincil bir sermaye yeterliliğinden daha çok riskin yönetilmesini konusunda standart ve uygulamalardan oluşmaktadır. Basel I uzlaşısından temel farkı Basel II Uzlaşısı'nın riske duyarlı, piyasa disiplini dikkate alan sermaye yeterliliğinin belirlenmesinde daha sistematik bir yönetim şeklini öngörmesidir (Kashyap ve Stein, 2004: 1). Basel II ile birlikte OECD üye olan ve üye olmayan ülkeler arasındaki yükümlülük farkları ortadan kaldırılmıştır. Kredi riski, krediyi alan tarafların risklilik seviyesine göre belirlenmesi ve kredi derecelendirme notlarının dikkate alınması öngörülmüştür. Basel I'de hesaplanan kredi ve piyasa riskinin yanı sıra yeni Uzlaşısı ile birlikte operasyonel risk hesaplamaya dahil edilmiştir (BDDK, 2005: 3). Kredi riskinin hesaplanmasında ise içsel ve dışsal derecelendirme yaklaşımları öngörülmüş içsel derecelendirme tercih edildiğinde düzenleyici otorite tarafından denetlenmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Basel-II Uzlaşısı, asgari sermaye yeterliliği, denetim otoritesinin incelenmesi ve piyasa disiplini olmak üzere üç yapısal bloktan oluşmaktadır. Asgari sermaye yeterliliği olan ilk blok, risk ağırlıklı varlıklara göre sermaye düzeyinin belirlenmesi kapsamında kredi riski, operasyonel risk ve piyasa riskinin ölçülmesinde farklı yöntemleri içermektedir. Sermaye alt bileşenleri Basel I standartlarında belirtildiği gibi olup %8 olan asgari sermaye yeterlilik oranında değişiklik öngörülmemektedir. Denetim otoriteleri ile ilgili düzenlerin amacı, bankaların sadece sermaye yeterliliğine odaklanmayarak maruz kaldıkları riskleri daha iyi belirleyip izleyebilmesi için teknoloji ve yönetim açısından gelişmesini teşvik etmektir. Piyasa disiplini kapsayan üçüncü bloğun amacı ise bankaların sermaye ve risklilik seviyeleri ile ilgili Uzlaşısı'da belirtilen bilgileri kamuoyuyla paylaşılmasını sağlamaktır. Paylaşılacak bilgilerin belirli bir standartta tutulmasının amacı ise bankalar arasında rekabetin korunarak kamuoyu tarafından açıklanan bilgilerle bankaları karşılaştırabilmelerine olanak sağlamaktır.

Basel II Uzlaşısı birçok ülkede uygulamaya geçilmiştir ancak bazı noktalarda eleştirilmiştir. Ekonominin durgun olduğu dönemlerde riske dayalı sermaye yeterliliğinin kredi arzında dalgalanmalara neden olabileceği ifade edilmiştir. Kashyap ve Stein (2004), özellikle de bankacılık sisteminin gelişmekte olan ülkelerde durgunluk etkisini arttırdığı vurgulanmıştır. Bankaların içsel değerlendirme yöntemlerinde şeffaf olması, derecelendirme kuruluşların kendi çıkarlarına göre politik baskı nedeniyle şeffaf olamaması gibi risklere karşı savunmasız bir yapıya sahiptir (Decamps vd, 2004: 154; Rochet, 2004: 14).

2007 yılında yaşanan küresel kriz sonrasında bankacılık sisteminde yaşanan uluslararası olumsuzluklar Basel II kriterlerinin yeterli olup olmadığı sorusunu sorgulanmaya başlanmıştır. Bu yetersizlik durumu karşısında Basel Komitesi yaşanan kriz dönemlerinde sermaye tamponlarını güçlendirmeye yönelik düzenlemeler yaparak bankaların sermaye kalitelerinin arttırmasına teşvik etmeye çalışmıştır. Değişen koşullara göre yapılan düzenlemeler istenen yeterlilikte olamamış ve son olarak somut tedbirler içeren Basel III (Sermaye Ölçümü ve Standartların Uluslararası Uyumlaştırılması) düzenlemeleri Eylül 2010 tarihinde yayınlanmış olup 2018 tarihinde uygulanmaya başlanması öngörülmektedir.

- Basel III uzlaşısı

Basel-III Uzlaşısı ile birlikte döngü karşıtı makro ihtiyati tedbirlere yönelik düzenlemeler gündeme gelmiştir. Ekonomilerin büyüme dönemlerinde kredi genişlemesi büyüme ile ilişkili olarak artmakta, ekonomik daralma dönemlerinde ise kârlılıkların azalması, teminat yapılarının zayıflaması gibi nedenlerden dolayı kredi genişlemesinde yavaşlama ya da kredi hacminde daralmalar yaşanmaktadır. Bu daralmalar ekonomik beklentileri olumsuz yönde etkilemekte ve sistematik riski arttırmaktadır. Zaman boyutunda gerçekleşen bu döngüsellik neden olabileceği olumsuzları engellemek için döngü karşıtı finansal düzenlemeler getirilmiştir. Bu düzenlemelerin amacı finansal

sistemlerin makro göstergelerdeki olumlu ya da olumsuz değişikliklerde esnek bir yapıya sahip olunmasını sağlamaktır. Ekonomik büyümenin olduğu süreçlerde kredi genişlemesinin hızının yavaşlatılması ve aşırı risk alınmasının engellenerek daralma dönemlerinde riske duyarlılığının azalması öngörülmektedir. Bu kapsamda sermaye ile ilgili kısımda döngü karşıtı sermaye tamponlarının oluşturulmasına yönelik düzenlemeler getirilmiştir. Sermaye tamponları bankaların, ekonomik daralma dönemlerinde kredi döngüsü değişirken normal akışında kredi faaliyetlerini devam edebilmesine olanak sağlayacaktır. GSYİH ile kredi hacmi arasındaki oransal ilişki sermaye tamponlarının belirlenmesinde önemli bir kriter olarak öngörülmektedir. Nitekim geçmiş dönemlerde yaşanan bankacılık krizlerinin öncesinde ekonomilerde hızlı bir kredi genişlemesi yaşandığı görülmektedir (Haocong, 2011: 20-25).

Bahsedilen uluslararası bankacılık düzenlemelerde asıl amaç, sistematik riski oluşturan unsurların önceden belirlenerek piyasa başarısızlıklarının engellenebilmesi için tedbir alınabilmektir. Ancak geçmiş verilerin değerlendirilmesiyle yapılan hesaplamaların ve bu hesaplar doğrultusundaki öngörülen düzenlemelerin geçerliliği ülkeden ülkeye farklılık gösterebilmektedir. Ülkelerin gelir seviyeleri, finansal piyasalarının sağlamlığı ve derinliği, kredilerin yapılarındaki farklı yoğunlaşmalar gibi faktörlerden dolayı değişebilmektedir. Bu nedenle Basel-III düzenlemelere geçiş 2018 yılına kadar uzatılmıştır.

Bankacılık piyasasının istikrarlı bir yapıya sahip olması için sermaye düzeyini destekleyici likide düzenlemelerine ihtiyaç duyulmuştur.

b. Likidite düzenlemeleri

ABD’de başlayarak uluslararası finansal kuruluşlar aracılığıyla tüm dünyayı etkileyen küresel krizle birlikte kontrol edilemeyen likiditenin uluslararası piyasalarda neden olabileceği olumsuzlukları tecrübe eden düzenleyici otoriteler sermaye yeterliliğinin yanı sıra likidite konusu üzerine odaklanmaya başlamışlardır. Banka başarısızlıklarının nedenleri arasında ani sermaye hareketleri, likidite bolluğu, bankanın aktif ve pasifleri arasındaki vade uyumsuzluğu (likidite riski) gibi riskler yer almaktadır. Bu risklerin kontrol edilmesi ve oluşabilecek olumsuzluklara karşı tedbirli olunması için Basel III standartları yön gösterici niteliğindedir.

Basel Komitesi tarafından 2008 yılında likidite riskinin ölçmesine yönelik bir çalışma yayınlamıştır. İlerleyen dönemlerde likidite karşılama oranı ve net istikrarlı fonlama oranı olmak üzere iki yeni değerlendirme ölçütü geliştirmiştir. Likidite karşılama oranı, 30 günlük süreçte nakit çıkışı ve nakit girişi arasındaki ilişkiyi aylık olarak hesaplanmasındadır (BDDK, 2010: 8). Bunun nedeni, bankaların kısa dönemli likidite riskine karşı dayanıklılığının ölçülerek sorunlu ve dalgalı ekonomik süreçlere hazırlıklı olmasının sağlanmasıdır. Kısa dönemde yaşanabilecek ani fon çıkışlarını karşılayabilecek kaliteli, hemen likide dönüşebilecek varlıklara sahip olması amaçlanmaktadır. Net istikrarlı fonlama oranı ise bankanın bir yıllık mali dönem içerisinde bilanço dışı yükümlülüklerinden kaynaklanabilecek ani fon ihtiyaçlarını ve varlıkların likidite derecelerini değerlendirerek minimum tutulması gereken likidite seviyesinin daha iyi belirlenmesi için sınırlamalar getirmektedir (BSCB, 2011: 9).

Bankacılık sisteminde, sistematik riskten kaynaklanan olumsuzlukları engellemek amaçlı mikro ve makro ihtiyati tedbirlere yönelik düzenlemeler uluslararası düzenleyici kurumların öncülüğünde yapılmaktadır. Bununla birlikte tavsiye ve teşvik niteliğinde olan bu düzenlemeler ülkelerin iç dinamiklerine göre değişiklik gösterebilmektedir. Nitekim sermaye yeterliliği ile ilgili düzenlemelerde Basel standartları genel kabul görmüş olsa da likidite düzenlemeleri ülkeler arasında piyasa yapılarına göre farklılık gösterebilmektedir.

İstikrarlı sağlam bir finansal piyasalara sahip olmak için aynı zamanda önleyici düzenlemelerin yanı sıra kısıtlayıcı düzenlemelere de ihtiyaç duyulmaktadır.

I. II. Kısıtlayıcı Düzenlemeler

Bankacılık düzenlemeleri, piyasa ve rekabet yapısını korumak ve istikrarlı düzen sağlamak amacıyla bazı alanlarda sınırlamalar ve kısıtlayıcı tedbirler getirmektedir. Piyasa ve rekabet yapısını etkileyen söz konusu düzenlemelerde izin gerektiren koşullar; piyasaya giriş-çıkış, yeni banka şubesi açılması, devir-birleşme-satın alma işlemleri, kuruluş koşulları, bankacılık faaliyet çeşitliliği hususlarıdır (Greenbaum ve Thakor, 2006: 443).

a. Piyasaya giriş-çıkış ve faaliyet sınırlamaları

Bankacılık faaliyetlerinin içeriği, çeşitliliği ve özellikleri ülkeler arasında farklılık göstermektedir. Bunun nedeni, düzenleyici otoritenin banka tanımı kapsamındaki kuruluşlarının faaliyet alanını belirlenmesinde uyguladıkları farklı politikalarıdır. Bankaların faaliyetlerini sınırsız, sınırlı, izine tabi ve yasaklanmış faaliyetler olarak sınıflandırmak mümkündür (Barth vd., 2006a: 104-105).

Bankaların faaliyetlerinin sınırlandırılmasının en önemli nedenlerinden biri denetimin etkinliğinin artırılmasıdır. Düzenlemelerin temelinde sistematik riskin azaltılarak bankacılık piyasasının etkin ve istikrarlı büyümesinin sağlanması amaçlanmaktadır ancak, son dönemlerde yaşanan krizler sebebiyle yeni düzenlemelerde bankaların faaliyetlerinin sınırlandırılarak finans piyasasında batırılmayacak kadar büyük (big-too-fail) kuruluşlarının oluşması ve geniş faaliyet alanı nedeniyle oluşabilecek sorunların birden fazla sektöre yayılmasının engellenmesi amaçlanmaktadır (Barth vd., 2009: 13). Bu kapsamda, bankaların temel varoluş nedeni olan aracılık faaliyeti üzerinde yoğunlaşmaları ve getirisi yüksek risk ağırlıklı işlemlerden sakınmaları sağlanmaya çalışılmıştır.

Bankacılık ana faaliyet alanı dışında sermaye piyasaları, sigorta sektörü ve gayrimenkul piyasalarında faaliyet gösterebilmektedir. Ülkeler arası uygulamalara bakıldığında bu üç sektör açısından temel farklılıklar bulunmaktadır. Barth vd. (2009) çalışmalarında, ülkeleri gelir seviyelerine göre yüksek gelir seviyeli, yüksek orta gelir seviyeli, düşük orta gelir seviyeli ve düşük gelir seviyeli şeklinde gruplandırarak menkul kıymet işlemleri, sigorta işlemleri ve gayrimenkul yatırımı alanlarındaki ülkelerin uyguladıkları faaliyet sınırlamalarını incelemiştir. Menkul kıymet faaliyetleri en az kısıtlanan alan olmasına karşın gayrimenkul alanında yatırım ve yönetim en çok kısıtlanan faaliyetler arasında yer almaktadır. Genel ifadeyle yüksek gelirli ülkelerde daha az kısıtlamalar olduğu gözlenmektedir. Almanya, Lüksemburg, Fransa ve İngiltere gibi ülkelerde ise bahsedilen üç faaliyet alanında herhangi bir kısıtlama ya da sınırlandırma bulunmamaktadır.

Lisanslama ile ilgili faaliyet alanlarının belirlenmesinden sonra bu faaliyetleri gerçekleştirecek kişi ve kurumlarının belirlenmesi piyasa yapısını şekillendiren bir düzenleme şeklidir. Bankacılık sistemine giriş ve çıkışların izine tabi olması, yabancı sermaye konusunda ortaklık yapısına ilişkin belirleyici düzenlemeler piyasanın rekabet düzeyini doğrudan etkileyebilmektedir (Sharma vd., 2003: 8). Bankaların girişlerinin izine tabi olması, düzenleyici otoritenin sistemde piyasasını bozmayacak nitelikte, teknolojik alt yapısını tamamlamış, yeterli sermaye tutarını karşılayabilen, yetkin ve deneyimli banka yöneticilerinin sorumluluğunda sistematik risk olasılığını azaltacak yönde faaliyet gösteren bankaların piyasada olmasını sağlamak amacındadır. Yabancı sermayeli bankaların faaliyet göstermesine yönelik ülkelerde belirli yasaklayıcı ve sınırlandırıcı düzenlemeler bulunmadığı ifade edilebilir. Dünya Bankası'nın (2008) raporunda, ülkelerin bankacılık sistemine yönelik yabancı sermaye giriş şekillerinde ise bankaların son dönemlerde yeni bir banka kurma şeklinde değil bağlı ortaklık ya da şube aracılığı ile faaliyetlerini sürdürdükleri ve devir-satın alma yoluyla piyasaya girdikleri ifade edilmektedir. Bu konuda ise belirli bir yazılı düzenleme olmamasına karşın ülke politikaları gereği bağlı ortaklık kurulması ve belli bir sermaye ile faaliyet göstermeleri tercih edilebilmekte ve izinler bu konuda yönlendirilme yapılarak ya da geciktirme gibi uygulamalara maruz kalınmaktadır. Bu uygulamalar yabancı sermayenin ülke tercihlerinde olumsuz etkiye neden olabilmektedir (Cerutti vd., 2007: 1685).

Aynı şekilde, iflas gibi piyasada yayılma yetkisi oluşturarak sisteme duyulan güvenin zarar görmemesi için piyasadaki çıkışlarda farklı düzenlemeler getirilmektedir. Bu konuda düzenleyici

otorite banka yönetimi devir alabilmekte; ancak, kamuya olan maliyeti dikkate alındığında ve serbest piyasa koşulları düşünüldüğünde piyasadan çıkışların olmaması rekabeti olumsuz etkileyebilmektedir.

Kuruluş ve faaliyet izinlerinin yanı sıra bankaların düzenleyici otoritenin müdahalesi olmaktadır. Faaliyet alanları ve kuruluş şekillerinin düzenlenmesi tek başına istenen sonuç için yeterli değildir. Hissedarların, riske karşı duyarlılıkları bankaların politikalarının oluşmasında belirleyici bir faktördür. Banka yöneticileri, düzenleyici otorite ve hissedar arasında çıkar çatışması yaşanabilmektedir. Piyasa riskinin arttığı koşullarda hissedarların sermayeden beledikleri getiri oranı da haliyle artacak ve kırılabilirliği arttıracak yönde riskli yatırımları tercih etme olasılıkları oluşacaktır (Leaven ve Levine, 2008: 26).

b. Kredilerin niteliklerine göre karşılık düzenlemeleri

Karşılık düzenlemeleri zorunlu ve ihtiyati karşılıklar olarak ikiye ayrılmaktadır. Zorunlu karşılıklarla ilgili olanlar para politikası aracı olarak ülkede dolaşımda bulunan likidite seviyesine müdahale amaçlıdır. İhtiyati karşılıklarla ilgili olanlar ise kredi riskine karşı bankaların tedbirli olması amaçlayan beklenen zararlarla ilgili belirlenmiş oranlara göre hesaplanan tutarda kaynak aktarılmasını öngören düzenlemelerdir. Bu düzenlemeler mikro ihtiyati tedbir olarak nitelendirilen genel ve özel düzenlemeler kapsamında olup, her bir bankanın mali yapısının sağlaştırılmasını amaçlamaktadır. Bankaların finansal tablolarından izlenebilen, bankaların yetkisinde ancak devletin denetiminde olan karşılık tutarları, bankaların mali yapısı hakkında önemli sinyaller vermektedir. Bununla birlikte, ülke politikalarına göre karşılık ayrılmasına yönelik yöntem ve hesaplama farklılıkları bulunmaktadır. Bankacılık sisteminin sınır ötesi faaliyetleri ve uluslararası bankacılığın hâkim olması tek düzen yöntem ihtiyacını gündeme getirmiştir. Uygulamada farklılıklar bulunan karşılık düzenlemeleriyle ilgili değerlendirme ve uygulama ile ilgili belirsizliğin ortadan kaldırılması için uluslararası platformlarda krizlere karşı alınacak önlemler arasında karşılık düzenlemeleri gündeme gelmiş, Basel Komitesi tarafından Basel II kapsamında iç derecelendirme yaklaşımı getirilmiştir. Bu yaklaşımla, kredilerin nitelik ve risklilik seviyelerini dikkate alan basit aritmetik oran yöntemi uygulanmaktadır. Ayrıca, ülkelerin piyasadaki kredi genişlemesinin engellenmesinde para politikalarının tek başına yeterli olmadığı durumlarda kredilere özgü karşılık ya da vade kısıtlamaları getiren düzenlemeler yapılabilmektedir.

Beklenen zarara karşı ayrılan karşılıklarının beklenmeyen durumlara yani krizler karşısında yeterli olmadığı görüşü küresel kriz sonrası tartışılan bir konu olmuştur. G-20 zirvesi (2009), Basel II Standartlarının makro ihtiyati tedbirler alınması hususunda yetersiz kaldığı ve dinamik yöntemlere ihtiyaç duyulduğu vurgulanmıştır. Bu doğrultuda Basel III kriterlerinin hazırlanmasını zemin oluşturulmuştur (Wezel vd, 2012: 6-7). Dinamik ya da döngü karşıtı olarak ifade edilen karşılık ayırma yöntemleri temelinde; piyasanın büyüme döneminde ayrılan karşılıkların bir güvenlik tamponu oluşturarak daralma dönemlerinde kredi zararlarının karşılanması sağlanarak bankaların ödeme gücünün korunması amaçlanmaktadır. İleriye dönük oluşabilecek riskleri için dinamik karşılık ayırma yöntemi bazı ülkeler tarafından uygulamaya geçilmiştir. Döngü karşıtı karşılık ayırma yöntemi olarak da adlandırılan sistemde İspanya, Uruguay, Bolivya, Kolombiya ve Peru gibi ülkeler uygulamaya başlamıştır. Ülke politika ve piyasa yapılarına göre şekillenmekte olan kurallar uygulanmakta olup simülasyonlarla geleceğe yönelik ayrılan genel ve özel karşılıkların döngü karşıtı sistem içindeki durumu yansıtan çalışmalar yapılmaktadır. Uygulama açısından henüz denenmiş bir ve geçerliliği test edilmediği için tüm ülkeler tarafından uygulanmaya geçilmemiştir (Haocong, 2011: 14-15; Wezel vd, 2012: 12-19; Saurina, 2009: 5).

I.III. Denetleyici Düzenlemeler

Bankalar, yapmış oldukları faaliyetlerinin niteliği ve taşıdıkları riskler açısından sürekli denetlenen ve gözetim altında bulundurulması gereken kuruluşlardır. Buna bağlı olarak hissedarlar, bağımsız denetim kuruluşları, kredi derecelendirme kuruluşları, yetkili resmi otoriteler ve tasarruf

sahipleri tarafından sürekli olarak denetlenmektedir (Alparslan, 2000: 56). Ancak, tasarruf sahipleri yönetici ve diğer uzman kuruluşlar kadar eşit bilgiye ve donanımına sahip olamadığı için sınırlı seviyede bankaları izleyebilmektedir. Bu nedenle piyasa disiplini korunarak, düzenlemelerle tasarruf sahiplerinin bilgiye doğru, şeffaf ve anlaşılabilir şekilde sahip olması sağlanmalıdır. Kredi veren kuruluşlar ve kredi derecelendirme kuruluşları açısından da banka verilerinin gerçeği yansıtan, izlenebilir ve anlaşılabilir olması önemlidir. Bu kapsamda uluslararası muhasebe standartları, kamuyu aydınlatma platformu, bağımsız denetim zorunluluğu, iç kontrol, kurumsal yönetim alanları ile ilgili düzenlemeler denetleyici düzenlemeler kapsamında yer almaktadır.

a. Muhasebe standartlarının oluşturulması

Bankaların faaliyetlerinin izlenebilmesi ve denetlenebilmesi için en önemli göstere bankaların mali yapıları hakkında bilgi veren finansal tablolarıdır. Bilanço, gelir tablosu, özkaynak yapısı, nakit akım tablolarının yanında ayrıca açıklanan dipnotlarla bankanın mevcut ve gelecekteki finansal durumunun izlenebilmesine imkân sağlamaktadır. Denetim yapılabilmesi için kıyaslanabilir, yorumlanabilir ve anlaşılabilir ortak bir veri ve raporlama olması oldukça önemlidir. Crockett (2002), finansal raporlamanın, bankalar hakkında erken uyarı sinyallerinin alınmasında ve sistemin kontrol edilebilmesine gibi iki önemli amaca hizmet ettiğini vurgulamaktadır.

Bankaların finansal tablolar oluşturulmasında uyulması zorunlu standart kurallar, bankalar arasında haksız rekabetini engellerken tasarruf sahipleri, kredi derecelendirme kuruluşları, bağımsız denetçiler için bankanın mali durumu, yönetim performansı hakkında bilgi sağlamaktadır. Bu bilgilerin piyasada işlem gördüğü ve karar almada etkili olduğu dikkate alındığında doğru zamanda, doğru bilgilerinin yayımlanmasının denetleniyor olması oldukça önemlidir.

b. Kamuoyunu bilgilendirme

Bankaların mali durumları hakkında kamuoyunu bilgilendirerek bilgi asimetrisini azaltmak düzenleyici otoritenin amaçlarından biridir; ancak, ne kadar bilginin yayınlanması gerektiği konusunda farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Finansal raporlamaların mikro ölçekli bilgilere yer verdiği ancak makro açıdan da değerlendirilmesinin gerektiği vurgulanmaktadır. Mevcut durumu yansıtan ancak bankaları finansal risk boyutuyla değerlendiren hata payına dayalı analizlerin yer aldığı finansal raporların bankaların durumu hakkında daha etkin bilgiler sunabileceği ifade edilmektedir (Borio ve Tsatsaronis, 2004: 22).

Bankaların mali yapılarını yansıtan raporlarda risk ve sermaye yeterliliği ile ilgili konuların kamuoyuna açıklanması hususunda Basel Kriterleri kapsamında genel bir ortak görüş bulunmaktadır. Basel II uygulamalarında piyasa disiplini kapsamında bankanın sahip oldukları sermaye ve varlıkların risk derecelerine göre bilgilendirme yapmaları öngörülmektedir. Bankaların maruz kaldığı risklerin doğru şekilde hesaplanarak bilgilerin sağlıklı ve eksiksiz olarak yayınlanması hususunda sorumluluk ve yetki düzenleyici otoritede olmalıdır.

c. Bağımsız denetim ve iç denetim

Bankacılık sisteminin küreselleşen bir yapıya sahip olması bu yapının getirdiği finansal krizlerin hızla yayılması ve gelişen ve değişen piyasa koşulları sistemin sadece devlet tarafından denetlenip kontrol edilmesi oldukça zorlaştırmaktadır. Bu konuda bazı ülkelerde tek bir denetim otoritesinin olması gerektiğini görüşünü savunurken, bazı ülkelerde ise çok taraflı denetimin daha etkin olacağını görüşü hâkimdir. Barth vd. (2009) çalışmalarında banka denetim yapısını ülkeler arasında karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Almanya ve Amerika'da çoklu denetim sistemi uygulanırken yüksek, orta ve düşük gelirli ülkelerde tek bir denetim kurumu olduğu dikkati çekmektedir. Türkiye'de ise denetim otoritesi BDDK olup tek merkezde denetim yetkisi toplanmıştır. Bununla birlikte tek başına düzenleyici otoritenin denetimi yeterli görülmemekte ve bağımsız denetim şirketleri ve kredi derecelendirme kuruluşlarında da bu sorumluluğun paylaşılması beklenmektedir.

Bağımsız denetim kuruluşlarının bankaların yayınladıkları raporlarının yanı sıra kendi sistemlerine göre bankaların mali yapılarını değerlendirdikleri açıktır. Bankaların mali yapılarını olduğundan daha sağlıklı olduğunu göstermek istedikleri ve son yaşanan krizde birçok derecelendirme ve denetim kuruluşları tarafından düzenli denetime tabi olan finansal kuruluşların mali yapılarının raporlarda belirtilenden oldukça kötü olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durum bağımsız denetim ve derecelendirme kuruluşlara duyulan güveni azaltmış ve denetim yapılan kuruluşlara hukuki sorumlulukların verilmesi tartışma konusu olmuştur.

Bankaların sistematik riske karşı korunmaya yönelik yapılan düzenlerinin yanı sıra içsel faktörlerden kaynaklanabilecek risklerin kontrol edilebilmesi için iç kontrol sisteminin kurulması gerekmektedir. Özellikle kamuoyuna açıklanan bilgilerin sağlıklı olması, çalışanların ya da yöneticilerin görevlerini kötüye kullanmasının engellenmesi ve sağlıklı bir iş akışı olması için iç kontrol çok önemli bir husustur. Düzenleyici otoritelerin bu konuda bankalardan belli aralıklarda raporlamalar alarak öz denetimlerini yapmalarını zorunlu kılmaktadır.

II. BANKACILIK DÜZENLEMELERİNİN TÜRKİYE YANSIMASI

Türk bankacılık sisteminde düzenleyici bağımsız idari otorite Bankacılık Düzenleme Denetleme Kurumu'dur (BDDK). BDDK, 5411 sayılı Bankacılık Kanunu hükümleri kapsamında yetkilendirilmiş olup düzenleme ve denetleme yetkisi kapsamında bankacılık sisteminde istikrarı sağlamaya yönelik yönetmelikler ve tebliğler yayımlamaktadır. Yukarıda bahsedilen sınıflandırma kapsamında bu düzenlemeleri önleyici, kısıtlayıcı ve denetleyici düzenlemeler olarak üç grupta incelemek mümkündür.

II. I. Önleyici Düzenlemeler

Önleyici düzenlemeler kapsamında asgari sermaye yeterliliği ve likidite yeterliliğine ilişkin yönetmelikler uygulanmaktadır. İlgili yönetmelikler Bankacılık Kanunu "koruyucu hükümler" bölümünde 43'üncü - 47'inci arasındaki maddeler gerekçe gösterilerek yayınlanmıştır.

Yönetmelikler tek başlarına bir düzenleme olmakla birlikte diğer yönetmeliklerin uygulanması için öncül düzenleme niteliğinde olabilmektedir. Nitekim sermaye yeterliliğinin ölçülmesi için öncelikle özkaynak tanımlarının ve hesaplamalarının usule uygun olması gerekmektedir. Bu kapsamda "Bankaların Özkaynak Yapısına İlişkin Yönetmelik" önceliklidir. Bu yönetmeliğin amacı bankaların uymakla zorunlu olduğu asgari standart oranların belirlenmesinde dikkate alınan özkaynak tutarının hesaplanmasına ilişkin usul ve esaslar düzenlemektir. Özkaynak, çekirdek sermaye, katkı sermaye, ilave sermaye ve konsolide özkaynak kavramlarının kapsamlarını ayrıntılı olarak açıklamaktadır. Özkaynak ve sermaye tanımları kapsamında belirtilen hesaplamalar yapıldıktan sonra elde edilen değerlerin ölçülmesi ve sağlamlığının denetlenmesi gerekmektedir. Bu kapsamda "Bankaların Sermaye Yeterliliğinin Ölçülmesi ve Değerlendirilmesine İlişkin Yönetmelik" uygulanmaktadır. Bankalar Kanunu'nda yasal asgari sermaye yeterlilik oranı %8 olarak belirlenmiş olsa da BDDK tarafından belirlenen hedef rasyo %12'dir. Bu düzenleme Basel II standartlarına uyum çerçevesinde düzenlenmiştir. Öncelikle riske dayalı özkaynak hesaplaması üzerinde durulmuştur. Risk ağırlıklı varlıklar Basel Standartları kapsamında tanımlanmış ve hesaplama şekilleri yönetmelikte açıkça belirtilmiştir. Kredi riskine dayalı hesaplamalarda bankalara farklı alternatifte yaklaşımlar sunulmaktadır. Bu yaklaşımlar risk ağırlıklarının belirlenme şekillerine göre Standart Yaklaşım ve İçsel Derecelendirmeye Dayalı Yaklaşım (İDD) olarak ikiye ayrılmaktadır. Standart Yaklaşım kredi derecelendirme kuruluşlarının vermiş olduğu notları dikkate alırken, İDD ise bankaların kendilerine özgü içsel hesaplama modellerini esas almaktadır. İDD yaklaşımında yer alan içsel modeller BDDK'nın iznine tabi tutulmuştur.

Önleyici tedbirlerden bir diğeri ise bankaların likidite riskinden dolayı oluşabilecek olumsuzluklara karşı sağlam bir finansal yapıya sahip olmalarını sağlayan "Bankaların Likidite

Yeterliliğinin Ölçülmesine ve Değerlendirilmesine İlişkin Yönetmelik” tir. Bankaların varlıklarının yükümlülüklerini karşılayacak seviyede olması için gerekli likidite seviyesinin belirlenmesine ilişkin usul ve esasları konu almaktadır. Toplam likidite oranı ve yabancı para likidite oranının hesaplanmasında dikkate alınacak bilanço kalemleri detaylı olarak ifade edilmiş olup vade esasına göre sınıflandırılmıştır. İlgili yönetmelikte bankaların sahip olması gereken asgari yeterlilik oranları belirtilmiştir. Bu oranların sağlanması zorunludur ancak BDDK banka bazında ya da sektörel olarak T.C. Merkez Bankası’nın görüşünü alarak toplam likidite yeterlilik oranını değiştirmeye yetkilidir. Buradan anlaşılacağı gibi likide oranları piyasada bankaların para arzını etkileyen bir unsur olup bu husustaki düzenlemeler T.C. Merkez Bankası gibi piyasayı etkileyebilmektedir.

Bankalar tarafından belli aralıklarla raporlanması zorunlu olan likidite yeterlilik oranları arasında uyumsuzluk olmamalıdır. Uyumsuzluk olması durumunda yönetmelikle belirtilen süreler içinde düzeltme yapılması istenir ancak uyumsuzluğun tekrarlanması durumunda Kurul Bankalar Kanunu’nun md. 67’de yer alan tedbir kararlarını uygulamaya yetkilidir. Ayrıca, likidite oranının asgari oranın altında olması durumunda bankalar durumu açıklayan gerekçelerle birlikte detaylı bir raporu Kurul’a sunmak zorundadır. Düzenleme ve denetleme yetkisi olan BDDK bu yönetmelikle hem likidite yeterliliği hususunu düzenlemekte hem de bu düzenlemeye uyulup uyulmadığının takibini yapmaktadır. Uyulmadığı durumlarda ise gerekli gördüğü tedbirleri alarak sektörün istikrarının devamlılığını sağlamaya yetkilidir.

II. II. Kısıtlayıcı Düzenlemeler

Bir düzenin sağlanması için ortak ifadelerin kullanılması ve yoruma açık olmayan sınırlamaların getirilmesi gereklidir. Bu nedenle Kanun’un md.1-5 arasında bu konulara açıklık getirilmiş, kimlerin ve hangi faaliyetlerin ilgili Kanun kapsamında düzenleneceği hükme bağlanmıştır. Öncelikle bankaların tanımı ve kapsama alanı açısından faaliyetleri belirlenmiştir. Ayrıca, bu faaliyetler BDDK’nın denetimi sonucuna göre alınacak tedbirlerle de ilişkilendirilmiştir⁷. Nitekim ilgili Kanun’un 70’inci ve 88’inci maddelerinde kamunun yararına gerektiği durumlarda banka faaliyetlerine müdahale etme yetkisi BDDK’ya verilmiştir.

Serbest piyasa ekonomisine sahip olan ülkemizde kanun koyucu bankacılık sektöründe piyasaya giriş ve çıkışları kontrol altına almıştır. Bunun en önemli nedeni sağladığı ekonomik alandaki kamu düzeninin bozulmasına neden olabilecek kişi ve kurumların piyasaya girmesini engellemektir. Bu nedenle denetim ve kontrol bankaların piyasaya ilk girişinden piyasadan çıkışına kadar olan süreçlerde devam etmektedir. Piyasaya girmek isteyen kuruluşların ortaklık yapısı, yeterli mali gücü ve gerekli yönetim tecrübesi, organizasyon yapısının işlerliği gibi konular inceleme altına alınmaktadır. Bu konularda getirilen sınırlamalar ve kısıtlar Bankacılık Kanunu md.6-md.15 arasında ifade edilmiştir.

Kısıtlayıcı düzenleme konulardan bir diğeri ise kredilerdir. Kredilerin düzenlemesindeki amaç bankaların risk yaklaşımını düzenleyebilmektir. Bankaların risk yüklediği birçok faaliyet kredi tanımının içine alınarak Kanun’un 48’inci maddesinde geniş bir kredi tanımı yapılmıştır. Bu kapsamın geniş tutulmasındaki esas neden kredi verenlerin dolaylı yollarla benzeri işlemleri yapmasının engellenmesi ve risklerin yönetebilir seviyede olmasının sağlanmasıdır. Kanunda yer alan “kredi sayılı” ifadesi şu açıdan önemlidir: eğer bir işlem kredi sayılıyorsa bir risk unsuru içerir ve bu risk unsuruna karşı bankanın tedbir alması gereklidir. Ne ölçüde tedbir alınacağı ise sınıflandırılmış risk gruplarına göre belirlenmektedir. Bu sayede risklerin izlenebilir ve kontrol edilebilir olmasını sağlamak amaçlanmaktadır. Ayrıca kredilerin kullanılması ile ilgili sınırlamalar Bankacılık Kanunu md.54 ve md.55’de ifade edilmiştir. Bu husus “Bankalarca Kredilerin ve Diğer Alacakların Niteliklerinin Belirlenmesi ve Bunlar İçin Ayrılacak Karşılıklara İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik” de detaylandırılmıştır. İlgili yönetmelik, bankaların kredilerinden ve alacaklarından doğmuş ya da doğacak olan zararlara karşı tedbir amaçlı ayrılan

⁷ Bknz. B.02.0.KKG/101-1028/1481 sayılı 30.03.2005 tarihli Bankacılık Kanunu Tasarısı ve Avrupa Birliği Uyum ile Plan ve Bütçe Komisyonları Raporları, TBMM (s.972), Yasama yılı:3, dönem:22 s.17

tutarların hesaplanmasına ilişkin usul ve esasları kapsamaktadır. Bankaların kredi ve alacakları risk seviyelerine göre sınıflandırılmasındaki amaç riske karşı tedbirli olabilmek için gerekli optimum karşılık tutarlarının belirlenmesidir. Bu kapsamda bankaların kredi ve alacakları için gruplarına göre farklılık gösteren genel ve özel karşılıklar ayrılması gerekmektedir. Genel karşılıkların oranları ve ayrılması zorunlu zaman aralıkları yönetmelikte açıkça ifade edilmiştir. Özel karşılıklar ise; üçüncü, dördüncü ve beşinci grupta sınıflandırılan alacaklar için uygulanmaktadır. Karşılık oranlarında diğer etkili unsur ise alacakla ilişki olan teminat yapısıdır. Basel Standartları paralelinde oluşturulan teminat gruplandırması ayrılması zorunlu olan karşılığın oranını belirlemektedir. Likidite derecesine göre oluşturulmuş olan teminat gruplarının ilkinde; ödeme garantili bono ve tahvil, Hazine Bonosu, devlet ödeme garantili sermaye piyasası araçları, OECD ülke bankalarının garantisini kapsamaındaki garanti ve kefaletler yer almaktadır. İkinci grup ise, borsaya kota edilmiş hisse senedi, gayrimenkul ipoteği, kambiyo senetleri, konşimento gibi kıymetli evrakları kapsamaktadır. Üçüncü grupta ise, ticari işlem rehni, taşıt rehni, üçüncü kişi kefaleti, uçak rehni gibi teminatlar yer almaktadır. Ayrıca, teminatların değerlerinin belirlenmesi ile ilgili hususlar da yönetmelikte yer almaktadır. İlgili Yönetmeliğin ayrılan karşılıklarının muhasebeleştirilmesi hususunda da belirleyici olması; finansal tabloların bankalar arasında şeffaf ve karşılaştırılabilir olmasını sağlanmasında önemli bir etkiye sahiptir.

II.III. Denetleyici Düzenlemeler

Türk bankacılık sektöründe kurumsal yönetim, muhasebe standartları, bağımsız denetim, iç denetim hususlarında düzenlemeleri denetleyici düzenlemeler kapsamında değerlendirmek mümkündür. Bankalar Kanunu md. 22-42 arasında ifade edilen Kurumsal Yönetim Kuralları, bankalar açısından düzen kurallarının uygulanması için gerekli yönetim yapısı ve süreçleri konu almaktadır. İlgili Kanun maddeleri OECD'nin yayınladığı raporlar ve Basel Komitesi tarafından benimsenen uluslararası standartlar göz önüne alınarak hazırlanmıştır. Bunun yanı sıra halka açık olan bankalar aynı zamanda Sermaye Piyasası Kurulu tarafından açıklanan kurumsal yönetim ilkelerine de tabidir.

Kurumsal Yönetim Kuralları öncelikle bankaların yönetim yapısını belirleyerek yöneticilere sorumluluk ve yetki alanlarının belirlenmesine yol gösteren ilkeleri kapsamaktadır. Bu ilkeler çerçevesinde yönetim kurulu denetim ve gözetim faaliyetleri yapmakla yetkilidir. Bu yetki kapsamında ise kurum içi yolsuzluk ve kötü niyet durumlarının tespiti, bu durumların oluşmasının önlenmesi ve iyileştirilmesi hususlarında sorumlu tutulmuştur. Bu sorumluluğun gereği olarak kamunun aydınlatılmasında doğru, şeffaf ve güvenilir bilgi sisteminin oluşturulması gerekmektedir. Bu kapsamda Bankacılık Kanunu maddelerinde uluslararası standartlara uygun finansal raporlama, muhasebe standartları, bağımsız denetim kuruluşları tarafından bankaların denetime tabi olunması ve hesap verebilirlik ilkesi gibi hususlar düzenlenmektedir. Ayrıca kurumsal yönetimle ilgili sahiplik yapısı ve yönetim kurulu üyelerinin belirlenmesinin bankalarının piyasa davranışında etkili olduğu görülmektedir. Banka genel müdürün hissedar yani sermaye sahibi olmaması bankaların piyasa değeri açısından olumlu algılanırken, yönetim kurulunda yer alması durumunda daha az riskli yatırımları tercih ettiklerini söylemek mümkündür (Tanrıöven vd., 2006: 102). Bu sonuç kurumsal yönetim ilkelerinin gerekliliği destekler niteliktedir.

Düzenlemelerin etkilerinin denetlenebilmesi için banka verilerinin gerçeği yansıtan, izlenebilir ve anlaşılabilir olması önemlidir. Bu kapsamda uluslararası muhasebe standartları, kamuyu aydınlatma platformu, bağımsız denetim hususlarında yönetmelikler yayınlanmıştır. İlgili yönetmeliklerde, uluslararası standartlarının ve Basel Komitesi'nin belirlediği bankaların etkin denetimi prensiplerinin dikkate alındığı görülmektedir. Bankaların işleyişlerini ve bankacılık süreçlerinin denetimiyle kapsamı sınırlandıran bağımsız denetim kuruluşlarını hazırlayacağı raporlarla ilgili "Bağımsız Denetim Kuruluşlarının Gerçekleştirilecek Banka Bilgi Sistemleri ve Bankacılık Süreçlerinin Denetimi Hakkında Yönetmelik" 19.10.2015 tarihinde yürürlüğe girmiştir. İlgili yönetmelikte, raporlarda değerlendirilmesi istenen hususlar; kontrol zayıflığı, kontrolün etkinliği, yeterliliği ve Kanun ve yönetmeliklerde belirtilen usullere uyumlu şekilde denetimin

yapıldığına ilişkin rapor oluşturulmasıdır. Önemli diğer bir düzenleme ise iç denetimle ilgili uygulamalardır. İç denetimle ilgili hususlar Bankacılık Kanunu'nun 29'uncu -32'nci maddeleri arasında düzenlenmiş olup uygulama ile ilgili 01.11.2006 tarihli "Bankaların İç Sistemleri Hakkında Yönetmelik" ve 04.07.2006 tarihli BDDK kararı yer almaktadır.

Muhasebe standartları kapsamında ise 22.06.2002 tarihli "Muhasebe Uygulama Yönetmeliği" ve bu yönetmeliğe ilişkin 19 adet tebliğ yer almaktadır. İlgili yönetmeliğin birinci maddesinde yönetmelik ve yönetmeliğe ilişkin tebliğlerde yer almayan hususlarda ulusal ve uluslararası muhasebe standartlarına ve AB'nin yayımladığı direktiflere mevzuata aykırı olmamak kaydıyla başvurulabileceği ifade edilmiştir. Buradan çıkarılacak sonuç, muhasebe uygulamalarında uluslararası normların düzenlemeler üzerinden etkisi olduğu ifade edilebilir. Ayrıca yayımlanan raporların ve finansal tabloların karşılaştırılabilir ve anlaşılabilir olmasını sağlamak amacıyla "Tekdüzen Hesap Planı Ve İzahnamesi Hakkında Tebliğ" yayımlanmıştır. Bankaların mali verilerinin anlaşılabilir, şeffaf ve güvenilir olmasına sağlamaya yönelik düzenlemeler bankacılık sisteminin hesaplanabilir, denetlenebilir ve ulaşılabilir bilgiler üzerinden denetlenmesine imkan sağlamaktadır. Ayrıca bu düzenlemeler kamu menfaatinin korunması amacını da taşımaktadır. Nitekim Kamuoyunu aydınlatma hususundaki düzenlemeler, kamunun doğru bilgilendirilmesi, bilgi düzeyinin eşitlenmesi, bilgiye eş zamanlı ulaşımının sağlanmasını amaçlamaktadır. Bu kapsamda Basel Komitesinin banka gözetimi için gerekli prensipler dikkate alınmaktadır. BDDK tarafından bankalarla ilgili haftalık, aylık ve yıllık dönemleri kapsayan raporlar yayımlanmaktadır. Böylece kamuyu bilinçlendirerek piyasa disiplininin sağlanması amaçlanmaktadır.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Küresel kriz sonrasında, ülkelerin mevcutta uyguladıkları bankacılık düzenlemelerinin, küresel krizlere karşı dayanıklılık konusunda yeterli seviyede koruyucu ve önleyici olmadığı görülmüştür. Krizle birlikte hızlı sermaye hareketleri ve uluslararası aşırı rekabet finansal sistemin kırılganlığını arttırmıştır. Gerek ulusal, gerekse uluslararası düzeydeki aşırı rekabet kârlılık seviyelerinde azalmaya neden olmuş ve bankaların daha riskli finansal araçlara yönelmesini teşvik etmiştir. Bankacılık sisteminde yaşanan bu küresel kriz Basel Standartlarının yeterliliğinin tartışılmasına neden olmuştur. Basel Komitesi bu tartışmalara duyarsız kalmamış, Basel III standartlarını gündeme getirmiştir. Türk Bankacılık sistemi ise küresel krizin etkilerini diğer Avrupa ülkelerine göre daha az hissetmiş ve istikrarlı yapısını korumaya devam etmiştir. Uygulanan düzenleme politikaların bu durum oluşmasında etkisi oldukça fazladır. Bu kapsamda bankacılık düzenlemelerinin amacına uygun olarak etkin, dinamik, değişen koşullara hızlı uyum sağlayabilen işlerliğe sahip olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Basel III kapsamında sermaye yeterliliğinin güçlendirilmesine ilişkin tedbirler kapsamında 2015 Ekim ayından taslak metni oluşturulan "Sistemik Önemli Bankalar Hakkında Yönetmelik", 23 Şubat 2016 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu yönetmeliğin amacı, sistematik öneme sahip olan finansal kuruluşların belirlenerek neden olabileceği risklerin azaltılmasıdır. Nitekim 2008 yılında yaşanan küresel kriz, sistematik öneme sahip finansal kuruluşların küresel piyasalarda ne kadar büyük tehdit olabilecekleri göstermiştir. Bu açıdan ülkelerin bu riskin azaltılması ve kontrol edilmesine yönelik düzenlemeler yapması bir zorunluluk haline gelmiştir. İlgili yönetmeliğin Türk bankacılık sistemi açısından bankalar için ilave bir maliyet unsuru olacağı düşünülmeyle birlikte sistemin istikrarı için gerekli olduğunu söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Alparslan, M. (2000). "Bankacılık Sistemlerinde Düzenleyici Rejim ve Temel İlkeleri". *Bankacılar Dergisi*, 34: 49-64.
- Barth, J. R., Caprio, G. J. ve Levine, R. (2006a). *Rethinking Bank Regulation Till Angels Govern*. Cambridge University Press, Cambridge UK.
- Barth, J. R., Gan, J., ve Nolle, D. E. (2009). *Global Banking Regulation and Supervision: What Are The Issues and What Are The Practices?*. Nova Science Publishers, New York.
- BCBS. (1988). International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards. BIS, Basel.
- BCBS. (1991). Amendment of The Basle Capital Accord in Respect of The Inclusion of General Provisions/General Loan-Loss Reserves in Capital. BIS, Basel.
- BCBS. (1994). Amendment to the Capital Accord of July 1988. BIS, Basel.
- BCBS. (1996). Amendment to the Capital Accord to Incorporate Market Risks. BIS, Basel.
- BCBS. (2010a). The Basel Committee's Response to the Financial Crisis: Report to the G20. BIS, Basel.
- BCBS. (2010b). Basel III: An International Framework for Liquidity Risk Measurement, Standards and Monitoring. BIS, Basel.
- BDDK. (2005). *10 Soruda Basel*. BDDK, Ankara.
- BDDK. (2010). *Krizden İstikrara Türkiye Tecrübesi*. Çalışma Tebliği, BDDK, Ankara.
- Borio, C. ve Tsatsaronis, K. (2004). "Accounting and Prudential Regulation: From Uncomfortable Bedfellows to Perfect Partners?". *Journal of Financial Stability*, 1 (1): 111-135.
- Brunnermeier, M., Crockett, A., Goodhart, C., Hellwig, M., Persaud, A. D. ve Shin, S. (2009). "The Fundamental Principles of Financial Regulation". *ICMB-CEPR Geneva Reports on the World Economy*, No: 11.
- Carstens, A. G., Hardy, D. C. ve Pazarbaşıoğlu, C. (2004). "Avoiding Banking Crises in Latin America". *Finance and Development*, Vol. 41: 30-41.
- Cerutti, E., Dell'Ariccia, G. Ve Peria, M. S. M. (2007). "How Banks Go Abroad: Branches or Subsidiaries?". *Journal of Banking & Finance*, 31 (6): 1669-1692.
- Decamps, J. P., Rochet, J. C. ve Roger, B. (2004). "The Three Pillars of Basel II: Optimizing the Mix". *Journal of Financial Intermediation*, 13 (2): 132-155.
- Diamond, D. W. ve Rajan, R.G. (2000). "A Theory of Bank Capital". *Journal of Finance*, 55 (6): 2431-2465.
- Greenbaum, S. I. ve Thakor, A.V. (2006). *Contemporary Financial Intermediation*. 2nd Edition, Elsevier Science, California.
- Haocong, J. C. (2004). "Rebalancing The Three Pillars of Basel II". *Economic Policy Review*, 10 (2): 7-21.
- Haocong, R. (2011). "Countercyclical Financial Regulation". *World Bank Policy Research Working Paper Series*, No: 5823.
- Kashyap, A. K. ve Stein, J. C. (2004). "Cyclical Implications of the Basel II Capital Standards". *Economic Perspectives-Federal Reserve Bank of Chicago*, 28 (1): 18-33.
- Laeven, L. ve Valencia, F. (2010). "Resolution of Banking Crises: The Good, the Bad, and the Ugly". *IMF Working Paper*, No:10/146, International Monetary Fund.

- Leaven, L. ve Levine, R. (2008), “Bank Governance, Regulation and Risk Taking”. *NBER Working Paper Series*, No: 14113, National Bureau of Economic Research.
- Rochet, J. C. (2004). “Rebalancing The Three Pillars Of Basel II.” *Economic Policy Review*, 10 (2): 7-21.
- Saurina, J. (2009). “Dynamic Provisioning: The Experience of Spain. Crisis Response”. *Public Policy for the Private Sector*, Note Number 7, The World Bank.
- Sharma, S., Chami, R. ve Khan, M. S. (2003). *Emerging Issues in Banking Regulation*. No: 03-101. International Monetary Fund.
- Tanrıöven, C., Küçükkaplan, İ. ve Başçı, E.S. (2006). “Kurumsal Yönetim Açısından Sahiplik Ve Kontrol Yapısı İle Üst Düzey Yönetici Durumunun İMKB’de Faaliyet Gösteren Bankalarda İncelenmesi”. *İktisat, İşletme ve Finans*, 21 (241): 87-105.
- Wezel, T., Chan-Lau, J. A. ve Columba, F. (2012). “Dynamic Loan Loss Provisioning: Simulations on Effectiveness and Guide to Implementation”. *IMF Working Paper*, No: 12/110, International Monetary Fund.

ÖZEL HASTANELERİN KARŞILAŞTIĞI FİNANSAL SORUNLARIN TESPİTİ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ¹

Erol YENER²
Sezer ÖKSÜZ³

Özet

Bu çalışma özel hastanelerin kuruluş süreci, Türkiye'deki gelişimi, türleri, vermiş olduğu hizmetler, finansman kaynakları gibi teorik bilgileri ortaya koyarak faaliyetleri sürecinde karşılaştıkları finansal sorunların belirlenmesini amaçlamaktadır. Çalışmada, Ankara, Çankırı ve Kastamonu illerinde yer alan özel hastaneler üzerinde bir alan araştırması yapılmıştır. Çalışma kapsamındaki 21 özel hastaneye anket uygulanmış, anket ile ulaşılan bilgiler SPSS programı aracılığı ile analize tabi tutulmuştur. Analiz sonucunda: hizmet sektörü içerisinde yer alan özel hastanelerin karmaşık yönetsel yapılarının bulunması, devlet denetiminde çalışılma zorunluluğu, yüksek maliyet kalemleri ve Sosyal Güvenlik Kurumu ile çalışılması gibi nedenlerden dolayı bir takım finansal sorunlarla karşı karşıya kaldığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Özel Hastaneler, Finansman Kaynakları, Finansal Sorun.

Jel Sınıflandırılması: G23, I13.

DETERMINATION OF FINANCIAL PROBLEMS WHICH PRIVATE HOSPITALS ENCOUNTER AND SOLUTION RECOMMENDATIONS

Abstract

Aim of this study is to determine the financial problems of private hospitals which they encounter during business processes by revealing theoretical information like the private hospitals foundation process, their development in Turkey, their types, the services they provide and financing sources. In the study, a field research was performed in private hospitals located in Ankara, Cankiri, and in Kastamonu cities. A questionnaire was applied to 21 private hospitals those included in the survey and data obtained by the questionnaire was analyzed with SPSS program. As a result of the analysis, it was determined that because of the reasons like complex structure of the private hospitals, obligation of working under the government supervision, high cost items, working with Social Security Institution and etc. they face with a set of financial problems.

Key Words: Private Hospitals, Financing Sources, Financial Problem.

Jel Classification: G23, I13.

¹ Bu çalışma, 'Özel hastanelerin Karşılaştığı Finansal Sorunların Tespiti ve Çözüm Önerileri' başlıklı yüksek lisans tezinden yola çıkılarak oluşturulmuştur.

² Yrd. Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, İİBF, erolyener@karatekin.edu.tr

³ Öğr. Gör., Çankırı Karatekin Üniversitesi, MYO, sezeroksuz@karatekin.edu.tr

GİRİŞ

1990'lı yıllardan itibaren Türkiye'de sağlık hizmetlerinin sunumunda kamu ve vakıf hastanelerinin dışında özel sektör sağlık kuruluşları da ağırlıklı olarak yer almaya başlamıştır. Sosyal güvenlik kuruluşlarının (Emekli Sandığı, Bağ-kur, SSK) ilk dönemlerde paket ameliyatlar ve yatarak tedavide, 2003 yılından itibaren de ayaktan tanı ve tedavi hizmetlerinin sunumunda özel hastaneler ile anlaşmalar yapması ile birlikte özel hastanelerin sayısında büyük boyutta artışlar olmuştur. Bunun dışında Türkiye'de özel sağlık sigortası yaptırılmasındaki artışlar, banka ve büyük özel sektör işletmelerinin çalışanlarına özel sağlık kuruluşlarından hizmet alma olanağı sunması, sağlık konusunda daha bilinçli bir toplumsal yapının oluşmaya başlaması, kamu sektöründe sunulan sağlık hizmetlerindeki aksaklıklar, özel hastanelere olan talebin artışına neden olmuştur. Ayrıca devlet politikalarındaki sağlık hizmetlerinin belirli bir bölümünün özel sektöre devri yönündeki gelişmeler ve bu yönde ortaya konulan yasal düzenlemeler özel hastanelerin artış hızına büyük bir ivme kazandırmıştır.

Türkiye'de yeni gelişen bu sektördeki kalifiye personel yetersizliği, işletmelerin yönetim yapılarının diğer hizmet işletmelerinden farklı olması, büyük yatırım harcamalarını gerektirmesi, rekabet için devamlı teknolojik değişimlere uyum sağlamak zorunda olması, hekim ücretlerinin yüksek olması, sosyal güvenlik kuruluşlarına verilen hizmet bedellerinin ödemesinde yapılan kesintiler, paket uygulamaların başlaması ile karlılıkların hızlı bir şekilde düşüş eğilimine girmesi, hastalardan alınan fark ücretine getirilen sınırlamalar, sağlık hizmetlerinin maliyetinin yüksek olması, çok çeşitli stok kalemlerinin bulunması, özel hastanelerin belirli ücret tarifeleri üzerinden hizmet vermeye mecbur tutulması beraberinde birçok mali sorunları ortaya çıkarmaktadır.

Son dönemlerde özel Hastane, özel tıp merkezi, özel poliklinikler gibi özel sağlık kurumu sayısının hızla artması ve sağlık sektöründe gerçekleştirilen yapısal değişiklikler sektörde rekabeti arttırmış ve kar marjlarını düşürmüştür. Özel sağlık kurumları işletmeciliğinde ise, özellikle 2000'li yıllarda yaşanan ekonomik krizin ardından SGK'nun uyguladığı geri ödeme sistemleri gibi hastanelerin kâr marjlarını daraltan uygulamalar, özel hastaneleri yalnızca fiyat parametresi üzerinde indirimler yaparak ayakta kalmaya çalışan bir politika izlemeye zorunlu bırakmıştır. Aşırı rekabet sonucu daralan kâr marjları özel hastaneleri büyük sıkıntılara sokmuş, bir kısmının iflasına neden olmuştur. Bu nedenle fiyatlama politikaları, maliyet minimizasyonu gibi finansal sorunlar, hastane yönetimlerinin en önemli karar konularından olmuş, bu kararların alınması ve sorunların çözümü için hastanelerde bilgi düzeyi yüksek finansal yöneticilerin istihdamı gerekli olmuştur (Akbulut, 2013: 10). Çalışmamızda özel sağlık kuruluşları içerisinde yer alan özel hastanelerin kuruluş süreci, Türkiye'deki gelişimi, türleri, vermiş olduğu hizmetler ve finansmanı gibi teorik bilgiler ortaya konularak devamında faaliyetleri sürecindeki karşılaştığı finansal sorunlar belirlenmeye çalışılacaktır.

I. SAĞLIK HİZMETLERİ, ÖZEL HASTANELER ve TÜRKİYE'DEKİ GELİŞİMİ

I. I. Sağlık Hizmetleri

Sağlıklı olmak ve sağlıklı yaşamak insanların en temel ve doğal hakkıdır. Sağlık, bireyin toplum içindeki durumu ile toplumun ekonomik ve sosyal yönden gelişmesini doğrudan etkilemektedir. Bu hakkın en üst düzeye çıkarılması bütün toplumlar için en önemli hedeflerden biri olmalıdır (Baloğlu, 2006: 3). Bireylerin sağlıkla ilgili bu haklarının korunması ve sağlıklarına kavuşabilmesi sağlık hizmetleri sunumuyla gerçekleşmektedir.

Ekonomik kalkınmanın hedefi insanlara daha yüksek bir yaşam düzeyi sağlamaktır. Sağlık hizmetlerinin etkin bir şekilde gerçekleştirilmesi insanların yüksek yaşam düzeyine olumlu katkıda bulunmaktadır. Ayrıca insanların ekonomik faaliyetlere verimli bir şekilde katılabilmesi için öncelikle sağlıklı olmaları gerekir. Bu nedenle sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi aynı zamanda ekonomik kalkınma için araç olarak görülür (Orhaner, 2006: 17). İnsanların sağlık hizmetlerine olan talebi, sağlık hizmeti için değil, bireylerin sağlıklarına kavuşması içindir. Burada amaçlanan hizmetin kendisi değil, hizmetin talep edene sağlayacağı yararadır. Sağlık hizmetleri kavramı, bir ülkenin gelişmişlik düzeyinin göstergelerinden biridir. Bireylerin sağlıklarına verdikleri önem ile sağlık hizmetlerine olan talep arasında doğrusal bir ilişki bulunmaktadır. Rekabet ortamındaki artışla birlikte özel sağlık kuruluşlarının sağlık hizmetlerine bakış açıları değişmiş ve artan taleple yenilik arayışları da ortaya çıkmıştır. Bu yenilik arayışları, hem sağlık hizmetlerinin yapısal durumunda, hem de sağlık hizmetlerinin arzında kendini göstermektedir (Şahman, 2008: 8).

I.II. Özel Hastane Kavramı

Hastane, hastaların, hastalık belirtisi olanların, yaralıların ya da sağlık durumlarını kontrol ettirmek isteyen bireylerin, ayaktan veya yatarak muayene, teşhis ve tedavi edildikleri kurumlara denir (Kavuncubaşı ve Kısa, 2002: 36). Daha geniş anlamda hastane, sürekli olarak teşhis, tedavi ve tıbbi bakım hizmetleri sunan, uzmanlaşmış kadrosuyla modern tıp, yönetim ve organizasyon ilkelerine uygun faaliyet gösteren, çeşitli bilimsel ve teknolojik araçları kullanan, tüm tedavi birimleriyle birlikte toplumun sağlığını koruyan, sağlık bilgi ve kültürünü geliştiren, tıbbi araştırma, eğitim, teşhis ve tedavi görevlerini birlikte yürüten karmaşık bir sosyal organizasyondur (Özdemir, 2001). “Özel hastanelerin organizasyonu; Özel hastaneler kanunu, özel hastaneler tüzüğü ve özel hastaneler yönetmeliği ile ticari kuruluş biçimine göre Türk Ticaret Kanunu hükümlerine uygun olarak gerçekleşir” (Ağırbaş, 2013: 77).

T.C. Sağlık Bakanlığı “Özel Hastaneler Yönetmeliği”nin 5. maddesine göre; özel hastaneler, faaliyet alanlarına, hizmet birimlerine, yatak kapasitelerine, teknolojik donanımlarına ve hizmet verilen uzmanlık dallarının nitelik ve sayısına göre, genel hastaneler ve özel dal hastaneleridir. Özel hastaneler, bu yönetmelikte asgari olarak öngörülen bina, hizmet ve personel standartlarını haiz olmak kaydıyla, yirmi dört saat süreyle sürekli ve düzenli olarak, bir veya birden fazla uzmanlık dalında hastalara ayakta ve yatırarak muayene, teşhis ve tedavi hizmeti verir. Özel hastanelerde gözlem yatakları hariç en az yüz hasta yatağı bulunur. Ancak atıl kapasiteye yol açılmaması bakımından, Bakanlıkça belirlenen sağlık hizmet bölgelendirmesine göre planlanan hekim sayısı ve hizmet ihtiyacı doğrultusunda Planlama ve İstihdam Komisyonunun görüşü alınarak ellinin altında olmamak kaydıyla yüz yatağın altında özel hastane açılmasına izin verilebilir.

Özel hastaneler kar elde etmek amacıyla kurulmuş olan işletmelerdir⁴. Faaliyetlerinin devamlılığının sağlanması da buna bağlıdır (Kurtulmuş, 1998: 245). Sağlık piyasasında kâr elde edebilmek ise, doğru yerde, istenilen nitelik ve türde, beklenen kalitede sağlık hizmetinin sunulmasına ve hastalara sunulan hizmetin kalitesine bağlı olarak elde edilen olumlu imajla ilgilidir. Özel hastanelerin karlarını attırabilmelerinin diğer bir yolu ise etkin bir takım çalışmasıyla hasta memnuniyetinin artırılması ve hastaların sunulan sağlık hizmetinin kalitesinden memnun kalmasıdır (Simpson ve Shin, 1996). Özel hastaneler serbest piyasa koşullarına göre faaliyet gösteren ticari işletmelerdir. Özel hastaneleri diğer ticari işletmelerden ayıran en önemli fark hizmet sundukları kesimin yani müşterilerinin hasta kişiler olmasıdır. Bu noktada temel amaç kişiye sağlık

---

⁴ Bu noktada dikkat edilmesi gereken husus: Özel hastaneler, sadece kâr amacı güden müteşebbisler tarafından kurulan ve işletilen hastaneler değildir. Aynı zamanda kâr amacı gütmeyen dernek veya vakıflar tarafından da ticari işletme olarak kurulup, işletilebilirler.

hizmeti sunularak kar elde etmenin yanında sosyal bir amaç olarak ta kişinin sağlığına kavuşturulması gelmektedir.

I.III. Özel Hastanelerin Yapısal Özellikleri

Özel hastaneler hizmet üreten işletmelerdir. Özel hastaneler; yapıları, işleyişi, faaliyetleri ile serbest piyasada yer alan diğer işletmelerden büyük farklılık gösterirler.

Özel hastanelerin işletilmeleri yüksek maliyetlidir. Bunun yanında matris organizasyon yapısında olmaları nedeniyle hastanelerin yönetilmeleri de çok zordur. Verilen hizmet doğrudan insan hayatıyla ilgilidir; dolayısıyla, hizmetlerde hata payının bulunmaması gerekir. Bu noktada, devlet çok önemli bir düzenleyici ve denetleyici rol üstlenmek durumundadır. Bu, vazgeçilemez ve devredilemez temel bir görevdir (Yerebakan, 2000: 10).

Özel hastanelerin yapı, süreç ve sonuçla ilgili özellikleri aşağıdaki gibidir (Kavuncubaşı ve Yıldırım, 2010: 129-134).

- Özel hastanelerde uzmanlaşma seviyesi çok yüksektir.
- Özel hastanelerde işlevsel bağımlılık çok yüksektir; bu yüzden farklı meslek gruplarının faaliyetleri arasında yüksek düzeyde koordinasyon sağlanması gerekir.
- Özel hastanelerde insan kaynakları profesyonel kişilerden oluşur ve bu kişiler kurumsal hedeflerden daha ziyade mesleki hedefler doğrultusunda hareket ederler.
- Hizmet miktarını, şeklini ve sağlık harcamalarının önemli bir bölümünü belirleyen hekimlerin üzerinde etkili bir denetim mekanizması kurulamamıştır.
- Özel hastanelerde ikili bir otorite yapısı bulunmaktadır. Bu durum koordinasyon, denetim ve çatışma sorunlarına yol açmaktadır.
- Yapılan faaliyetler oldukça karmaşık ve değişkendir.
- Faaliyetlerin büyük bir kısmı acil ve ertelenemez niteliktedir.
- Yapılan işler hata ve belirsizliklere karşı oldukça duyarlıdır ve tolerans gösterilemez.
- Ortaya konulan hizmet çıktısının tanımlanması ve ölçümü güçtür.

I. IV. Özel Hastanelerin Türkiye'deki Gelişim Süreci

Sağlık hizmetlerine olan ihtiyaçların artmasıyla birlikte sağlık hizmetlerinin sunumunda da artış meydana gelmektedir. Global dünyadaki gelişmeler piyasa ekonomisinin alanını genişletip; kamu ekonomisi alanını daraltması, sağlık hizmetlerinin sunumunda da bazı piyasa yönlü değişimleri ortaya çıkarmaktadır. Birçok gelişmiş ülkede olduğu gibi Türkiye'de de sağlık hizmetlerinin sunumunda piyasa yönlü bir gelişme süreci yaşanmaktadır. Sağlık hizmetlerine olan talebin artışı sağlık hizmetlerinin sunumunda da özel sektörün payını artırmaktadır (Altay, 2007). Gelişmekte olan ülkelerde kamu kesiminin sağlık hizmetlerinin sunumunda gelişimlere ayak uyduramaması ve kaynak yetersizliği, sağlık hizmetlerinin finansmanı ve sunumunda özel sektör girişimlerini arttırmıştır (Ener ve Yelkikalan, 2003: 102). Küreselleşmenin etkisiyle sağlık hizmetlerinin rekabete açılması ve müteşebbislere şans tanınmasının istenmesi özel sektörün de sağlık alanında varolmasının yolunu açmıştır (Baloğlu, 2006: 135).

Türkiye'de özel sağlık sektörü Cumhuriyet öncesi döneme kadar uzanmaktadır. 1930'lu yıllarda özel sağlık sektörünü muayene hekimi, laboratuvar ve röntgen üniteleri ile azınlıklar ve yabancıların kurduğu özel hastaneler oluşturmaktaydı. 1960-70'lerde ise ağırlıklı olarak Devlet, SSK ve Tıp Fakültelerini tamamlayan muayenehaneler, kısmen gelişen laboratuvar ve röntgen üniteleri bulunmaktaydı. 1980'li yıllarda poliklinik ve dispanser tarzında özel sektör kuruluşlarında artış olmuştur. 1985-1990'lı yıllarda ise özel hastaneler büyükşehirler ağırlıklı olmak üzere sektörde

yer almaya başlamıştır (Temel, 2003: 4). Sağlık alanındaki özel sektör tarafından yapılan yatırımlar 2000 yılına kadar oldukça düşük düzeydeyken, 2001-2003 yılları arasında neredeyse tamamıyla durmuştur. 2004 yılı sonrası önceki yıllarda gerçekleştirilen yatırım harcamalarının onlarca katına ulaşan yatırım harcamaları yapılmıştır. 2004-2007 yılları arasında yapılan toplam yatırım harcamalarının %38'i özel sektör tarafından gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte, 2007 yılında, sağlıkta yapılan toplam yatırım harcamaları içinde özel sektörün payı %42'lik bir orana ulaşmıştır. Bu veriler, özel sektörün önceki yılların aksine sağlık sektöründe daha kapsamlı olarak yer almaya başladığını ortaya koymaktadır (TTB, 2011). Sağlık Bakanlığı Sağlıkta Dönüşüm Programı (SDP) ile 2003 yılı eylül ayında Devlet Memuru ve Emekli Sandığı üyelerine, sevksiz özel hastanelere başvurma imkanı getirmiştir (Sülkü, 2011: 7). Bu tarihten itibaren Türkiye'deki özel hastane sayılarında ve özel hastanelere başvuran hasta sayılarında çok yüksek artışlar gerçekleşmiştir. Eylül 2003 tarihine kadar devlet memuru ve emeklileri özel hastanelere sadece kamuya ait sağlık kuruluşlarından sevk ile başvurabilirken bu tarihten itibaren doğrudan başvurabilme hakkına sahip olmuştur. Bu durum özel hastanelerdeki yüksek teşhis ve tedavi ücretlerinin bireylerin kendi cebinden ödenmesi yerine SGK tarafından finanse edilmesi anlamına gelmekte idi. Böylece bu tarihten itibaren kişilerin özel hastanelere daha çok gidebilmesi sağlanırken diğer taraftan özel hastanelerin sayısında da artışa neden olmuştur.

Türkiye'de tüm vatandaşların sağlık hizmetlerine ulaşması hedefini gerçekleştirebilmek ve sağlık sisteminin kapsamını genişletmek amacıyla uzun yıllardan beri sağlıkta özel sektör payının artmasıyla sonuçlanan reformlar yürütülmektedir (Keyder v.d. 2007: 8).

I.V. Özel Hastanelere İlişkin Düzenlemeler

Türkiye'de özel hastanelerin kuruluşu ve faaliyetleriyle ilgili ilk yasal düzenleme 1933 yılında yapılmıştır. 1933 tarih ve 2219 sayılı Hususi Hastaneler Kanunu'nda, hususi hastane kavramı ortaya konulmuş, bu kanuna dayanarak çıkarılan tüzük ve yönetmeliklerde ise özel hastane kavramı kullanılmıştır (Deryal, 2006: 101-147). 10.11.1983 tarih ve 17924 sayılı resmi gazetede yayımlanan Özel Hastaneler Tüzüğü özel hastanelerin faaliyet alanları ve işleyişleri ile ilgili yeni düzenlemeler getirmiştir. Fakat zaman içerisinde özel hastanelerin karşılaştığı sorunların artması ve sektörün büyümeye başlamasıyla ilgili Tüzük'te değişiklikler yapılmış ve 22.5.1997 tarih ve 22996 sayılı resmi gazetede yayımlanmıştır (Yerebakan, 2000: 67). 1985-1992 yılları arasında ve 1994 sonrasında özel sağlık kuruluşlarına kamu otoritesi tarafından getirilen yatırım teşvik tedbirleri sağlığın yatırım yapılabilecek bir alan olmasını sağlamıştır (Temel, 2003: 7).

Özel Hastaneler Yönetmeliği 27.3.2002 tarih, 24708 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Yönetmelikle özel hastanelerin tesis, hizmet ve personel standartlarının tespit edilmesine, gruplandırılmasına, gruplarının değiştirilmesine, amaca uygun olarak teşkilatlandırılmasına ve bunların açılmalarına, faaliyetlerine, kapanmalarına ve denetlenmelerine ilişkin usûl ve esasları düzenlenmiştir (Temel, 2003: 16).

"Türkiye'de sağlık reformları 1980'lerde başlayıp, halen devam eden bir süreçtir. Türkiye'de 1987 Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu yasası ile somut olarak ilk adımı atılan sağlık reformları 90'ların sonuna kadar maliyet sınırlayıcı politikalar sürdürmüştür. Bu durum kamu sağlık hizmetlerinin kalitesinin düşmesine neden olmuştur. 2003 Sağlıkta Dönüşüm Programı ile ise piyasa tarzı reform süreci bütün hızıyla uygulanmaya başlamıştır. Bu dönemde sağlık finansmanı tek elde toplanarak, özel sektörde dahil olmak üzere sağlık hizmeti sunucularının Sosyal Güvenlik Kurumu'ndan hizmet almaları modeli oluşturulmuştur. Birinci basamakta topluma yönelik sağlık hizmeti sunumu yerine başvurana hizmet verme anlayışının egemen olduğu Aile Hekimliği uygulaması başlamıştır" (Çiçeklioğlu, 2011: 67). 17.4.2003 tarih, 25082 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan "Devlet Memurlarının Tedavi Yardımı ve Cenaze Giderleri Yönetmeliği'nin ardından Maliye Bakanlığı ile Sağlık Bakanlığı arasında bir protokol imzalanmıştır. Bu protokolle kamu

personelinin, özel sağlık kurumlarına sevk edilebilmesine olanak sağlanarak, devlet memurları 1 Haziran 2003 tarihinden itibaren özel sağlık kuruluşlarından hizmet almaya başlamışlardır (Temel, 2003: 18). 2007 yılında ayakta ve yatan hastalarda paket fiyat uygulanmasına geçilmiştir. Yatan hastalarda ilaç ve tıbbi malzemenin hastane tarafından karşılanması sağlanmış, “medula sistemi”ne geçilmiştir.

Özel hastanelerin açılması, T.C. Sağlık Bakanlığı’nın izni ve gerekli inceleme sonucunda ruhsat verilmesi ile mümkündür. Ayrıca T.C. Sağlık Bakanlığı’nın sürekli denetimine tabi olarak faaliyetlerini sürdürebilirler. Özel hastanelerin, verecekleri sağlık hizmetlerine göre türleri ve idari yapılanma şekilleri; bulundurmaları gereken sağlık ve tıbbi eşya, alet ile ilaçların çeşitleri ve asgari miktarları; hastane binalarının yapıları ve iç özellikleri; hasta kayıtlarının tutulması ve saklanması; hastaların kabul ve muayeneleri ile cerrahi müdahalelere ilişkin hususlar kısacası faaliyetlerine ve yapılanmalarına ilişkin tüm hususlar T.C. Sağlık Bakanlığı’nın yayınlamış olduğu Özel Hastaneler Yönetmeliği ile belirlenmektedir.

Özel hastanelerde yapılan paket tedavi uygulamaları ve bunlara ilişkin fiyatlandırma işlemleri "Taniya Dayalı Fiyat Uygulaması" olarak adlandırılmaktadır. Ücretler ise Bütçe Uygulama Talimatı'na göre belirlenmektedir. Özel hastanelerde sunulan sağlık hizmeti için SGK'dan alınacak ücretler kamu hastaneleriyle aynı düzeyde tutulmaktadır. Fakat hizmet kalitesi yüksek özel hastaneler, hastanın kabul etmesi koşuluyla Bütçe Uygulama Talimatı'ndaki fiyatların üzerine ek fiyat koyabilmekte, hasta bu fark ücretini kendisi karşılamaktadır (Temel, 2003: 18).

Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanununun 73 üncü maddesi gereği özel hastanelerin alacağı ilave ücretleri belirlemek amacı ile “Özel Hastaneler İle Vakıf Üniversite Hastanelerinin Puanlandırılması Ve İlave Ücret Alınması Hakkında Yönerge”yi oluşturarak 2010 yılından itibaren Sosyal Güvenlik Kurumu ile tüm branşlarda sözleşmeli hastaneleri puanlandırarak sınıflandırmaktadır. SGK 2011 yılında bu yönergede değişiklik yaparak, yönergenin adını “Özel Hastanelerin Puanlandırılması ve İlave Ücret Alınması Hakkında Yönerge”olarak değiştirmiştir. Özel hastaneler Hizmet Kalite Standartlarına (HKS) göre değerlendirilerek belirlenmiş bir puanlama sürecine alınmaktadır (Sasder, 2012). Bu puanlarına göre özel hastaneler, SGK anlaşmalı hastalarına vermiş oldukları muayene, tedavi vb. hizmetlerinden dolayı SGK’dan alacakları ücretlere ek olarak hastalardan da aynı bedelin belirli bir yüzdesi oranında fark ücreti alabilmektedirler.

II. ÖZEL HASTANELERİN FİNANSMAN FAALİYETLERİ

Sağlık hizmetlerine olan talebin artması ile birlikte sektörde yaşanan rekabet ortamı, bir taraftan kaliteli sağlık hizmeti sunmak isteyen sağlık kurumlarını modern teknolojiyi satın almak, uzmanlaşmış personel istihdam etmek mecburiyetinde bırakırken, diğer taraftan piyasada varlıklarını sürdürebilmek için verilen tüm bu çabalar sağlık kurumlarının giderlerini artırmaktadır. Özel sağlık kurumları için giderlerinin düzenli bir şekilde karşılanabilmesi ve yatırım harcamalarının finansmanın hangi kaynaklardan nasıl karşılanacağı önemli bir konudur (Orhaner, 2006: 6). Bir ülkedeki sağlık hizmetlerinin yapılanmasını belirleyen temel öğelerden birisi de finansmandır. Sağlık hizmetlerinin finansman şekli sektörün diğer alt yapı özelliklerinin de belirleyicisidir. Ayrıca hizmetin gerektirdiği finansmanın sağlanamaması veya sağlanan bu finansmanın etkin kullanılmaması durumunda hizmetlerin başarısızlığı sözkonusu olacaktır (Akdur, 2006: 25). Özel hastaneler serbest piyasada faaliyet gösteren diğer işletmeler gibi kuruluş aşamalarında ve faaliyetlerinin devamlılığının sağlanmasında etkin bir finans politikasına sahip olmalıdırlar. Özel hastaneler birçok noktada hizmet ve ticari işletmelerden ayrı bir yapıya sahip olsa da finansman kaynakları açısından diğer işletmelerle benzerlik göstermektedir.

III. ÖZEL HASTANELERİN KARŞILAŞTIĞI FİNANSAL SORUNLARIN TESPİTİNE YÖNELİK ARAŞTIRMA

III. I. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, özel sektörde faaliyet gösteren hastanelerin karşılaştığı finansal sorunların belirlenmesi ve bu sorunlara ilişkin çözüm önerilerinin ortaya konulmasıdır. Sağlık sektörü, hizmet sektörü içerisinde en karmaşık yapıya sahip olan sektörler arasındadır. Sağlık sektörünün karmaşık bir yapıya sahip olması, bu sektörde faaliyet gösteren hastaneleri bir takım zorluklarla karşı karşıya bırakmaktadır. Bununla birlikte özel hastanelerin sürekli olarak devlet tarafından kontrol altında tutulması ve bir takım yasal düzenlemeler içerisinde faaliyette bulunmak zorunda olmaları, bu tip hastanelerin diğer işletmelerden farklı bir şekilde değerlendirilmelerini gerekli kılmaktadır. Özel sektörde faaliyet gösteren hastaneler, diğer işletmelerden farklı finansal sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu çalışmada hem özel sektörde faaliyet gösteren hastanelerin finansal sorunları ve bu sorunların kaynakları ortaya konulmaya çalışılmakta hem de sorunların çözümüne ilişkin önerilerin getirilmesi amaçlanmaktadır.

III. II. Literatür Taraması

Ener ve Yelkikalan (2003) çalışmasında gelişmekte olan ülkelerin rekabetçi ortamda işleyen özel sektör dinamizmine yeterince sahip olamadığı için sağlık finansmanı ile daha çok uğraşmak durumunda kaldığını bu nedenle sağlık hizmetlerinin sunumunun özel sektör veya kamu/özel sektör işbirliği ile gerçekleştirilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Hem kamu hem de özel sektörde değişik sorunları çözebilmek için yönetim araştırması ve organizasyonel gelişim sağlanması gerektiğini ileri sürmüştür.

Özgülbaş vd. (2008) çalışmasında Türkiye'deki özel hastane sektörünün finansal değerlendirilmesinin yapılması ve finansal performansına etki eden faktörlerin belirlenmesi amacıyla 1994-2005 yılları arasında T.C. Merkez Bankası kayıtlarında mevcut olan toplam 797 özel hastaneyi incelemiştir. Hastanelerin finansal durumları oran ve trend analizi ile finansal performansa etki eden faktörlerin belirlenmesi ise Mann-Whitney U testi ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmalarında hastanelerin özellikle Sosyal Güvenlik Kurumunun uyguladığı ve uygulamaya koyacağı geri ödeme politikaları gibi politikalara uyum sağlayabilmesi için finansal olarak güçlü olması gerektiğini ortaya koymuşlardır.

Çelikay ve Gümüş (2010) çalışmasında Türkiyede Sağlık Hizmetleri ve Finansmanını incelemiş, sadece özel sektörün ya da piyasa mekanizması ile fiyatlandırma yolu ile sağlık hizmetinin sunulmasında etkin kaynak tahsisine ulaşamadığını ve sağlık hizmetlerinin toplum için zorunlu olduğunu ortaya koyarak kamu sektörünün varlığı ile sürdürülebileceğini belirtmiştir.

Ünal (2013) çalışmasında 2002-2011 yılları arasında T.C. Merkez Bankası'nda verisi bulunan tüm özel hastaneler, medikal firmalar ve ilaç firmalarını inceleyerek, özel sağlık kurumlarının sermaye yapılarını belirlemek istemiştir. Bu amaçla, oran analizi, sermaye yapısı ve finansal performans arasındaki ilişkinin tespit edilmesi için kıkare bağımsızlık testi ve sermaye yapısına göre şirketlerin profillendirilmesi için CHAID Karar Ağacı yöntemini kullanmıştır. Çalışmada sermaye yapısı riskli olan ve sermaye yapısı riskli olmayan işletmelerin profillerini belirlemiştir.

III. III. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırları

Bu çalışma Ankara, Çankırı ve Kastamonu illerinde yer alan özel hastaneleri kapsamaktadır. İlgili illerde yer alan kamu hastaneleri, diğer kamu sağlık kuruluşları ve özel sağlık kuruluşları arasında yer alan tıp merkezleri kapsam dışında tutulmuştur. Kamu hastaneleri, kar amacı gütmemeleri ve birçok giderinin devlet tarafından finanse ediliyor olması gibi nedenlerle özel hastanelerden ayrılmaktadır. Bu nedenle araştırmamız sadece özel hastaneleri içerecek şekilde daraltılmıştır. Özel sağlık kuruluşları içerisinde yer alan özel tıp merkezleri ise yatan hasta hizmeti vermemeleri, birçok alanda sağlık hizmeti verememeleri vb. nedenlerle özel hastanelerden ayrılmaktadırlar. Bu yüzden çalışmanın kapsamına alınmamıştır.

III. IV. Araştırma Yöntemi, Evreni ve Örnekleme

Araştırmanın yöntemini anket çalışması oluşturmaktadır. Anket çalışması 7 bölüm altında toplanmış ve 38 sorudan oluşmaktadır. Birinci bölümde anketi cevaplandıran kişinin niteliklerini belirlemeye yönelik sorular bulunmaktadır. İkinci bölümde araştırmaya dahil olan özel hastane hakkındaki genel bilgileri ortaya koyan sorular sorulmuştur. Üçüncü bölümde özel hastanelerin karşılaştığı finansal sorunlarla ilgili sorular öncelik sırasına göre oluşturulmuş şıklarla ortaya konmuştur. Dördüncü bölümde özel hastanelerin finansal planlama faaliyetleri ile ilgili sorular sorulmuştur. Beşinci bölümde özel hastanenin finansal kararlarını etkileyen faktörlerle ilgili sorular cevapları önem derecesine göre sıralanacak şekilde oluşturulmuştur. Altıncı bölümde finansman faaliyetleri yedinci bölümde ise vadeli alımlar ve vadeli satışlarla ilgili sorular bulunmaktadır.

Araştırmanın evrenini Türkiye’de yer alan tüm özel hastaneler oluşturmaktadır. Örneklem ise Ankara, Çankırı ve Kastamonu illerinde faaliyet gösteren özel hastanelerdir. Ankara ilinde yer alan 28 özel hastaneden 18’i (%64), Çankırı ilinde yer alan 1 hastane (%100) ve Kastamonu ilinde yer alan 2 özel hastanenin her ikisi de (%100) araştırmaya katılmıştır. Toplamda ise üç ilde yer alan 31 hastanenin 21 tanesi (%67) araştırmaya katılmıştır. Araştırmada yer alan anketlerin uygulanması ile ilgili özel hastanelerin tamamına yakını yerinde ziyaret edilmiştir. Anketler hastane yöneticileriyle yüz yüze görüşmeler neticesinde doldurulmuştur. Yöneticilerle birebir görüşülerek anketlerin doldurulması anketlerin geçerliliği ve güvenilirliği açısından da olumlu katkı sağlamıştır.

Özel hastanelere uygulanan anket sonucu elde edilen veriler Statistical Package for the Social Sciences (SPSS 15) programı yardımıyla analiz edilmiştir. Analizde önce bulguların değerlendirilmesi yapılmış, ardından da gruplar arasındaki farklılıklar için testler uygulanmıştır. Gruplar arasında ortalamalara ve varyanslara göre farklılık olup olmadığını belirlemek için parametrik testlerden “t-testi” ve “Anova” kullanılması uygundur. Fakat, bu iki test gözlem sayısının 30’dan fazla olduğu ve normallik varsayımının geçerli olduğu durumlarda kullanılmaktadır. Örneklem yetersizliği, değişkenin yapay nicelik taşıması ve verilerin bilinen dağılım tiplerine uyumsuz gözükmesi parametrik olmayan yöntemlerin seçilmesini gerektirir. Örneklem sayımız 30’un altında kaldığı için “t-testi” yerine alternatifi “Mann-Whitney U testi”, “Anova” yerine de alternatifi “Kruskal-Wallis H testi” uygulanmıştır.

Mann-Whitney U testi, aralıksız ölçülen iki bağımsız grup arasındaki farklılıkların testi için kullanılır. Bu test bağımsız örnekler için uygulanan t-testlerinin parametrik olmayan alternatifidir. T-testinde olduğu gibi, iki grubun ortalamalarının karşılaştırılması yerine, Mann-Whitney U testi grupların medyanlarını karşılaştırır. Sürekli değişkenlerin, iki grup içerisinde, değerlerini sıralı hale

dönüştürür. Böylece, iki grup arasındaki sıralamanın farklı olup olmadığını değerlendirir. Değerler sıralı hale dönüştürüldüğü için, asıl dağılımları önemli değildir (Sheskin, 2007: 569). Kruskal-Wallis H Testi parametrik olmayan, tek yönlü varyans değerlendirmesidir. Puanlar, skorlar gibi sürekli olmayan yapay nicel değişkenlerin ikiden fazla bağımsızla kıyaslanması için kullanılır. Anova'nın nonparametrik karşılığıdır. Kruskal-Wallis H testi, bir değişkene ilişkin iki ya da daha fazla grubun karşılaştırılması amacı ile kullanılır (Demirgil, 2005: 40). Analizimizde veri sayısı 25'den az olduğu için tablolarda güven aralığı $p=0.05$ kabul edilmiştir.

III. V. Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmanın hipotezleri ise aşağıdaki şekildedir.

H1: Araştırmaya dahil edilen özel hastanelerin finansal sorunlarla karşılaşp karşılaşmadığı, Sosyal Güvenlik Kuruluşuyla anlaşmalı olup olmadığına göre istatistiksel olarak farklılıklar gösterir

H2: Araştırmaya dahil edilen özel hastanelerin karşılaştıkları sorunların Sosyal Güvenlik Kuruluşundan kaynaklanan faktörlerden oluşması, faaliyet alanlarına göre istatistiksel olarak farklılık gösterir

H3: Araştırmaya dahil edilen özel hastanelerin karşılaştıkları sorunların Sosyal Güvenlik Kuruluşundan kaynaklanan faktörlerden oluşması, hastanelerin yatak sayılarına göre istatistiksel olarak farklılık gösterir

H4: Araştırmaya dahil edilen özel hastanelerin karşılaştıkları sorunların Sosyal Güvenlik Kuruluşundan kaynaklanan faktörlerden oluşması, hastanelerin faaliyet süresine göre istatistiksel olarak farklılık gösterir

H5: Araştırmaya dahil edilen özel hastanelerin karşılaştıkları sorunların Sosyal Güvenlik Kuruluşundan kaynaklanan faktörlerden oluşması, hastanelerin çalışan personel sayısına göre istatistiksel olarak farklılık gösterir

H6: Araştırmaya dahil edilen özel hastanelerin karşılaştıkları sorunların Sağlık Bakanlığı uygulamalarından kaynaklanan faktörlerden oluşması, hastanelerin faaliyet alanlarına göre istatistiksel olarak farklılık gösterir

H7: Araştırmaya dahil edilen özel hastanelerin karşılaştıkları sorunların Sağlık Bakanlığı uygulamalarından kaynaklanan faktörlerden oluşması, hastanelerin yatak sayılarına göre istatistiksel olarak farklılık gösterir

H8: Araştırmaya dahil edilen özel hastanelerin karşılaştıkları sorunların Sağlık Bakanlığı uygulamalarından kaynaklanan faktörlerden oluşması, hastanelerin faaliyet süresine göre istatistiksel olarak farklılık gösterir

H9: Araştırmaya dahil edilen özel hastanelerin karşılaştıkları sorunların Sağlık Bakanlığı uygulamalarından kaynaklanan faktörlerden oluşması, hastanelerin çalışan personel sayısına göre istatistiksel olarak farklılık gösterir.

IV. ARAŞTIRMA VERİLERİNİN ANALİZİ ve DEĞERLENDİRİLMESİ

IV. I. Hastaneler İle Anketi Cevaplayan Hastane Çalışanlarına Ait Genel Bilgiler

a. Araştırma sorularını cevaplayan kişilere ilişkin bilgiler

Araştırmada yer alan anket sorularına yanıt verenlerin %71,4'ünü orta düzey yöneticiler oluşturmaktadır. Muhasebe müdürleri, finans müdürleri ve mali işler müdürleri genel olarak bu grubun unsurlarıdır. Ankete yanıt veren %19'luk kesim ise üst düzey yöneticilerden oluşmaktadır. Hastane müdürleri, idari işler müdürleri vb. yöneticiler bu grubu oluşturmaktadır. Ankete yanıt verenlerin hastane içerisindeki konumları çalıştıkları hastanelerin genel finansal yapılarını iyi bilen kişiler olduğunu ortaya koymaktadır. Bu sayede ankette yer alan sorulara verilen yanıtların geçerliliği ve doğruluğunun yüksek olduğu varsayılmıştır. Ankette yer alan sorulara yanıt veren hastane çalışanlarının %81'ni lisans mezunları, % 4.8'ni yüksek lisans eğitimi almış kişiler , % 4.8'ni ise doktora eğitimi almış kişiler oluşturmaktadır. Ankete yanıt verenlerin eğitim seviyelerinin yüksek olması bu kişilerin belirli bir bilgi birikimine sahip olduklarının göstergesi olarak öngörülebilir. Bu durum araştırmanın güvenilirliği ve geçerliliği açısından olumlu sayılabilir.

b. Araştırmaya katılan hastanelerin faaliyet alanları ve faaliyet süreleri

Araştırmaya katılan hastanelerin 17'sini genel hastaneler, 4 tanesini ise özel dal hastaneleri oluşturmaktadır. Özel dal hastaneleri göz, kadın doğum, fizik tedavi, psikiyatri alanlarında faaliyette bulunmaktadırlar. Araştırma kapsamına giren hastanelerin %86'sının faaliyet süresi 5 yıldan fazladır. Bu gösterge neticesinde de hastanelerin belirli bir olgunluğa erişmiş, piyasa koşullarına uyum sağlamış ve artık deneyim kazanmış olduğu varsayılabilir. Kuruluş aşamasında tüm işletmelerde ortaya çıkan finansal sorunların etkisinin analize yansımaları bu nedenle düşük sayılabilir.

c. Araştırmaya katılan hastanelerdeki çalışan personel sayısı ve yatak sayıları

Araştırmaya dahil olan özel hastanelerin %86'sının 150 kişiden fazla çalışanı bulunmaktadır. Hastanelerin % 47,6'sının çalışan sayısı 150 ile 225 kişi arasındadır. Çalışanları sağlık personeli (doktor, hemşire, sağlık teknisyenleri, laborantlar vb.), idari personel (halkla ilişkiler, muhasebe finans, insan kaynakları vb.), hizmet personeli (temizlik, güvenlik vb.) oluşturmaktadır. Araştırmaya katılan özel hastanelerin %57,1'ini 50 ile 100 yatak arası yatak sayısı bulunan hastaneler oluşturmaktadır. 125 ve üstü yatak sayısına sahip hastanelerin oranı ise % 14.3 civarındadır. Hastanelerin yatak sayıları aynı zamanda hastaneler için bir büyüklük göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Ankete dahil olan hastanelerin çoğunluğunu orta büyüklükteki hastaneler oluşturmaktadır.

ç. Araştırmaya katılan hastanelerdeki finansal karar alıcılar

Araştırmaya dahil olan özel hastanelerde finansal konularla ilgili karar alıcıların %76,2'sini hastanelerdeki yönetim kurulları oluşturmaktadır. İki hastanede kararlar muhasebe-finans müdürü tarafından alınırken iki hastanede de şirketin çoğunluk hissesine sahip ortak tarafından alınmaktadır. Finansal faaliyetlerle ilgili kararların hastanelerin tüm faaliyetlerine hakim olan yönetim kurulları tarafından alınması hastaneler açısından olumlu bir durum olarak değerlendirilebilir. Bu konularda uzmanlığa sahip olan muhasebe ve finans yöneticilerinin görüşlerinin ise önemli olduğu ayrı bir boyuttur.

d. Araştırmaya katılan hastanelerdeki bağımsız finansman departmanının örgütlenmesi ve finans yöneticilerinin eğitim durumu

Araştırmaya dahil olan hastanelerin tamamına yakının hastane organizasyonu içerisinde finansman departmanı bulunmaktadır. Ankete katılan 20 hastanenin (%95,2) finansman departmanı bulunmakta iken bir (%4,8) hastanenin finansman departmanı bulunmamaktadır. Araştırmaya katılan özel hastanelerdeki finans birim yöneticilerinin %81'i lisans eğitimi almışken %90,5 'i ise lisans ve üzeri eğitime sahiptir. Finans yöneticilerinin eğitim durumu alanları ile ilgili bilgi sahipliklerinin de göstergesi olarak ortaya konulabilir. Araştırmaya katılan hastanelerin finans yöneticilerinin eğitilmiş kişilerden oluştuğu öngörülebilir.

e. Araştırmaya katılan hastanelerin sosyal güvenlik kurumu ve özel sağlık sigortaları ile anlaşma durumu

Araştırmaya dahil olan özel hastanelerinin tamamının Sosyal Güvenlik Kuruluşu ile hasta teşhis ve tedavi anlaşması bulunmaktadır. Araştırmaya dahil olan özel hastanelerinin %95,2 sinin Özel Sağlık Sigortaları ile hasta teşhis ve tedavi anlaşması bulunmaktadır. Sadece bir hastanenin özel sağlık sigortaları ile anlaşması bulunmamaktadır.

f. Araştırmaya katılan hastanelerin anlaşmalı kuruluşlara tabi hastalardan fark ücreti alma durumu

Araştırmaya dahil olan özel hastanelerinin 20'si (%95,2) anlaşmalı bulunan kuruluşlar aracılığıyla gelen hastalardan kurumun ödediği tutar üzerine ayrıca fark ücreti almaktadır. Sadece bir hastane bu hasta grubundan fark ücreti almamaktadır.

IV. II. Özel Hastanelerin Karşılaştığı Finansal Sorunların Analizi

Çalışmanın bu başlığı altında irdelenecek husus; özel hastanelerin karşılaştığı finansal sorunlar ve bu sorunların nedenleridir. Aşağıda, bu hususlar ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır. Ancak daha öncesinde, SPSS 15 programı yardımıyla analiz edilecek veriler, Cronbach Alfa yöntemine göre güvenilirlik analizine tabi tutulmuş ve Alfa (α) katsayısı % 82,2 olarak hesaplanmıştır. Bu sonucun analiz için oldukça yeterli bir seviyede olduğu kabul edilmekle beraber, sağlıklı bir değerlendirme yapılabilmesi için anketteki her bir sorunun bu katsayıya katkısının ayrı ayrı incelenmesi gerektiği de bilinmektedir. Bu doğrultuda gerekli olan incelemeler yapılmış ve herhangi bir olumsuz durumla karşılaşılmamıştır.

a. Özel hastanelerde karşılaşılan sorunların kaynakları

Tablo 1. Özel hastanelerde karşılaşılan sorunların kaynaklarının önem derecesi

ÖNCELİK SIRASI	Önemsiz		Birinci sırada		İkinci sırada		Üçüncü sırada		Dördüncü sırada		Besinci sırada		Altıncı sırada	
	Count	Row N %	Count	Row N %	Count	Row N %	Count	Row N %	Count	Row N %	Count	Row N %	Count	Row N %
İşletme içi faktörlerden	2	9,5%	2	9,5%	0	,0%	1	4,8%	11	52,4%	4	19,0%	1	4,8%
Sosyal güvenlik kurumundan kaynaklanan faktörler	1	4,8%	13	61,9%	5	23,8%	1	4,8%	0	,0%	1	4,8%	0	,0%
Sağlık Bakanlığı uygulamalarından kaynaklanan faktörler	1	4,8%	4	19,0%	13	61,9%	1	4,8%	2	9,5%	0	,0%	0	,0%
Genel ekonomik konjonktürden kaynaklanan faktörler	2	9,5%	2	9,5%	1	4,8%	14	66,7%	2	9,5%	0	,0%	0	,0%
Tedarikçi firmalardan kaynaklanan faktörler	4	19,0%	0	,0%	2	9,5%	3	14,3%	4	19,0%	8	38,1%	0	,0%
Diğer	16	76,2%	0	,0%	0	,0%	0	,0%	0	,0%	1	4,8%	4	19,0%

Analiz sonucu ortaya çıkan bulgulara baktığımızda özel hastaneler karşılaştıkları sorunların kaynağı olarak yüksek oranda ve en önemli olarak Sosyal Güvenlik Kurumuna bağlı olarak çalışmanın ortaya koyduğu sorunları belirtmişlerdir. 13 hastane birinci derecede 5 hastane ise ikinci derecede sorun kaynağı olarak bu durumu öngörmüştür. Yine Sağlık Bakanlığı'nın özel hastanelerle ilgili olarak ortaya koymuş olduğu düzenlemeler de ortaya çıkan sorunların kaynağı olarak öncelikli öngörülmüştür. 4 hastane birinci derecede 13 hastane ise ikinci derecede sorunların kaynağının bu durum olduğunu belirtmiştir. İşletme dışı ortaya çıkan genel ekonomik durumun ortaya çıkardığı sorunlar ise özel hastaneler açısından orta derecede önemli görünmektedir. Araştırmaya dahil olan hastanelerden 2 tanesi ise mevsimsel faktörlerin ortaya çıkarmış olduğu sorunların bulunduğunu, özellikle Ankara ilinde, yaz döneminde şehir nüfusunun belirgin azalmasının bir takım olumsuz etkileri olduğunu ifade etmiştir. Bir hastane ise bankalardan kaynaklanan bir takım faktörlerin de sorunların kaynağını teşkil ettiğini belirtmiştir. Bir hastane vergisel açıdan bazı sorunların ortaya çıktığını belirtmiştir.

b. Sosyal Güvenlik Kurumu'na bağlı çalışmanın ortaya çıkarmış olduğu sorunlar

Tablo 2. Sosyal Güvenlik Kurumu'na bağlı çalışmanın ortaya çıkarmış olduğu sorunların önem derecesine göre sıralanması

ÖNCELİK SIRASI	Önemsiz		Birinci sırada		İkinci sırada		Üçüncü sırada		Dördüncü sırada		Besinci sırada		Altıncı sırada	
	Count	Row N %	Count	Row N %	Count	Row N %	Count	Row N %	Count	Row N %	Count	Row N %	Count	Row N %
Paket uygulaması karlılığı olumsuz yönde etkilemektedir	1	4,8%	10	47,6%	6	28,6%	2	9,5%	2	9,5%	0	,0%	0	,0%
SGK'ya fatura edilemeyen işlemlerin bulunması	1	4,8%	2	9,5%	7	33,3%	8	38,1%	1	4,8%	2	9,5%	0	,0%
Hizmet bedellerinden ilgili kuruluş tarafından çok kesinti yapılmaktadır	3	14,3%	1	4,8%	1	4,8%	6	28,6%	10	47,6%	0	,0%	0	,0%
Fark ücreti alınmasına yapılan kısıtlamalar kuruluşumuzu olumsuz etkilemektedir	3	14,3%	5	23,8%	6	28,6%	4	19,0%	3	14,3%	0	,0%	0	,0%
Hizmet bedellerinin ödenmesi düzenli yapılmamaktadır	10	47,6%	0	,0%	0	,0%	0	,0%	0	,0%	8	38,1%	3	14,3%
Diğer	18	85,7%	2	9,5%	0	,0%	0	,0%	0	,0%	1	4,8%	0	,0%

Özel hastaneler Sosyal Güvenlik Kurumu ile anlaşmalı olarak çalışmalarını durumunda SGK'nın ortaya koyduğu düzenlemelere göre işlem yapmak zorundadır. SGK'nın ortaya koyduğu kısıtlar ve bir takım kurallar özel hastaneleri finansal olarak etkilemektedir. Analizimizde ortaya çıkan bulgulara göre öncelikli olarak paket uygulamalar yani hasta veya belirli işlem bazlı ödemelerin yapılması özel hastaneleri en çok olumsuz etkileyen durumdur. Bu durum özel hastaneleri belirli bir gelir bandı içerisinde hareket etmeye zorlamaktadır. 10 hastane için bu durum birinci derecede sorun kaynağı iken 6 hastane için ise ikinci derecede öneme sahiptir. Yine SGK'lı hastalardan kurumun ödemesine ek olarak hastadan alınan fark ücretlerine yapılan kısıtlamalar da hastaneleri olumsuz yönde etkilemektedir. Bir hastane için bu durum birinci ve ikinci derecede önemli sorun kaynağıdır. Sağlık Uygulama Tebliğinde belirlenen ve özel hastanelere yapılacak hizmet bedelleri ödemelerine uzun süreden bu yana artış yapılmaması da bir hastane açısından sorun kaynağı olarak belirtilmiştir. Yine bir hastane tarafından yeni hekim kadrosu alınması ve cihaz alınması getirilen kısıtlarda olumsuz durum olarak belirtilmiştir. Özel hastanelerin büyük bir çoğunluğu SGK'dan yapılan hizmet bedeli ödemelerinin düzenli olduğunu belirtmiştir. Bu durumu bir finansal sorun kaynağı olarak görmemektedirler.

c. Sağlık Bakanlığı'nın özel sağlık kuruluşları ile ilgili politika değişikliklerinin yol açtığı mali sorunlar

Tablo 3. Sağlık Bakanlığı'nın özel sağlık kuruluşları ile ilgili politika değişikliklerinin ortaya çıkarmış olduğu sorunların önem derecesine göre sıralanması

ÖNCELİK SIRASI	Önemsiz		Birinci sırada		İkinci sırada		Üçüncü sırada		Dördüncü sırada		Besinci sırada	
	Count	Row N %	Count	Row N %	Count	Row N %	Count	Row N %	Count	Row N %	Count	Row N %
Yeni yatırım maliyetleri ortaya çıkarmaktadır	2	9,5%	2	9,5%	4	19,0%	10	47,6%	3	14,3%	0	,0%
Teşhis-tedavi maliyetlerini artırmaktadır	1	4,8%	5	23,8%	8	38,1%	5	23,8%	2	9,5%	0	,0%
Hastane gelirlerini düşürmektedir	1	4,8%	13	61,9%	1	4,8%	3	14,3%	3	14,3%	0	,0%
İşgücü maliyetlerini artırmaktadır	2	9,5%	0	,0%	7	33,3%	2	9,5%	10	47,6%	0	,0%
Diğer	21	100,0%	0	,0%	0	,0%	0	,0%	0	,0%	0	,0%

Sağlık Bakanlığı'nın özel sağlık sektörüne ilişkin ortaya koymuş olduğu düzenlemeler ve özellikle son dönemlerde yapmış olduğu sürekli değişiklikler özel hastaneleri doğrudan etkilemektedir. Çalışacak olan uzman hekimlere kısıt getirilmesi, yeni branş açılmaması, hizmet kalite standartları getirilmesi, yeni cihaz alımı ile ilgili kısıtlar vb. durumlar bunun tipik örnekleridir. 13 hastane öncelikli olarak bu değişikliklerin hastane gelirlerini düşürdüğünü belirtmiştir. 5 hastane ise bu değişikliklerin hasta teşhis ve tedavi maliyetlerini artırdığını düşünmektedir. SGK tarafından paket ücret ödemeleriyle ilgili uzun yıllardan beri artış olmamasına rağmen hastanelere yeni maliyetler getirecek düzenlemelerin yapılması özel hastanelerin karlılıklarını da olumsuz yönde etkilemektedir.

ç. Özel hastaneleri finansal açıdan zorlayan sağlık sektörü le ilgili durumlar

Tablo 4. Sağlık sektörü ile ilgili özel hastaneleri finansal açıdan zorlayan durumların önem derecesine göre sıralanması

ÖNCELİK SIRASI	Önemsiz		Birinci sırada		İkinci sırada		Üçüncü sırada		Dördüncü sırada		Besinci sırada		Altıncı sırada	
	Count	Row N %	Count	Row N %	Count	Row N %	Count	Row N %	Count	Row N %	Count	Row N %	Count	Row N %
Yüksek teknolojik yatırım gerektirmesi	1	4,8%	5	23,8%	2	9,5%	11	52,4%	2	9,5%	0	,0%	0	,0%
Teknolojik değişimler	2	9,5%	0	,0%	3	14,3%	5	23,8%	2	9,5%	9	42,9%	0	,0%
Sarf malzeme ve ilaç giderlerinin yüksek olması	0	,0%	2	9,5%	4	19,0%	1	4,8%	13	61,9%	1	4,8%	0	,0%
Sağlık personeli ve hekim ücretlerinin yüksek olması	0	,0%	7	33,3%	10	47,6%	2	9,5%	2	9,5%	0	,0%	0	,0%
Devlet ile çalışılmak zorunda olunması	3	14,3%	7	33,3%	2	9,5%	1	4,8%	1	4,8%	7	33,3%	0	,0%
Diğer	21	100,0%	0	,0%	0	,0%	0	,0%	0	,0%	0	,0%	0	,0%

Sağlık sektörü ile ilgili özel hastaneleri finansal açıdan zorlayan durumlara bakıldığında birinci ve ikinci derecede önemli sorun kaynağı olarak sağlık personeli ile hekim ücret ve giderlerinin yüksekliği ön plana çıkmaktadır. Nitekim, 17 hastane durumu bu şekilde belirtmiştir. Türkiye’de yetişmiş yardımcı sağlık personeli ve hekim sayısının az olması nedeniyle piyasada oluşan ücret skalaları yükselmektedir. Bu durum da özel hastaneleri finansal açıdan olumsuz yönde etkilemektedir. Çalışmamızda ortaya çıkan bulgulara göre 7 hastane için devlet ile çalışılmak zorunda olunması da özel hastaneleri finansal açıdan birinci derecede etkilemektedir. Özel hastanelerin en büyük müşterisi konumunda Sosyal Güvenlik Kurumu bulunmaktadır. Ayrıca Sağlık Bakanlığı’da sektörün düzenleyicisi ve kuruluşların faaliyetlerinin belirleyicisidir. Bu durum özel hastaneleri belirli noktalarda finansal açılardan etkilemektedir.

d. Mal ve hizmet alım satımı ile ilgili özel hastaneleri mali açıdan olumsuz etkileyen faktörler

Tablo 5. Özel hastanelerin mal ve hizmet alım satım durumlarının mali açıdan olumsuz etkilerinin önem derecesine göre sıralanması

ÖNCELİK SIRASI	Önemsiz		Birinci sırada		İkinci sırada		Üçüncü sırada		Dördüncü sırada		Besinci sırada		Altıncı sırada	
	Count	Row N %	Count	Row N %	Count	Row N %	Count	Row N %	Count	Row N %	Count	Row N %	Count	Row N %
Tedarikçi firma sayısının az olması	4	19,0%	0	,0%	2	9,5%	8	38,1%	1	4,8%	6	28,6%	0	,0%
Sağlık hizmeti bedelinin hastane tarafından serbestçe belirlenememesi	4	19,0%	13	61,9%	0	,0%	3	14,3%	1	4,8%	0	,0%	0	,0%
Sarf malz. ve ilaç fiy. yüksek olması	0	,0%	2	9,5%	10	47,6%	5	23,8%	4	19,0%	0	,0%	0	,0%
Mal alım vadelerinin kısa olması	2	9,5%	4	19,0%	7	33,3%	1	4,8%	3	14,3%	4	19,0%	0	,0%
Sağlık hizmet bed. uzun vadede tahsili	7	33,3%	2	9,5%	2	9,5%	3	14,3%	6	28,6%	1	4,8%	0	,0%
Diğer	19	90,5%	0	,0%	0	,0%	0	,0%	2	9,5%	0	,0%	0	,0%

Özel hastanelerin hizmet sunumu, mal ve hizmet alımı ile ilgili karşılaştığı sorunlar ele alındığında, özel hastanelerin %61,9'u sağlık hizmet bedellerinin hastaneler tarafından serbestçe belirlenememesini öncelikli sorun olarak görmektedirler. Sosyal Güvenlik Kurumu anlaşmalı hastalardan belirlenen paket ücretler üzerinden işlem yapılması ve hastalardan belirli oranda fark ücreti alınabilmesi özel hastaneler açısından sorun kaynağı teşkil etmektedir. Sarf malzemeleri ve ilaç maliyetlerinin yüksekliği hastanelerin %57,1'i açısından birinci ve ikinci derecede önemli finansal sorun kaynağı olarak görülmektedir. Yine araştırmaya dahil olan hastanelerin %52,3'ü mal alım vadelerinin kısa olduğunu ve bunun birinci ve ikinci derecede önemli sorun kaynağı olduğunu öngörmektedir.

e. Özel hastanelerin finansal planlamalarını olumsuz yönde etkileyen faktörler

Tablo 6. Özel hastanelerin finansal planlamalarını olumsuz açıdan etkileyen durumların önem derecesine göre sıralanması

ÖNCELİK SIRASI	Önemsiz		Birinci sırada		İkinci sırada		Üçüncü sırada		Dördüncü sırada		Besinci sırada		Altıncı sırada	
	Count	Row N %	Count	Row N %	Count	Row N %	Count	Row N %	Count	Row N %	Count	Row N %	Count	Row N %
Sosyal Güvenlik Kuruluşunun sürekli politika değişiklikleri	1	4,8%	8	38,1%	6	28,6%	4	19,0%	0	,0%	2	9,5%	0	,0%
Faiz oranlarının yüksekliği	4	19,0%	0	,0%	2	9,5%	3	14,3%	3	14,3%	9	42,9%	0	,0%
Kar oranlarının sürekli düşürülmesi	0	,0%	5	23,8%	8	38,1%	5	23,8%	3	14,3%	0	,0%	0	,0%
Teknoloji maliyetlerinin yüksek olması	0	,0%	2	9,5%	4	19,0%	0	,0%	11	52,4%	3	14,3%	1	4,8%
Devletin müdahaleleri	3	14,3%	4	19,0%	1	4,8%	8	38,1%	2	9,5%	2	9,5%	1	4,8%
Diğer	20	95,2%	1	4,8%	0	,0%	0	,0%	0	,0%	0	,0%	0	,0%

Özel hastanelerin finansal planlamalarını olumsuz yönde etkileyen durumlar incelendiğinde Sosyal Güvenlik Kurumu'nun sürekli mevzuat ve politika değişikliklerine gitmesi çalışmamızın kapsamında yer alan hastaneler açısından öncelikli sorundur. Özel hastanelerin %66,7'si bu durumun birinci ve ikinci derecede önemli olduğunu belirtmişlerdir. Özel hastanelerin %61,9'u ise birinci ve ikinci derecede önemli olumsuz durumun hastanelerin kar oranlarının sürekli olarak düşürülmesi olduğunu ifade etmektedir. Özellikle paket ücretlerde uzun süredir artış olmaması, özel hastanelerin hizmet kalite standartları yönünden kontrol altında olması, yeni birtakım ek yükümlülükler getirilmesi vb. durumlar özel hastanelerin karlılıklarını düşürmektedir.

f. Finansman kaynağının seçilmesinde rol oynayan faktörler

Çalışmada özel hastanelerin finansal ihtiyaçları neticesinde tercih edecekleri finansman kaynağının seçiminde hangi faktörlerin etkili olduğu ele alınmıştır. Çalışmaya katılan özel hastanelerin %81'i açısından finansal kaynağın seçiminde en öncelikli unsur kaynağın maliyetidir. Finansman kaynağının maliyetini oluşturan faiz, komisyon, vade farkı vb. unsurların boyutu kaynak seçimini doğrudan etkilemektedir. Yine çalışmamıza katılan özel hastaneler açısından finansal kaynak ihtiyacının vade yapısı da önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Özel hastanelerin %81'i açısından bu durum ikinci derecede öneme sahiptir. Özel sağlık sektöründe teşviklerin (Kosgeb vb.) yok denecek kadar az olması nedeniyle finansman seçiminde özel hastaneleri çok fazla etkilememektedir.

g. Finansal sorunlar karşısında özel hastanelerin tutumları

Tablo 7. Özel hastanelerin finansal sorunlar karşısındaki tutumlarının önem derecesi

ÖNCELİK SIRASI	Önemsiz		Birinci sırada		İkinci sırada		Üçüncü sırada		Dördüncü sırada		Besinci sırada		Altıncı sırada		Yedinci sırada	
	Count	Row N %	Count	Row N %	Count	Row N %	Count	Row N %	Count	Row N %	Count	Row N %	Count	Row N %	Count	Row N %
Özkaynaklar artırılır	1	4,8%	4	19,0%	0	,0%	0	,0%	9	42,9%	4	19,0%	3	14,3%	0	,0%
Yatırımlar kısıtlıdır	0	,0%	6	28,6%	8	38,1%	3	14,3%	4	19,0%	0	,0%	0	,0%	0	,0%
Stoklar azaltılır	0	,0%	2	9,5%	3	14,3%	13	61,9%	1	4,8%	0	,0%	2	9,5%	0	,0%
İdari personel azaltılır	0	,0%	0	,0%	4	19,0%	4	19,0%	7	33,3%	4	19,0%	2	9,5%	0	,0%
Sağlık personeli azaltılır	3	14,3%	0	,0%	0	,0%	0	,0%	0	,0%	7	33,3%	11	52,4%	0	,0%
Borçlanmaya gidilir	0	,0%	9	42,9%	6	28,6%	1	4,8%	0	,0%	5	23,8%	0	,0%	0	,0%
Diğer	19	90,5%	0	,0%	0	,0%	0	,0%	0	,0%	0	,0%	0	,0%	2	9,5%

Çalışmada yer alan özel hastanelerin karşılaştıkları finansal sorunlar karşısında %71,5'i birinci ve ikinci derecede öncelikli olarak borçlanmaya gitmeyi tercih etmektedirler. Bu durum hastaneleri ek finansman maliyeti ile karşı karşıya bırakmaktadır. Yine finansal sorunlar karşısında özel hastanelerin %66,7'si birinci ve ikinci öncelikli olarak yatırımların kısılması yolunu tercih etmektedirler. Bu durum ise özel hastanelerin büyümelerini olumsuz yönde etkileyen bir durumdur. Özel hastanelerin %19'luk kısmı ise birinci derecede öncelikli olarak özkaynakların artırılması yoluna gitmeyi tercih etmektedirler.

h. Hastanelerin kredi kullanma nedenleri ve bankalardan kredi kullanılırken karşılaşılan zorluklar

Çalışmaya dahil olan 18 hastane kredi kullandığını belirtirken 3 hastane ise kredi kullanmadığını belirtmiştir. Çalışmada yer alan özel hastanelerin kredi kullanma nedenlerine bakıldığında özel hastanelerin %52,4'ü borçların ve işletme giderlerinin finansmanı için birinci derecede öncelikli olarak kredi kullandığını belirtmiştir. Yine hastanelerin %23,8'i ise öncelikli olarak borç alacak vadesini uyumlaştırmak için kredi kullanmayı tercih etmektedir. Yatırımların finansmanı için özel hastanelerin kredi kullanma oranının çok düşük kaldığı çalışmanın sonuçlarında ortaya çıkmaktadır. Bu durumda işletmelerin büyümek için banka kredisi kullanmak suretiyle finansal kaldıraç etkisinden öncelikli olarak yararlanmadığı şeklinde bir çıkarım ortaya konulabilir.

Özel hastanelerin kredi kullanırken karşılaştığı güçlükler bakıldığında, araştırmaya dahil olan özel hastanelerin %52,4'ü birinci ve ikinci derecede öncelikli olarak kredi alırken teminat bulma güçlüğü ile karşı karşıya kalmaktadır. Özel hastanelerin %47,6'sı ise birinci ve ikinci derecede öncelikli olarak kredi kullanırken faizlerin yüksekliğinden olumsuz yönde etkilendiğini belirtmektedirler. Yine özel hastanelerin % 47,6'sı ise birinci ve ikinci derecede önemli olarak bankalardan istenilen tutarda kredi alamadıklarını belirtmişlerdir. Bu durum ilgili hastaneleri farklı finansal kaynak arayışına itmektedir.

1. Finansal sorunların kaynağı

Tablo 8. Özel hastanelerin finansal sorunlarının kaynaklarının öncelik durumu sıralaması

ÖNCELİK SIRASI	Önemsiz		Birinci sırada		İkinci sırada		Üçüncü sırada		Dördüncü sırada		Besinci sırada		Altıncı sırada		Yedinci sırada	
	Count	Row N %	Count	Row N %	Count	Row N %	Count	Row N %	Count	Row N %	Count	Row N %	Count	Row N %	Count	Row N %
Sosyal güvenlik kurumu ile çalışılması	2	9,5%	1	4,8%	9	42,9%	2	9,5%	1	4,8%	2	9,5%	4	19,0%	0	,0%
Özkaynak yetersizliği	4	19,0%	1	4,8%	0	,0%	2	9,5%	4	19,0%	9	42,9%	1	4,8%	0	,0%
Çalışma sermayesi ihtiyacı	2	9,5%	0	,0%	5	23,8%	0	,0%	10	47,6%	4	19,0%	0	,0%	0	,0%
Alacak tahsilindeki gecikmeler	6	28,6%	1	4,8%	2	9,5%	2	9,5%	2	9,5%	1	4,8%	7	33,3%	0	,0%
Yatırım harcamalarının yüksekliği	1	4,8%	4	19,0%	3	14,3%	11	52,4%	0	,0%	0	,0%	2	9,5%	0	,0%
Karlılıkların düşük maliyetlerin yüksek olması	0	,0%	14	66,7%	2	9,5%	4	19,0%	1	4,8%	0	,0%	0	,0%	0	,0%
Diğer	21	100,0%	0	,0%	0	,0%	0	,0%	0	,0%	0	,0%	0	,0%	0	,0%

Özel hastanelerin finansal sorunlarının kaynağı incelendiğinde, araştırmaya dahil olan özel hastanelerin %66,7'si birinci derecede öncelikli olarak karlılıkların düşük, maliyetlerin yüksek olmasını belirtmişlerdir. Özel hastanelerin %42,9'u ise ikinci derecede öncelikli olarak finansal sorunun kaynağının Sosyal Güvenlik Kurumu ile çalışılması olduğunu belirtmektedirler. Yine özel hastanelerin % 33,3'ü ise birinci ve ikinci derecede önemli olarak yatırım harcamalarının yüksek olmasını finansal sorunun kaynağı olarak değerlendirmiştir. Özel hastanelerin faaliyetlerinden elde ettikleri karlılıkların düşük olması özellikle özel hastanelerin ülkemizdeki geleceği ve yeni yatırımların gerçekleştirilmesi noktasında düşündürücüdür. Özellikle anlaşmalı kuruluş ve SGK'lı hastalar için özel hastanelere fiyatlama noktasında daha çok serbesti tanınması ve maliyetlere dayalı bir fiyatlama sağlanması yerinde olacaktır.

i. Alacakların finansmanı için başvuru yöntemleri

Özel hastanelerin vadeli satışları sonucu ortaya çıkan alacaklarının finansmanı için başvurduğu kaynaklara bakıldığında, araştırmaya dahil olan özel hastanelerin %90,5'i birinci ve ikinci derecede öncelikli olarak banka kredilerini tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Özel hastanelerin %61,9'u ise birinci ve ikinci derecede öncelikli olarak ortaklarından ve grup firmalarından borçlanmayı tercih etmektedirler. Factoring yoluyla finansman sağlanamamasının en büyük nedeni SGK'dan olan alacakların temlik edilememesi gösterilebilir. Bu durum, özel hastaneleri çalışma sermayesi ihtiyacını karşılamak için banka kredilerine başvurduklarında farklı kredi teminatları bulmaya zorlamaktadır. Oysaki, özel hastanelerin bilançolarında yer alan alıcılar kalemindeki en büyük müşterisi Sosyal Güvenlik Kurumu sayılabilir ve bu alacaklarını teminat göstererek kredi kullanabilmeleri yerinde olacaktır.

V. ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ ve TEST EDİLMESİ

H1: Araştırmaya dahil edilen özel hastanelerin finansal sorunlarla karşılaşmış ve karşılaşmadığı, Sosyal Güvenlik Kurumu'yla anlaşmalı olup olmadığına göre istatistiksel olarak farklılıklar gösterir.

Tablo 9. Hipotez 1'e ilişkin test istatistikleri

	SGK anlaşması var mı?
Mann-Whitney U	10,000
Wilcoxon W	11,000
Z	,000
Anlamlılık (P)	1,000

Birinci hipotezin test edilmesi için Mann-Whitney U testi yönetimi kullanılmıştır. Mann-Whitney U testi, parametrik olmayan verilere sahip iki grubun ölçümlerinin karşılaştırılmasında kullanılmaktadır. Birinci hipotezde özel hastanelerin finansal sorunlarla karşılaşma durumunun Sosyal Güvenlik Kurumu ile anlaşmalı olma durumuna göre farklılık gösterip göstermediği ortaya konulmaya çalışılmıştır. İlgili test sonucunun p değeri, 0.05 'den büyük olduğu için iki değişken arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır. Bu durumun gerekçesi, SGK ile anlaşmalı olan ya da olmayan tüm hastanelerin finansal sorunlarının var olmasıdır.

H2: Araştırmaya dahil edilen özel hastanelerin karşılaştıkları sorunların Sosyal Güvenlik Kurumu'ndan kaynaklanan faktörlerden oluşması, faaliyet alanlarına göre istatistiksel olarak farklılık gösterir

İkinci hipotezin test edilmesi için Kruskal-Wallis H testi yönetimi kullanılmıştır. Kruskal-Wallis H testi, parametrik olmayan verilere sahip ikiden fazla grubun ölçümlerinin karşılaştırılmasında kullanılmaktadır. İkinci hipotezde özel hastanelerin karşılaştığı sorunların SGK'dan kaynaklanmasının faaliyet alanına göre farklılık gösterip göstermediği ortaya konulmaya çalışılmıştır. İlgili test sonucunun p değeri, 0.469 bulunmuş olup $p > 0.05$ olduğu için iki değişken arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır.

H3: Araştırmaya dahil edilen özel hastanelerin karşılaştıkları sorunların Sosyal Güvenlik Kurumu'ndan kaynaklanan faktörlerden oluşması, hastanelerin yatak sayılarına göre istatistiksel olarak farklılık gösterir

Üçüncü hipotezimizde Kruskal-Wallis H testine göre test istatistik tablosu anlamlılık satırındaki p değeri 0.034 bulunmuştur. $P < 0.05$ olduğu için özel hastanelerin karşılaştığı sorunların SGK'dan kaynaklanmasının, yatak sayılarına göre farklılık gösterdiği öngörülmektedir. Bu farklılığın hangi yönde olduğunun tespiti için Spearman korelasyon testi uygulanmıştır. Korelasyon analizi ile iki farklı değişken arasındaki ilişkinin yönü ve şiddeti ortaya konulmaktadır. Analizimizde parametrik olmayan verilerin test edilmesi söz konusu olduğu için Spearman korelasyon testi uygulanmıştır. Spearman korelasyon test sonucuna göre r değeri -0,039 olarak bulunmuştur.⁵ Özel hastanelerin karşılaştığı sorunların SGK'dan kaynaklanması ile yatak sayıları arasında güçlü olmayan negatif bir ilişki bulunmuştur. Yani hastanenin yatak sayısının artması ile SGK'dan

⁵ r değeri -1 ile +1 arasında yer alır ve burada ilişkinin yönünü 'r' nin işareti, derecesini ise katsayının büyüklüğü belirler.

kaynaklanan sorunların önem derecesinin artışı arasında doğrusal bir ilişkinin var olduğu söylenebilir.

H4: Araştırmaya dâhil edilen özel hastanelerin karşılaştıkları sorunların Sosyal Güvenlik Kurumu'ndan kaynaklanan faktörlerden oluşması, hastanelerin faaliyet süresine göre istatistiksel olarak farklılık gösterir

Dördüncü hipotezimizde Kruskal-Wallis H testine göre test istatistik tablosu anlamlılık satırındaki p değeri 0.014 bulunmuştur. $P < 0.05$ olduğu için özel hastanelerin karşılaştığı sorunların SGK'dan kaynaklanmasının, hastanelerin faaliyet sürelerine göre anlamlı farklılık gösterdiği öngörülmektedir. Bu farklılığın hangi yönde olduğunun tespiti için Spearman korelasyon testi uygulanmıştır.

Spearman korelasyon test sonucuna göre r değeri 0,064 olarak bulunmuştur. Özel hastanelerin karşılaştığı sorunların SGK'dan kaynaklanması ile hastanelerin faaliyet süreleri arasında güçlü olmayan pozitif bir ilişki bulunmuştur. Yani hastanenin faaliyet süresinin artması ile SGK'dan kaynaklanan sorunların önem derecesinin azalışı arasında doğrusal bir ilişkinin var olduğu söylenebilir.

H5: Araştırmaya dahil edilen özel hastanelerin karşılaştıkları sorunların Sosyal Güvenlik Kurumu'ndan kaynaklanan faktörlerden oluşması, hastanelerin çalışan personel sayısına göre istatistiksel olarak farklılık gösterir.

Beşinci hipotezimizde Kruskal-Wallis H testine göre test istatistik tablosu anlamlılık satırındaki p değeri 0.036 bulunmuştur. $P < 0.05$ olduğu için özel hastanelerin karşılaştığı sorunların SGK'dan kaynaklanmasının, hastanelerin çalışan personel sayısına göre anlamlı farklılık gösterdiği öngörülmektedir. Bu farklılığın hangi yönde olduğunun tespiti için Spearman korelasyon testi uygulanmıştır. Spearman korelasyon test sonucuna göre r değeri -0,089 olarak bulunmuştur. Özel hastanelerin karşılaştığı sorunların SGK'dan kaynaklanması ile hastanelerin çalışan personel sayıları arasında güçlü olmayan negatif bir ilişki bulunmuştur. Yani hastanenin çalışan sayısının artması ile SGK'dan kaynaklanan sorunların önem derecesinin artışı arasında doğrusal bir ilişkinin var olduğu söylenebilir.

H6: Araştırmaya dahil edilen özel hastanelerin karşılaştıkları sorunların Sağlık Bakanlığı uygulamalarından kaynaklanan faktörlerden oluşması, hastanelerin faaliyet alanlarına göre istatistiksel olarak farklılık gösterir.

Altıncı hipotezin test edilmesi için Kruskal-Wallis H testi yöntemi kullanılmıştır. Altıncı hipotezde özel hastanelerin karşılaştığı sorunların Sağlık Bakanlığı uygulamalarından kaynaklanmasının, hastanelerin faaliyet alanına göre farklılık gösterip göstermediği ortaya konulmaya çalışılmıştır. İlgili test sonucunun p değeri, 0.110 bulunmuş olup $p > 0.05$ olduğu için iki değişken arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır.

H7: Araştırmaya dahil edilen özel hastanelerin karşılaştıkları sorunların Sağlık Bakanlığı uygulamalarından kaynaklanan faktörlerden oluşması, hastanelerin yatak sayılarına göre istatistiksel olarak farklılık gösterir.

Yedinci hipotezin test edilmesi için Kruskal-Wallis H testi yöntemi kullanılmıştır. Yedinci hipotezde özel hastanelerin karşılaştığı sorunların Sağlık Bakanlığı uygulamalarından kaynaklanmasının, hastanelerin yatak sayılarına göre farklılık gösterip göstermediği ortaya

konulmaya çalışılmıştır. İlgili test sonucunun p değeri, 0.124 bulunmuş olup $p > 0.05$ olduğu için iki değişken arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır.

H8: Araştırmaya dahil edilen özel hastanelerin karşılaştıkları sorunların Sağlık Bakanlığı uygulamalarından kaynaklanan faktörlerden oluşması, hastanelerin faaliyet süresine göre istatistiksel olarak farklılık gösterir.

Sekizinci hipotezimizde Kruskal-Wallis H testine göre test istatistik tablosu anlamlılık satırındaki p değeri 0.005 bulunmuştur. $P < 0.05$ olduğu için özel hastanelerin karşılaştığı sorunların Sağlık Bakanlığı uygulamalarından kaynaklanmasının,, hastanelerin faaliyet sürelerine göre anlamlı farklılık gösterdiği öngörülmektedir. Bu farklılığın hangi yönde olduğunun tespiti için Spearman korelasyon testi uygulanmıştır. Spearman korelasyon test sonucuna göre r değeri 0,064 olarak bulunmuştur. Özel hastanelerin karşılaştığı sorunların Sağlık Bakanlığı uygulamalarından kaynaklanması ile hastanelerin faaliyet süreleri arasında güçlü olmayan pozitif bir ilişki bulunmuştur. Yani hastanenin faaliyet süresinin artması ile Sağlık Bakanlığı uygulamalarından kaynaklanan sorunların önem derecesinin azalışı arasında doğrusal bir ilişkinin var olduğu söylenebilir.

H9: Araştırmaya dahil edilen özel hastanelerin karşılaştıkları sorunların Sağlık Bakanlığı uygulamalarından kaynaklanan faktörlerden oluşması, hastanelerin çalışan personel sayısına göre istatistiksel olarak farklılık gösterir.

Dokuzuncu hipotezin test edilmesi için Kruskal-Wallis H testi yöntemi kullanılmıştır. Dokuzuncu hipotezde özel hastanelerin karşılaştığı sorunların Sağlık Bakanlığı uygulamalarından kaynaklanmasının, hastanelerin personel sayılarına göre farklılık gösterip göstermediği ortaya konulmaya çalışılmıştır. İlgili test sonucunun p değeri, 0.900 bulunmuş olup $p > 0.05$ olduğu için iki değişken arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Kabul edilen hipotezler (H3,H4,H5,H8) doğrultusunda şu sonuçlara ulaşılmıştır. Özel hastaneler için büyüklük göstergesi olan yatak sayısının artmasıyla, ortaya çıkan finansal sorunların azaldığı tespit edilmiştir. Özel hastanelerin faaliyet sürelerinin artmasıyla birlikte Sosyal Güvenlik Kurumu'ndan kaynaklanan finansal sorunların görece öneminin azaldığı; özel hastanelerin çalışan sayısının artmasıyla birlikte Sosyal Güvenlik Kurumu'ndan kaynaklanan finansal sorunların görece öneminin arttığı; özel hastanelerin faaliyet sürelerinin artmasıyla birlikte Sağlık Bakanlığı uygulamalarından kaynaklanan finansal sorunların görece öneminin azaldığı belirlenmiştir.

Özel hastaneler her ne kadar serbest piyasa ekonomisinde, tam rekabet koşullarında faaliyet gösteriyor oldukları varsayılıyor olsa da, piyasa şartlarında birçok kısıtla karşı karşıya kalmaktadırlar. Özellikle faaliyetlerini devletin, Sağlık Bakanlığı'nın ve Sosyal Güvenlik Kurumu'nun çok yönlü denetimi içinde yürütmek zorunda olmaları, özel hastaneleri finansal açıdan birçok olumsuz durumla karşı karşıya bırakmaktadır. Sunulan sağlık hizmetlerinin büyük çoğunluğunun bedelinin Sosyal Güvenlik Kurumu'na bağlı hastalardan alınıyor olması hizmet fiyatlaması noktasında özel hastaneleri kısıtlayıcı noktaya getirmektedir. Burada tamamen devletin belirlediği fiyatlar üzerinden hizmet sunulması ve fark ücreti alınması yönünde yapılan kısıtlamalar özel hastanelerin gelirlerini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu nedenle özel hastanelerin gelirlerini artırabilmek için özel sağlık sigortalı hasta paylarını artırmaya çalışması yerinde olabilecektir. Bununla birlikte bankalar, büyük şirketler vb. kuruluşlarla ikili anlaşmalar yaparak hasta profillerini bu yönde geliştirebilirler. Yine son dönemlerde hızla gelişen sağlık turizmi de özel hastanelerin gelirlerini artırıcı yönde etki yapabilir. Özellikle yurtdışından hastaların tedavi için Türkiye'ye gelmeleri sağlanabilir. Ortadoğu ülkeleri vatandaşları, Avrupa ülkeleri vatandaşları ve o ülkelerde

yaşayan Türklerin doğum, ameliyatlar veya uzun süreli tedaviler için Türkiye'ye gelmesi sağlanabilir. Paket fiyatlar belirlenerek ilgili ülkelerde tanıtımlar yapılabilir, ulaşım ve konaklama hizmetlerini de içerek şekilde hasta transferleri sağlanabilir.

Diğer taraftan, hizmet sektörü içinde faaliyet göstermeleri, özel hastanelerin çok yönlü alanlarda da uzmanlaşmasını zorunlu kılmaktadır. Özel hastanelerin rekabet edebilmeleri için sadece çok iyi sağlık hizmeti vermesi yeterli olmamakta; ayrıca çok iyi konaklama ve otelcilik hizmeti, yemek hizmeti, halkla ilişkiler hizmeti, servis-taşımacılık hizmetleri vb. hizmetleri de hastalarına sunmaları gerekmektedir. Tüm bu durumlar özel hastanelerin birçok ek maliyetlerle karşı karşıya kalmasına neden olmaktadır. Ayrıca sağlık hizmetlerinin ve ek hizmetlerin sunumu için kalifiye personel istihdamının piyasada rekabet edebilmenin neredeyse ön koşulu niteliğindedir. Bu durum özel hastaneleri yüksek işgücü maliyetleri ile karşı karşıya bırakmaktadır. Özellikle hekim ücretlerinin yüksek olması özel hastaneleri finansal açıdan en çok zorlayan durumlar arasındadır. Türkiye'deki uzman hekim sayısının az olması ve mezuniyet sonrası belirli bir süre ile zorunlu hizmet kapsamında kamuda çalıştırılmaları özel hastaneleri uzman hekim bulma noktasında zorlamaktadır. Bu durum hekim ücretlerinin yüksek seyretmesinin bir nedeni olarak da karşımıza çıkmaktadır. Özel hastanelerin bireysel olarak bu durumu değiştirebilme şansları bulunmamaktadır. Özel hastane birliklerinin kamu tarafından daha çok yeni hekim yetiştirilmesi noktasında bir öneri sunmaları uzun dönemde hekim ücretlerinin belirli bir seviyeye düşürülmesini sağlayabilecektir.

Kurumlar Vergisi Kanunu'nda yer alan yeni kurulan özel eğitim kurumları için öngörülen 5 yıllık kurumlar vergisinden muaf tutulma durumunun özel sağlık kuruluşları açısından da uygulanması özel hastaneleri kuruluş aşamasında finansal açıdan olumlu yönde etkileyecektir. Eğitimin toplum açısından önemli olan sosyal yönü kadar sağlık hizmetlerinin de büyük bir önemi bulunmaktadır. Bu nedenle aynı uygulamanın özel sağlık kuruluşları için de uygulanması yerinde olacaktır. Vergisel açıdan özel hastaneleri zorlayan durumlardan bir diğeri de Katma Değer Vergisi'dir. Özel hastaneler vermiş oldukları hizmetler karşılığında Sosyal Güvenlik Kurumu'ndan olan alacaklarının tahsili için 60 güne yakın bir süre beklemektedirler. Fakat hizmet bedellerinin fatura edilmesini takip eden ayda henüz tahsil etmedikleri alacakları içerisinde yer alan Katma Değer Vergisi'ni ilgili vergi idaresine ödemektedirler. Bu durum özel hastaneler için kısa dönemli bir ek işletme sermayesi ihtiyacı ortaya çıkarmaktadır.

Özel hastanelerin finans kuruluşlarından kredi kullanırken karşılaştığı en önemli güçlüklerden birisinin, finans kuruluşları tarafından istenen teminatların bulunamaması olduğu, çalışmanın ortaya koyduğu bulgulardan biridir. Çalışmada özel hastanelerin kredi kullanma nedenlerinden öncelikli olanlar arasında ise borç-alacak dengesini kurmak ve işletme sermayesi ihtiyacını karşılamak bulunmaktadır. Özel hastanelerin sunmuş olduğu hizmetlere karşılık Sosyal Güvenlik Kurumu'ndan olan alacaklarını temlik ederek bankalardan veya factoring firmalarından finansman sağlamasının yolu açılmalıdır. Ancak güncel mevzuat Sosyal Güvenlik Kurumu'ndan olan alacakların temlikine izin vermemektedir. Bunun için OHSAD vb. hastane birliklerinin bunun için gerekli yasal düzenlemelerin yapılması için gerekli siyasal veya bürokratik girişimlerde bulunması yerinde olacaktır.

Özel hastanelerin faaliyetlerini sürdürürken yüksek teknolojik cihazlar kullanması ve bunların belirli sürelerle yenilenmesi ihtiyacı özel hastaneler açısından bir diğer finansman bulma sorunudur. Burada özel hastanelerin leasing gibi farklı finansal seçimleri de göz ardı etmemeleri yerinde olacaktır. Yada diğer özel hastanelerden hizmet alımı yöntemiyle yüksek maliyetli cihazların bir kısmının finansmanından kurtulabilmeleri mümkün olabilir. Yine özel hastaneler açısından yüksek maliyetli ilaçların ve medikal ürünlerin stoklarında yer alması özel hastaneler açısından ek bir işletme sermayesi ihtiyacını ifade etmektedir. Bu durumla ilgili birbirine yakın özel hastaneler arasında ortak bir stok merkezi kurulması özel hastaneleri bu tip stok bulundurma maliyetlerinden kısmi olarak kurtarabilecektir.

Sağlık, toplum açısından en değerli hizmetler arasında yer aldığı için devletin sosyal devlet anlayışı gereğince özel hastaneleri daha çok desteklemesi, teşvikler sunması ve bürokratik

işlemlerinde kolaylıklar sağlaması özel hastanelerin geleceği açısından son derece önemlidir. Bunun aksi, her noktada devletin hegemonyası altında faaliyet gösteren özel hastaneler açısından kötü bir tablonun ortaya çıkmasına neden olabilecektir. Böyle bir süreç, büyük grup hastanelerinin ayakta kalmasına, küçük ve orta büyüklükteki hastanelerin ortadan kalkmasına veya büyük grup hastanelere teker teker devredilmesine yol açacaktır.

KAYNAKÇA

- Ağırbaş, İ. (2013). Sağlık Kurumlarında Finansal Yönetim. İsmail Ağırbaş (Ed.). *Sağlık Kurumlarında Finansal Örgütlenme* (s. 54-82). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Akbulut, Y. (2013). Sağlık Kurumlarında Finansal Yönetim. İsmail Ağırbaş (Ed.). *Sağlık Kurumlarında Finansal Yönetimin Kapsamı* (s. 3-24). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Akdur, R. (2006). *Sağlık Sektörü: Temel Kavramlar, Türkiye ve Avrupa Birliği'nde Durum ve Türkiye'nin Birliğe Uyumu*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, Yayın No: 2.
- Altay, A. (2007). Sağlık Hizmetlerinin Sunumunda Yeni Açılımlar Ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi, *Sayıştay Dergisi*, (64): 33-58.
- Baloğlu, B. (2006). *Ekonomik ve Sosyolojik Bakış Açısıyla Sağlık ve Hastalık*. İstanbul: Der Yayınları
- Çelikay, F., Gümüş, E. (2010). Türkiye'de Sağlık Hizmetleri ve Finansmanı. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1) : 177-213.
- Çiçeklioğlu, M. (Ekim 2011). *Türkiye'de Sağlık Reformları. Kapitalizmin Krizi ve Sağlık* [Poster]. Uluslararası Sağlık Politikaları Birliği Avrupa Birimi XVI. Konferansı, Ankara.
- Demirgil, H. (2005). "Non-Parametrik Testler". Şeref Kalaycı (Ed.). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, (s. 40). Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Deryal, Y. (2006). Özel Sağlık İşletmelerinde Hastanın Aydınlatılması ve Rızasının Alınması. *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 3(2) (Özel Sayı): 101-147.
- Ener, M., Yelkikalan, N. (2003). Gelişmekte Olan Ülkelerin Sağlık Sistemlerinin Yeniden Yapılanması ve Finansmanı : Türkiye Deneyimi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(6) : 99-113.
- Kavuncubaşı, Ş., Kısa, A. (2002). *Sağlık Kurumları Yönetimi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Kavuncubaşı, Ş., Yıldırım, S. (2010). *Hastane ve Sağlık Kurumları Yönetimi*. Ankara: Siyasal Yayın-Dağıtım.
- Keyder, Ç., Üstündağ, N., Ağartan, T., Yoltar, Ç. (2007). *Avrupa'da ve Türkiye'de Sağlık Politikaları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kurtulmuş, S. (1998). *Sağlık Ekonomisi ve Hastane Yönetimi*. İstanbul: Değişim Dinamikleri Yayınları.
- Orhaner,E. (2006). Türkiye'de Sağlık Hizmetleri Finansmanı ve Genel Sağlık Sigortası. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1: 1-19.
- Özdemir, M. (2001). Türkiye'de Hastaneler İçin Yeni Organizasyon Modeli İhtiyacı. *Yeni Türkiye Dergisi*, 40:23-36.
- Özgülbaş, N., Koyuncugil, A. S., Duman, R., Hatipoğlu, B. (2008). Özel Hastane Sektörünün Finansal Değerlendirmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 40, 120-131.

- Sağlık ve Sigorta Yöneticileri Derneği (2012). Özel Hastanelerin Puanlandırılması Erişim: 16 Kasım 2012 <http://www.sasder.org/haberler/ozel-hastanelerin-2012-puanlandirilmesi.html>
- Sheskin, D. J., (2007). Handbook of Parametric and Nonparametric Statistical Procedures, Chapman & Hall, CRC.
- Simpson, J. Richard S. (1996). *Do Nonprofit Hospitals Exercise Market Power?*, www.ftc.gov/be/workpaper/wp.214.pdf: Erisim Tarihi, 31.01.2012.
- Sülkü, S. N. (2011). *Türkiye’de Sağlıkta Dönüşüm Programı Öncesi ve Sonrasında Sağlık Hizmetlerinin Sunumu, Finansmanı ve Sağlık Harcamaları*. Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Yayınları.
- Şahman, İ. (2008). *Özel Hastanelerde Yönetimin Profesyonelleşmesinin, Kurumsallaşma Süreci Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Alan Çalışması*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Temel,T. (2003). *Özel Hastaneler sektör Profili*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- T.C. Sağlık Bakanlığı Özel Hastaneler Yönetmeliği.(2002). T.C. Resmi Gazete , 24708, 27 Mart 2002.
- Türk Tabipler Birliği (2011) *2011 Seçimlerine Giderken Türkiye’de Sağlık*. Ankara:Türk Tabipleri Birliği Yayınları.
- Ünal, E. (2013). *Özel Sağlık Sektöründe Sermaye Yapısı: Özel Sağlık Sektöründe Sermaye Yapısı Ve Finansal Performans İlişkisi*. Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Yerebakan, M. (2000). *Özel Hastaneler Araştırması, Mevcut Durum, Sorunlar ve Çözüm Önerileri*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.

ÖRGÜTE DUYULAN GÜVENİN ÖRGÜTSEL YENİLİK YÖNELİMİ VE RISK ALMA DAVRANIŞI ÜZERİNE ETKİSİ

Ferda ÜSTÜN¹
Kemal Can KILIÇ²

Özet

Değişken ve belirsiz çevre koşullarında yenilik yönelimi ve risk alma davranışı ulusal ve uluslararası düzeyde faaliyet gösteren örgütlerin rekabet üstünlüğü kazanarak ayakta kalabilmeleri için oldukça önemli ve etkili araçlarındandır. Örgütlerin ulusal ve uluslararası pazarlarda ayakta kalma, rekabet üstünlüğü sağlama, mevcut ve muhtemel rakiplerle mücadele etme, rakiplerine üstün gelme ve pazar payını artırma gibi stratejik amaçlarını gerçekleştirebilmeleri “entelektüel” olarak ifade edilen maddi olmayan varlıklara sahip olma, onları etkili şekilde kullanma ve yönetme yeteneklerine bağlıdır. Bu noktada örgütsel güven kavramı önemli bir anahtar olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye’de küresel anlamda sürdürülebilir rekabet avantajı yaratmanın anahtarlarını bünyesinde barındıran yenilik yönelimi ve risk alma eğiliminin örgütsel güven kavramından etkilendiği düşüncesi araştırmamızın çıkış noktasını oluşturmaktadır. Bu bağlamda, bu çalışmamızın amacı örgütlerde hakim olan güvenin örgütsel yenilik yönelimi ve risk alma eğilimini etkileyip etkilemediğini belirlemektir. Örgüte duyulan güven ile yenilik yönelimi ve risk alma davranışı arasında nasıl bir ilişki olduğunun belirlenmesi, firma sahiplerine stratejik amaç ve hedeflere ulaşmak için nasıl bir yol izlenmesi gerektiği konusunda ampirik bulgular üzerinden aydınlatıcı bilgiler sunacaktır. Büyük bir sanayi firmasının beyaz yakalı personeli üzerine yapılan çalışmada önerilen modelin uyum indeksleri göz önünde bulundurularak hedef örneklem üzerindeki geçerliliği tartışılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre örgüte duyulan güvenin yenilik yönelimi düşük düzeyde etkilerken, risk alma eğilimini daha önemli ölçüde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Oluşturulan yapısal eşitlik modelinin analizinden elde edilen sonuçlar iyi ve kabul edilebilir seviyede uyum iyiliği değerleri verdiği için (RMSEA<0.06, GFI=0,90 ve CFI=0.90 ve AGFI>0,91) modelin kabul edilebilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Güven, Yenilik Yönelimi, Risk Alma Eğilimi.

Jel Sınıflandırılması: M12, L29, L26, O30.

EFFECTS OF ORGANIZATIONAL TRUST ON ORGANIZATIONAL INNOVATION ORIENTATION AND RISK TAKING BEHAVIOR

Abstract

Innovation orientation and risk taking behavior in variable and uncertain environmental conditions are very important and effective tools for national and international organizations to survive by gaining competitive advantage. It is the starting point of research on the way in which innovation orientation and risk taking tendency, which have the keys of creating a sustainable competitive advantage globally in Turkey, are influenced by the concept of organizational trust. In this context, this study is to determine whether the confidence prevailing in the target organizations influences organizational innovation orientation and risk taking tendency. Determination of the relationship between trust in the organization and the innovation orientation and risk taking behavior will provide empirical information on how firmly the owners should be pursued to achieve their strategic goals and objectives. The validity of the model on the target sample is discussed in consideration of the compliance indices of the model proposed in the study of the white-collar personnel of a large industrial company. According to the results of the research, trust in the organization affects the risk orientation tendency significantly while affecting the innovation orientation at a low level. Since the results obtained from the analysis of the constructed structural equation model give good values of adaptability at acceptable and acceptable levels model is acceptable ((RMSEA<0.06, GFI=0,90 ve CFI=0.90 ve AGFI>0,91).

Key Words: Organizational Trust, Innovation Orientation, Risk Taking Tendency

Jel Classification: M12, L29, L26, O30.

¹ Yrd. Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, ferdakervanci@nevsehir.edu.tr

² Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi, kemalcan2013@gmail.com

GİRİŞ

Birçok disiplin tarafından ele alınan ve ilişkilerin temelini oluşturan güven, özünde risk barındıran karmaşık bir kavramdır. Birine ya da bir şeye güvenmek risk almaya istekli olmayı ifade ederken bireysel ve örgütsel gelişim çabasını da başarılı kılan çok önemli bir kaynaktır. Bu anlamda sürekli değişen ve farklılaşan çevresel koşullarda faaliyetlerine devam eden örgütlerin değişimi yakalayabilmeleri yenilik yönelimleri ve risk almaya eğilimleri ile yakın ilişki içindedir.

Yapılan literatür taramasında güvenin risk alma ve diğer örgütsel çıktılar üzerinde önemli bir belirleyici olduğu (Mayer vd., 1995; Colquitt vd., 2007; Miles vd., 2000) görülmüştür. Kavramın örgütsel vatandaşlık, performans, risk alma ve saldırgan davranışlar üzerinde etkiye sahip olduğunu belirten çalışmalar bulunmaktadır (Mayer vd., 1995; Colquitt vd., 2007; Dirks ve Ferrin, 2002; Williams, 2001). Örgüt içinde oluşturulacak güven ortamı örgütlerin genel yönetim giderlerini ve işlem maliyetlerini azaltırken (Bidault ve Jarillo, 2007) sosyal karmaşıklığı azaltmakta (Luhmann, 1979) ayrıca iş birlikçi yenilik kavramına da zemin hazırlamaktadır (Miles vd., 2000). Ichniowski vd., (1995) destekler şekilde işbirlikçi ve yenilikçi uygulamalarla, örgüt performansı arasında olumlu ilişkiler tespit etmiştir. Yine Özler ve Yıldırım (2015) örgütsel güven ve psikolojik sermaye arasında; Tokgöz (2012) örgütsel güven, örgütsel özdeşleşme ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasında anlamlı ve pozitif bir ilişkinin yanı sıra örgütsel güven ile psikolojik sermaye boyutlarından umut ve iyimserlik arasında pozitif bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşmıştır. Yine Rothe ve Schuler (2006) çalışmalarında örgüt içerisine yerleşmiş güvensizlik ortamının yenilikçilik önündeki en önemli engellerden olduğunu belirtmektedir. Araştırmacılara göre güven seviyesi yüksek işletmelerde çalışanların risk alma eğilimleri artmakta, bu durum ise yeni fikir ve teknolojilerin yayılma hızını etkilemektedir. Huff ve Kelly (2003)'de benzer şekilde güven düzeyi yüksek örgütlerin daha başarılı, uyumlu ve yenilikçi olduğunu belirtmiştir. Bu anlamda kuram ve ampirik çalışmalardan yola çıkarak örgütsel güvenin yenilik yönelimi ve risk alma üzerindeki etkisinin belirlenmesi önem arz etmektedir. Yine literatürde örgütsel güven, yenilik yönelimi ve risk alma

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

I. I. Örgütsel Güven

Örgütsel güven, örgüt içi adaletin sağlanması, tepe yönetimin çalışanlara desteği, çalışanların istek ve ihtiyaçlarının karşılanması, örgüt içi sosyal ilişkilerin arzu edilen düzeye çıkarılması, çalışanlar arası işbirliğinin geliştirilmesidir (Neves ve Caetano, 2006: 355). Mishra ve Morrissey örgütsel güveni “Bir işgörenin; örgütün sağladığı desteğe ilişkin algıları, liderin doğru sözlü olacağına ve sözünün ardında duracağına olan inancı” olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda güven hem yatay hem de dikey anlamda tüm örgüt içi ilişkilerin temelini oluşturmaktadır (Demircan ve Ceylan, 2003: 142).

Güven kavramının örgütsel anlamdaki önemi yadsınamayacak kadar büyüktür. Örgütsel başarıyı gerçekleştirmede güven duygusu oldukça önemli bir unsur olmuştur (Brehm ve Gates, 2002; Sargut, 2003; Adams vd., 2008; Limerick ve Cunnington, 1993; Lewicki ve Bunker, 1996; Shamir ve Lapidot, 2003). Güven, gerek olumlu bir ilişki sisteminin sonucunda işbirliğinin artmasında (Shaw, 1997; Neves ve Caetano, 2006; Brehm ve Gates, 2002; Lewicki ve Bunker, 1996) gerekse yönetici ile çalışanlar arasındaki ilişkiyi örgütsel başarıya dönüştürmede günümüz iş dünyası için önemlidir (Brehm ve Gates, 2002; Whitener vd., 1998; Erdem, 2003). Yine örgütsel güven, örgütlere örgütsel özdeşleşme, örgütsel bağlılık, örgütsel uyum, yaratıcılık vb., sayısız olumlu çıktı sağlamaktadır (Polat, 2009). Bununla birlikte algılanan örgütsel adalet ve örgütsel destek algılarının gelişmesine yardımcı olan güven ortamı örgüt içi formal ve sosyal ilişkileri düzenleyen görünmez bir yardımcıdır (Neves ve Caetano, 2006: 355). Yine bireysel ve örgütsel performans güvenden

olumlu şekilde etkilenmektedir. Bu sayede nitelik ve nicelik anlamında örgütsel verimliliğin de yükseldiği görülmektedir (Lewicki ve Bunker, 1996).

II. YENİLİK YÖNELİMİ ve RİSK ALMA

İşletmelerin geleceği için en önemli öğelerden biri olarak karşımıza çıkan yenilikçilik (inovasyon) kavramı, girişimciliğin temelini ve kurumsal girişimciliğinde en önemli anahtarını oluşturmaktadır (Kelley ve Littman, 2005; Drucker, 1985; Luecke, 2003; Dess ve Lumpkin, 2005). Porter'a göre yenilik şirketlere rekabet avantajını getirmektedir. Bu anlamda yenilik kavramına fikir, yöntem ve teknoloji olmak üzere çok boyutlu yaklaşılmalıdır. Yine günümüzde yenilikçilik, firmanın rekabet avantajı elde edebilmesinde ve varlığını sürdürebilmesinde önemli bir unsur olarak ön plana çıkmaktadır (Batory vd., 2005).

Yenilik ve yenilikçilik odaklı uygulamalı çalışmalar incelendiğinde yönetim ve yöneticilerin konuya yaklaşımları önem arz etmektedir. Örgüte hakim kılınmak istenen yenilikçilik anlayışı için gerekli yönetsel ve kültürel mekanizmaların oluşturularak çalışanları yenilik ve yaratıcılığa teşvik edecek özendiriciler uygun şekilde kullanılabilir (Amabile vd., 1996). Bu anlamda girişimci yöneticiler, stratejik yenilenme ve değişim yoluyla örgütlerinin finansal ve finansal olmayan performanslarını güçlendirirken, kurum içinde desteklenen yenilikçi, dinamik, katılımcı yönetim anlayışı ile çalışanlarının iş doyumlarını ve motivasyonlarını arttırabilecektir (Covin ve Slevin, 1991; Zahra vd., 2000; Bulut vd., 2008). Yenilik algısı yüksek yöneticiler, yeni ve farklı fikirlere önem vermenin yanı sıra bu yeni fikir ve düşüncenin hayat bulması için ihtiyaç duyulan kaynak, yardım, eğitim, güven ve desteği de çalışanlarına sunmaktadır. Faaliyetlerin odak noktası örgütsel sınırları kaldırarak yenilikçi düşünce ve faaliyetlerin kurumsallaştırılmasıdır (Antoncic ve Hisrich, 2001:501-502).

Araştırmanın bir diğer değişkeni olan risk, girişimci şirketlerin rekabet avantajı elde etmek için fırsatları değerlendirme arzularının sonucunda kaybedebilecekleri kaynakların toplamıdır. Bu bağlamda risk alma, farkında olunan riske rağmen girişimden geri durmamak, belli oranda riski tolere edebilmektir (Alpkan vd., 2005: 177). Kaybetme olasılığı olarak risk, mevcut firmaların yenilikçilik, yeni iş alanı yaratma faaliyetleri ile agresif veya proaktif hareketlerinin temel özelliği olarak görülebilir. Risk alma, karşımıza çıkan fırsatların çabuk bir şekilde değerlendirilebilmesi için kaynakların hızlı teminini içeren gözüpek ve cesur hareket tarzına işaret etmektedir (Lumpkin ve Dess, 1997).

Risk alma kavramı literatürde önemli bir yer edinmiştir (Lumpkin ve Dess, 1997; Hisrich ve Peters, 1985). Lumpkin ve Dess (1996) ve Baird ve Thomas (1985)'a göre risk alma "bilinmeyene girişimde bulunma", "kaybetme veya negatif sonuç olasılığı", "belirsizlik hissi", "kaynakların borçlanılmasından veya çok miktarda kullanma taahhüdünden oluşan baskı" anlamında kullanılır (Altuntaş ve Dönmez, 2010: 54). Yatırımcıların karşı karşıya kaldığı toplam risk iki bileşenden oluşur. Toplam riskin bileşenleri, sistematik risk ve sistematik olmayan risklerdir (Ceylan, 1995; Ögüt vd., 2011: 287; Okka, 2009: 204). Yatırımcılar tarafından portföy çeşitlendirmesi yoluyla ortadan kaldırılamayan (Akgüç, 1991:677) sosyal ekonomik ve politik seviyedeki değişimlerden kaynaklanan (Ceylan, 1995) riskler sistematik risk olarak tanımlanmaktadır ve satın alma gücü riski, faiz oranı riski, piyasa riski, politik risk, kur riski sistematik olmayan riskler arasında yer alır. Sistematik olmayan riskler ise çeşitli yollarla denetim altında tutulabilen hatta yok edilebilen (Ceylan ve Parasız, 2009) bir sektör veya firmaya ilişkin risklerdir (Ceylan, 1995; Okka, 2010). Finansal risk, iş ve endüstri riski ve yönetim riski (Ceylan, 1995; Okka, 2010) Sistematik olmayan riskin bileşenleridir.

Şirketlerin birçoğu büyüyüp pazar payları arttıkça ve mali yapıları güçlendikçe daha az risk alarak yenilikçilikten uzaklaşmakta, kuruluş aşamasındaki esnek ve dinamik yapılarını zaman içinde kaybedebilmektedirler (Alpkan vd., 2005). Rekabet, yöneticilerin sahip oldukları imkan ve kaynakları doğru ve etkin bir şekilde kullanmasını gerektirmektedir. Buna göre rekabete yakın yöneticilerin aynı zamanda risk alma davranışı göstermeleri olasıdır. Basım vd., (2008) tarafından

yapılan çalışmada çalışanların öz yeterlilik algıları ile yenilikçi davranışlar ve risk alma davranışları arasında anlamlı bir ilişki, Timuroğlu (2015) tarafından yapılan çalışmada ise örgütsel yenilik ile örgütsel destek, ödül beklentisi ve risk alma arasında anlamlı ilişkiler tespit etmiştir. Yine örgütlerin girişimcilik yönelimi üzerine yapılan öncü araştırmalarda girişimcilik anlayışının örgütün her kademesine yerleştiği, girişimcilik eğilimi yüksek örgütlerin, girişimcilik eğilimi düşük olmayan örgütlere nazaran daha fazla risk almaya istekli oldukları, bununla birlikte proaktif bir yönetim tarzı ile yeni iş ve pazar fırsatı aradıkları bulgulanmıştır (Khandwalla, 1977; Mintzberg, 1973; Daft, 1994: 776; Drucker, 1998: 34). Bu anlamda bireysel ve örgütsel risk alma eğilimi, çevresel koşulların da göz önünde bulundurulması ve etkin şekilde değerlendirilmesi ile örgütlerin stratejik amaç ve hedeflerine ulaşmalarına yardımcı olacaktır.

III. YÖNTEM

III. I. Evren ve Örneklem

Güvenin örgüt içindeki yenilik yönelimi ve risk alma eğilimine etkisinin belirlenmesi amacıyla yapılan araştırma Eskişehir’de faaliyet gösteren büyük bir sanayi firmasının beyaz yakalı personeli üzerine yapılmıştır. Verilerin toplandığı firmada araştırmanın yapıldığı dönemde 2.142 kişi çalışmaktaydı. Bunlar arasında beyaz yakalı çalışan sayısı 227 idi. Anket yöntemi kullanılarak yapılan araştırma, beyaz yakalı olarak çalışan 227 kişi üzerinde yapılmıştır. Firmanın insan kaynakları departmanı yardımı ile 193 anket elde edilmiştir. Bu anketlerden 7’si uygulamaya dahil edilebilecek nitelikte olmadığı için analiz kapsamından çıkarılmıştır. Analiz kalan 186 kişi üzerinde yapılmıştır. Bu anlamda geri dönüş oranı %50’nin üzerinde gerçekleşmiştir. Bu oran görgül araştırmalar için tatmin edici olarak değerlendirilebilir.

IV. ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ ve MODELİ

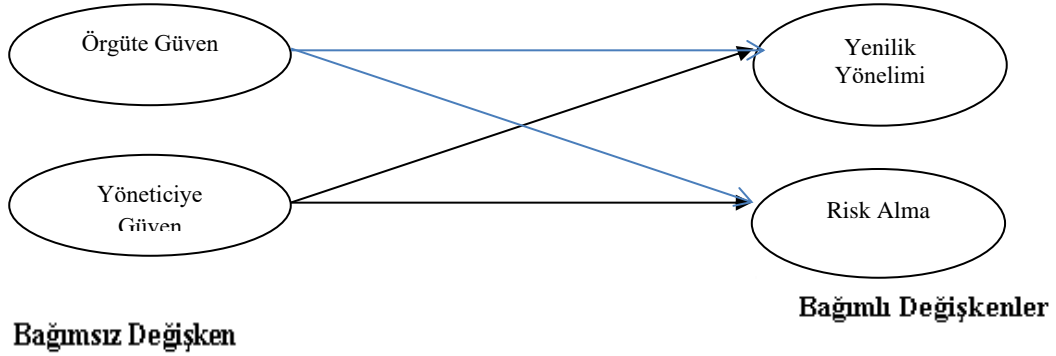
Örgütsel güven düzeyinin yüksek olduğu örgütlerde stratejik amaç ve hedeflere ulaşmanın daha mümkün ve kolay olacağı düşünüldüğünde örgütsel güvenin örgütlerin sürdürülebilir rekabet avantajı kazanmaları ve rakiplerine üstün gelebilmeleri için büyük önem arz eden yenilik yönelimi ve risk alma eğilimleri üzerindeki etkisini belirlemek araştırmanın temel amacını oluşturmaktadır. Araştırma amacı doğrultusunda değişkenler arasındaki ikili ilişkilerin belirlenmesine yönelik kuramsal temellere dayalı oluşturulan hipotezler aşağıda yer almaktadır.

H₁: Örgütsel güvenin örgüte güven ve yöneticiye güven alt boyutları, örgütün yenilik yönelimi üzerinde etkilidir.

H₂: Örgütsel güvenin örgüte güven ve yöneticiye güven alt boyutları, örgütün risk alma eğilimi üzerinde etkilidir.

Bu çalışmada örgütsel başarı üzerinde önemli etkiye sahip olduğu birçok araştırma ile ortaya koyulan örgütsel güvenin örgütün yenilik yönelimi ve risk alma eğilimi ile ilişkileri ve bu ilişkilerin devamında belirlenen etkiler çok boyutlu olarak açıklanmaya çalışılmıştır. Bu anlamda oluşturulan araştırma modeli Şekil 1’de yer almaktadır.

Şekil 1. Yapısal model

Örgüte duyulan güvenin yenilik yönelimi ve risk alma üzerindeki etkisinin belirlenmeye çalışıldığı model incelendiğinde örgütsel güven bağımsız değişken, yönelik yönelimi ve risk alma ise bağımlı değişken olarak ele alındığı görülmektedir.

V. VERİ TOPLAMA YÖNTEMİ ve ARACI

Araştırmaya konu edilen örgütsel güven ve yenilik yönelimi kavramları risk alma kavramına göre gözlenmesi ve ölçülmesi zor kavramlardır. Kavramların algıya yönelik ve soyut yapısı bu gizli ve karmaşık yapıların birbiri ile olan ilişkisini açıklamak adına yapılan çalışmaları anket uygulamasına yöneltmektedir. Araştırma verilerinin elde edilmesinde kullanılan anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Anketin birinci bölümünde katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik ifadeler yer alırken, anketin ikinci bölümünde örgüte duyulan güven, yenilik yönelimi ve risk alma eğiliminin belirlenmesine yönelik ifadeler bulunmaktadır. Araştırma verileri ilgili kişilerle firmanın insan kaynakları departmanı yardımı ile toplanmış olup veri toplamak için kullanılan ölçme aracının özellikleri aşağıdaki gibidir.

VI. ÖLÇME ARACI

Araştırma amaçları doğrultusunda tasarlanan ölçme aracında örgüte duyulan güvenin ölçmek amacıyla Nyhan ve Marlow (1997) tarafından geliştirilen ve Demircan (2003) tarafından güvenilirlik ve geçerlik çalışmaları yapılmış olan örgütsel güven ölçeği kullanılmıştır. 5'li likert tipindeki ölçeğin 4 ifadesi örgüte duyulan güveni, 8 ifadesi ise yöneticiye duyulan güveni ölçmeye yöneliktir. Örgütsel güven ölçeğinin yöneticiye güven ve örgüte güven alt boyutu için sırasıyla hesaplanan Cronbach Alpha katsayısı $\alpha=0,93$; $\alpha=0,88$ 'dir. Ölçeğin geneli için hesaplanan Cronbach Alpha katsayısı $\alpha=0,94$ 'tür. Yine örgütlerin yenilik yönelimlerini ve risk alma eğilimlerini belirlemeye yönelik maddeler ise Covin ve Slevin (1989)'in çalışmasından faydalanılarak Fiş (2009) tarafından tasarlanmıştır. Yenilik yönelimi ölçeği için hesaplanan Cronbach Alpha katsayısı $\alpha=0,69$; risk alma ölçeği için ise bu değer $\alpha=0,71$ 'dir. Yenilik yönelimi ve risk alma boyutları, 7'li likert tipinde iki uçlu maddeler kullanılarak ölçümlenmiştir.

Araştırmada kullanılan ölçme aracının sınanması amacıyla yapısal eşitlik modellemesinden (YEM) yararlanılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ise, özellikle gizil değişkenler (veya faktörler) ve gözlenen ölçümler (test maddeleri, test skorları, vb.) arasındaki ilişkilerin ölçüm modelleriyle ilgilenen YEM' in bir türüdür (Brown, 2006). Araştırma için tasarlanan ölçme aracının yapısı ve maddelerle olan ilişkisini belirlemek için YEM kapsamında birinci düzey doğrulayıcı faktör

modeli oluşturulmuştur. Buna göre örgütsel güveni ölçmeye yönelik 12 ifade; yenilik yönelimini ölçmeye yönelik 3 ifade ve risk alma eğilimini ölçmeye yönelik 3 ifade tek boyutta modellenmiştir. Yapılan doğrulayıcı faktör analizinden elde edilen modelin uyum indeksleri incelenmiş ve minimum ki-kare değerinin ($\chi^2=94,215$ $df=24$, $p=0.00$) anlamlı olduğu görülmüştür. Uyum indeksi değerleri ise RMSEA=0.06, GFI=0.92, CFI=0.94, AGFI=0.90 olarak bulunmuştur. Bu uyum indeksi değerleri, ölçme aracına ilişkin modelin kabul edilebilir olduğunu göstermektedir.

VII. ARAŞTIRMA BULGULARI

Araştırmanın temel amaçlarına ulaşmak için yapılacak olan istatistiksel analizler öncesi tüm değişkenler normal dağılım açısından incelenmiştir. Tek değişkenli normal dağılım için yürütülen istatistikler basıklık katsayılarının -.28 ile .42 ve çarpıklık katsayılarının -.64 ile .21 arasında değiştiğini ortaya koymuştur. Tek değişkenli basıklık ve çarpıklık değerlerinin 1'den küçük olmasından dolayı gerekli normallik ölçütünü karşıladığı söylenebilir (Büyüköztürk, 2011). Bununla birlikte, değişkenler arasındaki çok değişkenli normallik için yürütülen istatistikler basıklık katsayılarının -.24 ile .59 ve çarpıklık katsayılarının -.71 ile .27 arasında değiştiğini ortaya koymuştur. Bu değerler ışığında modelleme çalışması sırasında 0.05 anlamlılık düzeyinde en çok olabilirlik (Maximum Likelihood) yaklaşımı kullanılmıştır.

Araştırma kapsamında elde edilen veriler uygun istatistiksel programlardan yararlanarak analiz edilmiştir. Bu anlamda ilk aşamada araştırmaya katılan beyaz yakalı çalışanların demografik özelliklerine ilişkin bulgular incelenmiştir. Buna göre araştırmaya katılan beyaz yakalı çalışanların %59,6'sı erkek; %43,7'si 26-35, %37,7 'si 46-55 yaş aralığında; %70,2'si lisans mezunu; %31,1'i 6-10 yıl arasında deneyime sahip; %43'ü departman yöneticisidir.

İkinci aşamada örgütsel güven, yenilik yönelimi ve risk alma eğilimine ilişkin elde edilen verilerin ortalamaları, standart sapmaları ve aralarındaki korelasyonlara bakılmıştır. Bu analize ilişkin veriler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: Örgütsel Güven, Yenilik Yönelimi ve Risk Alma Eğilimi Arasındaki Korelasyon Analizi Sonuçları

ÖLÇEKLER	Ort.	S.S.	ÖG	YG	RSK	YY
ÖG	3,94	,61	1			
YG	4,35	,54	,74**	,1**		
RSK	5,02	,83	,28**	,14**	1	
YY	4,32	,78	,26**	,10**	,51**	1

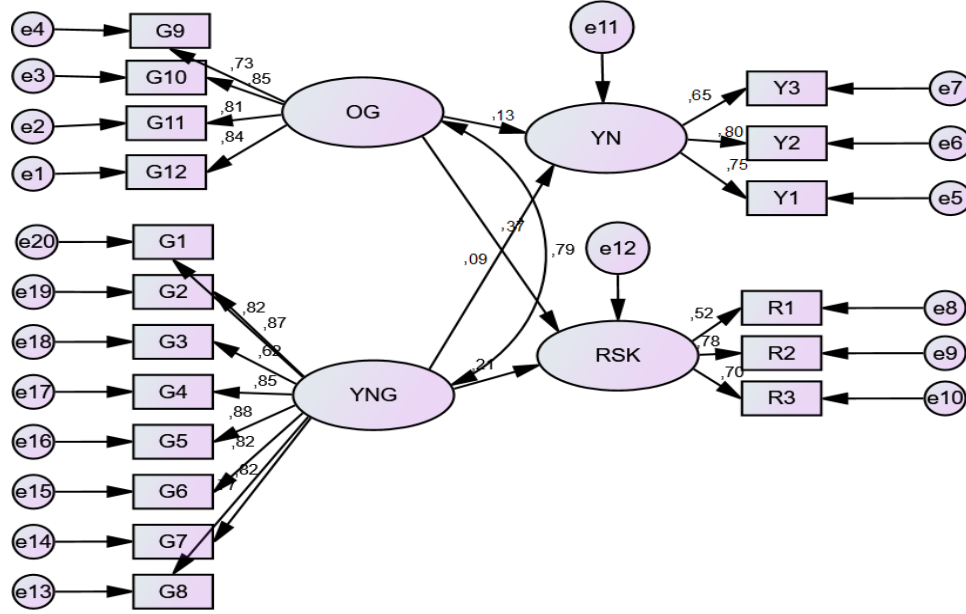
** İlişkinin %1 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir ($p<0,01$).

Tablo 1 incelendiğinde örgütsel güvenin örgüte güven ve yöneticiye güven alt boyutları ile yenilik yönelimi ve risk almaya ilişkin katsayıların istatistiksel olarak anlamlı ($p<0,01$) olduğu görülmektedir. Buna göre örgütsel güvenin örgüte güven alt boyutu ile risk alma ($r=,28$ ve $p=0,00$) ve yenilik yönelimi ($r=,26$ ve $p=0,00$) arasında pozitif yönlü düşük kuvvette bir korelasyon tespit edilirken; yöneticiye güven alt boyutu ile risk alma ($r=,14$ ve $p=0,00$) ve yenilik yönelimi ($r=,10$ ve $p=0,00$) arasında pozitif yönlü düşük kuvvette bir korelasyon tespit edilmiştir. Yine Tablo 1'e göre risk alma ile yenilik yönelimi ($r=,51$ ve $p=0,00$) arasında pozitif yönlü yüksek kuvvette bir korelasyon tespit edilmiştir.

VIII. YEM ANALİZİNE İLİŞKİN BULGULAR

Analizin ikinci aşamasında ise yapısal eşitlik modeli ile kurulan modele ilişkin yol analizi yapılmıştır. Yapılan yol analizi ile çalışmanın hipotezleri test edilirken, mevcut ilişkileri açıklayan en uygun modelin belirlenmesi de amaçlanmıştır. Araştırmada kurulan yapısal eşitlik modeline ait analiz sonuçları Şekil 2’de verilmektedir.

Şekil 2: Yapısal Model ve Analiz Sonuçları

Yapısal eşitlik modeli kullanılarak yapılan analiz sonucunu gösteren Şekil 2 dikkate alındığında, örgütsel güvenin örgüte güven alt boyutunun yenilik yönelimi ($\beta=,13$, $t=5,51$) ve risk alma ($\gamma=,37$, $t=8,58$) üzerinde pozitif yönlü anlamlı bir etkisi; yine örgütsel güvenin yöneticiye güven alt boyutunun yenilik yönelimi ($\beta=,09$, $t=7,52$) ve risk alma ($\gamma=,21$, $t=4,78$) üzerinde pozitif yönlü anlamlı bir etkisi söz konusudur. Buna göre “**H₁**: Örgütsel güvenin örgüte güven ve yöneticiye güven alt boyutları, örgütün yenilik yönelimi üzerinde etkilidir.” ve “**H₂**: Örgütsel güvenin örgüte güven ve yöneticiye güven alt boyutları, örgütün risk alma eğilimi üzerinde etkilidir hipotezleri desteklenmiştir. Modele ilişkin uyum iyiliği değerleri tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2: Yapısal Model Uyum İyiliği Değerleri

GFI	AGFI	CFI	NFI	RMSEA	χ^2	df
0,90	0,91	0,90	0,92	0,06	275,534	128

Tablo 2’de görüldüğü gibi yapısal eşitlik modeline ilişkin uyum iyiliği değerleri beklenen seviyededir. Bu anlamda analiz edilen modelin uyum indeksleri incelendiğinde GFI(Goodness of fit index) değerinin 0.90, AGFI (Adjusted goodness of fit index) değerinin 0.91, CFI (Comperative fit index-Karşılaştırmalı uyum indeksi) değerinin 0.90, NFI (Normlanmış uyum iyiliği indeksi) 0,92, χ^2 (ki kare istatistiği) değerinin 275,534, serbestlik derecesinin (df)=128, $p=0.00$ ve RMSEA=0.06 anlamlı olduğu görülmüştür. Oluşturulan yapısal eşitlik modelinin analizinden elde edilen sonuçlar

iyi ve kabul edilebilir seviyede uyum iyiliği değerleri verdiği için (RMSEA<0.05, GFI ve CFI>0.95 ve AGFI>0,90) modelin kabul edilebilir olduğu söylenebilir (Browne ve Gudeck, 1993; MacCallum, Browne, ve Sugawara, 1996; Hu ve Bentler, 1999).

SONUÇ ve TARTIŞMA

Bütün ilişkilerin temelini oluşturan güven kavramı örgütsel birçok özellik üzerinde önemli etkiye sahiptir. Değişen ve farklılaşan çevre koşullarına uyum sağlayabilmenin yanında, örgütsel performanslarını da artırma gayreti içinde olan örgütlere duyulan güvenin yenilik yönelimleri ve risk alma eğilimi üzerindeki etkileri belirlenen örneklem kapsamında oluşturulan bir yapısal model ile açıklanmaya çalışılmıştır.

Araştırma için tasarlanan ölçek yapısı ve maddeler ile ilişkilerini belirlemeye yönelik yapılan birinci düzey doğrulayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen uyum indeksleri ölçme aracının kabul edilebilir olduğunu göstermiştir. Araştırma sonucunda örgütsel güvenin örgüte güven ve yöneticiye güven alt boyutları ile risk alma ve yenilik yönelimi ile arasında pozitif yönlü düşük kuvvette bir korelasyon tespit edilirken, risk alma ile yenilik yönelimi arasında pozitif yönlü yüksek sayılabilecek bir korelasyon tespit edilmiştir. Zaten kuramsal çerçevede risk alma ve yenilik yöneliminin kurumsal girişimcilik boyutlarından olması bu ilişkiyi olağan kılmaktadır.

Yine araştırma modelinde yapılan yol analizi sonucunda örgütsel güvenin yenilik yönelimini ve risk alma eğilimini pozitif ve anlamlı olarak etkilediği belirlenmiştir. Örgüt içinde hakim olan yüksek güven duygusu örgütlerin yenilik yönelimleri ve risk alma eğilimlerini arttırmaktadır. Ancak örgüte duyulan güvenin yöneticiye duyulan güvene göre yenilik yönelimi ve risk alma üzerinde daha büyük etkiye sahip olduğu görülmektedir. Yöneticiden ziyade örgütün kurumsal yapısına ve politikalarına duyulan güven yenilik yönelimini ve risk alma eğilimini arttırmaktadır. Sürekli değişen örgütsel çevrede yönetici ve yönetim kademelerinin aynı kalmasını düşünmek imkansızdır. Hem çevresel hem de sosyal bir varlık olmasının gereği yöneticilerin yaşadıkları duygusal değişimler, çalışanların yöneticilerden ziyade kuruma ve kurum politikalarına güvenmesine esas teşkil ediyor olabilir.

Yine yenilik yöneliminin örgüte duyulan güvenden, yöneticiye duyulan güvene göre daha yüksek oranda etkiliyor olmasının nedeni, yenilik yöneliminin bireysel destekten çok örgütsel desteğe ihtiyaç duyması olabilir. Çünkü yenilik yönelimi yeni fikir ve davranış çerçevesinde benzersiz ya da farklı ürünler yaratılma çabalarını içermektedir. Yenilik yönelimli bireylerin örgütün kaynaklarına ulaşma ve bu kaynakları sınırsız kullanabilme özgürlüğüne ihtiyaçları vardır. Yine yenilik yönelimli bireylerin yenilik faaliyetlerinin örgütsel politikalar çerçevesinde desteklenmesi bireysel destekten daha büyük anlam oluşturuyor olabilir.

Örgüte güven ve yöneticiye güven boyutlarının risk alma eğilimi üzerinde yenilik yönelimden daha yüksek etkiye sahip olduğu araştırmanın bir diğer sonucudur. Bu sonucun ortaya çıkmasında güven kavramının içinde riski doğrudan barındırıyor olması yatabilir. Bu anlamada bir kişiye veya bir şeye duyulan güven arttıkça o konuya ilişkin risk alma eğilimi de artmaktadır.

Örgütler, değişen çevre koşullarına uyum sağlayabilmek, örgütsel performanslarını sürdürülebilmek ve artırabilmek için yenilik yapma ve risk alma eğilimindedirler. Yenilik yönelimli ve risk eğilimli olabilmek ise üst yönetimin desteğine, paylaşılan bir kültür oluşturmaya, katılım ve iş birliğine imkan verilmesine en önemlisi de güvene dayalı bir örgüt yapısının oluşturulmasına bağlıdır.

KAYNAKÇA

- Adams, B. D., Thomson, M. H., Brown, A., Sartori, J. A., Taylor, T., & Waldherr: (2008). *Organizational trust in the Canadian forces*. Toronto: Humansystems Incorporated.
- Akgüç, Ö. (1991). *Finansal Yönetim*. İstanbul: Avcıol Basım Yayın.
- Alpkan, L., Ergün, E., Bulut, Ç. ve Yılmaz, C. (2005). Şirket girişimciliğinin şirket performansına etkileri, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 6(2), 175-189.
- Altuntaş, G. & Dönmez, D. (2010). Girişimcilik yönelimi ve örgütsel performans ilişkisi: Çanakkale bölgesinde faaliyet gösteren otel işletmelerinde bir araştırma. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*. 39(1), 50-74.
- Amabile, T. M. (1996). *Creativity in context: Update to the social psychology of creativity boulder*. CO: Westview.
- Antoncic Bostjan., Hisrich Robert D. (2001). Intrapreneurship: Construct refinement and crosscultural validation. *Journal of Business Venturing*, 16(5), 495-527.
- Basım, N., Korkmazıyürek, H. & Tokat, O. (2008). Çalışanların öz yeterlilik algılamasının yenilikçilik ve risk alma üzerine etkisi: kamu sektöründe bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19: 121-130.
- Batory: S., Neese, W. & Batory, A. H. (2005). Ethical marketing practices: An Investigation of antecedents, innovativeness and business performance. *Journal of American Academy of Business*, 6(2), 135-142.
- Bidault, F., & Jarillo, C. J. (1997). Trust in economic transactions. In F. Bidault, P-Y. Gomez, & G. Marion (Eds.), *Trust: Firm and society*. Paris' Editions ESKA.
- Brehm, J. & Gates: (2002). Rules, trust and the allocation of time. *Paper Presented At The Annual Meeting of The Midwest Political Science Association: Chicago, IL, April 25-28*.
- Browne, M. W., & Gudeck, R. (1993). Alternative ways of assessing model fit. In K. A. Bollen & J. S. Long (Eds.), *Testing Structure Equation Models* (pp. 136-162). Newbury Park, CA: Sage.
- Bulut, Ç., Fiş, A. M., Aktan, B. & Yılmaz: (2008). Kurumsal girişimcilik: Kavramsal yapı üzerine bir tartışma. *Journal of Yaşar University*, 3 (10), 1389-1416.
- Büyüköztürk, Ş. (2011). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem Akademi.
- Ceylan, Ali , "Borsada Uygulamalı Portföy Yönetimi" ,BURSA, 12-31, 1995
- Colquitt, J.A. , Scott, B. A. & LePine, J. A. (2007). Trust, trustworthiness, and trust propensity: a meta-analytic test of their unique relationships with risk taking and job. *Journal of Applied Psychology*, 92(4), 909-927.
- Covin, J. G. & Slevin, D. P. (1991). A conceptual model of entrepreneurship as firm behavior. *Entrepreneurship Theory and Practice*. 16(1), 7-24.
- Daft, R.L. (1994). *Management (Third Edition)*. Orlando: The Dryden Press.
- Demircan N. ve Ceylan, A. (2003). Örgütsel güven kavramı: Nedenleri ve sonuçları. *Celal Bayar Üniversitesi İİBF Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 10(2), 139-150.
- Dess, G.G. & Lumpkin, G. T. (2005). The role of entrepreneurial orientation in stimulating effective corporate entrepreneurship. *The Academy of Management Executive*, 19(1), 147-156.
- Dirks, K. T., & Ferrin, D. L. (2002). Trust in leadership: Meta-analytic findings and implications for research and practice. *Journal of Applied Psychology*, 87, 611-628.
- Drucker, P. (1985). The discipline of the innovator. *Harvard Business Review*. 63(3), 67-72.

- Drucker, P.F. (1998). Sonuç İçin Yönetim (Çev. Bülent Toksöz), İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Erdem, F. (2003). Örgütsel Yaşamda Güven, Ferda Erdem (Ed.), *Sosyal Bilimlerde Güven içinde* (s. 153-182), Ankara: Vadi Yayınları.
- Hisrich, R. & Peters, P. M. (1985). *Entrepreneurship: starting, developing and managing a new enterprise* (3th Ed.). Richard D. Irvin Inc.
- Hu, L. T., & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6(1), 1-55.
- Huff, L. ve Kelley, L. (2003). Levels of organizational trust in individualist versus collectivist societies: A Seven-Nation study, *Organization Science*, 14 (1), 81-90.
- Ichniowski, C., S., K. & Pennushi, G. (1995). The effects of human resource management practices on productivity, Working Paper.
- Kelley T. & Littman J. (2005). *The ten faces of innovation: IDEO's strategies for defeating the devil's advocate and driving creativity throughout your organization*, currency. USA: Trade Cloth.
- Khandwalla P. N. (1977). *The design of organizations*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Lewicki, R. J. & Bunker, B. B. (1996). Trust in organizations: Developing and maintaining trust in work relationships. In Kramer, R. M. & T. R. Tyler, (Eds.), *Trust in organizations: frontiers of theory and research* (pp. 114-139). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Limerick, D. & Cunnington, B. (1993). *Managing the new organization*. San Francisco: Josey-Bass.
- Luecke, R. (2003). *Managing creativity and innovation*. Boston: Harvard Business Essentials.
- Luhmann, N. (1979). Trust and power. Oxford' John Wiley and Sons.
- Lumpkin, G. T. & Dess. G. G. (1996). Clarifying the entrepreneurial orientation construction and linking it to performance. *Academy of Management Review*, 21(1), 135-173.
- MacCallum, R. C., Browne, M. W., & Sugawara, H. M. (1996). Power analysis and determination of sample size for covariance structure modeling. *Psychological Methods*, 1(2), 130-149.
- Mayer, R. C., Davis, J. H., & Schoorman, F. D. (1995). An integrative model of organizational trust. *Academy of Management Review*, 20, 709-734.
- Miles, R. E., Snow, C. C., & Miles, G. (2000). TheFuture.org. Long Range Planning, Vol. 33 (pp. 300 – 321) Elsevier Science Ltd.
- Mintzberg, H. (1973). Strategy-making in three modes. *California Management Review*. 16(2), 44-53.
- Neves, P. & Caetano, A. (2006). Social exchange processes in organizational change: The roles of trust and control. *Journal of Change Management*, 6(4), 351-364.
- Neves, P. & Caetano, A. (2006). Social exchange processes in organizational change: The roles of trust and control. *Journal of Change Management*, 6(4), 351-364.
- Okka, Osman.2010, *Finansal yönetime giriş*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Özler, N. D. E. & Yıldırım, H. B. (2015). Örgütsel güven ile psikolojik sermaye arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik bir araştırma. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*. 5: 163-188.
- Polat, S. (2009). *Eğitim örgütleri için sosyal sermaye örgütsel güven*. Ankara: Pegem Akademi.
- Rothe F. & Schüller D. (2006). Trust and economic growth: A panel analysis. Ratio Working Papers, 102.
- Sargut, A. S. (2003). Kurumsal alanlardaki örgüt yapılarının oluşmasında ve ekonomik işlemlerin yürütülmesinde güvenin rolü. F. Erdem içinde (Edit), *Sosyal Bilimlerde Güven* (s. 89-124). Ankara: Vadi Yayınları.

- Shamir, B. & Lapidot, Y. (2003). Trust in organizational superiors: Systematic and collective considerations. *Organization Studies*, 24(3), 463-491.
- Shaw, R. B. (1997). *Trust in the balance: Building successful organizations on results, integrity, and concern*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Sitkin, B. S. & Weingart, L. R. (1995) Determinants of risky decision-making behaviour: A test of the mediating role of risk perceptions and propensity. *Academy of Management Review*, 38(6), 1573-1592.
- Timuroğlu, M. K. (2015). Örgütsel ve çevresel faktörlerin örgütsel yenilik üzerine etkisi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(1): 41-68.
- Tokgöz, E. (2012). Örgütsel güven, örgütsel özdeşleşme ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişki. Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir Üniversitesi. Sosyal bilimler enstitüsü. Balıkesir.
- Whitener, E. M., Brodt, E., Korsgaard, M. A. & Werner, J. M. (1998). Managers as initiators of trust: An exchange relationship framework for understanding managerial trustworthy behavior. *Academy of Management Review*, 23(3), 513-530.
- Williams, M. (2001). In whom we trust: Group membership as an affective context for trust development. *Academy of Management Review*, 26, 377-396.
- Zahra: A., Ireland, D. R., Gutierrez, I. & Hitt, M. A. (2000). Privatization and entrepreneurial transformation: Emerging issues and a future research agenda. *Academy of Management Review*. 25(3), 509-524.